

Бібліотека закордонної дитячої літератури

Х. К. Андерсен
❄
**СНЕЖНАЯ
КАРАЛЕВА**

*Бібліятэка
закежнай
дзіцячай
літаратуры*

Х. К. Андэрсен

**СНЕЖНАЯ
КАРАЛЕВА**

КАЗКІ

Мінск
«Юнацтва»
1998

УДК 839.8-93

ББК 84(4Д)

А65

Серыя заснавана ў 1992 годзе

Пераклад на беларускую мову

Мастак С. ЧАРАНОВІЧ

Для дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту

Рэдакцыйны савет:

Міхась Зарэмба, Уладзімір Карызна, Валянцін Лукша,
Уладзімір Марук, Міхась Пазнякоў, Валерый Славук,
Іван Чарота.

Андэрсен Х. К.

А65 Снежная каралева: Казкі.— Мн.: Юнацтва,
1998.— 304 с. [4] л. іл.— (Бібліятэка замежнай
дзіцячай літаратуры).

ISBN 985-05-0213-4.

Чарговую кніжку «Бібліятэкі замежнай дзіцячай літаратуры»
склалі цудоўныя казкі любімага ва ўсім свеце Ханса Крысціяна Ан-
дэрсена.

111—96

ББК 84(4Д)

ISBN 985-05-0213-4

© Пераклад. «Юнацтва», 1998
© С. Чарановіч, афармленне, 1998

КРЭСІВА

Ішоў салдат па дарозе: раз-два! раз-два! Ранец за спіной, шабля пры боку. Ён ішоў дадому з вайны. І нечаканна сустрэлася з ім ведзьма. Ведзьма была старая і брыдка-кая. Ніжняя губа яе адвісла да самых грудзей.

— Привітанне, службака! — сказала ведзьма. — У цябе такая славутая шабля і вялікі ранец! Ты — бравы салдат! Толькі як ні круці, а кішэнні твае пустыя. Калі хочаш, дык грошай у цябе будзе навалам.

— Дзякуй табе, старэча. Грошы толькі дурням не трэба, — сказаў салдат і адтапырыў свае кішэнні.

— Гэ, не, — сказала ведзьма, — пачакай крыху! Ты бачыш вунь тое вялікае дрэва — яно ўнутры пустое. Ты ўзлезь на яго, там убачыш дупло. Залезь у яго і апускайся ў самы ніз. А я абкручу цябе вяроўкай вакол пояса і выцягну назад, як толькі ты ўсклікнеш.

— А навошта мне лезці ў тое дупло? — спытаў салдат.

— Грошы там, — сказала ведзьма. — Дрэва гэта незвычайнае. Калі апусцішся на самы ніз, дык убачыш вялізны падземны ход. Там зусім светла — і ўдзень і ўночы зіхацяць сотні лямпачак. Пойдзеш па тым падземеллі напрасткі. А дойдзеш да канца, там адразу ўбачыш перад сабою трое дзвярэй. У кожных дзвярах ключ тырчыць. Крутні яго, і дзверы адчыняцца. У першым пакоі стаіць вялікі куфар. На куфры сядзіць сабака. Вочы ў гэ-

тага сабакі, нібы два чайныя сподачкі. Толькі ты не палойся. Я дам табе свой блакітны фартух у клетачку. Ты расцялі яго на падлозе і смела хапай сабаку. Як толькі схопіш — адразу садзі на мой фартух, а потым адчыняй куфар і бяры сабе грошай колькі захочаш. Але ў гэтым куфры толькі медныя грошы. А калі ты срэбра захочаш — заходзь у суседні пакой. І там стаіць куфар. І на тым куфры сядзіць сабака. Вочы ў яго, нібы колы ў вадзянога млына. Толькі ты не губляйся — хапай яго і садзі на фартух, а потым набірай сабе срэбра. Ну, а калі табе там золата захочацца, то заходзь у трэці пакой. Пасярод трэцяга пакоя стаіць куфар, які з коптурам напоўнены золатам. Куфар гэты вартуе самы вялікі сабака. Зможаш ты пасадзіць яго на мой фартух — тваё шчасце, не закрэне цябе сабака. Бяры тады золата, колькі твая душа захоча!

— Цудоўна, — сказаў салдат. — Але ж якую плату возьмеш ты з мяне за гэта, старая ведзьма? Пэўна ж, табе нешта ад мяне патрэбна.

— Ніводнае капеечкі тваёй не вазьму! — сказала ведзьма. — Толькі прынясі ты мне старое крэсіва, якое былася там мая бабуля, калі лазіла туды апошні раз.

— Добра, абкручвай мяне вяроўкай! — сказаў салдат.

— Зроблена! — сказала ведзьма. — А вось табе мой фартух у клетачку.

І салдат палез на дрэва. Знайшоў ён дупло і апусціўся па ім у самы ніз. Як сказала ведзьма, так усё і атрымалася: глядзіць салдат — перад ім падземны ход. І відно там, як удзень, — безліч лямпачак зіхаціць усюды.

Пайшоў салдат па тым падзямеллі. Ішоў, ішоў і дайшоў да самага канца. Далей ісці няма куды. Бачыць салдат — перад ім трое дзвярэй. А ў дзвярах ключы тырчаць.

Адчыніў салдат першыя дзверы і зайшоў у пакой. Пасярод пакоя куфар стаіць, на куфры сядзіць сабака. Вочы ў яго, нібы два чайныя сподачкі.

Глядзіць на салдата сабака і круціць вачамі ў розныя бакі.

— Вось дык страшыдла! — сказаў салдат, схопіў сабаку і ў адзін міг пасадзіў яго на ведзьмін фартух.

Тут сабака прыціх, а салдат адчыніў куфар і пачаў адтуль грошы выцягваць. Набраў сабе поўныя кішэні медзя-

коў, зачыніў куфар і зноў пасадзіў на яго сабаку, а сам пайшоў у суседні пакой.

Праўду сказала ведзьма — і ў гэтым пакоі на куфры сядзеў сабака. Вочы ў яго былі, быццам колы ў вадзянога млына.

— Ну, чаго ты на мяне вытрашчыўся? Хочаш, каб твае вочы павылазілі?— сказаў салдат, схапіў сабаку і пасадзіў на ведзьмін фартух, а сам хутчэй да куфра.

А ў куфры срэбра бітком набіта. Выкінуў салдат з кішэняў медзякі, напоўніў кішэні і ранец срэбрам. Потым пайшоў салдат у трэці пакой. Увайшоў і знямеў ад здзіўлення. Дзівосы! Пасярод пакоя стаяў залаты куфар, а на куфры сядзела сапраўднае страхалюддзе. Вочы, што ні кажы, як дзве вежы. Круціліся яны, быццам колы самай хуткай карэты.

— Прывітанне! — сказаў салдат і казырнуў, быццам ён стаяў перад генералам.

Доўга валаводзіцца ён, вядома, не мог. Схапіў сабаку ў ахапак, пасадзіў яго на ведзьмін фартух, а сам адчыніў куфар. Божухна, колькі ў ім было золата! За гэта золата можна было купіць цалкам вялікі горад, усе цацкі, усіх алавяных салдацікаў, усіх драўляных коней, усе пернікі, што ёсць у свеце. На ўсе хапіла б.

Тут салдат павыкідаў з кішэняў і ранца срэбраныя грошы і дзвюма рукамі пачаў выбіраць з куфра золата. Бітком набіў золатам кішэні, ранец, шапку, нават боты. Столькі набраў золата, што ледзь-ледзь скрануўся з месца. Цяпер ён быў багаты!

Пасадзіў ён сабаку на куфар, зачыніў дзверы і закрычаў:

— Гэй, цягні мяне наверх, старая ведзьма!

— А крэсіва маё ты забраў? — спытала ведзьма.

— А ліха ж ты ліхое, зусім забыўся пра тваё крэсіва! — сказаў салдат.

Пайшоў ён назад, знайшоў ведзьміна крэсіва і схаваў у кішэні.

— Ну, цягні! Знайшоў тваё крэсіва! — крыкнуў ён ведзьме.

Ведзьма пацягнула вяроўку і падняла салдата наверх. І апынуўся салдат зноў на вялікай дарозе.

— Ну, аддавай мне крэсіва! — сказала ведзьма.

— А навошта, ведзьма, табе гэтае крэсіва? — спытаў салдат.

— Навошта табе ведаць! — сказала ведзьма.— Ты ж атрымаў грошы. Аддавай мне крэсіва!

— Чакай! — сказаў салдат.— Зараз жа гавары, навошта табе крэсіва, а не скажаш, дык я табе сваёй шабляй галаву адсяку.

— Не скажу! — заўпарцілася ведзьма.

Тады салдат схапіў шаблю і адсек ведзьме галаву. Грымнулася ведзьма вобзем, тут і сканала. А салдат завязаў усе свае грошы ў ведзьмін фартух у клетачку, ускінуў ношу на плечы і накіраваўся проста ў горад.

Горад быў вялікі і багаты. Салдат пайшоў у самы вялікі гатэль, заняў там самую лепшую пакой і загадаў прынесці самыя смачныя стравы — цяпер жа ён быў панам.

Слуга, які ваксаваў яго боты, здзівіўся, што ў такога багача, гэтакія кепскія боты,— а салдат не паспеў яшчэ купіць новыя. Затое на наступны дзень ён прыдбаў сабе самыя прыгожыя апранахі, капялюш з пяром і боты са шпорамі.

Цяпер салдат зрабіўся сапраўдным панам. Яму расказалі пра ўсе дзівосы, якія былі ў гэтым горадзе. Расказалі і пра караля, у якога была чароўная дачка.

— А як бы мне пабачыць гэту прынцэсу? — спытаў салдат.

— Гэта не вельмі проста,— адказалі яму.— Прынцэса живе ў вялікім медным замку, а вакол замка высокія сцены і каменныя вежы. Ніхто, акрамя самога караля, не ўвойдзе туды і не выйдзе адтуль, таму што каралю наважылі, што дачка яго стане жонкаю простага салдата. А каралю мець за зяця простага салдата зусім не хочацца. Вось ён і трымае прынцэсу пад замком.

Пашкадаваў салдат, што нельга паглядзець на прынцэсу, ды асабліва не бедаваў.

І без прынцэсы зажыў ён весела: хадзіў у тэатры, гуляў у каралеўскім садзе і раздаваў грошы бедным. Ён на сабе добра зведаў, як цяжка жыць без капейкі ў кішэні.

Ну, а калі салдат быў багаты, жыў весела і апранаўся прыгожа, дык і сяброў у яго было багата. Усе называлі яго

дружбаком, сапраўдным панам, а гэта яму вельмі падабалася.

Вось траціў, траціў грошы салдат і бачыць аднойчы, што ў кішэні ў яго засталася два грашы. І давялося салдату перабрацца з панскіх пакояў у цесны закутак пад самым дахам. Прыгадаў ён былое жыццё: сам пачаў ваксавать свае боты і цыраваць на іх дзіркі. Ніхто з былых сяброў больш не наведваў яго, ды і надта ж высока было падымацца туды.

Ды неяк надвячоркам сядзеў салдат у сваім закутачку. Ужо і зусім сцямнела, а ў яго не было грошай нават на свечку. І тут ён успомніў пра ведзьміна крэсіва. Выняў салдат крэсіва і пачаў здабываць агонь. Толькі красануў ён аб крэмень, дзверы расчыніліся і ўбег сабака з вачыма, быццам чайныя сподачкі. Гэта быў той самы сабака, якога салдат бачыў у першым пакоі падзямелля.

— Што загадаеш, салдат? — спытаў сабака.

— Дзіва, дый годзе! — сказаў салдат. — Крэсіва, выходзіць, не простае. А ці не выратуе яно мяне з бяды? Прыдбай мне грошай! — загадаў ён сабаку.

І толькі ён сказаў гэтак, як сабакі і след прастыў. Але не паспеў салдат палічыць да двух, як сабака ўжо тут як тут, а ў зубах у яго вялікі мех, паўнюткі медных грошай.

Зразумеў цяпер салдат, што за дзівоснае было тое крэсіва. Варта стукнуць па крэмені адзін раз — з'яўляўся сабака з вачамі, як чайныя сподачкі. А два разы стукне салдат — бяжыць да яго сабака з вачамі, бы колы вадзянога млына. Тры разы стукне — і сабака, у якога кожнае вока велічынёю з вежу, стаіць перад ім і чакае загаду. Першы сабака носіць яму медныя грошы, другі — срэбра, а трэці — чыстае золата.

І вось салдат зноў забагацеў, перабраўся ў самыя лепшыя пакоі, зноў пачаў хадзіць у святочных апранахах. Тут усе яго сябры зноў пачалі хадзіць да яго і шанавалі асабліва.

І неяк памроілася салдату: «А хіба ж не магу я на прынцэсу глянуць? Усе гавораць, што яна прыгажуня. А якая карысць, што яна ўвесь век прасядзіць у медным замку, за высокімі сценамі ды вежамі? Дзе ж яно, маё крэсіва?»

І ён стукнуў па крэмені адзін раз. У той жа міг з'явіўся сабака з вачамі, быццам чайныя сподкі.

— Вось што, мой дарагі, — сказаў салдат, — хаця ўжо на вуліцы ноч, але я хачу паглядзець на прынцэсу. Хоць адну хвіліначку. Зрабі!

Сабака знік, і не паспеў салдат міргнуць вокам, як ён з'явіўся зноў, а на спіне ў яго ляжала сонная прынцэса.

Чароўная, цудоўная была прынцэса. Па ўсім было бачна, што гэта сапраўдная прынцэса. І ніяк не мог стрымацца салдат, каб не пацалаваць яе, — для таго ж ён і быў салдат, сапраўдны хлопец, з галавы да пятак. Потым сабака аднёс прынцэсу назад так, як і прынёс.

Раніцай прынцэса піла чай і расказала каралю і каралеве, што яна бачыла ўночы дзіўны сон: нібы яна ехала вярхом на сабаку і нейкі салдат пацалаваў яе.

— Цікава! — сказала каралева.

Пэўна, сон гэты быў ёй не даспадобы.

У наступную ноч да ложка прынцэсы прызначылі бабулю-служанку. Ёй загадалі разведаць, ці той сон прынцэсы быў сапраўды сном, ці што-кольвечы іншае.

А салдату, хоць памірай, зноў захацелася пабачыць прыгажуню прынцэсу.

І вось ўночы ў медны замак, як і ў папярэднюю ноч, з'явіўся сабака, схпіў прынцэсу і памчаўся з ёй з усіх ног. Тут бабуля надзела гумавыя боты і памчалася ўслед. Калі ж убачыла, што сабака схаваўся з прынцэсай у адным вялікім доме, яна падумала: «Цяпер мы знойдзем малайца!». І яна крэйдай намалявала на дзвярах дома вялікі крыж, а сама пайшла дамоў спаць.

Але дарэмна яна супакоілася: калі настаў час несці прынцэсу назад, сабака ўбачыў на дзвярах крыж і адразу ж здагадаўся, што ён азначае. Ён узяў кавалак крэйды і пазначыў крыжамі ўсе дзверы ў горадзе. Гэта было лоўка прыдуманая: цяпер бабуля-служанка ніяк не зможа знайсці патрэбныя дзверы — бо ўсюды стаялі такія ж белыя крыжы.

Раненька кароль з каралевай, бабуля-служанка і ўсе каралеўскія афіцэры пайшлі глядзець, куды ездзіць прынцэса на сабаку па начах.

— Вось куды! — сказаў кароль, калі ўбачыў першы крыж на дзвярах.

— Не, вунь куды! — сказала каралева, калі ўбачыла крыж на суседніх дзвярах.

— І там, і тут — усюды крыжы! — сказалі афіцэры.

І на якія б дзверы яны ні глядзелі — усюды былі белыя крыжы. Так і не разабраліся яны ні ў чым.

Але каралева была жанчына разумная, майстрыха на ўсе рукі. Яна загадала слугам падаць ёй свае залатыя нажніцы і кавалак шоўку і пашыла прыгожы маленькі мяшочак. У гэты мяшочак яна насыпала грэцкіх круп і непрыкметна прывязала яго да спіны прынцэсы. Потым прабіла ў мяшочку дзірку, каб крупы пакрысе сыпаліся на дарогу, калі прынцэса паедзе да свайго салдата.

І вось уночы з'явіўся сабака, пасадзіў прынцэсу сабе на спіну і панёс да салдата. А салдат ужо так закахаўся ў прынцэсу, што ад усяе душы захацеў жаніцца з ёй. Ды і прынцам стаць было б няблага.

Сабака бег вельмі хутка, а крупы сыпаліся з мяшочка па ўсёй дарозе ад меднага замка да дома салдата. Але сабака нічога не заўважыў.

Раніцай кароль і каралева выйшлі з палаца, паглядзелі на дарогу і адразу даведаліся, куды ездзіла прынцэса. Салдата схпілі і пасадзілі ў турму.

Доўга сядзеў салдат за кратамі. У турме было цёмна і сумна. І вось аднойчы вартавы сказаў салдату:

— Заўтра цябе павесяць!

Нявесела зрабілася салдату. Думаў ён, думаў, як ад смерці выратавацца, але нічога не мог прыдумаць. А сваё чароўнае крэсіва салдат забыў дома.

На другі дзень раніцай салдат падышоў да маленькага акенца і пачаў глядзець скрозь жалезныя краты на вуліцу. Народ натоўпам валіў за горад, каб паглядзець, як будучы вешаць салдата. Білі барабаны, праходзілі войскі. І вось міма самай турмы прабег нейкі хлапчынка-шавец у скураным фартушку і чаравіках на босых нагах. Ён імчаўся стрымгалоў, і раптам адзін чаравік зляцеў у яго з нагі і стукнуўся проста ў сцяну турмы, каля таго акенца ў кратах, ля якога стаяў салдат.

— Гэй, галубок, не спяшайся! — крыкнуў салдат. — Я

яшчэ тут, а без мяне там нічога не будзе. А вось калі ты збегаеш да мяне дадому і прынясеш мне крэсіва, я табе дам цэлых чатыры срэбраных манеткі. Ну, хутчэй! Бяры ногі ў рукі — і гайда!

Хлопчык быў не супроць атрымаць чатыры срэбраныя манеткі і стралой пусціўся за крэсівам, уміг прынёс яго, аддаў салдату і...

Вось паслухайце, што з гэтага атрымалася.

За горадам была пабудавана вялікая шыбеніца. Вакол яе стаялі войскі і натоўпы народу. Кароль і каралева сядзелі на велікапышным троне. Насупраць сядзелі суддзі і ўвесь дзяржаўны савет. І вось салдата вывелі на лесвіцу і кат ужо збіраўся накінуць яму вяроўку на шыю.

Але тут салдат папрасіў хвілінку пачакаць.

— Мне вельмі хацелася б, — сказаў ён, — скуруць адну цыгарку — бо гэта будзе самая апошняя цыгарка ў маім жыцці.

А ў гэтай краіне быў такі звычай: апошняе жаданне асуджанага на смерць павінна быць выканана. Вядома, калі гэта было не зусім вялікае жаданне.

Вось чаму кароль ніяк не мог адмовіць салдату. І салдат узяў у рот цыгарку, дастаў сваё крэсіва і пачаў выкрасаць агонь. Стукнуў ён па крэмені раз, стукнуў два, стукнуў тры — і вось перад ім з'явіліся тры сабакі. У аднаго вочы былі, як чайныя сподачкі, у другога — як млынавыя колы, у трэцяга — як вежы.

— Памажыце мне збавіцца ад бяды! — сказаў ім салдат.

Тут усе тры сабакі кінуліся на суддзяў і на дзяржаўны савет: аднаго схопіць за ногі, другога за нос і пачынаюць падкідваць, ды так высока, што калі тыя падалі на зямлю, то ўсе разбіваліся ўшчэнт.

— Мяне не трэба! Я не жадаю! — закрычаў кароль, але самы вялікі сабака схпіў яго разам з каралевай і падкінуў іх пад неба. Тут войска напалохалася, а народ пачаў крычаць:

— Няхай жыве салдат! Будзь, салдат, нашым каралём і бяры сабе ў жонкі цудоўную прынцэсу!

Салдата пасадзілі ў каралеўскую карэту і павязлі ў палац. Тры сабакі танцавалі перад карэтай і крычалі «ўра».

Хлапчукі свісталі, а войскі бралі пад казырок. Прынцэса выйшла з меднага замка і зрабілася каралевай. Зразумела, яна была вельмі задаволенай.

Вяселле працягвалася цэлы тыдзень. Тры сабакі таксама сядзелі за сталом, елі, пілі і круцілі сваімі вялізнымі вачамі.

КАЎНЕРЫК

Жыў-быў элегантны кавалер; у яго толькі і было за душой, што падстаўка, каб здымаць боты, грабянец ды яшчэ вельмі прыгожы, нават франтаваты каўнерык. Вось пра каўнерык і пойдзе размова.

Каўнерык пажыў ужо на свеце і пачаў думаць пра жаніцьбу. Выпала яму аднойчы трапіць у начоўкі разам з падвязкай для панчохі.

— Ах! — усклікнуў каўнерык. — Якія вы стройныя, якія пшчотныя і мілыя! Дазвольце ўведаць вашае імя?

Але падвязка была вельмі сарамлівая, гэтае запытанне здалося ёй нясціплым, і яна змаўчала.

— Вы, мабыць, завязка? — не адступаўся каўнерык. — Штосьці падобнае да тасьмы, што звужае сукенку на стане. Вось, вось, бачу: вы ўпрыгожанне і ў той жа час прыносіце карысць, понадзь мая!

— Будзьце ласкавыя, не заводзьце са мной гутаркі! — загневалася падвязка. — Я, здаецца, не давала для гэтага падставы!

— Ваша краса — самая лепшая падстава! — сказаў каўнерык.

— Ах, прашу, не чапляйцеся! — павысіла голас падвязка. — Вы падобныя на мужчыну!

— Канечне, я ж элегантны кавалер! — з гонарам прамовіў каўнерык. — У мяне ёсць падстаўка для ботаў і грабянец!

Вось і зманіў! Каўнерык проста хваліўся: тыя рэчы былі не ягоныя, а яго гаспадара.

— Адчапіцеся, калі ласка, — не падпускала яго блізка да сябе падвязка. — Я не прывыкла, каб так са мной паводзіліся.

— Незачэпа! — буркнуў каўнерык.

Тут яго ўзялі, памылі, накрухмалілі, павесілі на спінку крэсла, высушылі на сонцы, затым паклалі на прасавальную дошку.

Заявілася гарачая прасавальная плітка.

— Пані! — прамовіў каўнерык ёй.— Панадная ўдывачка! Як гарача! Я ўвесь палымнею! Са мной штосьці робіцца! Я сам не свой! Вы апякаеце мяне наскрозь! Ух!.. Прашу: вашу руку і сэрца!

— Ах ты рызман! — ганарыста сказала прасавальная плітка і цяжка праехалася па каўнерыку. Яна ўяўляла сябе паравозам, што цягне за сабою па рэйках вагоны.

Каўнерык крыху абшморгнуўся; і з'явіліся нажніцы, каб падраўняць яму краі.

— О! — усклікнуў каўнерык.— Вы, мусіць, знакамітая танцоўшчыца, прыма-балерына! Вы гэтак хораша рухаецеся ножкамі! Ніколі не бачыў нічога такога! Ніхто з жанчын не можа параўнацца з вамі!

— Ведаем! — казалі нажніцы.

— Вы вартыя быць графіняй,— прадаўжаў каўнерык.— Але, на жаль, я маю толькі гаспадара-франта, падстаўку для ботаў і грабянец... Ах, каб было ў мяне графства...

— Ды ён, здаецца, сватаецца?! — ускрыкнулі нажніцы і ў злосці гэтак спаласавалі каўнерык, што прыйшлося яго выкінуць.

«Пасватацца хіба толькі да расчоскі?»— падумаў каўнерык і звярнуўся да яе:

— Проста дзіва, як захаваліся вашыя зубкі, фрэкен!.. Скажыце, вы калі-небудзь думалі пра замужжа?

— Чаму не думала! — адказала расчоска.— Я паненка здлічка, на якім твой гаспадар абувае боты.

— Паненка?! — усклікнуў каўнерык.

Цяпер яму не было да каго сватацца, і ён пачаў з пагардай думаць пра жаніцьбу.

Час ішоў, і каўнерык разам з іншым рызём трапіў на папяровую фабрыку.

Там сабраўся вялікі рызёвы гурт.

Тоненькія анучкі, як і трэба, трымаліся далей ад тоўстых. Тут у кожнай знайшлося пра тое-сёе расказаць,

а ў каўнерыка, канечне, больш, чым ва ўсіх,— ён быў хвалько з хвалькоў.

— У мяне была процьма нарачоных! — лапатаў ён. — Проста бегалі за мной! Ды і як не бегаць: накрухмалены, я выглядаў сапраўдным франтам! У мяне нават былі ўласная падстаўка для ботаў і грабянец, хоць я імі ніколі не карыстаўся... Паглядзелі б вы на мяне, калі я, бывала, ляжаў на баку!.. Ніколі не змагу забыць першую нарачоную — завязку! Яна была такая тонкая, пяшчотная, мяккая! З-за мяне ў балею з вадой кінулася! Была яшчэ адна, удоўка,— загарэлася да мяне такім каханнем, што аж пабялела!.. Але я яе пакінуў, і яна пачарнела з гора. Яшчэ была прыма-балерына,— гэта яна раніла мяне, бачыце? Свавольная, гарэзная была! Мая ўласная расчоска таксама кахала мяне да таго, што ажно змарнавала свае зубы. Адным словам, нямала было ў мяне розных прыгод... Але болей за ўсё мне шкада падвязку ці, лепш сказаць — завязку, бо яна з-за мяне кінулася ў балею. На жаль, нямала награшў я... Час, час мне пераўтварыцца ў белую паперу!

Жаданне яго збылося: усё рыззё пераўтварылася ў белую паперу, а каўнерык — вось у гэты самы аркушык, на якім надрукавана яго гісторыя. Так ён быў пакараны за сваю лішнюю ману.

І нам варта паводзіцца асцярожней: хто ведае, можа, і таму-сяму з нас прыйдзеца некалі трапіць у ахапак лахманоў і пераўтварыцца ў белую паперу, на якой надрукуюць нашу ўласную гісторыю, і тады пойдзеш разносіць па белым свеце ўсё патаемае пра самога сябе!

САЛАВЕЙ

Ты, напэўна, ведаеш, што ў Кітаі ўсе жыхары кітайцы і сам імператар кітаец.

Даўным-даўно гэта было, але таму і трэба расказаць гэту гісторыю, пакуль яна яшчэ не забылася зусім.

У цэлым свеце не знайшлося б палаца лепшага, чым палац кітайскага імператара. Ён увесь быў з каштоўнага фарфору, такога тонкага і крохкага, што страшна было да яго дакрануцца.

Палац стаяў у прыгожым садзе, у якім раслі дзівосныя

кветкі. Да самых прыгожых кветак былі прывязаны сярэбраныя званочкі. І калі дуў ветрык, кветкі пагойдваліся і званочкі звінелі. Гэта было зроблена для таго, каб ніхто не прайшоў паблізу кветак, не паглядзеўшы на іх. Вось так разумна было прыдуманна!

Сад цягнуўся далёка-далёка, так далёка, што нават гадоўны садоўнік і той не ведаў, дзе ён канчаецца. А адразу за садам пачынаўся дрымучы лес. Гэты лес даходзіў да самага сіняга мора, і караблі праплывалі пад шатамі магутных дрэў.

Тут у лесе, ля самага берага мора, жыў салавей. Ён спяваў так цудоўна, што нават бедны рыбак, слухаючы яго песні, забываў пра свой невад.

— Ах, як хораша, — гаварыў ён уздыхаючы, але пасля зноў браўся за сваю справу і не думаў пра ляснога спевака да наступнай ночы.

А калі наступала чарговая ноч, ён зноў як зачараваны слухаў салаўя і зноў паўтараў тое ж самае:

— Ах, як хораша, як хораша!

З усіх канцоў свету прыязджалі ў сталіцу імператара падарожнікі. Усе яны любаваліся цудоўным палацам і прыгожым садам, але, паслухаўшы песню салаўя, зазначалі:

— Вось гэта лепш за ўсё!

Вярнуўшыся дадому, падарожнікі расказвалі пра ўсё, што бачылі. Вучоныя апісвалі сталіцу Кітая, палац і сад імператара і ніколі не забывалі ўспомніць пра салаўя. А паэты складалі ў гонар крылатага спевака, які жыў у кітайскім лесе на беразе сіняга мора, цудоўнейшыя вершы.

Кнігі расходзіліся па ўсім свеце, і вось адна тоўстая кніга дайшла да самога кітайскага імператара. Ён сядзеў на сваім залатым троне, чытаў і ківаў галавой. Яму вельмі падабалася чытаць пра тое, якая прыгожая яго сталіца, якія цудоўныя яго палац і сад. Але на апошняй старонцы кнігі імператар прачытаў: «У Кітаі многа ўсяго цудоўнага, але лепш за ўсё маленькая птушачка, што завецца салаўём, якая живе ў лесе паблізу імператарскага саду. Дзеля таго, каб паслухаць яе спеў, раім кожнаму з'ездзіць у Кітай».

— Што такое? — здзівіўся імператар. — Як?! У маёй

дзяржаве і нават поруч з маім асабістым палацам жыве такая цудоўнейшая птушка, а я ні разу не чуў, як яна спявае! І я даведваюся пра яе з іншаземных кніг!

Ён рэзка закрыў кнігу і загадаў пазваць свайго першага міністра. Гэты міністр быў настолькі фанабэрысты, што, калі хто-небудзь з людзей ніжэй яго чынам асмельваўся загаварыць з ім ці спытаць у яго пра што-небудзь, ён адказваў толькі: «Пф», а гэта, зразумела, зусім нічога не азначала.

— Я прачытаў у адной вучонай кнізе, што ў нас ёсць цудоўнейшая птушка, якую завуць салавей, — сказаў імператар міністру. — Яе лічаць першай славутасцю маёй дзяржавы. Чаму ж мне ні разу не дакладвалі пра гэту птушку?

— Ваша вялікасць! — адказваў з паклонам імператару першы міністр. — Я нават і не чуў пра яе. Яна ніколі не была прадстаўлена нашаму двару.

— Увесь свет ведае, што ў мяне ёсць такая рэдкая птушка, і толькі я адзін не ведаю пра гэта, — сказаў імператар. — Я хачу, каб сёння ж вечарам яна была тут і спявала мне!

— Я адшукаю яе, ваша вялікасць, — адказаў першы міністр.

Адказаць-то было няцяжка. Але дзе яе знойдзеш?

І вось першы міністр забегаў уверх і ўніз па лесвіцах, па залах і калідорах, але ніхто з прыдворных не мог яму сказаць, што за птушка салавей і дзе гэты самы салавей жыве.

Першы міністр вярнуўся да імператара і далажыў, што салаўя ў Кітаі няма і ніколі не было.

— Ваша вялікасць дарма дазваляе верыць усяму, што напісана ў кнігах, — прамовіў ён. — Усё гэта адны пустыя выдумкі.

— Не гавары лухты! — абурыўся імператар. — Я хачу чуць салаўя. Ён павінен быць у палацы сёння ж вечарам! А калі яго не будзе тут у вызначаны час, я загадаю пасля вячэры адлупіць цябе і ўсіх міністраў палкамі па пятках.

— Тзінг-пе! — прагугнеў першы міністр і зноў пачаў бегаць уверх і ўніз па лесвіцах, па калідорах і залах.

З ім бегалі ўсе саноўнікі і прыдворныя — нікому не хацелася адведаць палак.

Раз-пораз яны сутыкаліся насамі і пыталіся адзін у аднаго:

— Што такое са-ла-вей?

— Дзе знайсці са-лаў-я?

Але ніхто ў імператарскім двары нават не чуў пра са-лаўя, пра якога ведаў ужо ўвесь свет.

Нарэшце прыдворныя прыбеглі на кухню. Там сядзела маленькая дзяўчынка і выцірала талеркі.

Першы міністр спытаў у дзяўчынкі, ці не ведае яна, дзе жыве салавей.

— Салавей? — здзівілася дзяўчынка. — Ды як жа мне не ведаць! Ён жыве ў нашым лесе. А ўжо як спявае! Я кожны дзень нашу маёй хворай маме рэшткі абеду з імператарскай кухні. Жывём мы ля самага мора. Поруч у лясной глухамані ёсць старое дрэва з вялікім дуплом і густымі-густымі галінамі. І кожны раз, калі я сядваю адпачыць пад гэтым дрэвам, я чую песню салаўя. Ён спявае так пяшчотна, што слёзы самі па сабе цякуць у мяне з вачэй, а на душы становіцца так радасна, нібы мяне цалуе матуля.

— Дзяўчынка, — узмаліўся першы міністр, — я назначу цябе першай пасудамыйкай і нават дазволю паглядзець, як абеддае сам імператар, калі ты пакажаш нам, дзе жыве салавей. Ён запрошаны сёння вечарам у імператарскія палаты.

І вось усе накіраваліся ў лес.

Паперад усіх ішла дзяўчынка, а за ёй міністры і саноўнікі.

Ішлі яны, ішлі, і раптам недзе непадалёк зарыкала карова.

— Во! — дружна выгукнулі прыдворныя. — Гэта, напэўна, і ёсць салавей. Які, аднак, у яго моцны голас!

— Гэта карова рыкае, — растлумачыла дзяўчынка. — Яшчэ далёка да таго дрэва, на якім жыве салавей.

І ўсе пайшлі далей.

Раптам у балоце заквакалі жабы.

— Цудоўна! — узрадаваўся прыдворны бонза. — Нарэшце я чую салаўя. Цюцелька ў цюцельку як сярэбраныя званочки ў нашай бажніцы!..

— Не, гэта ўсяго толькі жабы,— прамовіла дзяўчынка.— Але цяпер, я думаю, мы хутка пачуем і самога салаўя.

І на самай справе, з гушчэчы галін данёсся цудоўны спеў.

— Вось гэта і ёсць салавей! — сказала дзяўчынка.— Слухайце, слухайце! А вось ён і сам! — І яна паказала пальцам на маленькую шэранькую птушачку, што сядзела на галінцы.

— Пф! — здзівіўся першы міністр.— Ніяк не думаў, што гэты знакамёты салавей такі нягеглы з выгляду. Напэўна, ён стаў шэрым ад страху, убачыўшы адразу столькі вяльможных асоб.

— Салавейка! — гучна закрычала дзяўчынка.— Наш літасцiвы імператар хоча паслухаць цябе.

— Вельмі рад! — адказаў салавей і заспяваў яшчэ званчэй.

— Пф, пф! — надзьмуўся першы міністр.— Яго голас звiнiць гэтак жа звонка, як шклянныя бразготкі на парадным балдахiне імператара. Зiрнiце толькi, як працуе гэты маленькi гарлапан! Дзiўна, што мы нiкoлi дагэтуль не чулi такога выдатнага спевака. Ён несумненна будзе мець вялiкi поспех пры двары.

— Цi не жадае імператар, каб я паспяваў яшчэ? — спытаў салавей. Ён думаў, што з iм размаўляе сам імператар.

— Непераўзыхадны пан салавей! — сказаў першы міністр.— Яго вялікасці імператара тут няма, але ён усклаў на мяне прыемнае даручэнне запрасіць вас на маючае адбыцця сёння ўвечары прыдворнае свята. Не сумняваюся, што вы зачаруеце яго вялікасць сваім дзіўным сьпевам.

— Песні мае куды лепш гучаць у зялёным лесе,— адказаў салавей.— Але я ахвотна палячу з вамі, калі гэта будзе прыемна імператару.

А ў палацы, між іншым, рыхтаваліся да свята. Усе бегалі, шчыравалі, мітусіліся. У фарфоровых сценах і ў шкляной падлозе адлюстроўваліся сотні тысяч залатых ліхтарыкаў; у калідорах радамі былі расстаўлены надзвычай прыгожыя кветкі, а прывязаныя да кветак званочкі ад

усёй беганіны, сумятні і скразняку звінелі так гучна, што ніхто не чуў свайго ўласнага голасу.

І вось наступіў вечар. Пасярод агромністай залы сядзеў імператар. Насупраць імператарскага трона паставілі залаты шост, а на самым вяршку яго сядзеў салавей. Усе прыдворныя былі ў поўным зборы. Нават беднай дзяўчынцы з кухні дазволілі стаяць у парозе, — яна ж была цяпер не звычайная дзяўчынка, а прыдворная пасудамыйка. Усе былі па-святочнаму расфуфыраны і не адводзілі вачэй ад маленькай шэранькай птушачкі.

Але вось імператар запрашальна кіўнуў галавой. І салавей заспяваў. Ён спяваў так далікатна, так цудоўна, што нават у самога імператара выступілі на вачах слёзы і пакаціліся па шчоках.

Тады салавей заліўся яшчэ грамчэй, яшчэ больш пяшчотна. Спеў яго так і палоніў сэрца.

Калі ён скончыў, імператар абвясціў, што даруе яму сваю залатую пантофлю на шыю. Але салавей падзякаваў і адмовіўся.

— Я ўжо і так узнагароджаны, — сказаў ён. — Я бачыў слёзы ў вачах імператара. Якой жа яшчэ жадаць мне ўзнагароды?

І зноўку загучаў яго крыштальны голас.

— Ах, як гэта чароўна! — усклікнулі наперабой прыдворныя дамы.

І з той пары, калі яны размаўлялі з кім-небудзь, хто ім падабаўся, яны набіралі ў рот вады, каб яна булькатала ў іх у горле. Прыдворныя дамы ўявілі, што гэтае булькатанне падобна на салаўіны пошчак.

Салаўя пакінулі пры двары і адвялі яму асобны пакой. Два разы днём і адзін раз уначы яго выпускалі на волю.

Але да яго прыставілі дванаццаць слуг, і кожны з іх трымаў у руках прывязаную да ножкі салаўя шаўковую стужачку.

Нічога не скажаш, вялікае задавальненне магла прынесці такая прагулка!

Увесь горад пачаў гаварыць пра дзівосную птушку, і калі на вуліцы сустракаліся трое знаёмых, адзін з іх вымаўляў: «Са», другі падхопліваў: «ла», а трэці заканчваў:

«вей», пасля чаго ўсе трое ўздыхалі і скіроўвалі позірк у неба.

Адзінаццаць лавачнікаў далі сваім сынам новае імя: «Салавей» — у гонар імператарскага салаўя, хоць галасы ў гэтых дзіцянят нагадвалі скрып нязмазаных колаў.

Словам, маленькая лясная птушачка праславілася на ўвесь Кітай.

Але аднойчы імператару прыслалі з Японіі скрыначку, загорнутую ў шаўковую матэрыю. На скрыначцы было напісана: «Салавей».

— Гэта, напэўна, новая кніга пра нашу знакамітую птушку, — сказаў імператар.

Скрынку адчынілі, але ў ёй была не кніга, а размаляваны куфэрчык. А ў куфэрчыку ляжаў штучны салавей. Ён быў вельмі падобны на жывога, але ўвесь зіхацеў брыльянтамі, рубінамі і сафірамі. Цацку заводзілі — і яна пачынала спяваць адну з тых песняў, якую спяваў сапраўдны салавей, і варушыць пазалочаным хвосцікам. Нашыйцы ў птушкі была стужачка з надпісам: «Салавей імператара японскага нішто ў параўнанні з салаўём імператара кітайскага».

— Якая прыгажосць! — прамовілі ўсе.

А тога, хто прывёз каштоўную птушку, тут жа прызначылі пры двары пастаўшчыком салаўёў.

— Цяпер няхай гэты новы салавей і наш стары спявак зацягнуць разам, — вырашыў імператар.

Ды справа на лад не пайшла: сапраўдны салавей кожны раз спяваў сваю песню па-новаму, а штучны паўтараў адну і тую ж песеньку, як заведзеная шарманка.

Тады штучнага салаўя прымусілі спяваць аднаго. Ён меў такі ж поспех, як і сапраўдны салавей, але знешне пры гэтым быў куды прыгажэйшы — увесь так і пераліваўся, так і зіхацеў каштоўнымі каменнямі. Трыццаць тры разы праспяваў ён адно і тое ж і ніколькі не стаміўся.

Прыдворныя ахвотна паслухалі б яго песеньку яшчэ трыццаць тры разы, але імператар сказаў, што цяпер трэба выслухаць для параўнання і сапраўднага салаўя. Тут усе азірнуліся і паглядзелі на залаты шост. Але салаўя там не было. Куды ж ён падзеўся? Ніхто і не заўважыў, як

салавей выпырхнуў у адчыненае акно і паляцеў дадому, у свой зялёны лес.

— Як гэта, аднак, разумець? — раззлаваўся імператар.

І ўсе прыдворныя сталі бэсціць салаўя і абзываць яго няўдзячнай жывёлінай.

— Балазе, лепшая птушка засталася ў нас! — гаварылі яны, і завадному салаўю прыйшлося праспяваць сваю адзіную песню ў трыццаць чацвёрты раз.

Прыдворны капельмайстар усяляк расхвальваў штучную птушку і запэўніваў, што яна значна лепшая за сапраўдную і знешнасцю і голасам.

— Я вазьму на сябе смеласць сцвярджаць, высокі ўладыка мой, і вы, шановныя спадары, — прамовіў ён, — што перавага несапраўднага салаўя над жывым неаспрэчная. Як бачыце, маючы справу з жывым, вы ніколі зараней не ведаеце, што яму стукне ў галаву праспяваць, у той час як вам заўсёды вядома наперад, што іменна будзе спяваць салавей завадны. Калі вам захочацца, вы нават можаце разабраць яго і паглядзець, як ён змайстраваны, як размешчаны і дзейнічаюць усе яго валікі, шрубкі і спружынкі — вынік чалавечага розуму і навучонасці.

— О, канешне, мы таксама так думаем, — згадзіліся прыдворныя.

А імператар загадаў паказаць птушку ўсяму гораду ў наступную ж нядзелю.

— Хай і народ паслухае яе, — сказаў ён.

Гараджане з задавальненнем паслухалі і выказалі сваю поўную згоду, быццам іх пачаставалі выдатным чаем, а кітайцы, як вядома, нішто так не любяць, як чай.

Усе ў адзін голас усклікнулі «О!», падымалі ўверх указальныя пальцы і хіталі галавамі.

Толькі бедныя рыбакі, якім даводзілася чуць сапраўднага салаўя, гаварылі:

— Няблага спявае! Ёсць падабенства з жывым салаўём. Ды ўсё-такі не тое. Нечага не хапае, а чаго — мы і самі не ведаем!

А тым часам імператар прыняў загад, змацаваны самай вялікай імператарскай пячаткай. У гэтым загадзе сапраўднага салаўя аб'явілі назаўсёды выгнаным з

кітайскай імперыі. А штучны заняў месца на шаўковай падушцы каля самай імператарскай пасцелі. Вакол яго былі раскладзены ўсе падараныя для яго каштоўнасці, у тым ліку залатая імператарская пантофля.

Нежывой птушцы далі высокае званне: «Першы спявак імператарскага начнога століка з левага боку», таму што імператар лічыў больш важным той бок, дзе знаходзіцца сэрца, а сэрца знаходзіцца з левага боку нават у імператара!

Вучоныя напісалі пра штучнага салаўя дваццаць пяць таўшчэзных кніг, дзе было ажно залішне самых мудрагелістых і незразумелых кітайскіх слоў. Аднак усе прыдворныя кляліся, што прачыталі гэтыя кнігі і зразумелі ад слова да слова, — інакш бы іх празвалі невукамі і адлупілі б палкамі па пятках.

Так прайшоў год. Імператар, увесь двор і нават увесь горад ведалі на памяць кожную нотку ў песні штучнага салаўя. Пагэтаму і падабаўся яго спеў. Усе цяпер самі маглі падпываць птушцы. Вулічныя падлеткі выціналі: «Цёх-цёх-цёх! Клюк-клюк-клюк!». І нават сам імператар іншы раз напываў: «Цёх-цёх-цёх! Клюк-клюк-клюк!» Цуд і толькі!

І вось аднойчы вечарам птушка-цацка шчыравала перад імператарам, а ён ляжаў на ложку і слухаў яе. Раптам унутры птушкі нешта зашывела, затрымцела, калёсікі хутка закруціліся і спыніліся. Музыка сціхла.

Імператар ускочыў з ложка і паслаў па свайго асабістага лекара. Але чым той мог дапамагчы? Ён жа ніколі не лячыў салаўёў — ні жывых, ні падманных.

Тады паклікалі майстра па гадзінніках. Той разабраў цацку на запчасткі і доўга разглядаў розныя калёсікі і падкручваў нейкія шрубкі. Потым ён зазначыў, што птушка хоць і будзе спяваць, але карыстацца ёй трэба вельмі асцярожна: маленькія зубчыкі пасціраліся, новыя ў калёсікі паставіць нельга. Проста бяда!

Усе былі вельмі расчараваныя. Імператар выдаў новы загад, у якім гаварылася, што «Першага спевака імператарскага начнога століка з левага боку» дазваляецца заводзіць толькі раз у год, ды і то ненадоўга.

Для супакою гараджан прыдворны капельмайстар вы-

ступіў з прамовай, у якой ён з вялікім майстэрствам даказваў, што завадны салавей не стаў горшы, чым быў. Ну, а калі гэта сказаў прыдворны капельмайстар, значыць, так яно і ёсць.

Прайшло яшчэ пяць гадоў.

Аднойчы імператар прастудзіўся і захварэў. Доктары ўжо страцілі надзею на яго выздараўленне. Міністры і прыдворныя збіраліся абвясціць новага імператара, а народ тоўпіўся на вуліцы і пытаўся ў першага міністра пра здароўе старога імператара.

— Пф! — адказаў першы міністр і пахітаў галавой.

Збялелы і пахаладнелы, ляжаў імператар у сваёй шыкоўнай пасцелі. Усе прыдворныя лічылі, што ён памёр, і кожнаму не цяпелася прывітаць на троне новага імператара. Прыслуга бегала навывперадкі па палацы, каб уведаць апошнія навіны, ці бавіла час ў балбатні за чашкаю чаю. Ва ўсіх залах і калідорах былі разасланы дываны, каб не чуто было шуму крокаў; і ў палацы стаяла мёртвая цішыня.

Але стары імператар яшчэ не памёр, хоць і ляжаў зусім нерухома ў сваёй пасцелі, пад залатым балдахінам з залатымі кутасікамі.

Акно было адчынена, і месяц глядзеў на імператара і заваднога салаўя, які ляжаў гэтак жа нерухома, як і сам імператар, на шоўкавай падушцы каля пасцелі хворага.

Бедны імператар ледзьве дыхаў, яму здавалася, што нехта вось-вось сцісне яго за горла. Ён прыадкрыў вочы і ўбачыў, што на грудзях у яго сядзіць Смерць. Яна надзела сабе на галаву карону імператара, у адной руцэ яе была залатая шабля, а ў другой — імператарскі сцяг. А вакол, з-пад усіх складак зіхотнага балдахіна, выглядалі нейкія страшныя пачвары: адны нахабныя і злосныя, другія — прыгожыя і добрыя. Але злосных было значна больш. Гэта былі злосныя і добрыя справы імператара. Яны глядзелі на яго і наперабой шапталі.

— Ці помніш ты гэта? — чулася з аднаго боку.

— А гэта помніш? — даносілася з другога.

І яны расказвалі яму такое, што халодны пот прабіраў імператара.

— Я не помню пра гэта, — мармытаў ён. — А пра гэта таксама даўно забыўся...

Яму стала так цяжка, так страшна, што ён пракрычаў:

— Музыку сюды, музыку! Біце ў вялікі кітайскі бубен! Я не хачу бачыць і чуць іх!

Але страшныя галасы не змаўкалі, а Смерць, нібы стары кітаец, ківала галавой пры кожным іх слове.

— Музыку сюды! Музыку! — яшчэ мацней ускрыкнуў імператар. — Спявай хоць ты, мая слаўная залатая птушачка! Я надзяліў цябе каштоўнасцямі, я павесіў табе на шыю залатую пантофлю!.. Спявай жа, спявай!

Але птушка маўчала: няма было каму яе завесці, а без гэтага яна спяваць не магла.

Смерць, усміхаючыся, глядзела на яго сваімі пустымі вачніцамі. Мёртвая цішыня стаяла ў пакоях імператара.

І раптам за акном пачуліся прыгожыя спевы. Гэта быў маленькі жывы салавей. Ён уведаў, што імператар хворы, і прыляцеў, каб сусцшыць і прыпадняць яго настрой. Ён сядзеў на галінцы і спяваў, і страшныя здані, што абступілі імператара, адчувалі сябе нядобра, а кроў усё хутчэй, усё магутней падступала да сэрца імператара.

Сама смерць заслухалася салаўём і толькі праміж сябе паўтарала:

— Спявай, салавейка! Спявай яшчэ!

— А ты аддасі мне за гэта каштоўную сваю шаблю? І сцяг? І карону? — спытаў салавей.

Смерць згодна хітнула галавой і аддавала адзін скарб за другім. А салавей усё спяваў і спяваў. Вось ён заспяваў песню пра ціхія могілкі, дзе зацвіў бузіннік, шыкуюць белыя ружы і ў свежай траве на магілах блішчаць слёзы жывых, дзе чутны літанні па сваіх блізкіх. Тут смерці так захацелася дадому, на ціхія могілкі, што яна захуталася ў белы халодны туман і шуснула ў акно.

— Дзякуй табе, мілая пташка! — прамовіў імператар. — Я пазнаю цябе. Калісьці я прагнаў цябе з маёй дзяржавы, а цяпер ты сваёю песняй прагнала ад маёй пасцелі Смерць! Чым узнагародзіць цябе за гэта?

— Ты ўжо ўзнагародзіў мяне за гэта, — сказаў салавей. — Я бачыў слёзы на тваіх вачах, калі першы раз спя-

ваў для цябе, — пра гэта мне не забыць ніколі. Шчырыя слёзы радасці — самая шчырая ўзнагарода для спевака!

І ён заспяваў ізноў, а імператар заснуў здравым, моцным сном. А калі ён прачнуўся, у акно ўжо свяціла сонца. Ніхто з прыдворных і слугаў нават не заглядваў да імператара. Усе думалі, што ён памёр. Адзін салавей не пакідаў хворага. Ён сядзеў за акном і спяваў яшчэ лепш, чым заўсёды.

— Застанься ў мяне! — папрасіў імператар. — Ты будзеш спяваць толькі тады, калі сам захочаш. А штучную птушку я разаб’ю.

— Не трэба! — сказаў салавей. — Яна служыла табе, як магла. Пакінь яе ў сябе. Я не магу жыць у палацы. Я буду прылятаць да цябе, калі сам захачу, і буду спяваць пра шчаслівых і нешчаслівых, пра дабро і зло, пра ўсё, што робіцца вакол цябе і чаго ты не ведаеш. Маленькая птушка-спявачка лётае паўсюль — залятае і пад дах беднай сялянскай хаткі, і ў домік рыбака, які стаіць так далёка ад твайго палаца. — Я буду прылятаць і спяваць для цябе! Але паабяцай...

— Усё, чаго захочаш! — усклікнуў імператар і прыўзняўся з пасцелі.

Ён паспеў надзець сваю імператарскую амуніцыю і прыціснуў да сэрца цяжкую залатую шаблю.

— Паабяцай мне нікому не абмовіцца, што ў цябе ёсць маленькая птушачка, якая расказвае табе пра ўсё ў вялікім свеце. Так справы пойдучь лепш.

І салавей паляцеў.

Тут увайшлі прыдворныя, якія спяшаліся паглядзець на аджыўшага свой век імператара, ды так і знерухомелі ў парозе.

А імператар прывітаў іх:

— Добры дзень! Ці, дакладней, добрай раніцы!

ПАСТУШКА І КАМІНАР

Ці бачыў ты калі-небудзь сапраўдныя старадаўнія шафы, скрозь пачарнелыя ад старасці, з драўлянымі завітушкамі?

У адным жылым пакоі стаяла якраз такая шафа, якая засталася сваім гаспадарам у спадчыну ад прабабкі. Шафа была зверху данізу пакрыта разьбой — драўлянымі ружамі ды цюльпанамі; маленькія алені высоўвалі свае рагатыя галоўкі з мудрагелістых завітушак, а на самым відным месцы майстар выразаў постаць чалавека. Забаўна было глядзець на яго: ён скорчыў міну і выскаліўся; аднак ніяк нельга было сказаць, што ён смяецца. Ногі ў чалавечка былі казліныя, на ілбе тырчэлі рожкі, доўгая барада звешвалася на грудзі. Дзеці заўсёды называлі яго «казланогі обер-унтэр-генерал-капітан-сяржант». Хаця гэтая званне было вельмі цяжка вымаўляць і рэдка хто яго заслугоўваў; ды і выразаць чалавечка з дрэва каштавала вялікай працы. Тым не менш ён красаваўся на шафе, вечна касавурачыся на падлюстэрнік, бо там стаяла прыгожанькая маленькая фарфоровая пастушка ў чаравічках з пазалотай і ў залочаным капялюшыку. Сукенка яе была прыгожа падабрана збоку і аздоблена чырвонай ружай, а ў руцэ яна трымала пастуховы посах. Пастушка была чароўная! Амаль зусім побач з ёю стаяў маленькі камінар, чорны, як вугаль, але таксама фарфоровы. Ён быў чысцюсенькі і прыгожы. Ніколучкі не горшы за ўсякага іншага, і павінен быў толькі выяўляць камінара, — майстар мог бы з аднолькавым поспехам зрабіць яго і прынцам; ці не ўсё адно — камінар альбо прынец?

Камінар стаяў, прыняўшы прыгожую паставу і трымаючы ў руках драбінкі, белатвары і ружовашчокі, як дзяўчына, — але гэта, бадай што было памылкай: не шкодзіла б яго хоць трошачкі выпацкаць. Ён стаяў амаль побач з пастушкай, бо іх так паставілі, а калі ўжо яны апынуліся побач, дык і заручыліся, — яны ж вельмі падыходзілі адно да другога: абое маладыя, зробленыя з аднолькавага фарфору і аднолькава крохкія.

На падлюстэрніку побач з імі стаяла яшчэ адна лялька, але яна была ў тры разы буйнейшая. Гэта быў стары кітаец, які ўмеў хітаць галавой. Ён таксама быў фарфоровы і казаў, што даводзіцца дзедам маленькай пастушцы, і хаця, вядома, не мог гэтага давесці, але сцвярджаў, што мае права распараджацца ейным лёсам, — таму ён ківаў

казланогому обер-унтэр-генерал-капітан-сяржанту, які пасватаўся да пастушкі.

— Вось твой будучы муж,— сказаў аднойчы пастушцы стары кітаец,— мяркуючы па ўсім, ён зроблены з чырвонага дрэва. Пойдзеш за яго, і цябе будучь называць жонкай казланогога обер-унтэр-генерал-капітан-сяржанта: у яго ўся шафа напакавана срэбрам, не кажучы ўжо аб тым, што прыхавана ў патаемных шуфлядах.

— Я не хачу да яго ў цёмную шафу,— запярэчыла маленькая пастушка.— Кажучь, быццам ён трымае там пад замком адзінаццаць фарфоровых жонак!

— Ну, значыцца, ты будзеш дванаццатая! — адсек кітаец.— Сёння ўначы, як толькі ў старой шафе пачуецца трэск, вы згуляеце вяселле. І гэта не меней дакладна, як тое, што я кітаец! — і, хітануўшы галавой, ён заснуў.

А маленькая пастушка заплакала, паглядзела на свайго люблага сябра — фарфоравага камінара — ды сказала:

— Прашу цябе: пойдзем адсюль, хоць на край свету! Тут нам заставацца нельга!

— Я хачу таго, чаго хочаш ты,— адказаў ёй маленькі камінар,— пойдзем хоць зараз! Упэўнены, што змагу пракарміць цябе сваім рамяством.

— Ах, калі б нам як хутчэй спусціцца з падлюстэрніка! — уздыхнула пастушка.— Я буду шчаслівая, толькі калі вырвуся з табой на волю.

Камінар сусцешыў яе, потым паказаў ёй, як зручней спускацца ўніз па разным краі пазалочаных ножак падлюстэрніка. Тут ім вельмі спатрэбіліся ягоныя драбінкі, і вось яны ўжо ступілі на падлогу; паглядзелі на шафу — бачаць, што там усчаўся прырэпалах.

Разныя алені яшчэ больш выцягнулі шыі, насцярожылі рогі і пачалі круціць галавой, а казланогі обер-унтэр-генерал-капітан-сяржант высока падскочыў і загукіў старому кітайцу:

— Яны ўцяклі! Уцяклі!

Уцекачы крыху спалохаліся і хуценька скочылі ў высоўную шуфляду пад акном.

У гэтай шуфлядзе захоўваліся тры-чатыры няпоўныя калоды картаў ды маленечкі лялечны тэатр, які быў расставлены, як гэта дазваляла месца. У тэатры ішло прад-

стаўленне. У першым радзе сядзелі ўсе дамы — чырвоныя, бубновыя, трэфовыя ды піковыя — і абмахваліся сваімі цюльпанамі. Ззаду ад іх стаялі валеты, у кожнага з іх было па дзве галавы — адна ўверсе, другая ўнізе. П'еса была пра двух закаханых, якім ніяк не ўдавалася з'яднацца, і пастушка, гледзячы на іх, заплакала, — спектакль нагадваў ёй уласны лёс.

— Ах, я не магу больш вытрымаць! — пралепятала яна. — Пойдзем адсюль!

Але калі яны зноў апынуліся на падлозе і паглядзелі на свой падлюстэрнік, дык убачылі, што стары кітаец прачнуўся, ён ссунуўся з месца і некуды перапаўзаў седзячы, — ён заўсёды сядзеў, скрыжаваўшы ногі, а хадзіць не ўмеў.

— Стары кітаец гоніцца за намі! — ускрыкнула маленькая пастушка ды так спалохалася, што ўпала на свае фарфоровыя каленкі.

— Вось што мне прыйшло ў голаў, — сказаў камінар. — Залезем з табой у вялікую вазу для вострых прыпраў, вунь у тую, што стаіць у куце. Ляжам на пялёсткі руж і лаванды ды будзем адтуль кідаць соль у вочы кітайцу, калі ён сунецца да нас.

— Гэта мала дапаможа! — запырэчыла пастушка. — Акрамя таго, я ведаю, што стары кітаец і ваза былі заручоныя, а калі ўжо яны кахалі адно другога, дык гэтае пачуццё не магло знікнуць бяследна. Не, нам застаецца толькі адно — сыйсці на ўскрай свету!

— А ты не баішся выправіцца ў дарогу са мною? — спытаўся камінар. — Ці падумала ты пра тое, які бязмежны гэты свет, пра тое, што нам назад ужо не вярнуцца?

— Так, падумала! — адказала пастушка.

Камінар з рашучым выглядам паглядзеў на яе і сказаў:

— Я ведаю толькі адзін шлях — дымаход! А ты і сапраўды асмеліваешся ўвайсці са мной у печку і потым караскацца па топцы і дымаходзе ўгору? Калі мы, нарэшце, дабярэмся да коміна, тут ужо я сумею сябе паказаць: мы ўзнімемся на такую вышыню, што дагнаць нас не змогуць; а на самым версе будзе дзірка — выйсці ў шырокі свет.

І камінар павёў пастушку да пячнх дзверцаў.

— Ах, як там чорна! — усклікнула яна, але ўсё-такі

палезла разам з камінарам у печку і праз топку ў дымаходзе нічагусенькі не было відаць.

— Ну, вось мы і ў дымаходзе! — сказаў камінар. — Паглядзі, якая дзівосная зорачка ззяе ўверсе!

З неба на іх глядзела самая сапраўдная зорка; яна ззяла проста над імі, быццам хацела паказаць ім выйсце. А яны паўзлі і караскаліся ўсё вышэй ды вышэй, — о, — які гэта быў цяжкі шлях! Так высока давлялося ім узбірацца, так высока! Але камінар дапамагаў пастушцы, падымаў яе, падтрымліваў ды паказваў, куды ёй лепей ставіць свае фарфоровыя ножкі. Так яны дабраліся да самага верху коміна ды ўселіся на яго беражку, каб як след адпачыць, — і не дзіва, што яны стаміліся пасля такой дарогі.

Над імі распасціралася неба, усеянае зоркамі, а ўнізе віднеліся дахі горада. Камінар і пастушка азіраліся па баках, гледзячы на гэты вялізны свет. Бедная пастушка раней нават не ўяўляла сабе, што ён такі; яна палажыла галяўку на плячо камінару ды так заплакала, што пазалота пасыпалася з яе карсажу.

— Не, гэта ўжо занадта! Я не ў сілах жыць тут! Свет празмерна вялікі! — усклікнула яна. — Ах, калі б зноў апынуцца на нашым падлюстэрніку! Не супакоюся, пакуль не вярнуся назад. Я ж пайшла з табою на ўскрай свету, а цяпер і ты мог бы праводзіць мяне дадому, калі хочь трошачкі кахаеш!

Тады камінар пачаў яе ўгаворваць і нагадаў пра старога кітайца і пра казланогога обер-унтэр-генерал-капітан-сяржанта. Але пастушка плакала так горка, яна так цалавала свайго люблага камінара, што яму заставалася толькі саступіць ёй, хаця гэта і было неразумна.

З вялікай цяжкасцю спусціўшыся па коміне, яны зноў узяліся паўсці па дымаходзе ўніз і нарэшце дабраліся да топкі, дзе было вельмі цёмна; падышоўшы да зачыненых пячых дзверцаў, яны прыслухаліся да таго, што робіцца ў пакоі. Там было зусім ціха. Яны выглянулі з печкі і... о жых! — па самай сярэдзіне пакоя, на падлозе, стаяў стары кітаец. Аказваецца ён, калі пагнаўся за ўцекачамі, упаў з падлюстэрніка і разбіўся на тры часткі, — спіна ў яго адкалолася цалкам, а галава адкацілася ў кут. Але казланогі обер-унтэр-генерал-капітан-сяржант стаяў на ранейшым месцы ды раздумваў над тым, што здарылася.

— О, які жаж! — усклікнула маленькая пастушка. — Мой старэнькі дзядуля разбіўся, і ўсё праз нас. Гэтага я не змагу перажыць! — і яна ў адчаі заламіла свае малечкія ручкі.

— Яго яшчэ можна адрамантаваць, і адрамантаваць выдатна! — заўважыў камінар. — А ты не бядуй гэтак. Варта толькі намазаць яму спіну клеєм, а ў горла ўставіць вялікую планку, і ён будзе зусім як новы; чаго добрага, нагаворыць яшчэ процьму непрыемных слоў.

— Ты так думаеш? — спыталася пастушка, і абое яны узлезлі на падлюстэрнік, дзе стаялі раней.

— Вось бачыш, якое вялікае падарожжа мы зрабілі, — сказаў камінар. — А маглі ж бы і зусім не кратацца з месца!

— Толькі б удалося адрамантаваць дзядулю! — уздыхнула пастушка. — Дорага гэта будзе каштаваць?

І старога кітайца адрамантавалі — у гэтым прымала ўдзел уся сям'я. Спіну яму склеілі, у горла ўставілі планку, і ён стаў зусім як новы, толькі хітаць галавой ужо не мог.

— Пэўна, вы замнога ўявілі аб сабе ды заганарыліся з таго часу як разбіліся, — сказаў кітайцу казланогі обер-унтэр-генерал-капітан-сяржант. — А я ўсё-ткі не бачу, чым тут ганарыцца. Ну дык што ж? Ці выдасце вы яе за мяне?

Тады камінар і маленькая пастушка ўмольна паглядзелі на старога кітайца, баючыся, як бы ён не матлянуў галавой. Але ківаць ён ужо не мог, а расказваць пры пабочных пра тое, што яму ўставілі планку ў горла, было непрыемна.

З таго часу абедзве фарфоравыя фігуркі так і стаялі побач, дабраслаўляючы планку ў дзедавым горле і працягваючы кахаць адно другое, пакуль не разбіліся.

ПРЫНЦЭСА НА ГАРОШЫНЕ

Жыў-быў прынц. І марыў ён ажаніцца на сапраўднай прынцэсе.

Аб'ехаў увесь свет. А такой нявесты, якой жадаў, не сустрэў. Так і вярнуўся дамоў ні з чым. І вельмі бедаваў, бо дужа яму хацелася сустрэць сапраўдную прынцэсу.

Аднойчы вечарам разгулялася непагадзь. Маланкі бліскалі раз-пораз. Гром грымеў. Дождж ліў як з вядра. Жах што рабілася!

Раптам у гарадскую браму нехта пастукаў. Сам кароль пайшоў адкрываць.

Каля брамы стаяла прынцэса. Вада збягала з яе вало-соў і адзежы прама ў чаравікі. Адтуль выцякала на зямлю. Божа, на што была падобна тая дзяўчына! А яна за-пэўнівала, што з'яўляецца сапраўднай прынцэсай.

«Ну, пра гэта мы хутка даведаемся», — падумала старая каралева. Але нічога нікому не сказала. Пайшла ў спальню. Зняла з ложка ўсе матрацы і падушкі. На дошкі паклала гарошыну. А зверху гарошыны паслала дваццаць матрацаў і дваццаць пярын.

У гэту пасцель і паклалі прынцэсу на ноч.

Раніцай у яе спыталі, як яна адпачывала.

— Ах, вельмі кепска! — сказала прынцэса. — Я нават вачэй не звяла. Бог ведае што ў мяне была за пасцель. Я ляжала на нечым такім цвёрдым, што ўсё маё цела цяпер у сіняках. Жудасна!

Тут усе і зразумелі, што яна была сапраўднай прынцэсай. Адчула гарошыну праз сорок матрацаў і пярын! Та-кой далікатнай асобай магла быць толькі сапраўдная прынцэса.

І прынц ажаніўся на ёй. Цяпер ён быў перакананы, што бярэ сапраўдную прынцэсу.

А гарошыну здалі ў музей. Яна мо і цяпер там ляжыць, калі хто не ўкраў яе.

Ведай, гэта гісторыя — чыстая праўда!

ГОЛЫ КАРОЛЬ

Даўным-даўно жыў-быў на свеце кароль. Ён так любіў прыбірацца, што траціў на новую адзежу ўсе свае грошы. Парады, тэатры, загарадныя прагулкі яго цікавілі толькі тым, што можна было лішні раз паказацца ў новым уборы. На кожную гадзіну дня быў у яго асобны ўбор.

У сталіцы таго караля жылося вельмі весела. Амаль штодня туды наведваліся замежныя госці.

І вось аднаго разу прыехалі два ашуканцы. Яны выдалі сябе за ткачоў і сказалі, што могуць вырабіць такую цудоўную тканіну, якой не ведаў яшчэ свет. Нібыта яна, апроч незвычайных малюнкаў і расфарбовак, робіцца нябачнай для кожнага, хто не на сваім месцы альбо безнадзейна дурны.

Каралю спадабалася прапанова ашуканцаў. Ён прыняў іх, даў багата грошай, загадаў тут жа ўзяцца за справу. Падумаў кароль: «Вось гэта будзе ўбор! Адразу даведаюся, хто з маіх саноўнікаў не на сваім месцы, хто з іх разумны, а хто дурань».

Самазванцы-майстры паставілі два ткацкія станкі і пачалі рабіць выгляд, што рупліва працуюць. А на станках, каб вы ведалі, ніякай пражы не было. Хаця яны і патрабавалі для працы найтанчэйшага шоўку і найчысцейшага золата. Усё гэта хавалі ў кішэні, а самі праседжвалі за пустымі станкамі зранку да ночы.

Каралю вельмі хацелася паглядзець, якая ж тканіна атрымліваецца ў майстроў. Але ён прыгадаў пра яе чароўныя якасці і вырашыў праверыць свайго старога міністра. Падумаў пры гэтым: «Міністр разумны, з годнасцю займае сваё месца. Ён добра разгледзіць тую тканіну».

І вось стары міністр увайшоў у залу, у якой за пустымі станкамі сядзелі ашуканцы.

«Божа, памілуй! — падумаў міністр. — Я нічога не бачу». Але ўслых не адважыўся сказаць такое.

Ашуканцы паважліва папрасілі яго падысці бліжэй да станка і сказаць, як яму падабаюцца ўзор і фарбы тканіны. Бедны міністр, як ні ўзіраўся, нічога не бачыў. Ды і бачыць не мог.

І зноў падумаў: «Божа, няўжо я такі дурны? Ратуй божа, каб ніхто пра гэта не даведаўся. Не, нельга прызнавацца, што я не бачу тканіны!»

— Што ж вы нічога не гаворыце нам? — спытаў адзін з ткачоў.

— О, гэта вельмі міла! — адказаў міністр. — Які ўзор, якія фарбы! Так, так, я паведамлю каралю, што мне надзвычай спадабалася ваша праца!

— Рады старацца! — сказалі ашуканцы.

І яны сапраўды стараліся. Пачалі патрабаваць яшчэ

больш грошай, шоўку, золата. Забіралі сабе ўсё, а каля пустых станкоў сядзелі толькі для выгляду.

Паслаў кароль да ткачоў свайго новага саноўніка. Даручыў яму паглядзець, ці хутка будзе закончана праца. З ім, прыстойным служкам караля, адбылося тое, што і з старым міністрам. Ашуканцы абвялі і яго вакол пальца. І ён давёў каралю, што вельмі чароўную тканіну вырабляюць ткачы.

Хутка ўвесь горад загаварыў пра таямнічую тканіну, з якой будзе зроблены новы каралеўскі ўбор.

Тут ужо і самому каралю закарцела зірнуць на дзіва. З цэлай світай прыдворных ён заявіўся у майстэрню да хітрых ашуканцаў.

— Цуд! Ці не праўда? — наперабой закрычалі пабываўшыя ўжо тут чыноўнікі. — Які малюнак?.. А фарбы?..

І яны паказвалі пальцамі на пустыя станкі, як бы самі бачылі там нешта.

«Што за глупства! — падумаў кароль. — Я нічога не бачу! Неверагодна, няўжо і я такі бязглузды, як мае міністры?.. Тады не быць мне каралём. А гэта горш за ўсё...»

— О, вельмі, вельмі міла! — сказаў урэшце кароль. — Я ўхваляю!..

І ён задаволена пахітваў галавой, разглядаючы пустыя станкі. Не хацеў прызнацца, што не бачыць таго, што бачаць яго міністры.

Тут ужо і світа караля ў адзін голас пачала паўтараць:

— Вельмі, вельмі міла!.. Зрабіце, ваша вялікасць, з гэтай тканіны касцюм для бліжайшай урачыстай працэсіі.

Усе былі ў такім захапленні, што кароль раздобрыўся і ўзнагародзіў ашуканцаў рыцарскімі крыжамі і надаў ім званне прыдворных ткачоў.

Усю ноч напярэдадні ўрачыстасці прасядзелі ашуканцы ў майстэрні. Спалілі больш за шаснаццаць свечак. Усе верылі, што ткачы рыхтуюць новае адзенне каралю.

Урэшце яны аб'явілі:

— Гатова!

Кароль у суправаджэнні світы сам завітаў у майстэрню. Ашуканцы прадставілі яму нябачны ўбор, хлусліва прыгаворвалі:

— Вось гэта — штаны!.. Гэта — камізэлька!.. А во — кафтан!.. Усё — цуд!.. Лёгкае, што павуцінка, і не адчуецца на целе!.. У гэтым і хараство!..

— Так, так! — паўтаралі прыдворныя, хаця нічога не бачылі і бачыць не маглі.

— А цяпер, ваша каралеўская вялікасць, зрабіце ласку, скіньце з сябе ўсё адзёжкі і станьце перад вялікім люстэркам. Мы адзенем вас!

Кароль раздзеўся дагала. Ашуканцы ўзяліся прыбіраць яго. Рабілі выгляд, нібыта адзяюць на яго каралеўскую мантыю. Быццам нешта прымацоўвалі ў плячах, на таліі. А кароль паварочваўся перад люстэркам ва ўсе бакі.

— Божа, як усё падыходзіць!.. Як цудоўна сядзіць на каралю новы ўбор!.. — шапталіся прыдворныя, ніхто не асмельваўся сказаць праўду.

У такім новым адзенні кароль выйшаў на вуліцу. Камергеры, якія заўсёды насілі шлейф каралеўскай мантыі, і цяпер як бы неслі яе. Усе людзі, як убачылі караля, наперабой загаварылі:

— Ах, якое прыгожае новае адзенне ў караля! Як добра сядзіць на ім! Якая шыкоўная мантыя!

Ніводзін чалавек не прызнаўся, што нічога не бачыць. Ніхто не хацеў прызнацца, што ён дурань альбо не сядзіць на сваім месцы. Ні адзін касцюм караля не выклікаў яшчэ такога захаплення.

— Дык ён жа голы! — закрычаў раптам нейкі маленькі хлопчык.

— Паслухайце, што гаворыць бязвіннае дзіцё, — сказаў яго бацька.

Усе пачалі шэптам перадаваць адзін аднаму словы хлопчыка.

— Ды ён жа зусім голы! Во, хлопчык кажа, што ён зусім не адзеты! — закрычаў урэшце ўвесь народ.

І каралю зрабілася жудасна. Яму падалося, што народ гаворыць праўду. Але ж трэба было давесці ўрачыстую цырымонію да канца.

І ён выступаў яшчэ больш велічна пад сваім балдахінам, парадным навесам, а камергеры ішлі за ім і прытрымлівалі мантыю, якой не было.

ГАЛЁШЫ ШЧАСЦЯ

I. Пачатак

Справа была ў Капенгагене, на Усходняй вуліцы, непадалёку ад Новай каралеўскай плошчы. У адным доме сабралася вялікая кампанія — іншы раз даводзіцца ўсё-такі прымаць гасцей; затое, глядзіш, і сам дачакаешся калі-небудзь запрашэння. Госці разбіліся на дзве асобныя купкі: адна тут жа села за ломберныя сталы, другая ж утварыла кружок вакол гаспадыні, якая прапанавала «прыдумаць што-небудзь цікавейшае», і размова пацякла сама сабой. Між іншым, гаворка зайшла пра сярэднія вякі, і многія лічылі, што ў тых часы жылося намнога лепш, чым цяпер. Так, так! Саветнік юстыцыі Кнап абараняў гэтую думку так заўзята, што гаспадыня адразу з ім згадзілася, і яны ўдваіх накінуліся на беднага Эрстэда, які даказваў у сваім артыкуле ў «Альманасе», што наша эпоха чымсьці ўсё-такі вышэй за сярэдневякоўе. Саветнік сцвярджаў, што праўленне караля Ганса было лепшай і шчаслівейшай часінай у гісторыі чалавецтва.

Пакуль вядзецца гэтая гарачая спрэчка, якая перапынілася толькі на імгненне, калі прынеслі вячэрнюю газету (зрэшты, чытаць у ёй абсалютна не было чаго), пройдзем у пярэднюю, дзе госці пакінулі свае паліто, кульбакі, парасоны і галёшы. Сюды толькі што зайшлі дзве жанчыны: маладая і старая. На першы погляд іх можна было прыняць за пакаёвак, якія праводзілі сюды сваіх самавітых гаспадынь, але, прыгледзеўшыся ўважлівей, вы б заўважылі, што гэтыя жанчыны ані не падобныя на служанак: надта ўжо мяккія і пяшчотныя былі ў іх рукі, надта велічныя пастава і ўсе рухі, а вопратка вызначалася нейкім асабліва смелым кроем. Вы, канечне, ужо здагадаліся, што гэта былі феі. Малодшая была калі і не самой феяй Шчасця, то ўжо, напэўна, камерысткай адной з яе шматлікіх камер-фрэйлін і займалася тым, што прыносіла людзям розныя дробныя дары шчасця. Старэйшая здавалася намнога больш сур'ёзнай — яна была феяй Смутку і заўсёды спраўлялася са сваімі клопатамі сама, не

перадаручаючы іх нікому: так, прынамсі, яна ведала, што ўсё абавязкова будзе зроблена як належыць.

Стоячы ў прэдняй, яны расказвалі адна адной, дзе пабывалі за дзень. Камерыстка камер-фрэйліны Шчасця сёння выканала ўсяго толькі некалькі малаважных даручэнняў: выратавала ад ліўня чыйсьці новы капялюш, перадала аднаму шанюнаму чалавеку паклон ад высокапастаўленай нікчэмнасці і ўсё ў тым жа дусе. Але затое ў запасе ў яе засталася нешта зусім незвычайнае.

— Трэба табе сказаць, — закончыла яна, — што ў мяне сёння дзень нараджэння, і ў гонар гэтай падзеі мне далі пару галёшаў з тым, каб я аднесла іх людзям. Гэтыя галёшы валодаюць адной цудоўнай уласцівасцю: таго, хто іх надзене, яны могуць імгненна перанесці ў любое месца ці ў любую эпоху — куды ён толькі пажадае, — і ён, такім чынам, адразу набудзе шчасце.

— Ты так думаеш? — адгукнулася фея Смутку. — Ведай жа: ён будзе самым няшчасным чалавекам на зямлі і блаславіць тую хвіліну, калі нарэшце пазбавіцца ад тваіх галёшаў.

— Ну, гэта мы яшчэ паглядзім! — прамовіла камерыстка Шчасця. — А пакуль што я пастаўлю іх каля дзвярэй. Ану ж хто-небудзь іх абуе памылкова замест сваіх і стане шчаслівы.

Вось якая паміж імі адбылася размова.

II. Што адбылося з саветнікам юстыцыі

Было ўжо позна. Саветнік юстыцыі Кнап збіраўся да хаты, усё яшчэ разважаючы аб часе караля Ганса. І трэба ж было так здарыцца, каб замест сваіх галёшаў ён надзеў галёшы шчасця. Як толькі ён выйшаў у іх на вуліцу, чароўная сіла галёшаў тут жа перанесла яго ў эпоху караля Ганса, і ногі яго адразу патанулі ў непразнай гразі, таму што пры каралі Гансе вуліц не масцілі.

— Ну і гразёта! Проста жах што такое! — прамармытаў саветнік. — І да таго ж ні адзін ліхтар не гарыць.

Месяц яшчэ не ўзышоў, стаяў густы туман, і ўсё навокал патанала ў змроку. На рагу перад выявай мадонны вісела лампада, але яна ледзь цеплілася, так што саветнік

заўважыў карціну, калі параўняўся з ёю, і толькі тады разгледзеў боскую маці з немаўлём на руках.

«Тут, напэўна, была майстэрня мастака,— вырашыў ён,— а шыльду забылі зняць».

Раптам паўз яго прайшло некалькі чалавек у сярэдне-вяковых касцюмах.

«Чаго гэта яны так прыбраліся? — падумаў саветнік.— Мабыць, з маскарада ідуць».

Але раптам пачуўся барабанны бой і свіст дудак, замільгалі факелы, і позірку саветніка паўстала дзівоснае відовішча! Насустрач яму па вуліцы рухалася дзіўная працэсія: наперадзе ішлі барабаншчыкі, спрытна выбіваючы дробат кійкамі, а за імі крочылі стражнікі з лукамі і арбалетамі. Відавочна, то была світа, якая суправаджала нейкую важную духоўную асобу. Здзіўлены саветнік спытаў, што гэта за шэсце і хто гэты саноўнік.

— Епіскап Зеландскі! — пачулася ў адказ.

— Злітуйся, божа! Што яшчэ такое здарылася з епіскапам? — уздыхнуў саветнік Кнап, сумна ківаючы галавою.— Не, наўрад ці гэта епіскап.

Разважаючы аб усіх гэтых дзівосах і не гледзячы па баках, саветнік марудна ішоў па Усходняй вуліцы, пакуль нарэшце не дабраўся да плошчы Высокага моста. Аднак моста, які вёў да Дварцовай плошчы, на месцы не аказалася,— бедны саветнік ледзь разгледзеў у суцэльнай цемры нейкую рэчку і ў рэшце рэшт заўважыў лодку, у якой сядзела двое хлопцаў.

— Загадаеце пераправіць вас на востраў? — спыталі яны.

— На востраў? — перапытаў саветнік, не ведаючы яшчэ, што ён цяпер жыве ў часы сярэднявечча.— Мне трэба трапіць у Хрысціянаву гавань, на Малую гандлёвую вуліцу.

Хлопцы вытрашчылі на яго вочы.

— Скажыце мне хоць бы, дзе мост? — працягваў саветнік.— Ну што за непарадак! Ліхтары не гараць, а гразь такая, што здаецца, быццам па балоце брыдзеш.

Але чым больш ён размаўляў з перавозчыкамі, тым менш мог што-небудзь узяць у толк.

— Не разумею я вашей барнхольмской тарабаршчыны! — раззлаваўся ён нарэшце і павярнуўся да іх спінай.

Але моста ён усё-такі не знайшоў; каменны парапет на-бярэжнай знік таксама. «Што робіцца? Вось бязладдзе!» — думаў ён. Так, ніколі яшчэ рэчаіснасць не здавалася яму такой убогай і мярзотнай, як у гэты вечар. «Не, лепш узяць рамізніка, — вырашыў ён. — Але, божа, куды ж яны ўсе прапалі? Як на злосць, ніводнага! Вярнуся ж я на Новую каралеўскую плошчу — там, напэўна, стаяць экіпажы, а то мне давеку не трапіць у Хрысціянову гавань!»

Ён зноў вярнуўся на Усходнюю вуліцу і паспеў ужо прайсці яе амаль усю, калі ўзышоў месяц.

«Божа, што гэта тут панабудаваў такое?» — здзівіўся саветнік, убачыўшы перад сабой Усходнія гарадскія вароты, якія ў тыя далёкія часы стаялі ў канцы Усходняй вуліцы.

Нарэшце, ён знайшоў брамку і выйшаў на цяперашнюю Новую каралеўскую плошчу, якая ў тыя часы была проста вялікім лугам. На лузе там і сям тырчалі кусты, і ён быў перасечаны ці то шырокім каналам, ці то ракой. На супрацьлеглым беразе размясціліся бедныя домікі галандскіх шкіпераў, чаму і месца гэтае называлася Галандскай вышынёй.

— Божа мой! Ці гэта міраж, фата-моргана, ці я... божа... п'яны? — застагнаў саветнік юстыцыі. — Што ж гэта такое? Што ж гэта такое?

І саветнік зноў павярнуў назад, падумаўшы, што захварэў. Ідучы па вуліцы, ён цяпер уважліва прыглядаўся да дамоў і заўважыў, што ўсе яны даўнейшай пабудовы і многія накрыты саломай.

— Але, канечне, я захварэў, — уздыхнуў ён, — а ўсяго ж адну шклянку пуншу выпіў, але мне і гэта зашкодзіла. І трэба ж дадумацца — частаваць гасцей пуншам і гарачай ласосінай! Не! Я абавязкова пагавару аб гэтым з агентшай. Вярнуцца хіба да іх і расказаць, якая са мной здарылася бяда? Не, няёмка. Ды яны ўжо, бадай, даўно спаць паляглі.

Ён пачаў шукаць дом іншых сваіх знаёмых, але яго таксама не аказалася на месцы.

— Не, гэта проста жах нейкі! Не пазнаю Усходняй вуліцы. Ні аднаго магазіна! Усё толькі старыя, нікчэмныя халупы — можна падумаць, што я трапіў у Раскіле альбо Рынгстэд. Так, кепскія мае справы! Ну што ўжо тут саромецца, вярнуся да агента! Але, чорт вазьмі, як мне знайсці яго дом? Я болей не пазнаю яго. Ага, тут, здаецца, яшчэ не спяць!.. Ах, я зусім расхварэўся, зусім расхварэўся.

Ён наткнуўся на прачыненыя дзверы, з-за якіх лілося святло. Гэта быў адзін з тых старадаўніх шынкоў, якія былі падобны на цяперашнія нашы піўныя. Агульны пакой нагадваў голшцінскую харчэўню. У ім сядзела некалькі пастаянных кліентаў — шкіперы, капенгагенскія бюргеры і яшчэ нейкія людзі, з выгляду вучоныя. Папіваючы з кубкаў піва, яны вялі гарачую спрэчку і не звярнулі ніякай увагі на новага наведвальніка.

— Даруйце, — сказаў саветнік гаспадыні, якая падышла да яго, — мне раптам стала кепска. Вы не дастанце мне рамізніка? Я жыву ў Хрысціянавай гавані.

Гаспадыня паглядзела на яго і сумна пахітала галавой, пасля нешта сказала па-нямецку. Саветнік падумаў, што яна дрэнна разумее па-дацку, і паўтарыў сваю просьбу на нямецкай мове. Гаспадыня ўжо заўважыла, што наведвальнік апрануты неяк дзіўна, а цяпер, пачуўшы нямецкую гаворку, канчаткова пераканалася ў тым, што перад ёю іншаземец. Яна вырашыла, што ён дрэнна сябе адчувае, і прынесла яму кубак саланаватай калодзежнай вады.

Саветнік абапёрся галавой на руку, глыбока ўздыхнуў і задумаўся: куды ж ён усё-такі трапіў?

— Гэта вячэрні выпуск «Дня»? — спытаў ён, проста каб сказаць што-небудзь, убачыўшы, як гаспадыня прыбірае вялікі аркуш паперы.

Яна яго не зразумела, але ўсё-такі працягнула яму аркуш: гэта была старадаўняя гравюра з адлюстраваннем дзіўнага свячэння неба, якое аднойчы назіралі ў Кельне.

— Антыкварная карціна! — сказаў саветнік, убачыўшы гравюру, і адразу ажывіўся: — Дзе вы дасталі гэтую рэдкасць? Вельмі, вельмі цікава, хаця і суцэльная выдумка. На самой справе гэта было проста паўночнае ззян-

не, як тлумачаць цяпер вучоныя; і, верагодна, падобныя з'явы называюцца электрычнасцю.

Тыя, што сядзелі блізка і чулі яго словы, паглядзелі на яго з павагай; адзін чалавек нават падняўся, пачціва зняў капялюш і сказаў з самым сур'ёзным выглядам:

— Вы, відавочна, вялікі вучоны, масье?

— О не, — адказаў саветнік, — проста я магу паразмаўляць аб тым-сім, як і ўсялякі іншы.

— Modestia¹ — цудоўнейшая дабрадзейка, — прамовіў яго субяседнік. — Зрэшты, аб сутнасці вашага выказвання mihi secus videtur², хаця і ахвотна ўстрымаюся пакуль выказваць маё ўласнае iudicium³.

— Асмелюся спытаць, з кім маю задавальненне размаўляць? — пацікавіўся саветнік.

— Я бакалаўр багаслоўя, — адказаў той.

Гэтыя словы ўсё растлумачылі саветніку — незнаёмец быў апрануты ў адпаведнасці са сваім вучоным званнем. «Напэўна, гэта нейкі стары сельскі настаўнік, — падумаў ён, — чалавек як не з гэтага свету, якіх яшчэ можна сустрэць у аддаленых кутках Ютланды».

— Тут, канечне, не locus docendi⁴, — гаварыў багаслоў, — але я ўсё-такі вельмі прашу вас працягваць сваю гаворку. Вы, канечне, досыць начытаны ў старажытнай літаратуры!

— О так! Вы кажаце праўду, я нярэдка пачытваю старажытных аўтараў, дакладней, усе іх добрыя творы; але вельмі люблю і навейшую літаратуру, толькі не «Звычайныя гісторыі»; іх хапае і ў жыцці!

— Звычайныя гісторыі? — перапытаў багаслоў.

— Але, я кажу аб гэтых новых раманах, якіх столькі цяпер выходзіць.

— О, яны вельмі дасціпныя і карыстаюцца поспехам пры двары, — усміхнуўся бакалаўр. — Кароль асабліва любіць раманы аб Іфвенце і Гаўдзіяне, у якіх расказваецца аб каралі Артуры і рыцарах Круглага стала, і нават

¹ Сціпласць (лац.).

² я іншай думкі (лац.).

³ меркаванне (лац.).

⁴ месца вучоных размоў (лац.).

дазволіў жартаваць па гэтай прычыне са сваімі набліжанымі¹.

— Гэтых раманаў я яшчэ не чытаў, — сказаў саветнік юстыцыі. — Напэўна, гэта Хейберг што-небудзь новае выпусціў?

— Не, што вы, не Хейберг, а Готфрэд фон Гемен, — адказаў бакалаўр.

— Дык вось хто аўтар! — усклікнуў саветнік. — Якое старажытнае імя? Гэта ж наш першы дацкі кнігадрукар, ці не так?

— Але, ён наш першадрукар! — пацвердзіў багаслоў.

Такім чынам, пакуль што ўсё ішло цудоўна. Калі адзін з гараджан загаварыў аб чуме, якая лютавала тут некалькі гадоў назад, а іменна ў 1484 годзе, саветнік падумаў, што гаворка ідзе аб нядаўняй эпідэміі халеры, і размова паспяхова працягвалася. А пасля як было не згадаць закончаную зусім нядаўна пірацкую вайну 1490 года, калі англійскія каперы захапілі дацкія караблі, што стаялі на рэйдзе. Тут саветнік, успомніўшы аб падзеях 1801 года, ахвотна далучыў свой голас да агульных нападак на англічан. Але далей размова штосьці перастала ладзіцца і ўсё часцей перапынялася магільнай цішынёй. Добры бакалаўр быў вельмі ўжо недаверлівы: самыя простыя меркаванні саветніка здаваліся яму чымсьці незвычайна смелым і фантастычным. Субяседнікі глядзелі адзін на аднаго з усё ўзрастаючым здзіўленнем, і, калі нарэшце канчаткова перасталі разумець адзін аднаго, бакалаўр, спрабуючы паправіць справу, загаварыў на латыні, але гэта мала дапамагло.

— Ну, як вы сябе адчуваеце? — спытала гаспадыня, пацягнуўшы саветніка за рукаво.

Тут ён апамятаўся і са здзіўленнем утаропіўся на сваіх субяседнікаў, таму што за размовай зусім забыў, што з ім адбываецца.

¹ Славуты дацкі пісьменнік Хольберг расказвае ў сваёй «Гісторыі Дацкай дзяржавы», што, прачытаўшы раман аб рыцарах Круглага стала, кароль Ганс аднойчы сказаў жартам свайму набліжанаму Ота Руду, якога вельмі любіў: «Гэтыя паны Іфвент і Гаўдзіян, аб якіх гаворыцца ў гэтай кнізе, былі выдатныя рыцары. Такіх цяпер больш не сустранеш». На што Ота Руд адказаў: «Калі б цяпер сустракаліся такія каралі, як кароль Артур, то, напэўна, знайшлося б нямала такіх рыцараў, як Іфвент і Гаўдзіян».

«Божа, дзе я?» — падумаў ён, і пры адной думцы аб гэтым у яго закружылася галава.

— Давайце піць кларэт, мёд і брэменскае піва! — закрычаў адзін з гасцей. — І вы з намі!

Увайшлі дзве дзяўчыны, адна з якіх была ў двухколёрным чэпчыку¹, яны падлівалі гасцям віно і нізка прысядалі. У саветніка нават мурашы забегалі па спіне.

— Што ж гэта такое? Што гэта такое? — шаптаў ён, але вымушаны быў піць разам з усімі. Сабутэльнікі так на яго населі, што бедны саветнік зусім збянтэжыўся, і калі нехта сказаў, што ён, напэўна, п'яны, ніколькі ў гэтым не засумняваўся і толькі папрасіў, каб яму нанялі рамізніка. Але ўсе вырашылі, што ён размаўляе па-маскавіцку. Ніколі ў жыцці саветнік не трапляў у такую грубую і неабчэсаную кампанію. «Можна падумаць, — казаў ён сабе, — што мы вярнуліся ў часы язычніцтва. Не, гэта жахлівейшая хвіліна ў маім жыцці!»

Тут яму прыйшло ў галаву: а што, калі залезці пад стол, падпаўзці да дзвярэй і ўцячы? Але калі ён быў ужо амаль каля мэты, гулякі заўважылі, куды ён паўзе, і схапілі яго за ногі. На шчасце, галёшы зваліліся ў яго з ног, а з імі рассяялася і чараўніцтва.

Пры яркім святле ліхтара саветнік выразна ўбачыў вялікі дом, які стаяў проста перад ім. Ён пазнаў гэты дом, і ўсе суседнія, пазнаў і Усходнюю вуліцу. Сам ён ляжаў на тратуары, упіраючыся нагамі ў чыесьці вароты, а побач сядзеў начны вартаўнік, які спаў моцным сном.

— Божа! Значыць, я заснуў проста на вуліцы, вось табе і на! — сказаў саветнік. — Так, вось і Усходняя вуліца... Як тут светла і прыгожа! Але хто б мог падумаць, што адна шклянка пуншу падзейнічае на мяне так моцна!

Праз дзве хвіліны саветнік ужо ехаў на рамізніку ў Хрысціянаву гавань. Усю дарогу ён успамінаў перажытыя ім жахі і ад усяго сэрца бласлаўляў шчаслівую рэальнасць і свой век, які, нягледзячы на ўсе яго заганы і недахопы, усё-такі быў лепшы за той, у якім яму толькі

¹ Пры каралі Гансе, у 1495 годзе, быў выпушчаны ўказ, па якім жанчыны лёгкіх паводзін павінны былі насіць чэпчыкі з яркай расфарбоўкай, каб кідалася ў вочы.

што давялося пабываць. І трэба сказаць, што на гэты раз саветнік юстыцыі разважаў упайне разумна.

III. Прыгоды вартаўніка

— Гм, хтосьці пакінуў тут свае галёшы! — сказаў вартаўнік. — Гэта, напэўна, лейтэнант, што жыве наверху. Вось бач які, кінуў іх каля самых варот!

Сумленны вартаўнік, канечне, хацеў было адразу пазваніць і аддаць галёшы іх законнаму ўладальніку, тым больш, што ў лейтэнанта яшчэ гарэла святло, але пабаяўся разбудзіць суседзяў.

— Ну і цёпла, відаць, хадзіць у такіх галёшах! — сказаў вартаўнік. — А скура да чаго мяккая!

Галёшы прыйшліся якраз яму на нагу.

— І сапраўды як дзіўна ўладкаваны свет, — працягваў ён. — Узяць хоць бы гэтага лейтэнанта: мог бы зараз спакойна спаць у цёплай пасцелі, — дык не ж, усю ноч ходзіць узад і ўперад па пакоі. Вось каму шчасце! Няма ў яго ні жонкі, ні дзяцей, ні трывог, ні турбот; кожны вечар па гасцях раз'язджае. Добра б мне памяняцца з ім месцамі: я тады стаў бы самым шчаслівым чалавекам на зямлі!

Не паспеў ён гэта падумаць, як чароўнай сілай галёшаў імгненна пераўвасобіўся ў таго афіцэра, што жыў наверху. Цяпер ён стаяў пасярод пакоя, трымаў у руках лісток ружовай паперы з вершамі, якія напісаў сам лейтэнант. Ды і да каго іншы раз не з'яўляецца паэтычнае натхненне! Вось тады думкі і выліваюцца ў вершы. На ружовым лістку было напісана наступнае:

КАБ Я БАГАТЫМ БЫЎ

«Каб я багатым быў, — з маленства я жадаў, —
Абавязкова б афіцэрам стаў,
Насіў бы форму, шаблю і плюмаж!»
Ды выйшла так, што мары ўсе — міраж.
Сплылі гады — мундзір і я надзеў,
Ды стаць, на жаль, багатым не паспеў.

Вясёлым дзіцем, у вячэрні час,
Калі ты помніш, я бываў у вас,

Цябе я смешнай казкай забаўляў —
То быў мой капітал, які я сам збіраў.
Узрушана сядзела ты ў акне
І жартам губы цалавала мне.

Каб я багатым быў, дык Бога б я маліў
За тую, што навечна ўжо згубіў...
Жывуць яе краса і дабрата,
Аднак мая пустая каліта,
А казкі не заменяць капітал,
Бо паразіла беднасць напавал.

Каб я багатым быў, я горычы б не знаў
І на паперу боль не праліваў.
У гэтыя ж радкі я ўсю душу ўлажыў
І прысвяціў іх той, якую не забыў.
У сумны верш уклаў я жар любові!
І я — бядняк. Цябе ж Бог благаславі!

Так, закаханыя вечна пішуць падобныя вершы, але людзі разумныя іх усё-такі не друкуюць. Чын лейтэнанта, каханне і беднасць — вось злашчасны трохвугольнік або, дакладней, трохвугольная палавінка ігральнай косці, якая кінута на шчасце і якая раскалолася. Так думаў і лейтэнант, апусціўшы галаву на падаконнік і цяжка ўздыхаючы:

«Бядняк вартаўнік і той шчаслівейшы, чым я. Ён не ведае маіх пакут. У яго ёсць хатні ачаг, а жонка і дзеці дзеляць з ім і радасці, і гора. Ах, як бы мне хацелася быць на яго месцы, бо ён намнога шчаслівейшы за мяне!»

І ў той жа момант начны вартаўнік зноў стаў начным вартаўніком: афіцэрам жа ён зрабіўся толькі дзякуючы галёшам, але, як мы бачылі, не стаў ад гэтага шчаслівейшым і захацеў вярнуцца ў сваё ранейшае становішча. Такім чынам, начны вартаўнік зноў зрабіўся начным вартаўніком.

«Які благі сон мне прысніўся! — сказаў ён. — А зрэшты, даволі забаўны. Прыснілася мне, што я стаў тым самым лейтэнантам, які жыве ў нас наверху, — і да чаго ж сумна ён жыве! Як мне не хапала жонкі і дзяцей: хто-хто, а яны заўсёды гатовы зацалаваць мяне да смерці».

Начны вартаўнік сядзеў на ранейшым месцы і ківаў у такт сваім думкам. Сон ніяк не выходзіў у яго з галавы, а

на нагах усё яшчэ былі надзеты галёшы шчасця. Па небе пакацілася зорка.

«Бач, як пакацілася,— сказаў сабе вартаўнік.— Ну, нічога, іх там яшчэ шмат засталася. А добра было б убачыць бліжэй усе гэтыя нябесныя штуkenцы. Асабліва месяц: ён не тое што зорка, між пальцаў не праслізне. Студэнт, якому мая жонка мае бялізну, кажа, што пасля смерці мы будзем пералятаць з адной зоркі на другую. Гэта, канечне, хлусня, а ўсё ж як было б цікава гэтак павандраваць. Эх, калі б мне толькі ўдалося даскочыць да неба, а цела няхай бы ляжала тут, на прыступках».

Ёсць рэчы, аб якіх наогул трэба гаварыць вельмі асцярожна, асабліва калі на нагах у цябе галёшы шчасця! Вось паслухайце, што адбылося з вартаўніком.

Мы з вамі абавязкова ездзілі на цягніку альбо на пароходзе, якія ішлі поўным ходам. Але ў параўнанні з хуткасцю святла іх хуткасць усё адно што хуткасць ляніўца альбо смаўжа. Святло бяжыць у дзевятнаццаць мільёнаў разоў хутчэй за самага лепшага скарахода, але не хутчэй за электрычнасць. Смерць — гэта электрычны ўдар у сэрца, і на крыллях электрычнасці вызвалена душа вылятае з цела. Сонечны прамень дваццаць мільёнаў міль прабягае ўсяго за восем хвілін з секундамі, але душа яшчэ хутчэй, чым святло, пакрывае велізарную прастору, якая раздзяляе зоркі.

Для нашай душы праяцець адлегласць паміж двума нябеснымі свяціламі гэтак жа проста, як нам самім дайсці да суседняга дома. Але электрычны ўдар у сэрца можа каштаваць нам жыцця, калі на нагах у нас няма такіх галёшаў шчасця, якія былі ў вартаўніка.

За некалькі секунд начны вартаўнік праяцеў прастору ў пяцьдзсят дзве тысячы міль, што аддзяляюць зямлю ад месяца, які, як вядома, складаецца з рэчыва намнога больш лёгкага, чым наша зямля, і ён прыкладна такі ж мяккі, як і самы свежы снег.

Вартаўнік апынуўся на адной з тых незлічоных месяцавых кальцавых гор, якія вядомы нам па вялікіх месяцавых картах доктара Мэдлера. Ты ж таксама бачыў іх, ці не праўда?

У гары ўтварыўся кратэр, сценкі якога амаль верты-

кальна абрываліся ўніз на цэлую дацкую мілю, а на самым дне кратэра знаходзіўся горад. Горад гэты нагадваў яечны бялок, выпушчаны ў шклянку вады, — такімі празрыстымі і лёгкімі здаваліся яго вежы, купалы і ветразепадобныя балконы, якія слаба пакалыхваліся ў разрэджаным паветры месяца. А над галавой вартаўніка велічна плыў велізарны вогненна-чырвоны шар — наша зямля.

На месяцы было мноства жывых істот, якіх мы назвалі б людзьмі, калі б яны не так моцна адрозніваліся ад нас і па сваёй знешнасці, і па мове. Цяжка было чакаць, каб душа вартаўніка разумела гэтую мову, — аднак яна цудоўна яе разумела.

Так, так, можаце здзіўляцца, колькі хочаце, але душа вартаўніка адразу навучылася мове жыхароў месяца. Часцей за ўсё яны спрачаліся аб нашай зямлі. Яны вельмі і вельмі сумняваліся ў тым, што на зямлі ёсць жыццё, бо паветра там, казалі яны, занадта шчыльнае, і разумнае месячнае стварэнне не магло б ім дыхаць. Яны сцвярджалі далей, што існаванне магчыма толькі на месяцы — адзінай планеце, дзе ўжо даўным-даўно зарадзілася жыццё.

Але вернемся на Усходнюю вуліцу і паглядзім, што сталася з цэлам вартаўніка.

Безжыццёвае, яно па-ранейшаму сядзела на прыступках; кульбака з шыпамі на канцы — у нас яе празвалі б «ранішняй зоркай» — выпала з рук, а вочы ўтаропіліся на месяц, па якім цяпер падарожнічала душа вартаўніка.

— Гэй, вартаўнік, які час? — спытаў нейкі прахожы; не дачакаўшыся адказу, ён пстрыкнуў вартаўніка па носе. Цела страціла раўнавагу і на ўсю даўжыню выцягнулася на тратуары.

Прахожы вырашыў, што вартаўнік памёр, і жахнуўся, а мёртвы так і застаўся мёртвым. Аб гэтым паведамілі куды трэба, і раніцай цела адвезлі ў бальніцу.

Вось заварылася б каша, калі б душа вярнулася і, як і трэба чакаць, узялася шукаць сваё цела там, дзе рассталася з ім, гэта значыць, на Усходняй вуліцы. Выявіўшы прапажу, яна хутчэй за ўсё адразу ж кінулася б у паліцыю, у адрасны стол, адтуль у бюро па вышуку рэчаў, каб даць аб'яву аб прапажы ў газеце, і толькі ў апошнюю чаргу накіравалася б у бальніцу. Зрэшты, аб душы турба-

вацца няма чаго — калі яна дзейнічае самастойна, усё ідзе цудоўна, і толькі цела перашкаджае ёй і прымушае яе рабіць глупствы.

Дык вось, калі вартаўніка прывезлі ў бальніцу і ўнеслі ў трупярню, з яго першым чынам, канечне, знялі галёшы, і душы воляй-няволяй давялося перапыніць сваё падарожжа і вярнуцца ў цела. Яна адразу знайшла яго, і вартаўнік тут жа ажыў. Потым ён запэўніваў, што гэта была самая вар'яцкая ноч у яго жыцці. Ён нават за дзве маркі не згадзіўся б зноў перажыць такія жахі. Зрэшты, цяпер усё гэта ззаду.

Вартаўніка выпісалі ў той жа дзень, а галёшы засталіся ў бальніцы.

IV. «Галаваломка». Дэкламацыя. Зусім незвычайнае падарожжа

Кожны жыхар Капенгагена шмат разоў бачыў галоўны ўваход у гарадскую Фрэдэрыксбергскую бальніцу, але паколькі гэтую гісторыю, магчыма, будучь чытаць не толькі капенгагенцы, нам давядзецца даць сякія-такія тлумачэнні.

Справа ў тым, што бальніцу аддзяляе ад вуліцы даволі высокая агароджа з тоўстых жалезных прутаў. Пруты гэтыя расстаўлены так рэдка, што многія практыканы, асабліва хударлявыя, дахітраюцца праціснуцца паміж імі, калі ў няўрочны час хочучь выбрацца ў горад. Цяжэй за ўсё ім прасунуць галаву, так што і ў гэтым выпадку, як, зрэшты, нярэдка бывае ў жыцці, вялікагалавым прыходзілася туга... Ну, для ўступу гэтага хопіць.

У той вечар у бальніцы якраз дзяжурываў адзін малады лекар, аб якім хоць і можна было сказаць, што «галава ў яго вялікая», але... толькі ў самым прамым сэнсе слова. Ішоў праліўны дождж; аднак, нягледзячы на непагадзь і дзяжурства, лекар усё-такі вырашыў збегаць у горад па нейкіх неадкладных справах,— хоць бы на чвэрць гадзінкі. «Няма чаго,— думаў ён,— звязвацца з брамнікам, калі можна пралезці скрозь пруты». У вестыбюлі ўсё яшчэ валяліся галёшы, забытыя вартаўніком. У такі лівень яны былі вельмі дарэчы, і лекар надзеў іх, не зда-

гадваючыся, што гэта галёшы шчасця. Цяпер заставалася толькі праціснуцца паміж жалезнымі прутамі, чаго яму яшчэ ні разу не даводзілася рабіць.

— Божа, толькі б праціснуць галаву, — прамовіў ён.

І ў той жа момант галава яго, хаця і вельмі вялікая, удачна праскочыла паміж прутамі, — не без дапамогі галёшаў, зразумела.

Цяпер справа была за тулавам, але яму ніяк не ўдавалася пралезці.

— Ух, які я тоўсты! — скардзіўся студэнт. — А я дык думаў, што галаву прасунуць будзе цяжэй за ўсё. Не, не пралезці мне!

Ён хацеў адразу ж выцягнуць галаву назад, але не тут было: яна застрамілася безнадзейна, ён мог толькі круціць ёю колькі заўгодна і без усялякага толку. Спачатку лекар проста раззлаваўся, але хутка настрой у яго сапсаваўся дарэшты: галёшы паставілі яго прама-такі ў жахлівае становішча.

На няшчасце, ён ніяк не здагадаўся, што трэба паждаць вызваліцца, і колькі ні круціў галавой, яна не пралазіла назад. Дождж усё ліў і ліў, і на вуліцы не было ні душы. Да званка, каб паклікаць дворніка, усё-адно нельга было дацягнуцца, а сам вызваліцца ён не мог. Ён баяўся, што, чаго добрага, давядзецца прастаяць так да раніцы, бо толькі раніцай можна будзе паслаць па кавалю, каб ён перапілаваў агароджу. І наўрад ці ўдасца перапілаваць яе хутка, а на шум збягуцца школьнікі, усе навакольныя жыхары, — так, так, збягуцца і будуць дзівіцца на лекара, які скурчыўся, як злачынца каля ганебнага слупа; дзівіцца, як у мінулым годзе на велізарную агаву, калі яна расцвіла.

— Ой, кроў так і прылівае да галавы. Не, я так з розуму звihnуся! Так, так звihnуся з розуму! Ох, толькі б мне вызваліцца!

Даўно ўжо трэба было лекару сказаць гэта: у тую ж хвіліну галава яго свабодна прайшла паміж прутамі, і ён стрымгалоў кінуўся назад, зусім звар'яцеўшы ад страху, у які яго ўвагналі галёшы шчасця.

Але калі вы думаеце, што гэтым справа і скончылася, то глыбока памыляецеся. Не, самае горшае яшчэ наперадзе.

Прайшла ноч, надышоў новы дзень, а па галёшы ўсё ніхто не з'яўляўся.

Вечарам у маленькім тэатры, размешчаным на вуліцы Канніке, давалі прадстаўленне. Глядзельная зала была поўная. У ліку іншых артыстаў адзін чытальнік прадэкламаваў верш пад назвай «Бабуліны акуляры»:

Быў у маёй бабулі дзіўны дар,
Якому пазаздросціў бы вядзьмар.
Бо ёй вядома ўсё і нават болей:
Магла ісці праз час уласнай воляй,
Магла пранікнуць у вякі паглядам,
Ды не канчаліся яе расказы ладам.
«Якія нам, — пытаю, як і ўсе, —
Наступны год падзеі прынясе?
Што мае быць у нашым гаспадарстве?»
Але бабуля, спрытная ў каварстве,
Маўчыць упарта і ў адказ ні слова.
І часам пасварыцца на мяне гатова.
Ды як ёй выстаць? І тут жа гнеў астыў,
Бо я ў яе любімцам быў.

«Хай будзе так, як просіш, — і свае
Бабуля акуляры мне дае. —
Цяпер, нябожа, паспяшы туды,
Дзе просты люд збіраецца заўжды.
Бліжэй да іх, як можаш, падыдзі,
На гурт праз акуляры паглядзі.
Калодай картаў раптам стануць людзі.
Па картах зразумееш, што было, што будзе?»

І я пайшоў, сказаўшы «дзякуй» згодна.
Ды дзе знайсці натоўп? На плошчы, верагодна.
На плошчы? Не люблю, аднак, я сцюжы.
На вуліцы? Там грязь, слата і лужы.
А што, як у тэатры? Там, па-мойму,
Шумлівую я напаткаю плойму.
І вось я тут. Аракулам каб стаць,
Патрэбна акуляры мне дастаць.
А вы сядзіце ціха, без нуды,
Бо кожны ляжа ў карты, і тады
Вам будзе відна ў далечы таемнай.
Маўчанне — знак уцямнасці ўзаемнай.
Я распытаю зараз лёс і не дарэмна —
З карысцю для сябе, з карысцю для народа.
Дык вось! Што скажа картаў нам калода?

(Надзявае акуляры)

Якую бачу я пацеху!
Вы, праўда ж, лопнулі б ад смеху,
Калі б зірнулі на тузоў бубновых,
На гордых дам і каралёў суровых!
Тут пікі, трэфы чорныя, як сажа,
Ды карта кожная што-небудзь нам раскажа.
Вось дама пік, аблашчаная светам,
А закахалася ў бубновага валета.
Аднак што ж болей карты прадракаюць?
Для дома многа грошай абяцаюць
І госьця з чужаземнай стараны,
А зрэшты, не патрэбны нам яны.
Размову пажадалі б вы пачаць
З саслоўяў? Лепей памаўчаць!
Параду дам, які ж у ёй сакрэт:
Вы хлеб не адбівалі б у газет.
Ці аб тэатры? Сварцы закуліснай?
Ну, не! З дырэкцыяй живу бескампрамісна.
Аб заўтрашнім быццё? Ды вось якая справа:
Благое ведаць надта не цікава.
Я знаю ўсё, але карысці мала,
Пакуль часіна ведаў не настала!
Што, што? Хто шчаслівейшы паміж вас?
Ага! Шчасліўца вылучыць сам час...
Яго па ўсмешцы лёгка падлавіць,
Але прыйшлося б іншых засмуціць!
Хто болей пражыве? Ах, ён? Цудоўна!
Ды гаварыць пра гэта не тактоўна.
Сказаць? Сказаць? Сказаць ці не?
Не, не скажу — адказ такі ў мяне!
Баюся, што магу зняважыць вас,
Лепш думкі вашы прачытаю ў гэты час,
Сабраўшы чарадзейных сіл запас.
Жадаеце вы знаць? Ды хопіць, пэўна, кпін:
Здаецца вам, што я для вас адзін
Мялю лухту з якіх ужо часін.
Цяпер маўчу, і прыйдзе апраўданне,
Цяпер хачу ўчуць ваша меркаванне.

Дэкламаваў чытальнік цудоўна, у зале загрымелі воплескі.

Сярод публікі знаходзіўся і наш злашчасны лекар. Ён, здавалася, ужо забыў свае смешныя прыгоды, перажытыя мінулай ноччу. Выпраўляючыся ў тэатр, ён зноў надзеў галёшы — іх пакуль яшчэ ніхто не запатрабаваў, а на вуліцы была слата, так што яны маглі саслужыць яму добрую службу. І саслужылі!

Верш зрабіў вялікае ўражанне на нашага лекара. Яму вельмі спадабалася ідэя, і ён падумаў, што добра было б здабыць такія акуляры. Крыху патрэніраваўшыся, можна было б навучыцца чытаць у сэрцах людзей, а гэта намнога цікавей, чым заглядваць у будучы год, — ён жа ўсё-адно надыдзе рана ці позна, а вось у душу да чалавека інакш не заглянеш.

«Узяць бы, скажам, гледачоў першага рада, — думаў лекар, — і паглядзець, што робіцца ў іх на сэрцы, — павінен жа быць туды ўваход, нахштальт як у магазін. Чаго б я там не наглядзеўся, трэба меркаваць! У гэтай вось дамы ў сэрцы, напэўна, змяшчаецца цэлая галантарэйная крама. А ў гэтай яна ўжо апусцела, толькі ворта б яе як належыць памыць ды пачысціць. Але можна набрысці і на салідныя магазіны. «Ах, — уздыхнуў лекар, — ведаю я такія магазін, аднак, на жаль, прыказчык для яго ўжо знайшоўся, і гэта адзіны яго недахоп. А ў многія іншыя, напэўна, заклікалі б: «Заходзьце, калі ласка, да нас, міласці просім!» Але ж, вось бы зайсці туды ў выглядзе дробненькай думкі, прагуляцца б па сэрцах!»

Сказана — зроблена! Толькі пажадай — вось усё, што трэба галёшам шчасця. Лекар раптам увесь неяк змізарнеў, стаў зусім малюсенькім і пачаў сваё незвычайнае падарожжа па сэрцах гледачоў першага рада.

Першае сэрца, у якое ён трапіў, належала адной даме, але бедачына лекар спачатку падумаў, што апынуўся ў артапедычным інстытуце, дзе ўрачы лечаць хворых, выдаляючы розныя пухліны і выпраўляючы калецтвы. У пакоі, куды зайшоў наш лекар, былі развешаны шматлікія гіпсавыя злёпкі з гэтых выродлівых частак цела. Уся розніца толькі ў тым, што ў сапраўдным інстытуце злёпкі здымаюцца, як толькі хворы туды паступае, а ў гэтым сэрцы яны вырабляліся тады, калі з яго выпісваўся здаровы чалавек.

Сярод іншых у сэрцы гэтай дамы захоўваліся злёпкі, знятыя з фізічных і маральных выродстваў і ўсіх яе сябровак.

Лекар хутка перавандраваў у другое жаночае сэрца, — і на гэты раз яму здалося, што ён уступіў у светлы прасторны храм. Над алтаром лунаў белы голуб — увасаб-

ленне цнатлівасці. Лекар хацеў было схіліць калені, але яму трэба было спяшацца далей, у наступнае сэрца, і толькі ў вушах яго яшчэ доўга гучала музыка аргана. Ён нават адчуў, што стаў яшчэ лепшы і чысцейшы, чым быў раней, і варты цяпер увайсці ў наступнае свяцілішча, якое аказалася беднай каморкай, дзе ляжала хворая маці. Але ў адчыненыя насцеж вокны ліліся цёплыя сонечныя промні, дзівосныя ружы, што расцвілі ў скрыначцы пад акном, хіталі галоўкамі, ківаючы хвораі, дзве нябесна-блакітныя птушачкі спявалі песеньку аб дзіцячых радасцях, а хворая маці прасіла шчасця для сваёй дачкі.

Потым наш лекар на карачках перапоўз у мясную краму; яна была завалена мясам, — і куды б ён ні памкнуўся, усюды натыкаўся на тушы. Гэта было сэрца аднаго багатага, вельмі паважанага чалавека, — яго імя, напэўна, можна знайсці ў гарадскім даведніку.

Адтуль лекар перавандраваў у сэрца яго жонкі. Яно ўяўляла сабой старую, амаль разбураную галубятню. Партрэт мужа быў узняты ў ёй замест флюгера; да яе былі таксама прымацаваны ўваходныя дзверы, якія то адчыняліся, то зачыняліся — у залежнасці ад таго, куды паварочваўся муж.

Потым лекар трапіў у пакой з люстранымі сценамі, такі ж, як у палацы Розенбург, але тут люстэркі былі павелічальнымі, яны ўсё павялічвалі ў многа разоў. Пасярод пакоя ўзвышалася на троне маленькае «я» ўладальніка гэтага сэрца і захаплялася сваёй уласнай веліччу.

Адтуль лекар перабраўся ў другое сэрца, і яму падалося, што ён трапіў у вузкі ігольнік, набіты вострымі іголкамі. Ён было вырашыў, што гэта сэрца якой-небудзь старой дзеvy, але памыліўся: яно належала ўзнагароджанаму мноствам ордэнаў маладому вайскоўцу, аб якім гаварылі, што ён «чалавек з сэрцам і розумам».

Нарэшце бедны лекар выбраўся з апошняга сэрца і, зусім ашалеўшы, яшчэ доўга ніяк не мог сабрацца з думкамі. Ва ўсім ён вінаваціў сваю буйную фантазію.

«Бог ведае што такое! — уздыхнуў ён. — Не, я пэўна сходжу з розуму. І якая дзікая тут гарачыня! Кроў так і прылівае да галавы. — Тут ён успомніў аб сваіх учарашніх прыгодах каля бальнічнай агароджы. — Вось калі я захварэў! — падумаў ён. — Патрэбна своечасова ўзяцца за лячэнне. Кажуць, што ў такіх выпадках больш за ўсё

карыснейшая руская лазня. Ах, калі б я ўжо ляжаў на палку».

І ён сапраўды апынуўся ў лазні на самым верхнім палку. Але ляжаў там зусім апрануты, у ботах і галёшах, а са столі на твар яму капала гарачая вада.

— Ой! — закрычаў лекар і пабег хутчэй прыняць душ.

Лазеншчык таксама закрычаў: ён спалохаўся, уба-чыўшы ў лазні апранутага чалавека.

Наш лекар, не разгубіўшыся, шапнуў яму:

— Не бойся, гэта я на спрэчку, — але, вярнуўшыся дахаты, першым чынам паставіў сабе адзін вялікі пластыр са шпанскіх мушак на шыю, а другі на спіну, каб выцягнуць дурноту з галавы.

Нараніцу ўся спіна ў яго набракла крывёю — вось і ўсё, чым яго аддзячылі галёшы шчасця.

V. Ператварэнне паліцэйскага пісара

Наш знаёмы вартаўнік між тым успомніў пра галёшы, якія знайшоў на вуліцы, а пасля пакінуў у бальніцы, і забраў іх адтуль.

Але ні лейтэнант, ні суседзі не прызнавалі гэтых галёшаў сваімі, і вартаўнік занёс іх у паліцыю.

— Ды яны як дзве кроплі вады падобныя на мае — сказаў адзін з паліцэйскіх пісараў, паставіўшы знаходку побач са сваімі галёшамі і ўважліва яе разглядаючы. — Тут і вопытнае вока шаўца не адрозніла б адну пару ад другой.

— Пан пісар, — звярнуўся да яго паліцэйскі, які зайшоў з нейкімі паперамі.

Пісар паразмаўляў з ім, а калі зноў зірнуў на абедзве пары галёшаў, то ўжо і сам перастаў разумець, якая з іх яго пара — тая, што стаіць справа, ці тая, што злева.

«Мае, напэўна, вось гэтыя, мокрыя», — падумаў ён і памыліўся: гэта былі якраз галёшы шчасця. Што ж, паліцыя іншы раз таксама памыляецца.

Пісар надзеў галёшы і, сунуўшы паперы ў кішэню, а другія — пад паху (яму трэба было сёе-тое перачытаць і перапісаць дома), выйшаў на вуліцу. Дзень быў нядзельны, стаяла цудоўнае надвор'е, і паліцэйскі пісар падумаў, што нядрэнна было б прагуляцца па Фрэдэрыксбергу.

Малады чалавек вызначаўся рэдкім стараннем і ўседлівасцю, так што пажадаем яму прыемнай прагулкі пасля многіх гадзін працы ў душнай канцылярыі.

Спачатку ён ішоў, ні аб чым не думаючы, і галёшам таму ўсё не выпадала зручнага моманту праявіць сваю цудадзейную сілу.

Але вось ён сустрэў у адной алеі свайго знаёмага, маладога паэта, і той сказаў, што заўтра выпраўляецца падарожнічаць на ўсё лета.

— Эх, вось вы зноў едзеце, а мы застаемся, — сказаў пісар. — Шчаслівыя вы людзі, лятаеце сабе, дзе хочаце і куды хочаце, а ў нас ланцугі на нагах.

— Так, але імі вы прыкаваны да хлебнага дрэва, — запырэчыў паэт. — Вам няма патрэбы клапаціцца аб заўтрашнім дні, а калі вы састарыцеся, атрымаеце пенсію.

— Так-то так, але вам усё-такі жывецца намнога раздольней, — сказаў пісар. — Пісаць вершы — што можа быць лепш! Публіка носіць вас на руках, і вы самі сабе гаспадары. Вось паспрабавалі б вы пасядзець у судзе, як мы сядзім, ды павалтузіцца з гэтымі сумнейшымі справамі!

Паэт пахітаў галавой, пісар таксама пахітаў галавой, і яны разышліся ў розныя бакі, застаўшыся кожны пры сваім меркаванні.

«Дзіўны народ гэтыя паэты, — думаў малады чыноўнік. — Хацелася б бліжэй пазнаёміцца з такімі натурамі, як ён, і самому стаць паэтам. Каб я быў на іх месцы, я ў сваіх вершах не стаў бы хныкаць. Ах, які сёння дзівосны вясенні дзень, колькі ў ім прыгажосці, свежасці, паэзіі! Якое незвычайна празрыстае паветра! Якія мудрагелістыя воблакі! А трава і лісце так саладжава пахнуць! Даўно я ўжо так востра не адчуваў гэтага, як зараз».

Вы, канечне, заўважылі, што ён ужо стаў паэтам. Але знешне зусім не змяніўся, — неразумна думаць, што паэт не такі ж чалавек, як усе іншыя. Сярод простых людзей часта сустракаюцца натуры больш паэтычныя, чым многія праслаўленыя паэты. Толькі ў паэтаў намнога лепш развіта памяць, і ўсе ідэі, вобразы, уражанні захоўваюцца ў ёй да таго часу, пакуль не знойдуць свайго паэтычнага ўвасаблення на паперы. Калі просты чалавек становіцца паэтычна адоранай натурай, адбываецца

свайго роду ператварэнне, — і такое іменна ператварэнне адбылося з пісарам.

«Якія дзіўныя прыемныя пахі! — думаў ён. — Яны нагадваюць мне фіялкі ў цётачкі Лоны. Так, я тады быў яшчэ зусім маленькі. Божа, як гэта я ні разу не ўспомніў аб ёй раней! Добрая старая цётачка! Яна жыла якраз за Біржай. Заўсёды, нават у самую лютую сцюжу, на вокнах у яе зелянелі ў слоіках якія-небудзь галінкі ці парасткі, фіялкі напаўнялі пакой водарам; а я прыкладваў нагрэтыя медзякі да заледзянелых шыб, каб можна было глядзець на вуліцу. Які від адкрываўся з гэтых вокан! На канале сталялі ўмёрзлыя ў лёд караблі, велізарныя чароды варон складалі ўвесь іх экіпаж. Аднак з надыходам вясны судны перайначваліся. З песнямі і крыкамі «ўра» матросы сколвалі лёд; караблі смалілі, аснашчалі ўсім неабходным, і яны нарэшце адплівалі ў заморскія краіны. Яны адпльваюць, а я вось застаюся тут; і так будзе заўсёды; заўсёды я буду сядзець ў паліцэйскай канцылярыі і глядзець, як іншыя атрымліваюць замежныя пашпарты. Але, такі мой лёс! — І ён глыбока-глыбока ўздыхнуў, затым раптам апамятаўся: — Што ж гэта са мной такое робіцца сёння? Раней мне нічога падобнага і ў галаву не прыходзіла. Пэўна, гэта веснавое паветра так на мяне дзейнічае. А сэрца сціскаецца ад нейкага саладжавага хвалявання».

Ён палез у кішэню па свае паперы. «Вазьмуся за іх, буду думаць аб чым-небудзь іншым», — вырашыў ён і прабегаў вачыма першы ліст, што трапіўся пад руку. «Фру Зігбрыт», арыгінальная трагедыя ў пяці дзеях», — прачытаў ён. — Што такое? Дзіўна, почырк мой! Няўжо гэта я напісаў трагедыю? А гэта яшчэ што? «Інтрыга на балі, альбо Вялікае свята; вадэвіль». Але адкуль гэта ўсё ў мяне? Напэўна, хто-небудзь падсунуў. Ды тут яшчэ пісьмо...»

Пісьмо прыслала дырэкцыя аднаго тэатра; яна не вельмі ветліва паведамляла аўтару, што абедзве яго п'есы нічога не варты.

— Гм, — выціснуў пісар, прысуджваючыся на лаўку.

У галаве яго раптам закруцілася мноства думак, а сэрца напоўнілася невытлумачальнай пяшчотай... да чаго — ён і сам не ведаў. Машынальна ён сарваў кветку і залюба-

ваўся ёю. Гэта была простая маленькая маргарытка, але яна на працягу адной хвіліны паведаміла яму аб сабе больш, чым можна даведацца, выслухаўшы некалькі лекцый па батаніцы. Яна расказала яму паданне аб сваім нараджэнні, расказала аб тым, якое магутнае сонечнае святло, — гэта ж дзякуючы яму распусціліся і пачалі дзіўна пахнуць яе пяшчотныя пялёсткі. А паэт у гэты час думаў аб суровай жыццёвай барацьбе, якая абуджае ў чалавеку яшчэ невядомыя яму сілы і пачуцці. А паветра і святло — улюбёнцы маргарыткі, але святло — яе галоўны заступнік, перад ім яна схіляецца з трапятаннем; а калі яно адыходзіць вечарам, яна засынае ў абдымках паветра.

— Святло адарыла мяне прыгажосцю, — сказала маргарытка.

— А паветра дае табе жыццё! — шапнуў ёй паэт.

Непадалёку стаяў хлапчук і ляпаў кіем па вадзе ў бруднай канаўцы — пырскі разляталіся ў розныя бакі. І пісар задумаўся раптам аб тых мільёнах жывых, нябачных простым вокам істот, якія ўзлятаюць разам з вадзянымі кроплямі на велізарную, у параўнанні з іх уласнымі памерамі, вышыню, — вось як калі б мы, напрыклад, апынуліся над воблакамі. Думаючы аб гэтым, а таксама аб сваім ператварэнні, наш пісар усміхнуўся: «Я проста сплю і бачу сон. Але які гэта ўсё-такі неверагодны сон! Аказваецца, можна трызніць наяву, усведамляючы, што гэта табе толькі сніцца. Добра б успомніць аб усім гэтым заўтра раніцай, калі я прачнуся. Які дзіўны стан! Зараз я ўсё бачу так выразна, так ясна, адчуваю сябе такім бадзёрым і дужым — і ў той жа час добра ведаю, што раніцай паспрабую што-небудзь прыпомніць, у галаву мне палезе толькі дурнота. Колькі разоў гэта бывала са мной! Усе гэтыя дзівосныя рэчы падобныя на золата гномаў: ноччу, калі яго атрымліваеш, яно блішчыць і зіхаціць, а днём ператвараецца ў кучу друку і завялых лісцяў».

Дарэшты засмучаны, пісар сумна ўздыхаў, паглядаючы на птушак, якія весела спявалі свае песенькі, пералятаючы з галінкі на галінку.

«І ім живецца лепш, чым мне. Умець лятаць — якая дзівосная здольнасць! Шчаслівы той, хто ёю адораны.

Калі б я толькі мог ператварыцца ў птушачку, я б стаў вось такім маленькім жаўранкам!»

І ў тую ж хвіліну рукавы і фалды яго сурдута ператварыліся ў крылы і абраслі пер'ем, а замест галёшаў з'явіліся кіпцюрыкі. Ён адразу заўважыў усе гэтыя ператварэнні і ўсміхнуўся. «Ну, цяпер я бачу, што гэта сон. Але такіх вар'яцкіх сноў мне яшчэ не даводзілася бачыць», — падумаў ён, узляцеў на зялёную галінку і заспяваў.

Аднак у яго спевах ужо не было паэзіі, паколькі ён перастаў быць паэтам: галёшы, як і ўсе, хто хоча чаго-небудзь дабіцца, выконвалі толькі адну справу за раз. Захацеў пісар стаць паэтам — стаў, захацеў ператварыцца ў птушачку — ператварыўся, але затое страціў свае ранейшыя ўласцівасці.

«Цікава: няма чаго сказаць! — падумаў ён. — Днём я сяджу ў паліцэйскай канцылярыі, займаючыся важнейшымі справамі, а ноччу мне сніцца, што я жаўранкам лятаю па Фрыдэрыксбергскаму парку. Ды аб гэтым, чорт вазьмі, можна напісаць цэлую народную камедыю!»

І ён зляцеў на траву, закруціў галоўкай і пачаў весела дзяўбці гнуткія травінкі, якія здаваліся яму цяпер велізарнымі афрыканскімі пальмамі.

Раптоўна вакол яго стала цёмна, як ноччу; яму здалося, быццам на яго накінулі нейкую гіганцкую коўдру! На самой жа справе гэта хлопчык са слабодкі накрыў яго сваёй шапкай. Хлопчык запусціў руку пад шапку і схпіў пісара за спінку і крыллі; той спачатку закрычаў ад страху, потым раптам абурыўся:

— Ах ты, нягоднае шчання! Як ты смееш! Я паліцэйскі пісар!

Але хлапчук пачуў толькі жаласлівае «Пі-і, пі-і-і». Ён пстрыкнуў птушку па дзюбе і пайшоў з ёю далей.

Па дарозе ён сустрэў двух школьнікаў; абодва яны былі ў вышэйшым класе — па сваім становішчы ў грамадстве, і ў ніжэйшым — па разумовым развіцці і поспехах у навучанні. Яны купілі жаўранка за восем скілінгаў. Такім чынам паліцэйскі пісар вярнуўся ў горад і апынуўся ў адной кватэры на Гоцкай вуліцы.

— Чорт пабяры, добра, што гэта сон, — сказаў пісар, — а не дык я здорава б разлаваўся! Спачатку я стаў паэтам,

потым — жаўранкам. І гэта ж мая паэтычная натура ўнушыла мне жаданне ператварыцца ў такую драбязу. Аднак невясёлае гэта жыццё, асабліва калі трапіш у лапы падобным свавольнікам. Хацеў бы я даведацца, чым усё гэта скончыцца?

Хлапчукі прынеслі яго ў прыгожа абстаўлены пакой, дзе іх сустрэла тоўстая ўсмешлівая жанчына. Яна нічога не зарадавалася «простай палявой птушцы», як яна назвала жаўранка, тым не менш дазволіла хлапчукам пакінуць яго і пасадзіць у клетку на падаконніку.

— Быць можа, ён трошкі павесяліць папугайчыка! — дадала яна і з усмешкай зірнула на вялікага зялёнага папугая, які важна пагойдваўся на кольцы ў шыкоўнай металічнай клетцы. — Сёння ў папугайчыка дзень нараджэння, — сказала яна, дурнавата ўсміхаючыся, — і палявая птушка хоча яго павіншаваць.

Папугай, нічога на гэта не адказаўшы, усё гэтак жа важна разгойдваўся ўзад і ўперад. У гэты час гучна заспавала прыгожая канарэйка, якую сюды прывезлі мінулым летам з цёплай і квітучай роднай краіны.

— Бач ты, крыкуха! — сказала гаспадыня і накінула на клетку белую насавую хустачку.

— Пі-пі! Якая жahlівая мяцеліца! — уздыхнула канарэйка і змоўкла.

Пісара, якога гаспадыня называла «палявой птушкай», пасадзілі ў маленькую клетку, побач з клеткай канарэйкі і па суседстве з папугаем. Папугай мог ясна вымаўляць толькі адну фразу, якая нярэдка гучала вельмі камічна: «Не, будзем людзьмі!», а ўсё астатняе атрымлівалася ў яго гэтак жа незразумелым, як шчэбет канарэйкі. Зрэшты, пісар, ператварыўшыся ў птушку, выдатна разумеў сваіх новых знаёмых.

— Я лётала над зялёнай пальмай і квітучым міндальным дрэвам, — спявала канарэйка, — разам з братамі і сёстрамі я лётала над дзівоснымі кветкамі і люстранай гладзю азёр, і нам прыветліва ківалі адлюстраванні прыбрэжных раслін. Я бачыла чароды прыгожых папугаяў, якія расказвалі мноства дзівоснейшых гісторый.

— Гэта дзікія птушкі, — адклікнуўся папугай. — Яны не атрымалі ніякай адукацыі. Не, будзем людзьмі! Што ж

ты не смяешся, неразумная птушка? Калі гэтаму досціпу смяецца і сама гаспадыня, і яе госці, дык чаму ж не пасмя-яцца і табе? Не цаніць вясёлых досціпаў — гэта вельмі вялікі грэх, павінен вам сказаць. Не, будзем людзьмі!

— А ты помніш прыгожых дзяўчат, што скакалі пад шатамі квітучых дрэў? Помніш салодкія плады і халодны сок дзікіх раслін?

— Канечне, помню, — адказваў папугай, — але тут мне намнога лепш! Мяне цудоўна кормяць і ўсяляк веся-ляць. Я ведаю, што я разумны, і з мяне дастаткова. Не, будзем людзьмі! У цябе, што называецца, паэтычная на-тура, а я дасведчаны ў навуках і дасціпны. У табе ёсць гэ-тая самая геніяльнасць, але не хапае разважлівасці. Ты імкнешся занадта высока, таму людзі цябе асаджаюць. Са мной яны так паступаць не будуць, таму што я абы-шоўся ім дорага. Я ўнушаю павагу ўжо адной сваёй дзю-бай, а балбатнёю сваёй магу каго заўгодна паставіць на месца. Не, будзем людзьмі!

— О, мая цёплая, квітучая радзіма, — спявала кана-рэйка, — я буду спяваць аб тваіх цёмна-зялёных дрэвах, чые галіны цалуюць празрыстыя воды ціхіх заліваў, аб светлай радасці маіх братоў і сясцёр, аб вечназялёных за-хавальніках вільгаці ў пустыні — кактусах.

— Перастань хныкаць! — прамовіў папугай. — Ска-жы лепш што-небудзь смешнае. Смех — гэта знак вы-шэйшай ступені духоўнага развіцця. Вось хіба могуць, да прыкладу, смяцца сабака альбо конь? Не, яны могуць плакаць, а здольнасцю смяцца адораны толькі чалавек. Ха-ха-ха! — разрагатаўся папугай і канчаткова збянтэ-жыў субяседнікаў сваім «Не, будзем людзьмі!»

— І ты, маленькая шэрая дацкая птушачка, — сказала канарэйка жаўранку, — ты таксама стала палонніцай. У тваіх лясх, напэўна, холадна, але затое ты ў іх вольная. Ляці ж адсюль! Глядзі, яны забылі зачыніць тваю клетку. Фортачка адчынена, ляці ж — хутчэй, хутчэй.

Пісар так і зрабіў, вылецеў з клеткі і ўсеўся каля яе. У гэты міг дзверы ў суседні пакой адчыніліся і на парозе з'явілася кошка, гібкая, страшная, з зялёнымі злоснымі ва-чыма. Кошка ўжо зусім было падрыхтавалася да скачка, але канарэйка замітусілася ў клетцы, а папугай заляпаў кры-

лам і закрычаў: «Не, будзем людзьмі!» Пісар пахаладзеў ад жаху і, вылецеўшы ў акно, паляцеў над дамамі і вуліцамі. Ляцеў, ляцеў, нарэшце стаміўся, — і вось убачыў дом, які здаўся яму знаёмым. Адно акно ў доме было адчынена. Пісар уляцеў у пакой і прысеў на стол. Да свайго здзіўлення, ён убачыў, што гэта яго ўласны пакой.

«Не, будзем людзьмі!» — машынальна паўтарыў ён любімую фразу папугая і ў тую ж хвіліну зноў стаў паліцэйскім пісарам, які невядома чаму ўсеўся на стол.

«Божа, злітуйся, — сказаў пісар, — як гэта я трапіў на стол, ды яшчэ заснуў? І які дзікі сон мне прысніўся? Якая дурнота!»

VI. Леপшае, што зрабілі галёшы

На другі дзень, раным рана, калі пісар ляжаў яшчэ ў пасцелі, у дзверы пастукалі, і зайшоў яго сусед, які здымаў пакой на тым жа паверсе, — малады студэнт-багаслоў.

— Пазыч мне, калі ласка, свае галёшы, — сказаў ён. — Хоць у садзе і сыра, ды вельмі ўжо ярка свеціць сонейка. Хачу туды пайсці выкурыць люлечку.

Ён надзеў галёшы і выйшаў у сад, у якім раслі толькі два дрэвы — сліва і груша; зрэшты, нават такая бедная расліннасць у Капенгагене вялікая рэдкасць.

Студэнт праходжваўся ўзад і ўперад па дарожцы. Час быў ранні, усяго шэсць гадзін раніцы. На вуліцы зайграў ражок паштовага дыліжанса.

— О, падарожнічаць, падарожнічаць! — вырвалася ў яго. — Што можа быць лепш! Гэта мяжа ўсіх маіх летуценняў. Калі б яны ажыццявіліся, я б тады, напэўна, уціхамірыўся і перастаў бы мітусіцца. Як хочацца паехаць чым далей адсюль, убачыць чароўную Швейцарыю, паездзіць па Італіі!

Добра яшчэ, што галёшы шчасця выконвалі жаданні адразу, а то б студэнт, бадай, забраўся б занадта далёка і для сябе самога, і для нас з вамі. У той жа міг ён ужо вандраваў па Швейцарыі, запхнуты ў паштовы дыліжанс разам з васьмярыма іншымі пасажырамі. Галава ў яго трашчала, шыю ламала, ногі зацяклі і балелі, таму што боты ціснулі неміласэрна. Ён не спаў і не драмаў, але быў у стане нейкага пакутлівага здранцвення. У правай кішэні ў

яго ляжаў акрэдытыў, у левай — пашпарт, а ў скураным мяшочку на грудзях было зашыта некалькі залатых. Варта нашаму падарожніку дзюбнуць носам, як яму тут жа пачынала здавацца, што ён ужо згубіў які-небудзь з гэтых сваіх скарбаў, і тады яго кідала ў дрыжыкі, а рука яго сутаргава апісвала трохкутнік — справа налева і на грудзі, — каб праверыць, ці ўсё цэлае. У сетцы над галовамі пасажыраў хісталіся парасоны, кульбакі, капелюшы, і ўсё гэта перашкаджала студэнту любавання цудоўным горным пейзажам. Але ён усё глядзеў, глядзеў і не мог наглядзецца, а ў сэрцы яго гучалі радкі верша, які напісаў, хаця і не стаў друкаваць, адзін вядомы нам швейцарскі паэт:

Цудоўны край у дні вясны!
Манблан бялеецца ўбаку.
Тут, праўда, быў бы рай зямны,
Каб грошай больш у кашальку.

Прырода тут была змрочная, суровая і велічная. Хваёвыя лясы, якія пакрывалі завоблачныя горныя вяршыні, здалёку здаваліся проста зараснікамі верасу. Пайшоў снег, падзьмуў рэзкі халодны вецер.

— Ух! — уздыхнуў студэнт. — Калі б мы ўжо былі па той бок Альпаў! Там цяпер надышло лета, і я нарэшце атрымаў бы па акрэдытыву свае грошы. Я так за іх баюся, што ўсё гэтае альпійскае хараство перастала мяне вабіць. Ах, калі б я ўжо быў там!

І ён тут жа апынуўся ў самым сэрцы Італіі, дзесьці на дарозе паміж Фларэнцыяй і Рымам. Апошнія промні сонца асвятлялі Тразіменскае возера, што ляжала паміж двума цёмна-сінімі пагоркамі, ператвараючы яго воды ў расплаўленае золата. Там, дзе калісьці Ганібал разбіў Фламінія, цяпер вінаградныя лозы мірна абвіталі адна адну сваімі злёненымі пляцёнкамі. Ля дарогі, пад шатамі пахучых лаўраў, цудоўныя напайголыя дзеткі пасвілі статак чорных як смоль свіней. Так, калі б апісаць гэтую карціну, як трэба, усе б толькі і сцвярджалі: «Ах, цудоўнейшая Італія!» Але, як ні дзіўна, ні багаслоў, ні яго спадарожнікі гэтага не думалі. Тысячы ядавітых мух і камароў хмарамі насіліся ў паветры; дарэмна падарожнікі адмахваліся міртавымі галінкамі, насякомыя ўсё-адно кусалі і джалілі іх. У карэце не было чалавека, у якога не распух бы ўвесь

твар, пакусаны да крыві. У коней быў яшчэ больш няшчасны выгляд: бедных жывёл спрэс абляпілі велізарныя раі насякомых, так што фурман час ад часу злазіў з козлаў і адганяў ад коней іх мучыцеляў, але ўжо праз імгненне наляталі новыя полчышчы. Хутка зайшло сонца, і падарожнікаў ахапіў пранізваючы холад — праўда, ненадоўга, але ўсё роўна гэта было не надта прыемна. Затое вяршыні гор і воблакі афарбаваліся ў неперадавальна прыгожыя зялёныя таны, якія адлівалі бляскам апошніх сонечных промняў. Гэтая гульня фарбаў не паддаецца апісанню, яе трэба бачыць. Відовішча дзівоснае, усе з гэтым згадзіліся, але ў страўніку ў кожнага было пуста, цела стамілася, душа хацела прытулку на ноч, а дзе яго знайсці? Цяпер усе гэтыя пытанні цікавілі падарожнікаў намнога больш, чым прыгажосць прыроды.

Дарога ляжала праз аліўкавы гай, і здавалася, што едзеш дзе-небудзь на радзіме, паміж роднымі вузлаватымі вербамі. Хутка карэта спынілася каля адзінокай гасцініцы. Ля варот яе сядзела мноства жабракоў-калек, і самы бадзёры з іх здаваўся «дасягнуўшым сталасці старэйшым сынам голаду». Адны калекі былі сляпыя; у другіх высохлі ногі — гэтыя поўзалі на руках; у трэціх на знявечаных руках не было пальцаў. Быццам сама галечка цягнулася да падарожнікаў з гэтай кучы рыззя і лахманаў. «Eccellenza, miserabili!»¹ — хрыпелі яны, паказваючы свае выродлівыя канечнасці. Падарожнікаў сустрэла гаспадыня гасцініцы, босая, непрычасаная, у бруднай кофце. Дзверы ў пакоях трымаліся на вяроўках, пад столлю пырхалі кажаны, цагляная падлога была ўся на вышчэрблінах, а смурод стаяў такі, што хоць сякеру вешай...

— Лепш ужо няхай яна накрые нам стол у стайні, — сказаў нехта з падарожнікаў. — Там, прынамсі, ведаеш, чым дыхаеш.

Адчынілі акно, каб напусціць свежага паветра, але тут у пакой працягнуліся высохлыя рукі і пачулася адвечнае ныццё: «Eccellenza, miserabili!».

Сцены пакоя былі спрэс спісаны, і палавіна надпісаў брудна лаяла «цудоўную Італію».

¹ Пан, дапамажы няшчасным! (іт.).

Прынеслі абед: вадзяністы суп з перцам і прагорклым аліўкавым алеем, пасля прыпраўленую такім жа алеем салату і, нарэшце, нясвежыя яйцы і смажаныя пеўневыя грабенчыкі — у якасці ўпрыгожання банкету; нават віно здавалася не віном, а нейкай мікстурай.

На ноч дзверы забарыкадзіравалі чамаданами, і аднаму падарожніку даручылі стаяць на варце, а астатнія заснулі. Вартавым аказаўся студэнт-багаслоў. Ну і духата была ў пакоі! Гарачыня нясцерпная, камары,— а тут яшчэ «*miserabili*», якія стагналі ў сне, перашкаджаючы заснуць.

— Так, падарожнічаць, канечне, было б нядрэнна,— уздыхнуў студэнт,— каб не было ў нас цела. Няхай бы яно ляжала сабе ды адпачывала, а дух лятаў бы, дзе яму заўгодна. А то, куды б я ні прыехаў, усюды журба смокча мне сэрца. Хацелася б чагосьці большага, чым імгненная радасць быцця. Так, так, большага, вышэйшага, найвышэйшага! Але дзе яно? У чым? Што гэта такое? Не, я ўжо ведаю, да чаго імкнуся, чаго хачу. Я хачу прыйсці да канечнай і шчаслівейшай мэты зямнога быцця, самай шчаслівай з усіх.

Толькі ён вымавіў апошнія словы, як апынуўся ў сябе дома. На вокнах віселі доўгія белыя фіранкі, пасярод пакоя на падлозе стаяла чорная труна, а ў ёй смяротным сном спаў багаслоў. Яго жаданне споўнілася: цела яго адпачывала, а душа вандравала. «Нікога нельга назваць шчаслівым раней, чым ён памрэ»,— сказаў Саламон; і цяпер яго словы зноў пацвердзіліся.

Кожны памерлы — гэта сфінкс, неразгаданая загадка. І гэты «сфінкс» у чорнай труне ўжо не мог адказаць на тое пытанне, якое ён сам сабе задаваў за два дні да смерці.

О, злая смерць! Ты ўсюды сееш страх.
Твае сляды — магілы ды маленне.
Дык што ж, і думка знішчаная ў прах?
А я нікчэмная здабыча тлення?

Што стогнаў хор праз цемру і слату!
Ты адзінока доўгі век пражыў,
І лёс быў твой цяжэйшы за пліту,
Што на магілу нехта палажыў.

У пакоі з'явіліся дзве жанчыны. Мы іх ведаем: то былі фея Смутку і весніца Шчасця, і яны схіліліся над памерлым.

«Прынцэса на гаршыне»

«Свінапас»

— Ну,— спытала фея Смутку,— многа шчасця прынеслі чалавецтву твае галёшы?

— Што ж, таму хто, ляжыць тут, яны, прынамсі, далі вечную асалоду! — адказала фея Шчасця.

— О, не,— сказала фея Смутку.— Ён сам пайшоў са свету раней свайго тэрміну. Ён яшчэ не настолькі акрэп духоўна, каб авалодаць тымі скарбамі, якімі павінен быў авалодаць па самім сваім прызначэнні. Ну, я акажу яму дабрадзеяства! — І яна сцягнула галёшы са студэнта.

Смяротны сон перапыніўся. Мярцвяк уваскрэс і падняўся. Фея Смутку знікла, а з ёй і галёшы. Напэўна, яна вырашыла, што цяпер яны павінны належыць ёй.

КВЕТКІ МАЛЕНЬКАЙ ІДА

— Бедныя мае кветачкі зусім завялі! — сказала маленькая Іда. — Учора ўвечары яны былі такія прыгожыя, а цяпер апусцілі галоўкі! Чаму гэта? — спытала яна студэнта, які сядзеў на канапе.

Яна вельмі любіла гэтага студэнта,— ён умеў расказаць дзівоснейшыя гісторыі і выказаць з паперы цікавыя карцінкі: сардэчкі з малюпасенькімі танцоўшчыцамі ўнутры, кветкі і выключныя палацы з дзвярыма і вокнамі, якія можна было адчыняць. Вялікі мастак на забавы быў гэты студэнт!

— Што з імі здарылася? — спытала яна зноў і паказала яму свой павялы букет.

— Ведаеш што? — сказаў студэнт.— Кветкі выправіліся ноччу на баль, вось і апусцілі цяпер галоўкі!

— Ды ці ж кветкі танцуюць! — сказала маленькая Іда.

— Танцуюць! — адказаў студэнт.— Па начах, калі навокал цёмна і мы ўсе спім, яны так весела скачуць адна з адной, такія балі наладжваюць — проста дзіва!

— А дзецям нельга прыйсці да іх на баль?

— Чаму ж,— сказаў студэнт,— бо маленькія маргарыткі і ландышы таксама танцуюць.

— А дзе танцуюць самыя прыгожыя кветкі? — спытала Іда.

— Ты ж бывала за горадам, там, дзе вялізны палац, у якім летам жыве кароль і дзе такі дзіўны сад з кветкамі? Памятаеш лебедзяў, якія падплывалі да цябе за хлебнымі крошкамі? Вось там і бываюць сапраўдныя балі!

— Я яшчэ ўчора была там з мамай,— сказала маленькая Іда,— але цяпер на дрэвах больш няма лісця, а ў садзе няма кветак. Куды яны падзяваліся? Улетку іх так багата!

— Яны ўсе ў палацы,— адказаў студэнт.— Трэба табе сказаць, што як толькі кароль і прыдворныя пераедуць у горад, кветкі адразу ж уцякаюць з саду ў палац, і там для іх надыходзіць вясёлы час! Вось бы табе паглядзець! Дзве самыя прыгожыя ружы садзяцца на трон — гэта кароль з каралевай. А чырвоныя пеўнікавыя грабеньчыкі становяцца каля іх, стаяць і кланяюцца, — гэта камер-юнкеры. Потым прыходзяць іншыя цудоўныя кветкі, і пачынаецца бал. Гіяцынты і крокусы робяцца маленькімі марскімі кадэтамі і танцуюць з паненкамі — блакітнымі фіялкамі; а цюльпаны і вялікія жоўтыя лілеі — гэта пажылыя дамы, і яны сочаць за тым, каб усе танцавалі адметна і наогул паводзілі сябе прыстойна.

— А кветачкам не перападзе за тое, што яны танцуюць у каралеўскім палацы? — спытала маленькая Іда.

— Дык жа ніхто не ведае, што яны там танцуюць! — адказаў студэнт.— Праўда, стары наглядчык іншы раз зазірне ў палац ноччу з вялізнай вязкай ключоў у руках, але кветкі, як толькі пачуюць бразгаценне ключоў, адразу ж сунімаюцца, хаваюцца за доўгія фіранкі, якія вісяць на вокнах, і толькі ледзь-ледзь выглядваюць адтуль адным вокам. «Тут штосьці пахне кветкамі!» — бурчыць тады стары наглядчык, а бачыць нічога не бачыць.

— Вось цікава! — сказала маленькая Іда і нават у далоні запляскала.— І я таксама не магу іх убачыць?

— Можаш,— сказаў студэнт.— Варта табе толькі, калі зноў пойдзеш туды, зазірнуць у акенцы. Вось я сёння бачыў там доўгую жоўтую лілею; яна ляжала і пацягвалася на канапе — уяўляла, што з'яўляецца прыдворнай дамай.

— А кветкі з Батанічнага саду таксама могуць прыйсці туды, хаця сад далёка ад палаца?

— Ну, канешне, могуць! — адказаў студэнт. — Бо яны ўмеюць лётаць і лётаюць, калі захочуць. Ці ж ты не заўважыла, якія прыгожыя матылькі, чырвоныя, жоўтыя, белыя? Яны зусім як кветкі і калісьці былі кветкамі. Аднойчы скочылі яны са сцяблінкі высока ў паветра, запляскалі пялёсткамі, быццам малюпасенькімі крыльцамі, і паляцелі. І, менавіта таму, што яны паводзілі сябе добра, ім дазволілі лётаць і днём. Цяпер ім ужо не патрэбна было вяртацца дадому і сцішана сядзець на сцяблінцы, вось іх пялёсткі і пераўтварыліся ў сапраўдныя крылцы. Ты ж гэта сама бачыла. Хаця, магчыма, кветкі з Батанічнага саду і не бываюць у каралеўскім палацы. Магчыма, яны нават не ведаюць, як там весела па начах! Вось што ты павінна зрабіць, — і няхай потым здзіўляецца прафесар батанікі, які жыве тут побач, ты ж яго ведаеш? — Калі прыедзеш у яго сад, раскажы якой-небудзь кветачцы пра вялікія балі ў каралеўскім палацы! Кветка раскажа пра гэта астатнім, і ўсе яны збягуць. Прафесар прыйдзе ў сад, а там ніводнай кветачкі! Вось ён здзівіцца! «Куды ж яны падзеліся?» — падумае.

— Ды як жа кветка раскажа іншым? Кветкі ж не размаўляюць.

— Вядома, не, — адказаў студэнт, — затое яны ўмеюць гаварыць знакамі. Ты сама бачыла, як яны пагойдваюцца, ледзь падзьме ветрык, як варушаць сваімі зялёнымі лісточкамі. І яны гэтак жа добра разумеюць адна другую, як мы, калі гутарым.

— А прафесар разумее іх? — спытала маленькая Іда.

— А як жа ж! Аднойчы раніцай ён прыйшоў у сад і бачыць, што высокая крапіва робіць знакі сваім лісцем цудоўным чырвоным гваздзікам. Вось што ім казала крапіва: «Вы такія мілыя, я вас вельмі люблю». Прафесару гэта не спадабалася, і ён ударыў крапіву па лісці, а лісце ў яе — усё роўна, што ў нас пальцы, — ударыў і апёкся! З той пары ён не асмельваецца яе чапаць.

— Вось цікава! — сказала маленькая Іда і засмялася.

— Ну ці ж можна забіваць дзіцяці галаву такой брыдотай? — абурыўся сумны саветнік, які таксама прыйшоў у госці да бацькоў Іды і сядзеў на канапе.

Ён цярпець не мог студэнта і вечна бурчэў на яго, асабліва калі той выразаў мудрагелістыя, забаўныя фігуркі, нахштальт чалавека на шыбеніцы і з сэрцам у руках — яго павесілі за тое, што ён краў сэрцы, — ці старой ведзьмы на мятле, з мужам на носе. Усё гэта вельмі не падабалася саветніку, і ён заўсёды паўтараў:

— Ну ці ж можна забіваць дзіцяці галаву такой брыдотай? Дурныя выдумкі!

Але Іду вельмі захапіў расказ студэнта пра кветкі, і яна думала пра гэта цэлы дзень.

«Значыць, кветачкі павесілі галоўкі таму, што сталіся пасля балю!» І маленькая Іда пайшла да свайго століка, дзе стаялі ўсе цацкі; скрынка століка таксама бітком ляжала набіта розным дабром. Лялька Сафі ляжала ў сваім ложку і спала, але Іда сказала ёй:

— Табе прыйдзеца ўстаць, Сафі, і паляжаць гэтую ноч у скрынцы: бедныя кветкі хворыя, іх трэба пакласці ў тваю пасцельку, — магчыма, яны стануць здаровымі!

І яна выцягнула ляльку з ложка. Сафі паглядзела на Іду вельмі незадаволеная і не сказала ні слова, — яна раззлавалася за тое, што ёй не даюць спаць у яе пасцелі.

Іда паклала кветкі, ухутала іх старанна коўдрай і загадала ім ляжаць ціха, за гэта яна абяцала напіць іх чаем, і тады яны ўстануць заўтра раніцай зусім здаровымі! Потым яна зашморгнула шторы, каб сонца не свяціла кветкам у вочы.

Расказ студэнта не выходзіў у яе з галавы, і, кладучыся спаць, Іда не магла ўстрымацца, каб не зазірнуць за фіранкі, зашморгнутыя нанач; на акенцах стаялі цудоўныя маміны кветкі — цюльпаны і гіяцынты, і маленькая Іда прашаптала ім:

— Я ведаю, што ў вас ноччу будзе балъ!

Кветкі стаялі як ні ў чым не бывала і нават не варухнуліся, што з таго, што маленькая Іда штосьці такое ведала.

У пасцелі Іда доўга яшчэ думала пра тое ж і ўсё ўяўляла сабе, як гэта павінна быць міла, калі кветкі танцуюць! «Няўжо і мае кветкі былі на балі ў палацы?» — падумала яна і заснула.

Але сярод ночы маленькая Іда раптам прачнулася; яна бачыла ў сне кветкі, студэнта і саветніка, які лаяў студэн-

та за тое, што той забівае ёй галаву абы чым. У пакоі, дзе ляжала Іда, было ціха, на стала гарэў начнік, і тата з мамай моцна спалі.

— Хацелася б мне ведаць: ці спяць мае кветкі ў пасцельцы? — сказала маленькая Іда сабе і прыпаднялася з падушкі, каб паглядзець у паўрасчыненыя дзверы, за якімі былі яе цацкі і кветкі; потым яна прыслухалася, — ёй здалося, што ў тым пакоі іграюць на фартэп'яна, але вельмі ціха і пяшчотна; такой музыкі яна ніколі яшчэ не чула.

— Гэта, пэўна, кветкі танцуюць! — сказала Іда. — Божа, як бы мне хацелася паглядзець!

Але яна не асмелілася ўстаць з пасцелі, каб не разбудзіць тату з мамай.

— Хоць бы кветкі ўвайшлі сюды! — сказала яна.

Але кветкі не ўваходзілі, а музыка ўсё працягвалася, такая ціхая, пяшчотная, проста дзіва! Тады Іда не вытрымала, яна паціху вылезла з ложка, падышла на дыбачках да дзвярэй і зазірнула ў суседні пакой. Што за дзіва было там!

У тым пакоі не гарэў начнік, а было ўсё ж светла, як днём, ад месяца, які глядзеў з акенца прама на падлогу, на якой у два рады стаялі цюльпаны і гіяцынты; на вокнах не засталася ніводнай кветкі — адны гаршчкі з зямлёй. Кветкі вельмі міла танцавалі: яны то становіліся ў круг, то, узяўшыся за доўгія зялёныя лісточкі, быццам за рукі, кружыліся парамі. На фартэп'яна іграла вялікая жоўтая лілея — гэта, пэўна, яе маленькая Іда бачыла летам! Яна добра памятала, як студэнт сказаў: «Ах, як яна падобна на фрэкен Ліну!» Усе пасмяяліся тады над ім, але цяпер Ідзе і на самай справе падалося, быццам доўгая жоўтая лілея падобна на Ліну; яна і на раялі іграла гэтак жа, як Ліна; паварочвала свой прадаўгаваты твар то ў адзін бок, то ў другі і ківала ў такт дзівоснай музыцы. Ніхто не заўважаў Іды.

Раптам маленькая Іда ўбачыла, што вялікі блакітны крокус скочыў прама на сярэдзіну стала з цацкамі, падышоў да лялечнага ложка і адхінуў полаг, там ляжалі вялікія кветкі, але яны жыва падняліся і пахітнулі галоўкамі ў знак таго, што яны таксама хочуць танцаваць.

Стары Курылка са зламанай ніжняй губой устаў і пакланіўся цудоўным кветкам: яны зусім не былі падобны на хворых — саскочылі са стала і пачалі весяліцца разам з усімі.

У гэтую хвіліну пачуўся грукат, нібыта штосьці звалілася на падлогу. Іда паглядзела ў той бок. Высветлілася, гэта маслянiчная вярба хутка саскочыла ўніз да кветак, бо лічыла сябе iх суродзічкай. Вярба, упрыгожаная папяровымі кветкамі, таксама была вельмі мілай; на вершалiне яе сядзела маленечкая васковая лялечка ў капелюшы з шырокімі палямі, цюцелька ў цюцельку такой, як у саветніка.

Гулка тупаючы сваімі трыма чырвонымі драўлянымі ножкамі, вярба скакала сярод кветак. Яна танцавала мазурку, а iншыя кветкі не ведалі гэтага танца, таму што былі вельмі лёгкамі і не маглі тупаць з такой сілай.

Але вось лялечка на вярбе раптам выцягнулася, закруцілася над папяровымі кветкамі і гулка закрычала:

— Ну ці ж можна забіваць галаву дзіцяці такой драбязой? Што за дурацкая фантастыка?

Цяпер лялька была на дзіва падобнай на саветніка — у такім жа капелюшы з шырокімі палямі, такая ж сярдзітая і жоўтая! Але папяровыя кветкі стукнулі яе па тонкіх плячах, і яна зусім сціснулася, зноў ператварыўшыся ў маленечкую васковую ляльку. Гэта было так цікаўна, што Іда не магла ўтрымацца ад смеху.

Вярба працягвала скакаць, і саветніку міжволі даводзілася скакаць разам з ёй, усё роўна — ці выцягваўся ён на ўсю даўжыню ці заставаўся маленечкай васкавай лялечкай у чорным капелюшы з шырокімі палямі. Нарэшце кветкі, асабліва тыя, якія ляжалі ў ляльным ложку, пачалі шкадаваць саветніка, і вярба пакінула яго ў спакоі. Раптам штосьці гулка застукала ў шуфлядцы стала, дзе разам з iншымі цацкамі ляжала лялька Сафі. Курылка дабег да краю стала, лёг ніцма і ледзь-ледзь выцягнуў шуфлядку. Сафі ўстала і здзіўлена азірнулася.

— Ды тут, аказваецца, баль! — сказала яна. — Чаму мне пра гэта не сказалі?

— Хочаш танцаваць са мной? — спытаў яе Курылка.

— Ну і кавалер! — адрэзала Сафі і павярнулася да яго спіной, потым села на шуфляду і пачала чакаць, што яе запрасіць якая-небудзь кветка; але ніхто і не думаў яе запрашаць. Тады яна пачала кашляць: «кх, кх, кх!» Але і тут ніхто да яе не падышоў. А Курылка скакаў адзін, і не так ужо і дрэнна.

Заўважыўшы, што кветкі на яе не глядзяць, Сафі раптам звалілася з шуфляды на падлогу, ды з такім шумам, што ўсе збегліся, акружылі яе і пачалі распытваць, ці не ўдарылася яна. Кветкі размаўлялі з ёю вельмі ласкава, асабліва тыя, якія толькі нядаўна адпачывалі ў ложку. Сафі зусім не ўдарылася, і кветкі маленькай Іды пачалі дзякаваць ёй за цудоўную пасцельку, потым павялі з сабой у кружок месяца на падлозе і пачалі танцаваць з ёй; іншыя кветкі павялі карагод і скакалі вакол іх. Тады Сафі, вельмі задаволеная, сказала кветачкам, што аддае ім свой ложкачак, — ёй добра і ў шуфлядцы!

— Дзякуй, — азваліся кветкі, — але мы не можам жыць доўга. Раніцай зусім памром. Скажы толькі маленькай Ідзе, каб яна пахавала нас у садзе, дзе закапана канарэйка. Летам мы зноў вырасцем і будзем яшчэ прыгажэй.

— Не, вы не павінны паміраць! — усклікнула Сафі і пацалавала кветкі.

У гэты момант дзверы адчыніліся, і ў пакой увайшоў цэлы натоўп прыгажэйшых кветак. Маленькая Іда ніяк не магла зразумець, адкуль яны ўзяліся, — пэўна ж, з каралеўскага палаца. Наперадзе ішлі дзве цудоўныя ружы ў маленькіх залатых каронах, — гэта былі кароль з каралевай. За імі, раскланьваючыся на ўсе бакі, рухаліся прыгожыя ляўкоі і гваздзікі. Музыканты — буйныя макі і півоні — дзьмулі ў стручкі, чырванеючы ад напругі, а маленькія блакітныя званочкі і беленькія пралескі тоненька звінелі. Вось была забаўная музыка! За музыкантамі ішло мноства іншых кветак, і ўсе яны танцавалі — і блакітныя фіялкі, і чырвоныя маргарыткі, і рамонкі, і ландышы. Кветкі танцавалі і цалаваліся, ды так, што глядзець не наглядзецца!

Нарэшце ўсе пажадалі адно аднаму добрай ночы, а маленькая Іда прабралася ў свой ложкачак, і да раніцы ёй сніліся кветкі і ўсё, што яна бачыла ноччу.

Ранкам яна ўстала і пабегла да свайго століка — паглядзець, ці там яе кветачкі.

Яна адхінула полаг... Так, кветкі ляжалі ў ложачку, але зусім, зусім завялыя! Сафі таксама ляжала на сваім месцы, у скрынцы, і твар у яе быў сонны.

— А ты памятаеш, што табе загадалі перадаць мне? — спытала маленькая Іда.

Але Сафі толькі тупа глядзела на яе, не раскрываючы роту.

— Якая ж ты нядобрая! — сказала маленькая Іда. — А яны яшчэ танцавалі з табой!

Потым яна ўзяла кардонную каробачку, на накрыўцы якой была намалявана прыгожанькая птушка, адкрыла яе і паклала туды мёртвыя кветкі.

— Вось вам і дамавінка! — сказала яна. — А калі прыедуць мае нарвежскія кузены, мы вас закапаем у садзе, каб вы на наступнае лета зноў выраслі і сталі яшчэ прыгажэй!

Ёнас і Адольф стрыечныя браты Іды, якія прыехалі з Нарвегіі, былі жвавыя хлапчукі. Бацька падарыў ім па новаму самастрэлу, і яны ўзялі іх з сабой, каб паказаць Ідзе. Яна расказала хлапчукам пра бедныя памёршыя кветкі і загадала пахаваць іх. Наперадзе ішлі хлапчукі з самастрэламі на плячах, за імі — маленькая Іда з мёртвымі кветкамі ў каробцы. Магілку выкапалі ў садзе. Іда пацалавала кветкі і апусціла каробку ў ямку, а Ёнас з Адольфам адсалютавалі над магілкай з самастрэлаў — ні ружжаў, ні гармат у іх жа не было.

ДЗІКІЯ ЛЕБЕДЗІ

Далёка-далёка, у той краіне, куды адлятаюць у вырай ластаўкі, жыў кароль. У яго было адзінаццаць сыноў і адна дачка, якую звалі Элізай. Адзінаццаць братоў-прынцаў ужо хадзілі ў школу; у кожнага на грудзях блішчэла зорка, а з левага боку звінела шабля. Прынцы пісалі алмазнымі грыфелямі на залатых дошках і выдатна ўмелі чытаць — і па кніжцы і без кніжкі, на памяць. Вядома, так добра чытаць маглі толькі сапраўдныя прынцы. Пакуль

прынцы вучыліся, іх сястра Эліза сядзела на лавачцы з люстранога шкла і разглядала кніжку з малюнкамі, якая каштавала паўкаралеўства.

Сапраўды, добра жылося дзецям! Але неўзабаве ўсё сталася інакш.

Памерла іх маці, і кароль ажаніўся зноў. Мачаха была злая ведзьма і неўзлюбіла гаротных дзяцей. У першы ж дзень, калі ў палацы святкавалі вяселле караля, дзеці адчулі, якая злая ў іх мачаха. Яны пачалі гульні ў «госці» і папрасілі каралеву даць ім пірожных і печаных яблыкаў, каб накарміць сваіх гасцей. Але мачаха дала ім чайны кубак звычайнага пяску і сказала:

— Хопіць з вас і гэтага!

Мінуў яшчэ тыдзень, і мачаха задумала збавіцца ад Элізы. Яна адправіла яе ў вёску на выхаванне да нейкіх сялян. А потым злая мачаха пачала нагаворваць каралю на бедных прынцаў, і нагаварыла столькі лухты, што кароль не жахаецца больш нават бачыць сваіх сыноў.

І вось каралева загадала паклікаць прынцаў і, калі яны наблізіліся да яе, яна крыкнула:

— Няхай кожны з вас ператворыцца ў чорнага крука! Ляціце прэч з палаца і самі здабывайце сабе харч!

Але ёй не ўдалося ажыццявіць сваю злую задуму. Прынцы ператварыліся не ў няўклудных крукоў, а ў прыгожых дзікіх лебедзяў. З крыкам вылецелі яны з вокнаў палаца і панясліся над паркамі і лясамі.

Была раніца, калі адзінаццаць лебедзяў праляталі міма хаціны, дзе яшчэ спала моцным сном іх сястрычка Эліза. Яны доўга кружылі над дахам, выцягвалі свае гнуткія шыі і лопалі крыламі, але ніхто іх не чуў і не бачыў. Так і паляцелі яны далей, не пабачыўшы сваёй сястры. Высока-высока, да самых воблакаў, падняліся яны і паляцелі ў вялікі цёмны лес, які цягнуўся да самага мора.

А бедалажка Эліза засталася жыць у сялянскай хаціне. Кожны дзень гуляла яна з зялёным лістком — іншых цацак у яе не было; яна пракалола ў лісточку дзірачку і глядзела праз яе на сонца — ёй здавалася, што бачыць ясныя вочы сваіх братоў.

Дні шлі за днямі. Часам вечер гойдаў ружовыя кусты, якія распускаліся каля дома, і пытаў у ружаў:

— Ці ёсць хто-небудзь прыгажэйшы за вас?

І ружы хісталі галоўкамі, адказвалі:

— Эліза прыгажэйшая за нас.

І вось нарэшце Элізе споўнілася пятнаццаць гадоў, і сяляне адаслалі яе дамоў, у палац.

Каралева ўбачыла, якая прыгажуня яе падчарка, і яшчэ больш зазлавала на Элізу. Злая мачаха меркавала ператварыць Элізу, як і яе братаў, у дзікага лебедзя, але гэтага яна не магла зрабіць: кароль захацеў пабачыць сваю дачку.

І вось раніцай каралева пайшла ў мармуровую купальню, якую ўпрыгожвалі цудоўныя дываны і мяккія падушкі. У кутку купальні сядзелі тры жабы. Каралева ўзяла іх у рукі і пацалавала. Потым яна сказала першай жабе:

— Калі Эліза ўвойдзе ў купальню, сядзь ёй на галаву — няхай зробіцца яна такой жа дурной і лянівай, як ты.

Другой жабе каралева сказала:

— А ты скокні Элізе на лоб — няхай будзе яна такой жа страхалюднай, як ты. Тады і родны бацька яе не пазнае... Ну, а ты ляж ёй на сэрца! — загадала каралева трэцяй жабе. — Няхай стане яна злой, каб ніхто яе не любіў.

І каралева кінула жабаў у празрыстую ваду. Вада адразу зрабілася зялёнай і памутнела. Каралева паклікала Элізу, распранула яе і загадала ўвайсці ў ваду. Як толькі Эліза ступіла ў ваду, адна жаба ўскочыла ёй на скронь, другая на лоб, а трэцяя на грудзі. Але Эліза нават не заўважыла гэтага. А тры жабы, калі дакрануліся да Элізы, ператварыліся ў тры чырвоныя макі. І Эліза выйшла з вады такой жа прыгожай, якой і ўвайшла.

Тады злая каралева нацёрла Элізу сокам грэцкага арэха, і бедная Эліза зрабілася зусім чорная. А потым мачаха вымазала ёй твар смярдзючай маззю і раскудлаціла яе прыгожыя валасы. Цяпер ніхто не змог бы пазнаць Элізу. Толькі стары сабака, які сядзеў на ланцугу, з прыветным брэхам кінуўся да яе, ды ластавачкі, якіх яна часта карміла хлебнымі крыхамі, прашчабяталі ёй сваю песню. Ды хто ж будзе звяртаць увагу на гаротных жывёл?

Горка заплакала Эліза і ўпотай пайшла з палаца. Цэлы дзень ішла яна па палях і балотах, прабіралася да лесу.

Эліза і сама добра не ведала, куды ёй ісці. Яна ўсё думала пра братоў, якіх злая мачаха таксама выгнала з дому. Эліза вырашыла шукаць іх усюды, пакуль не знойдзе.

Калі Эліза дабралася да лесу, была ўжо ноч, і бедная дзяўчынка зусім збілася з дарогі. Яна лягла на мяккі мох, а галаву паклала на пень. У лесе было ціха і цёпла. Сотні светлячкоў, быццам зялёныя агеньчыкі, мільгалі ў траве, а калі Эліза дакранулася рукой да кусціка, нейкія бліскучыя жучкі пасыпаліся з лісця зорным дажджом.

Усю ноч сніліся Элізе браты: усе яны зноў былі дзеці, разам гулялі, пісалі алмазнымі грыфелямі на залатых дошках і разглядалі чароўную кніжку з малюнкамі, за якую было аддадзена паўкаралеўства. Малюнкi ў кніжцы былі жывыя: птушкі спявалі і людзі выскаквалі са старонак кнігі і размаўлялі з Элізай і яе братамі; але як толькі Эліза перагортвала старонку, людзі хаваліся зноў — інакш у малюнках была б вялікая блытаніна.

Калі Эліза прачнулася, сонца было ўжо высока; яна нават не магла добра разгледзець яго за густой лістотай дрэў. Толькі рэдкія сонечныя промні прабіваліся паміж галінамі і бегалі залатымі зайчыкамі па траве. Непадалёк чулася бульканне ручая. Эліза падышла да ручая і нахілілася над ім. Вада ў ручаі была чыстая і празрыстая. Калі б не вечер, што пагойдваў галінкі дрэў і кустоў, можна было б падумаць, што і дрэвы і кусты намаляваны на дне ручая — так выразна адбіваліся яны ў спакойнай вадзе.

Эліза ўбачыла ў вадзе свой твар і вельмі спалохалася — такі быў ён чорны і страшны. Але вось яна зачэрпала рукою вады, пацёрла вочы, лоб, і твар у яе зноў зрабіўся белы, як і раней. Тады Эліза распранулася і ўвайшла ў прыхалодны чысты ручай. Вада адразу ж змыла з яе сок грэцкага арэха і смярдзючую мазь, якой нацёрла Элізу мачаха.

Потым Эліза апранулася, запляла ў косы свае доўгія валасы і пайшла па лесе далей, сама не ведаючы куды. На шляху яна ўбачыла дзікую яблыню, галіны якойгнуліся да зямлі пад цяжарам пладоў. Эліза паела яблыкаў, падпёрла галіны кійкамі і пайшла далей. Хутка яна зайшла ў самы гушчар лесу. Ніводная птушка не залятала сюды, ні

адзін сонечны промень не прабіваўся праз густое галлё. Высокія ствалы стаялі шчыльнымі радамі, нібы драўляныя сцены. Вакол было так ціха, што Эліза чула свае ўласныя крокі, чула шумок кожнага сухога лісточка, які трапляў ёй пад ногі. Ніколі яшчэ Эліза не бывала ў такой глухамані.

Уночы зрабілася зусім цёмна, нават светлячкі не свяцілі ў імхах. Эліза ўляглася на траву і заснула.

Раніцай яна накіравалася далей і раптам сустрэла бабулю з кошыкам ягад. Бабуля дала дзяўчыне жменю ягад, а Эліза спытала ў яе, ці не праязджалі тут, па лесе, адзінаццаць прынцаў.

— Не, — сказала бабуля, — прынцаў я не бачыла, але ўчора я бачыла тут на рацэ адзінаццаць лебедзяў у зала-тых каронах.

І бабуля вывела Элізу да стромы, пад якой працякала рака. Эліза развіталася з бабуляй і пайшла па беразе ракі.

Доўга ішла Эліза, і раптам перад ёю адкрылася бяскрайняе мора. Ні аднаго ветразя не было бачна на моры, ніводнага чоўна не было побліз.

Эліза села на камень ля самага берага і задумалася: што ж ёй рабіць, куды ісці далей?

Да ног Элізы падбегалі марскія хвалі, яны неслі з сабою дробныя каменьчыкі. Вада сцёрла вострыя краі каменьчыкаў, і яны былі зусім гладкія і круглыя.

І дзяўчына падумала: «Колькі працы патрэбна, каб цвёрды камень зрабіць гладкім і круглым! А вось вада робіць гэта. Мора нястомна і цярпліва коціць свае хвалі і перамагае самыя цвёрдыя камяні. Дзякуй вам за гэта, што вы навучылі мяне, светлыя хуткія хвалі! Я буду, як і вы, нястомна працаваць. Сэрца гаворыць мне, што калі-небудзь вы аднясеце мяне да маіх любых братоў!»

На беразе, сярод сухіх водарасцяў, Эліза знайшла адзінаццаць белых лебядзіных пёрак. На пёрках яшчэ блішчэлі кроплі — расы ці слёзаў, хто ведае? Вакол было пуста, але Эліза не адчувала сябе адзінокай. Яна глядзела на мора і не магла наглядзецца.

Вось насоўваецца на мора вялікая чорная хмара, вечер мацнее, і мора таксама чарнее, хвалюецца і бурліць. Але хмара прайшла, на небе плывуць ружовыя воблакі, вечер

сціхае, і мора ўжо спакойнае, цяпер яно падобнае на пялё-
стак ружы. То зялёнае робіцца яно, то белае. Але як бы
ціха ні было ў паветры і якое б спакойнае ні было мора, ля
берага заўжды шуміць прыбой, заўжды прыкметна лёгкае
хваляванне — вада ціха ўздымаецца, нібы грудзі соннага
дзіцяці.

Калі сонца пачало заходзіць, Эліза ўбачыла дзікіх ле-
бедзяў. Як доўгая белая стужка, яны ляцелі адзін за ад-
ным. Іх было адзінаццаць. На галаве ў кожнага лебедзя
ззяла невялічкая залатая карона. Эліза адышла ад стро-
мы і схавалася ў кусты. Лебедзі апусціліся непадалёк ад яе
і залопалі сваімі вялікімі белымі крыламі.

У гэтую самую хвіліну сонца схавалася пад вадой — і
раптам з лебедзяў упала іх белае пер'е, і ўжо не адзінац-
цаць белых лебедзяў стаялі перад Элізай, а адзінаццаць
прыгожых прынцаў. Эліза гучна крыкнула — яна адразу
пазнала сваіх братоў, хаця за доўгі час яны вельмі
змяніліся. Эліза кінулася да іх у абдымкі і пачала назы-
ваць іх імёны.

Браты вельмі абрадаваліся таму, што знайшлі сястру,
якая так вырасла і зрабілася такой прыгажуняй. Эліза і яе
браты смяліся і плакалі, а потым яны расказалі адзін ад-
наму пра ўсё, што з імі здарылася.

Самы старэйшы з прынцаў сказаў Элізе:

— Мы лётаем дзікімі лебядзямі ўвесь дзень, ад усходу
сонца да самага захаду. Калі ж сонца заходзіць, мы зноў
ператвараемся ў людзей. І вось да захаду сонца мы спяша-
ем апусціцца на зямлю. Калі б мы ператвараліся ў людзей
у той час, калі ляцім высока пад воблакамі, мы ў той жа
час упалі б на зямлю і разбіліся. Жывём мы не тут. Далё-
ка-далёка за морам ёсць такая ж цудоўная краіна, як гэта.
Вось там мы і жывём. Але дарога туды доўгая, трэба пера-
ляцець праз усё мора, а на шляху няма ніводнага востра-
ва, дзе б мы маглі правесці ноч. Толькі на самай сярэдзіне
мора ўзвышаецца адзінокая скала. Яна такая малая, што
мы можам стаяць на ёй толькі цесна прыціскаючыся адзін
да другога. Калі мора бушуе, прыскі хваляў пералятаюць
нашы галовы. Але ўсё ж, каб не было гэтай скалы, нам
ніколі не давялося б пабываць на нашай роднай зямлі: мо-
ра шырокае — мы не можам пераляцець яго ад усходу со-

нца да захаду. Толькі два разы ў год, у самыя доўгія дні, нашы крылы маюць сілу перанесці нас праз мора. Вось мы прылятаем сюды і жывём адзінаццаць дзён. Мы лятаем над гэтым вялікім лесам і глядзім на палац, дзе мы нарадзіліся і правялі дзяцінства. Ён добра бачны адсюль. Тут кожны куст і кожнае дрэва здаюцца нам роднымі. Па зялёных лугах бегаюць дзікія коні, якіх мы бачылі яшчэ ў дзяцінстве, а вугальшчыкі пяюць тыя самыя песні, якія мы чулі, калі жылі яшчэ ў родным палацы. Тут наша радзіма, сюды цягне нас усім сэрцам, і тут мы знайшлі цябе, любая, дарагая сястрычка! У гэты раз мы прабылі тут ужо дзесяць дзён. Праз два дні мы павінны ляцець за мора, у цудоўную, але чужую краіну. Як жа нам забраць з сабою цябе? Няма ў нас ні карабля, ні чоўна.

— О, каб змагла я вызваліць вас ад чараў! — сказала братам Эліза.

Так яны прагаварвалі ўсю ноч і задрамавалі толькі на золку.

Эліза прачнулася ад шуму лебядзіных крылаў. Браты ператварыліся ў птушак і паляцелі ў родны лес. Толькі адзін лебедзь застаўся на беразе з Элісай. Гэта быў самы малады з яе братоў. Лебедзь паклаў сваю галаву ёй на калені, а яна гладзіла і перабірала яго пёрыкі. Цэлы дзень правялі яны ўдваіх, а вечарам прыляцелі дзесяць лебедзяў, і калі сонца села, яны зноў ператварыліся ў прынцаў.

— Заўтра мы павінны адлятаць і не можам вярнуцца раней наступнага года, — сказаў Элізе старэйшы брат, — але мы не пакінем цябе тут. Паляцім з намі! Я адзін магу на руках пранесці цябе праз увесь лес, дык няўжо ж мы, усе адзінаццаць, на нашых крылах не зможам перанесці цябе праз мора?

— Так, вазьміце мяне з сабой! — сказала Эліза.

Усю ноч плялі яны сетку з гнуткай лазовай кары і чароту. Сетка атрымалася вялікая і трывалая, і браты паклалі ў яе Элізу. А на світанні дзесяць лебедзяў падхапілі сетку дзюбамі і ўзняліся пад воблакі. Эліза спала ў сетцы салодкім сном. А каб промні сонца не разбудзілі яе, адзінаццаты лебедзь ляцеў над яе галавой, засланяў твар Элізы ад сонца сваімі шырокімі крыламі.

Лебедзі былі ўжо далёка ад зямлі, калі Эліза прачнулася, і ёй здалося, што яна бачыць сон наяве, — так цікава

было ляцець ў паветры. Каля яе ляжала гронка спелых ягад і пучок смачнага карэння — іх сабраў і паклаў каля Элізы самы малодшы брат, і Эліза ўсміхнулася яму — яна здагадалася, што гэта ён ляцеў над ёй і засланяў яе ад сонца сваімі крыламі.

Высока, пад самымі воблакамі, ляцелі браты і сястра, і першы карабель, які яны ўбачылі ў моры, здаваўся ім чайкай на вадзе.

Лебедзі ляцелі так імкліва, як ляцяць стрэлы, выпушчаныя з лука, але ўсё ж не так хутка, як заўжды: на гэты раз яны неслі сястру. Дзень пачаў хіліцца да вечара, і зашумела непагадзь. Эліза са страхам глядзела, як сонца апускалася ўсё ніжэй і ніжэй, а адзінокай марской скалы ўсё яшчэ не было бачна. І тут Элізе здалося, што лебедзі зусім стаміліся і цяжка махаюць крыламі. Зойдзе сонца, яе браты на ляту ператворацца ў людзей, упадуць у мора і ўтопяцца.

І яна будзе вінаватая!

Набліжалася чорная хмара, моцныя парывы ветру прадказвалі буру, грозна насіліся маланкі.

Сэрца Элізы затрымцела: сонца ўжо амаль краналася вады.

І раптам лебедзі рынуліся ўніз з вялізнай хуткасцю. Элізе здалося, што яны падаюць. Але не, яны яшчэ ляцелі. І вось, калі сонца ўжо напалавіну зайшло ў ваду, Эліза ўбачыла ўнізе скалу. Яна была вельмі маленькая, не большая за цюленя, які вытыркнуў з вады галаву. Лебедзі ступілі на яе ў тую самую хвіліну, калі патух у паветры апошні сонечны промень. Эліза ўбачыла вакол сябе братоў, якія стаялі попеч; яны ледзьве памяшчаліся на маленькай скале. Мора шалёна білася аб камяні і абдавала братоў і Элізу суцэльным дажджом пырскаў. Неба палала ад бліскавіцаў, і штохвілінна грымеў гром, але сястра і браты трымаліся за рукі і падбадзёрвалі адзін аднаго ласкавымі словамі.

На світанні бура ўтаймавалася, і зноў стала светла і ціха. Як толькі ўзышло сонца, браты з Элізай паляцелі далей. Мора яшчэ бурліла, і яны бачылі з вышыні, як белая пена плыла, нібы мільёны лебедзяў, па цёмна-зялёнай вадзе.

Калі сонца паднялася вышэй, Эліза раптам убачыла ўдалечыні вялізны замак, які быў акружаны лёгкімі, быццам паветранымі галерэямі; унізе, пад сценамі замка, калыхаліся пальмы і раслі цудоўныя кветкі.

Эліза спытала, ці тая гэта краіна, куды яны ляцяць, але лебедзі пахіталі галовамі: гэта было толькі мроіва, воблачны замак Фата-Марганы, які вечна мяняецца. Эліза зноў паглядзела ўдалеч, але замка ўжо не было. Там, дзе раней быў замак, узнімаліся высокія горы, якія зараслі лесам. На самых вяршынях блішчэў снег, глыбы празрыстага лёду спускаліся паміж непрыступных скалаў.

Раптам горы ператварыліся ў цэлую флатылію караблёў; Эліза прыгледзелася ўважліва і ўбачыла, што гэта проста марскі туман, які ўзнямаецца над вадой.

Але вось нарэшце паказалася і сапраўдная зямля. Там, на беразе, разлягаліся зялёныя палі, цямнелі кедравыя лясы, а яшчэ далей былі бачны вялікія гарады і высокія замкі. Да захаду сонца было яшчэ далёка, а Эліза ўжо сядзела на скале перад глыбокай пячорай. Па пячоры віліся пшчотна-зялёныя расліны, нібы вышываныя зялёныя дываны. Гэта быў цудоўны дом яе братоў-лебедзяў.

— Паглядзім, што табе прысніцца ў гэтую ноч, — сказаў малодшы брат і адвёў Элізу ў яе пакой.

— Ах, няхай бы я ўбачыла ў сне, як вызваліць вас ад чараў! — сказала Эліза і заплюшчыла вочы.

І вось ёй прымроілася, што яна ляціць высока-высока да таго замка, які бачыла над морам. А з замка насустрач ёй выходзіць фея Фата-Маргана. Фата-Маргана светлая і чароўная, але ў той жа час вельмі падобная на тую бабулю, якая дала Элізе ў лесе ягад і расказала пра лебедзяў у залатых каронах.

— Тваіх братоў можна выратаваць, — сказала Фата-Маргана, — але ці хопіць у цябе мужнасці і стойкасці? Вада мякчэйшая за твае пшчотныя рукі, а ўсё ж яна робіць камяні гладкімі і круглымі, але вада не адчувае болю, які будучь адчуваць твае пальцы: у вады няма сэрца, якое млее ад страху і пакуты, як тваё сэрца. Бачыш, у мяне ў руках крапіва. Такая ж крапіва расце тут, каля пячоры, і толькі яна ды яшчэ тая крапіва, якая расце на могілках, можа табе спатрэбіцца. Памятай жа гэта! Нарві крапівы,

«Елка»

«Суп з каўбаснай палачкі»

хаця рукі твае пакрыюцца пухірамі ад апёкаў; потым разамні яе нагамі і спрадзі з яе доўгія ніткі. З гэтых нітак звяжы адзінаццаць сарочак з доўгімі рукавамі і, калі яны будуць гатовыя, надзень іх на лебедзяў. Як толькі сарочки дакрануцца да іх пер'я, чары знікнуць. Але памятай, што з той хвіліны, як ты пачнеш сваю працу, і да той пары, пакуль не скончыш яе, ты не павінна гаварыць ні слова, колькі б твая праца часу ні заняла. Першае ж слова, якое сарвецца ў цябе з языка, праніжа сэрца тваіх братоў, бы кінжалам. Іх жыццё і смерць у тваіх руках!

Тады Эліза выйшла з пячоры і ўзялася за працу.

Сваімі пяшчотнымі рукамі рвала яна злую, пякучую крапіву, і пальцы яе пакрываліся вялікімі пухірамі, але яна з радасцю пераносіла боль: толькі б выратаваць дарагіх братоў! Яна нарвала цэлы ахапак крапівы, потым размяла яе голымі нагамі і пачала прасці доўгія зялёныя ніткі.

Калі зайшло сонца, у пячору прыляцелі браты. Яны пачалі распытваць сястру пра тое, што яна рабіла, пакуль іх не было. Але Эліза не адказала ім ні слова. Браты вельмі спалохаліся, думалі, што сястра іх зрабілася нямой.

«Гэта новае чарадзеяства злой мачахі»,— падумалі яны, але глянулі на рукі Элізы, што пакрыліся пухірамі, зразумелі, што яна зрабілася нямой дзеля іх выратавання. Самы маладзейшы брат заплакаў; слёзы яго капалі ёй на рукі, і там, куды трапляла слязінка, знікалі пякучыя пухіры, сціхаў боль.

Ноч Эліза правяла за сваёй працай; пра адпачынак і не думала — яна думала толькі пра тое, як бы хутчэй вызваліць сваіх любых братоў. Увесь наступны дзень, пакуль лебедзі лёталі, яна заставалася сам-насам, але ніколі яшчэ час не цёк так хутка. Вось ужо адна сарочка была гатова, і дзяўчына прынялася за наступную.

Раптам у гарах пачуліся гукі паляўнічых ражкоў. Эліза спалохалася. Гукі ўсё набліжаліся, затым пачуўся брэх сабак. Дзяўчына схавалася ў пячору, звязала ўсю сабраную крапіву ў пучок і села каля яго. У тую ж хвіліну з-за кустоў выскачыў вялікі сабака, за ім другі і трэці. Сабакі гучна брахалі і бегалі ўзад і ўперад. Хутка ля пячоры сабраліся ўсе паляўнічыя. Самы прыгожы з іх быў кароль

той краіны; ён падышоў да Элізы. Ніколі яшчэ не сустракаў ён такой прыгажуні!

— Як жа ты трапіла сюды, любачка? — спытаў ён, але Эліза толькі пахітала галавой — яна ж не пасмела гаварыць: калі б яна сказала хоць адно слова, яе браты загінулі б.

Рукі свае Эліза схавала пад фартух, каб кароль не заўважыў пухіроў і драпін.

— Пойдзем са мной! — сказаў кароль. — Тут нельга табе заставацца! Калі ты такая добрая, як і прыгожая, то я апруну цябе ў шоўк і аксаміт, надзену табе на галаву залатую карону, і ты будзеш жыць у маім велікапышным палацы.

І ён пасадзіў яе на сядло перад сабой.

Эліза горка плакала, але кароль сказаў:

— Я хачу толькі твайго шчасця. Калі-небудзь ты сама падзякуеш мне.

І ён павёз яе праз горы, а паляўнічыя ехалі на конях услед.

Вечарам перад імі паказалася велікапышная сталіца караля, з палацамі і вежамі, і кароль увёў Элізу ў свой палац. У высокіх мармуровых пакоях цурчалі фантаны, а сцены і столі былі ўпрыгожаны рознымі малюнкамі. Але Эліза не глядзела ні на што, яна сумавала і плакала. Служанкі апрунулі яе ў каралеўскае адзенне, уплялі ёй у валасы брыльянтавыя ніткі і надзелі на яе апечаныя пальцы тонкія пальчаткі.

У багатым убранні Эліза была такая чароўная, што ўвесь двор пакланіўся ёй, а кароль абвясціў яе сваёй нявестай. Але каралеўскі епіскап пахітаў галавой і пачаў нашіптаваць каралю, што нямая прыгажуня, мабыць, лясная ведзьма, — яна зачаравала сэрца караля.

Кароль не паверыў яму, ён падаў знак музыкам, загадаў паклікаць лепшых танцоўшчыц і падаваць на стол дарагія стравы, а сам павёў Элізу цераз духмяныя сады ў велікапышныя пакоі. Але Эліза па-ранейшаму была сумнай і прыгнечанай. Тады кароль адчыніў дзверцы ў маленькі пакой каля спальні Элізы. Пакой ўвесь быў завешаны зялёнымі дыванамі і нагадваў лясную пячору, дзе кароль знайшоў Элізу. На падлозе ляжала вязанка крапівы, а на сцяне вісела сплеченая Элізай сарочка. Усё гэта, як рэдкасць, захапіў з сабою адзін з паляўнічых.

— Тут можаш ты прыгадаць сваё былое жытло, — скажаў кароль. — А вось і твая праца. Можа, ты захочаш іншы раз павесяліцца сярод усёй гэтай пышнасці, успомніць былое.

Убачыўшы сваю крапіву і сплеценую сарочку, Эліза з радасцю пацалавала каралю руку, а ён прыціснуў яе да сваіх грудзей.

Епіскап працягваў нашэптаць каралю паганяныя выдумкі, але яны не краналі сэрца караля. На наступны дзень згулялі вяселле. Епіскап сам павінны быў надзець на галаву нявесты карону; ад крыўды ён так шчыльна нацягнуў ёй на лоб вузкі залаты абруч, што кожнаму балюча б стала, ды Эліза нават не заўважыла гэтага.

Яна ўсё думала пра сваіх дарагіх братоў. Вусны яе паранейшаму былі сціснуты, ні адзінага слова не вылецела з іх, а ў яе вачах свяцілася гарачае каханне да добрага, прыгожага караля, які рабіў усё, каб толькі парадаваць яе. З кожным днём яна прывязвалася да яго ўсё больш. О, калі б яна магла сказаць пра свае пакуты! Але яна павінна была маўчаць, пакуль не скончыць сваю працу.

Начамі яна ўпотаі ішла ў свой пакойчык, які нагадваў пячору, і пляла там адну сарочку за другой. Ужо шэсць сарочак былі гатовы, але калі яна ўзялася за сёмую, то заўважыла, што крапівы ў яе больш няма.

Эліза ведала, што можа знайсці такую крапіву на могілках. І вось уночы яна ціхенька выйшла з палаца.

Сэрца яе сціскалася ад страху, калі яна прабіралася мясечнай ноччу на могілкі па доўгіх алеях саду, а потым па пустых вуліцах.

На могілках Эліза нарвала крапівы і вярнулася дамоў.

Толькі адзін чалавек не спаў у тую ноч і бачыў Элізу. Гэта быў епіскап.

Раніцай епіскап прыйшоў да караля і сказаў яму пра тое, што бачыў ноччу.

— Прагані яе, кароль, яна злая чарадзейка! — нашэптаў епіскап.

— Няпраўда, Эліза добрая! — адказаў кароль, але сумненне закралася ў яго сэрца.

Ноччу кароль толькі прытварыўся, што спіць. І вось ён убачыў, што Эліза ўстала і выйшла са спальні. У наступ-

ныя ночы паўтаралася тое ж самае: кароль не спаў і бачыў, як яна хавалася ў сваім таемным пакоі.

Кароль рабіўся ўсё змрачнейшым. Эліза бачыла гэта, але не разумела, чым не задаволены кароль. Сэрца яе ныла ад страху і ад любасці да братоў; на яе каралеўскія апранахі каціліся слёзы, што блішчэлі, бы алмазы, а людзі, якія бачылі яе багатыя ўборы, зайздросцілі. І вось хутка-хутка канец яе працы. Ужо дзесяць сарочак былі гатовы, а на адзінаццатую зноў не хапіла крапівы. Яшчэ раз, апошні, патрэбна было пайсці на могілкі і нарваць некалькі пучкоў крапівы. Яна з жахам падумала пра пусцінныя могілкі і ўсё ж вырашыла схадзіць туды.

Уночы Эліза зноў употай выйшла з палаца, але кароль і епіскап сачылі за ёй, і яны ўбачылі, як Эліза схавалася за плотам на могілках.

Што магла рабіць там каралева?

— Цяпер ты сам бачыш, што яна злая ведзьма, — сказаў епіскап і патрабаваў, каб Элізу спалілі на кастры.

І кароль павінен быў даць згоду.

Элізу пасадзілі ў цёмнае сырое падзямелле з жалезнымі кратамі на вокнах, у якія са свістам урываўся вецер. Ёй кінулі ахапак крапівы, якую яна нарвала на могілках. Гэта пякучая крапіва павінна была служыць Элізе замест падушкі, а сарочки, якія яна звязала, — ложкам. Але нічога іншага Элізе і не трэба было. Яна зноў узялася за працу.

Вечарам ля кратаў пачуўся шум лебядзіных крылаў. Гэта самы малодшы брат адшукаў сваю сястру, і Эліза гучна заплакала ад радасці, хаця і ведала, што жыць ёй засталася ўсяго адну ноч. Але ж і праца яе заканчвалася, і браты былі тут!

Усю ноч пляла Эліза апошняю сарочку. Мышы, што бегалі па падзямеллі, спачувалі ёй, яны пачалі збіраць і прыносіць да яе ног раскіданыя сцяблінкі крапівы, а дрозд, які сядзеў за кратамі акна, пацяшаў яе песенькай.

На світанні, неўзабаве да ўсходу сонца, да варот палаца прыйшлі адзінаццаць братоў Элізы і патрабавалі, каб іх пусцілі да караля. Ім адказалі, што гэта немагчыма: кароль яшчэ спаў і ніхто не мог яго турбаваць. Але яны не адыходзіліся і працягвалі прасіць. Кароль пачуў нечыя

галасы і выглянуў з акна, каб даведацца, што там робіцца. Але ў гэтую хвіліну ўзышло сонца і браты Элізы зніклі. Кароль бачыў толькі, як над палацам узняліся адзінаццаць дзікіх лебедзяў.

Людзі натоўпамі ішлі за горад, каб паглядзець, як будуць караць каралеву. Худзенькая кабылка цягнула калёсы, на якіх сядзела Эліза; на Элізу надзелі сарочку са зрэбнага палатна; яе цудоўныя доўгія валасы віселі на плячах, а твар быў белы, як снег. Нават па дарозе да месца кары не выпускала яна з рук сваёй працы: дзесяць сарочак ляжалі ля яе ног зусім гатовыя, адзінаццатую яна працягвала вязаць.

— Паглядзіце на ведзьму! — крычалі ў натоўпе. — Яна не кідае свае вядзьмарскія рэчы! Давайце вырвем іх у яе, ды парвём на шматкі!

Чыесьці рукі пацягнуліся, каб вырваць у Элізы зялёную сарочку, але тут прыляцелі адзінаццаць лебедзяў. Яны селі на краі калёсаў і моцна залопалі сваімі дужымі крыламі. Спалоханыя людзі адступілі.

— Белыя лебедзі зляцелі з неба! Яна не вінаватая! — шапталі многія, але баяліся сказаць гэта ўголас.

І вось кат схпіў Элізу за руку, але яна хутка накінула на лебедзяў зялёныя сарочкі, і ледзь толькі сарочкі дакраналіся да іх пер'я, усе адзінаццаць лебедзяў ператвараліся у прыгожых прынцаў.

Толькі ў самага малодшага замест левай рукі засталася лебядзінае крыло: Эліза не паспела давязаць рукаво на апошняй сарочцы.

— Цяпер я магу размаўляць! — сказала Эліза. — Я не вінаватая!

І людзі, якія бачылі ўсё гэта, пакланіліся ёй і пачалі славіць, але Эліза страціла прытомнасць і ўпала ў абдымкі братоў. Яна так напакутвалася ад страху і болю.

— Так, яна не вінаватая! — сказаў самы старэйшы прынц і раскажаў пра ўсё, што было.

А пакуль ён гаварыў, у паветры расплываўся водар быццам ад мільёнаў руж: гэта кожнае палена ў вогнішчы пусціла карані і парасткі, і на тым месцы, дзе яе хацелі спаліць, вырас высокі зялёны куст, а на ім чырвоныя ру-

жы. А на самай верхавіне куста ззяла, як зорка, асляпляльна белая кветка.

Кароль сарваў яе, паклаў на грудзі Элізы, і яна прачнулася.

Тут усе званы ў горадзе зазванілі самі па сабе, птушкі зляцеліся цэлымі выраямі, а да палаца пацягнулася такое шчаслівае шэсце, якога не бачыў яшчэ ні адзін кароль!

ГАНС ДАЎБЕШКА

Нанава пераказаная даўняя гісторыя

Быў у адной вёсцы стары маёнтак, а ў старым маёнтку жыў стары пан. У яго было два сыны, ды такія разумныя, што калі б яны і палову таго розуму мелі, дык і то ім хапіла б. Абодва яны збіраліся пасватацца да каралеўны, і ў гэтым не было нічога асаблівага, бо яна сама абвясціла, што выйдзе замуж за самага разумнага, хто здолее перагаварыць яе.

Абодва браты рыхтаваліся да сватання восем дзён, на большае ў іх часу не заставалася, але і гэтага ім было дошыць: яны шмат чаго зналі і былі хлопцы хоць куды. Адзін вывучыў на памяць увесь лацінскі слоўнік і мясцовыя газеты за тры гады і мог іх пераказаць не толькі ад пачатку да канца, а і наадварот — ад канца да пачатку. Другі вывучыў назубок збор законаў, ведаў усё, што належыць ведаць муніцыпальнаму радцу, і мог разважаць пра дзяржаўныя справы. Апрача таго, ён умеў вышываць падцяжкі, — во які быў майстар! І кожны з іх даводзіў: «З каралеўнаю ажанюся я!»

Бацька даў ім па добрым кані: таму, што ведаў на памяць слоўнік і газеты, — каня чорнага як вугаль, а таму, што меў дзяржаўны розум і ўмеў вышываць, — каня белага як малако. Браты змазалі сабе губы рыбіным тлушчам, каб рот лягчэй і хутчэй адкрываўся, і сабраліся ў дарогу. Усе слугі высыпалі на двор паглядзець, як маладыя панічы пасядуць на коней. Прышоў і трэці брат, — браатоў жа было тры, але трэцяга, малодшага, ніхто не лічыў:

далёка яму было да сваіх вучоных братоў, і звалі яго проста Ганс Даўбешка.

— Куды гэта вы? І чаго гэтак разадзеліся? — спытаў ён.

— У палац едзем, каралеўну сабе «выгаворваць». А ты што, не чуў хіба? Пра гэта ж ва ўсе званы звоняць.

І яны расказалі яму пра сваё сватанне.

— Вунь яно што! Дык і я з вамі! — сказаў Ганс Даўбешка.

Але браты толькі пасмяяліся з яго і паехалі.

— Бацька, дай мне каня! — закрычаў Ганс Даўбешка. — Вельмі ж мне захацелася жаніцца. Выбера мяне каралеўна — добра, а не выбера — я сам яе забяру!

— Не мялі языком абы-што! — асадзіў яго бацька. — Не дам я табе каня. Ты і гаварыць як след не ўмееш! От браты твае — іншая рэч, яны малайцы!

— А калі не даеш каня, дык я вазьму казла! Казёл мой уласны, ён давязе мяне як мае быць!

І Ганс Даўбешка сеў вярхом на казла, стукнуў яго пяткамі пад бакі і памчаўся па гасцінцы. Адно пыл закурэў!

— Вось і я еду! — сказаў сам сабе Ганс Даўбешка і загарланіў песню.

А браты ехалі не спяшаючыся, моўчкі: ім трэба было як след абдумаць пра што і як гаварыць з каралеўнай, каб не даць маху.

— Го-го-го! — крыкнуў Ганс Даўбешка. — Вось і я! Зірніце, што я знайшоў па дарозе!

І ён паказаў братам дохлую варону, што падняў з зямлі.

— Даўбешка! — казалі браты. — Навошта яна табе?

— Я падару каралеўне!

— Ага, падары! — засмяяліся яны і паехалі далей.

— Го-го-го! Вось і я! — зноў гукнуў Ганс Даўбешка. — Паглядзіце, што яшчэ я знайшоў! Такія рэчы не кожны дзень валяюцца па дарозе!

Браты азірнуліся, каб паглядзець.

— Даўбешка! — казалі яны. — Гэта ж стары драўляны чаравік, ды нават без верху! Мо і яго таксама падарыш каралеўне?

— А як жа! Падару! — адказаў Ганс Даўбешка.

Браты засмяяліся і паехалі далей.

— Го-го-го! Вось і я! — зноў закрычаў Ганс Даўбешка. — І праўда, — чым далей, тым болей! Го-го-го! Такое і не прыдумаеш!

— А ну, што ты яшчэ там знайшоў? — спыталі браты.

— Э, не, не скажу! От зарадуецца каралеўна!

— Тфу! — плюнулі браты. — Ды гэта ж грязь з канавы!

— Ды яшчэ якая! — адказаў Ганс Даўбешка. — Сама-га лепшага гатунку! Так і цячэ між пальцаў, не ўтрымаць!

І ён наладаваў сабе поўную кішэню гразі.

А браты прыпусцілі наўгалоп і прыехалі на гадзіну раней за Ганса.

Каля гарадскіх варотаў жаніхоў нумаравалі па парадку і ставілі ў шарэнгі па шэсць чалавек у кожнай. Ставілі іх так блізка адзін да аднаго, што яны ні паварушыцца, ні ўзняць рукі не маглі. І правільна рабілі, бо інакш паміж імі ўсчалася б бойка, бо кожнаму хацелася быць наперадзе.

Усе астатнія жыхары краіны тоўпіліся каля палаца і зазіралі ў вокны, каб паглядзець, як каралеўна прымае жаніхоў. Жаніхі заходзілі ў залу адзін за адным. І як толькі заходзілі, дык адразу трацілі ўсё сваё красамоўства: у іх нібы мову адбірала.

— Не гадзіцца! — крычала каралеўна. — Вон!

І вось зайшоў старэйшы брат, той, што ведаў на памяць увесь слоўнік. Але, пакуль ён стаяў у шарэнгах, дык пазабываў усё дазвання, а тут яшчэ падлога пад нагамі рыпіць, столь люстраная, так што бачыш сябе дагары нагамі, каля кожнага акна па тры пісары і адзін муніцыпальны радца, і ўсе запісваюць кожнае слова размовы, каб надрукаваць у газеце, якая прадаецца на рагу за два скілінгі, — страх ды годзе! Да таго ж у пакоі палілася ў печы, і яна разагрэлася дачырвана.

— Ну і гораца тут! — сказаў нарэшце жаніх.

— Гэта таму, што бацька надумаўся сёння пеўнікаў засмажыць! — абазвалася каралеўна.

Жаніх ажно рот разявіў: не чакаў ён такой размовы і не мог вымавіць ні слова, хоць яму хацелася адказаць як мага дасціпней.

— Э-э! — праямліў ён.

— Не гадзіцца! — сказала каралеўна. — Вон!

Давялося яму пайсці ні з чым. Тады зайшоў другі брат.

— Ух, як тут горача! — пачаў ён.

— Ага, мы смажым сёння пеўнікаў, — адказала каралеўна.

— Як? Што? Каго?.. — перапытаў ён.

І ўсе пісары запісалі: «Як? Што? Каго?»

— Не гадзіцца! — сказала каралеўна. — Вон!

І тут з'явіўся Ганс Даўбешка. Ён заехаў на казле проста ў залу.

— Ну і гарачыня! — прабурчаў ён.

— Гэта я пеўнікаў смажу! — адказала каралеўна.

— От шанце! — усклікнуў Ганс Даўбешка. — Дык і маю варону можна будзе засмажыць?

— Можна! — адказала каралеўна. — А ў цябе ёсць у чым смажыць? У мяне няма ні каструлі, ні патэльні.

— А ў мяне ёсць! — сказаў Ганс Даўбешка. — Вось пасудзіна, нават з ручкаю!

І ён выцягнуў з кішэні стары драўляны чаравік і паклаў у яго варону.

— Ды гэта ж цэлы абед! — сказала каралеўна. — Але дзе нам узяць падліўкі?

— А ў мяне ў кішэні! — адказаў Ганс Даўбешка. — У мяне яе столькі, што дзяваць няма куды, хоць выкідвай!

І ён зачэрпнуў з кішэні жменю гразі.

— Вось гэта мне падабаецца! — усклікнула каралеўна. — На ўсё ў цябе гатовы адказ, па слова ў кішэнь не лезеш. Таму я выйду за цябе замуж! Але ці ведаеш ты, што кожнае наша слова запісваецца і заўтра трапіць у газеты? Бачыш, каля кожнага акна стаяць па тры пісары ды яшчэ стары муніцыпальны радца? А радца гэты найгоршы — зусім з розуму выжыў!

Яна ўсё гэта гаварыла, каб напалохаць Ганса. А пісары зарагаталі і запырскалі падлогу чарнілам.

— Ах, вунь вы якія паночкі! — выгукнуў Ганс Даўбешка. — От я зараз пачастую гэтага радцу!

І доўга не думуючы вывернуў кішэню і заляпіў радцу ўвесь твар гразёю.

— Цудоўна! — усклікнула каралеўна. — Да гэтага і я не дадумалася б. Але я яшчэ навучуся!

Так вось і стаў Ганс Даўбешка каралём, ажаніўся, на-

дзеў карону і сеў на трон. Мы даведаліся пра ўсё гэта з газеты, якую выдае муніцыпальны радца, але ёй не варта занадта верыць.

САДОЎНІК І ГАСПАДАРЫ

Пасярод старадаўняй сядзібы, прыкладна каля мілі ад сталіцы, стаяў прыгожы панскі палац з масіўнымі сценамі, вежачкамі, франтонамі. У гэтым палацы жылі муж і жонка — багатыя ды знакамітыя дваране. Праўда яны прыязджалі сюды толькі летам, але гэта быў самы любімы іхні маёнтак. Палац быў прыгожы звонку, зручны і ўтульны ўнутры. Парадны пад'езд упрыгожваў высечаны з каменю радавы герб гаспадароў. Цудоўныя ружы ўвівалі гэты герб і пляліся ўгару па сцяне, а перад палацам расцілаўся густы дыван зялёнага колеру. Поруч з белым і чырвоным глогам тут красаваліся рэдкія кветкі, якія цвілі не толькі ў аранжарэі, але і пад адкрытым небам.

Нездарма гаспадары сядзібы мелі добрага садоўніка. Кветнік, фруктовы сад, агарод — усё гэта было справай яго рук і радавала вока. За агародам яшчэ заставаліся рэшткі старога сада, зарослага кустамі буксу, якія былі абрэзаны ў выглядзе шароў і пірамід. А далей узвышаліся два вялізныя старыя дрэвы, амаль цалкам засохлыя. Здалёку здавалася, што раптоўны парыв урагану зверху да нізу абляпіў іхнія голыя сукі густымі камякамі гною. На самай жа справе гэта быў не гной, а птушыныя гнёзды.

З даўнейшай пары ў гэтых гнёздах жылі крыклівыя чароды варон і гракоў, якія змайстравалі тут сапраўдны птушыны гарадок і непадзельна валадарылі ў сядзібе. Бо яны былі першымі насельнікамі ў тутэйшых мясцінах, спаконвечнымі ўладарамі маёнтка, яго сапраўднымі гаспадарамі. Двухногімі жыхарамі маёнтка яны проста грэбавалі, хоць і мусілі змірыцца з існаваннем гэтых пастаянных стварэнняў. А тыя іншы раз смалілі ў птушак з ружжаў, і тады чароды натапыраных перапалоханых варон і гракоў узляталі з крыкам: «Карр! Карр!»

Садоўнік не раз казаў гаспадарам, што трэба ссекчы гэтыя дрэвы, — яны псууюць садовы пейзаж, а як толькі іх

не стане, знікнуць і шумныя птушкі. Але гаспадары і слушаць не хацелі пра тое, каб страціць дрэвы і птушыную гаману. У старых дрэвах і карканні птушак яны бачылі асабліваю прывабнасць — адзнаку даўніны, якую хацелі захаваць насуперак усяму.

— Дрэвы перайшлі да птушак у спадчыну ад продкаў, дык няхай птушкі і валодаюць імі, дабрамудры Ларсен! — гаварылі гаспадары.

(Ларсенам звалі садоўніка, але для нашай гісторыі гэта не мае значэння).

Садоўнік сапраўды мог распараджацца кветнікамі, садам і агародам, ён даглядаў іх і апрацоўваў старанна і захоплена. Гаспадары былі гэтым вельмі задаволены, але не хавалі ад садоўніка, што ў іншых маёнтках іх частавалі такімі фруктамі і паказвалі такія кветкі, да якіх яшчэ вельмі далёка іхнім кветкам і фруктам. Гэтыя словы засмучалі садоўніка, бо ён усёй душой хацеў, каб сад у ягоных гаспадароў быў лепшы ў свеце, і дзеля гэтага шчыраваў без стомы. Рукі ён меў працавітыя, а сэрца добрае.

Аднойчы гаспадары запрасілі да сябе садоўніка і сказалі яму ласкава і паблажліва, як і трэба гаспадарам, што ўчора яны былі ў гасцях у сваіх знакамітых сяброў і тыя пачаставалі іх яблыкамі і грушамі, ды такія сакавітымі, такімі пахучымі, што самі яны, гаспадары Ларсена, і ўсе іншыя госці былі ў захапленні. Гаспадары не сумняваюцца, што тыя фрукты прывезены з-за мяжы, але чаму б Ларсену не паспрабаваць вырасціць гэтакія ж і ў іхняй сядзібе, калі толькі капрызныя плады могуць прыстасавацца да мясцовага клімату? Як сведчылі чуткі, яблыкі і грушы, якія яны елі ў гасцях, былі куплены ў горадзе ў самага буйнога гандляра фруктамі; да яго і паслалі гаспадары садоўніка, каб даведацца, з якой краіны прывезены гэтыя плады, і выпісаць адтуль чаранкі.

Садоўнік добра ведаў гэтага гандляра, бо па загаду гаспадароў прадаваў яму лішкі фруктаў са свайго саду.

І вось выправіўся ён у горад, каб спытацца ў гандляра, адкуль той атрымаў хвалёныя яблыкі і грушы.

— З вашага ўласнага саду! — адказаў гандляр і паказаў Ларсену яблыкі і грушы, якія той адразу пазнаў.

Вось дык узрадаваўся садоўнік! Ён паспяшаўся да

сваіх гаспадароў і сказаў, што яблыкі і грушы, якія яны елі ў гасцях, — з іхняга ўласнага саду.

Гаспадары не паверылі сваім вушам.

— Не можа быць, Ларсен! — казалі яны. — Калі вы хочаце пераканаць нас, што гэта праўда, прынясіце распіску ад гандляра.

І Ларсен прынёс яе гаспадарам.

— Дзіўна! — усклікнулі яны.

Пасля гэтага кожны дзень гаспадарам падавалі вялізныя вазы з цудоўнымі яблыкамі і грушамі з іхняга ўласнага саду. Цэлымі карзінамі рассылалі гэтыя фрукты суседзям, у іншыя гарады і нават за мяжу. Гаспадарам гэта было вельмі прыемна. Аднак яны ніколі не праміналі выпадку, каб нагадаць садоўніку, што апошнія дзве восені былі вельмі спрыяльныя для фруктовых садоў і ўсе садоводы мелі добры ўраджай.

Прайшло няшмат часу. Гаспадары былі запрошаны ў палац на абед. На наступны дзень яны паклікалі да сябе садоўніка і расказалі яму, што на каралеўскі стол падавалі незвычайна салодкія і сакавітыя дыні з уласнай каралеўскай цяпліцы.

— Ідзіце да прыдворнага садоўніка, шаноўны Ларсен, і папрасіце, каб ён даў вам хоць крышку насення гэтых незвычайных дыняў.

— Але каралеўскі садоўнік сам атрымаў ад мяне гэтае насенне! — радасна ўсклікнуў садоўнік.

— Калі так, значыць, ён здолеў вырасціць з іх цудоўныя дыні, — казалі гаспадары, — дыні, якія падавалі на стол, былі лепшыя адна за другую!

— Выходзіць, што ганарыцца трэба мне, — сказаў Ларсен. — Сёлета ў каралеўскага садоўніка дыні не ўдаліся; і вось ён убачыў, якія цудоўныя дыні растуць у садзе вашай міласці, пакаштаваў іх і некалькі штук загазаў для каралеўскага стала.

— Ці не лічыце вы, Ларсен, што на каралеўскі стол падавалі дыні з нашага саду?

— Ні кроплі ў гэтым не сумняваюся, — адказаў Ларсен.

Ён пайшоў да каралеўскага садоўніка і атрымаў у яго пасведчанне, дзе гаварылася, што дыні, якія падаваліся на

абедзе ў каралеўскім замку, былі прывезены з саду, які належыць панам-гаспадарам Ларсена.

Гаспадары былі здзіўлены. Яны расказвалі пра гэты выпадак усім і кожны раз паказвалі сведчанне каралеўскага садоўніка. А насенне дыняў, як яшчэ раней чаранкі яблынь і груш, яны пачалі рассылаць у розныя краіны.

Тым часам з розных мясцін прыходзілі звесткі, што дасланыя чаранкі прыжыліся, яблыні і грушы даюць цудоўныя плады, якія названы імем радавой панскай сядзібы. Назву сядзібы пісалі зараз на англійскай, нямецкай і французскай мовах.

Хіба можна было марыць пра гэта раней?

— Каб толькі садоўнік не зазнаўся,— занепакоіліся гаспадары.

Але Ларсен думаў зусім пра іншае: ён імкнуўся захаваць за сабой славу аднаго з лепшых садоўнікаў краіны і кожны год ствараць які-небудзь новы выдатны гатунак садавіны альбо гародніны. І ён ствараў іх, але ў падзяку за працу яму часта даводзілася чуць, што першыя ўславіўшыя яго фрукты — яблыкі і грушы — былі ўсё ж самыя лепшыя, а ўсе іншыя ўжо не маглі з імі зраўняцца. Дыні, праўда, вельмі смачныя, ды ўсё ж далёка не такія, як яблыкі і грушы. Трускалкі таксама выдатныя, але не лепшыя за тыя, якія ёсць у іншых. А калі аднойчы ў садоўніка не ўрадзіла радыска, гаспадары толькі і гаварылі пра няўдалую радыску, нібыта забыліся пра ўсе іншыя гатункі садавіны і гародніны.

Можна было падумаць, што гаспадары атрымліваюць задавальненне, калі гавораць: «Сёлета ў вас усё ўрадзілася дрэнна, шаноўны Ларсен!» Яны былі проста шчаслівыя, калі сцвярджалі: «Дрэнна сёлета ў вас урадзілася!»

Некалькі разоў на тыдзень садоўнік прыносіў у пакоі свежыя букеты, падабраныя з дзіўна тонкім густам; у гэтых букетах кожная кветачка ўдала спалучалася з іншымі кветкамі і становілася яшчэ прыгажэйшай.

— У вас выдатны густ, Ларсен,— казалі гаспадары.— Але не забудзьцеся, што гэтым талентам вы абавязаны не самому сабе, а Богу.

Аднойчы садоўнік прынёс гаспадарам вялізную крыштальную вазу, у якой плаваў ліст белага гарлачыка, а на ім, апусціўшы ў ваду доўгае сцябло, красавалася ярка-блакітная кветка велічынёй са сланечнік.

— Індыйскі лотас! — усклікнулі гаспадары.

Яны ніколі ў жыцці не бачылі падобнай кветкі. Яны загадалі днём выстаўляць яе на сонца, а вечарам асвятляць штучным святлом. І кожны, хто бачыў гэтую кветку, быў у захапленні, называў яе цудам.

Гэтак назвала яе нават знакамітая пані каралеўства — маладая прынцэса. Яна была разумная і добрая дзяўчына.

Гаспадары палічылі за гонар паднесці прынцэсе блакітную кветку, і яна забрала яе ў палац. Тады спушціліся яны ў сад, каб паглядзець, ці няма там падобнай кветкі, але не знайшлі яе. Паклікалі садоўніка і спыталі, дзе ён узьняў блакітны лотас.

— Мы шукалі, але не знайшлі такіх кветак ні ў аранжарэі, ні на клумбах у садзе, — сказалі яны.

— Там іх і не было, — усміхнуўся садоўнік. — Гэтая сціплая кветка расце на градках у агародзе. Але, праўда, яна незвычайна прыгожая! Яна падобная на блакітны кактус, а на самай справе гэта толькі кветка артышока.

— Чаму ж вы не сказалі нам пра гэта раней? — абурыліся гаспадары. — Мы думалі, што гэта рэдкая заморская кветка! Вы зганьбілі нас перад прынцэсай! Яна была ў захапленні, як толькі зірнула на кветку, і сказала, што ніколі раней не бачыла гэткай расліны, — а яна ж выдатна разбіраецца ў батаніцы. Але цяпер зразумела, чаму яна не пазнала яе: навуцы няма чаго рабіць у агародзе. І як вам магло прыйсці ў галаву, шаноўны Ларсен, прынясці ў пакоі падобную кветку? Пасля гэтага над намі будуць пакепліваць!

І цудоўная блакітная кветка, сарваная на градзе, была выкінута з панскіх пакояў, дзе ёй не знайшлося месца. А гаспадары пайшлі да прынцэсы прабачацца і растлумачыць, што кветка была звычайнай агароднай раслінай, якую садоўнік захацеў паставіць у вазу, за што і атрымаў суровую вымову.

— Гэта грэшна і несправядліва! — з дакорам пра-

мовіла прынцэса. — Ён адкрыў для нас кветку, пра якую мы нічога не ведалі, паказаў нам прыгажосць там, дзе мы і не думалі яе шукаць! Пакуль артышокі цвітуць, я скажу прыдворнаму садоўніку кожны дзень ставіць іх у вазу ў маім пакоі.

Так яна і зрабіла.

Тады гаспадары аб'явілі садоўніку, што ён зноў можа паставіць у вазу свежую кветку артышока.

— Па-сутнасці кветка і на самай справе прыгожая, — сказалі яны. — Так, прыгожая, як гэта ні дзіўна! — І яны нават пахвалілі садоўніка.

— Ён любіць, калі яго хваляць, — казалі гаспадары. — Ён у нас — распешчанае дзіця!

Неяк восенню пачалася бура. Да ночы яна так разбушавалася, што з карэннямі вырвала некалькі дрэў на ўскраіне лесу. На вялікае няшчасце гаспадароў (яны так і казалі, што гэта няшчасце!), але і на вялікую радасць садоўніка яна паваліла абодва высокія дрэвы з птушынымі гнёздамі. Пазней слугі расказвалі, што да скавытання буры дамешваліся крыкі гракоў і варон, якія біліся крыламі ў ваконнае шкло.

— Ну, зараз вы, відаць, задаволены, Ларсен, — сказалі гаспадары. — Бура зламала дрэвы, і птушкі паляцелі ў лес. Нічога тут не нагадвае больш пра даўніну; ад яе не засталася і следу. Нас гэта вельмі засмучае!

Садоўнік нічога не адказаў гаспадарам. Ён моўчкі песціў мару пра тое, як апрацуе зараз цудоўны сонечны ўчастак зямлі, да якога раней не мелі права нават дакранацца, і ператворыць яго ва ўпрыгожанне ўсяго сада на радасць сваім гаспадарам.

Вырваныя бурай дрэвы, падаючы, паламалі старыя буксавыя кусты, і садоўнік пасадзіў на гэтым месцы звычайныя палявыя і лясныя расліны роднай зямлі.

Ніводзін садоўнік, акрамя Ларсена, не адважыўся б пасадзіць у панскім садзе такія расліны. А Ларсен адвёў кожнай прыдатны для яе ўчастак — на сонцы або ў цені, — як каму было патрэбна. Зямлю ён апрацоўваў сумленна, і яна шчодра аддзячыла яму.

Тут вырас ураджэнец шатландскіх пустынь — ядловец, які колерам і абрысамі падобны на італьянскі

кіпарыс. Расцвіў бліскучы калючы цярноўнік, які зелянеў і зімой і летам. А навокал шчодро разросся папаратнік розных гатункаў, які нагадваў то мініяцюрныя пальмы, то здаваўся продкам кволай цудоўнай расліны, якую мы называем «венерыны валасы». Цвіў тут і дзядоўнік, якога людзі звычайна ненавідзяць, але дарма, бо яго свежыя кветкі могуць упрыгожыць любы букет. Дзядоўнік рос на сухой глебе, а ніжэй, на вільготным месцы, зелянеў усімі зняважаны лопух, хоць яго буйное, магутнае лісце надае яму своеасаблівую прыгажосць. Каралеўская свечка — палявая расліна з высокім сцяблом і яркімі кветкамі — цягнулася ўгару, нагадваючы вялізны шматсвечны кандэлябр. Цвілі тут таксама ячменнік, першацвет, лясны ландыш, белакрыльнік і пшчотная трохліставая кісліца. Люба-дарага было пазіраць на ўсю гэтую прыгажосць!

А перад усімі, ля самай драцяной агароджы, выстраіліся шарэнгай карлікавыя грушавыя дрэвы, прывезеныя з Францыі. Надвор'е было сонечнае, догляд іх быў клапатлівы, і хутка яны сталі даваць буйныя сакавітыя плады — гэтакія ж, як і на сваёй радзіме.

На месцы двух старых засохлых дрэў садоўнік уваткнуў дзве доўгія жэрдкі; адну з іх увенчваў Данеброг — дацкі сцяг, а другая жэрдка летам і восенню была абвіта духмянымі парасткамі хмелю; зімой да яе падвешвалі кармушку, каб птушкам нябесным было чым паласавацца на каляды.

— Наш Ларсен становіцца сентыментальным пад старасць, — паціскалі плячыма гаспадары, — але ён служыць нам аддана і сумленна.

У навагоднім нумары аднаго сталічнага ілюстраванага часопіса з'явілася гравюра з адлюстраваннем старога маёнтка. На ёй быў відаць і Данеброг, і кармушка з калядным пачастункам для птушак, а падпіс абвяшчаў: «Якая гэта выдатная мэта — адрадыць даўні звычай, уласцівы падобнай старадаўняй сядзібе!»

— Што ні прыдумаў бы наш Ларсен, пра гэта адразу ж раззвоняць па ўсім свеце! — здзіўляліся гаспадары. — Проста шчасліўчык нейкі! Глядзіш, нам, чаго добрага, да'вядзецца ганарыцца тым, што ён служыць у нас.

Ды яны, вядома, і не думалі гэтым ганарыцца, бо ніколі

не забываліся, што яны гаспадары са знакамітага роду, а значыць — у любы момант могуць звольніць Ларсена, калі ім гэтага захочацца. Але яны яго не праганялі, — гэта былі добрыя людзі, а такіх добрых людзей на шчасце розных там Ларсенаў на свеце вельмі многа.

Вось і ўся гісторыя пра садоўніка і гаспадароў.

Падумай над ёю, паразважай.

МАЛЕНЬКІ КЛАЎС І ВЯЛІКІ КЛАЎС

У адной вёсцы жылі два мужыкі; абодвух звалі Клаўсамі, але ў аднаго было чацвёрта коней, а ў другога толькі адзін; дык вось, каб адрозніваць іх, і пачалі называць таго, у каго было чацвёрта коней, Вялікі Клаўс, а таго, у якога адзін, Маленькі Клаўс. Давайце паслухаем зараз, што з імі адбылося; гэта ж цэлая гісторыя.

Увесь тыдзень, як ёсць, павінен быў Маленькі Клаўс араць на сваім кані поле Вялікага Клаўса. Затое той даваў яму ўсіх сваіх чатырох коней, але толькі адзін раз у тыдзень, у нядзелю. Ах, як звонка ляскаў пугай Маленькі Клаўс над усёй пяцёркай, — сёння ж усе коні былі як бы яго ўласныя. Сонца свяціла, званы званілі на абедню, людзі ўсе былі так прыгожа апранутыя і ішлі з малітоўнікамі ў руках у царкву паслухаць пропаведзь святара. Усе яны бачылі, што Маленькі Клаўс арэ на пяці конях, і ён быў вельмі задаволены, паляскаў пугай і выкрыкваў:

— Гэй вы, мае конікі!

— Не гавары так! — заўважыў яму аднойчы Вялікі Клаўс. — У цябе усяго адзін конь!

Але вось зноў хто-небудзь праходзіў побач, і Маленькі Клаўс забываўся, што не трэба было так гаварыць, і зноў выкрыкваў:

— Гэй вы, мае конікі!

— Сціхні зараз жа! — сказаў яму нарэшце Вялікі Клаўс. — Калі ты скажаш гэта яшчэ хоць раз, я стукну твайму каню па галаве. Яму тады адразу канец будзе!

— Не буду больш! — сказаў Маленькі Клаўс. — Праўда, не буду.

Але раптам зноў нехта прайшоў побач і павітаўся з ім,

а ён ад радасці, што арэ на пяці конях, зноў ляснуў пугай і закрычаў:

— Гэй вы, мае конікі!

— Вось я табе нападганяю тваіх конікаў! — сказаў Вялікі Клаўс.

Узяў ён молат, якім заганяюць у зямлю слупы, каб прывязваць коней, і так стукнуў каню па галаве, што забіў яго.

— Эх, няма цяпер у мяне ніводнага каня! — прамовіў Маленькі Клаўс і заплакаў.

Потым ён зняў з каня скуру, добра высушыў яе на ветры, паклаў у мех, ускінуў мех на спіну і пайшоў у горад прадаваць скуру.

Ісці давялося вельмі далёка, праз вялікі цёмны лес, а тут яшчэ непагода разгулялася, і Маленькі Клаўс заблудзіўся. Толькі выбраўся ён на дарогу, як зусім сцямнела, а да горада было яшчэ далёка, ды і дамоў назад няблізка; да ночы ніяк не дайсці яму ні туды, ні сюды.

Пры дарозе быў вялікі сялянскі двор; аканіцы ў доме былі ўжо зачынены, але скрозь шчыліны свяціўся агонь.

«Вось тут я, напэўна, знайду сабе прытулак на ноч», — падумаў Маленькі Клаўс і пастукаўся.

Гаспадыня адчыніла дзверы, даведалася, што яму трэба, і загадала ісці сваёй дарогай: мужа яе не было дома, а без яго яна не магла прымаць гасцей.

— Ну, тады я пераначую на двары! — сказаў Маленькі Клаўс, і гаспадыня зачыніла дзверы.

Каля дома стаяў вялікі стог сена, а паміж стогам і домам — хляўчук з роўнай саламянай страхой.

— Вунь там я і лягу! — сказаў Маленькі Клаўс, убачыўшы гэтую страху. — Цудоўная пасцель! Спадзяюся, бусел не заляціць і не схопіць мяне за нагу!

Гэта ён сказаў таму, што на страсе дома ў сваім гняздзе стаяў жывы бусел.

Маленькі Клаўс узлез на страху хлява, лёг на саломе і пачаў варочацца з боку на бок, шукаючы больш зручнае становішча. Аканіцы закрывалі толькі ніжнюю частку вокнаў, і яму была відаць уся святліца.

А ў святліцы стаяў вялікі стол, чаго-чаго толькі на ім

не было: і віно, і мяса, і смачнейшая рыба; за сталом ся-
дзелі гаспадыня і дзяк, — больш нікога.

Гаспадыня налівала госцю віна, а ён уплётваў рыбу, —
ён быў вялікі да яе ахвотнік.

«Вось бы мне далучыцца!» — падумаў Маленькі Клаўс
і, выцягнуўшы шыю, заглянуў у акно. Божа, які цудоўны
пірог ён убачыў! Вось дык банкет!

Але тут ён пачуў, што нехта пад'язджае да дома, — гэта
вярнуўся дамоў муж гаспадыні. Ён быў вельмі добры
чалавек, але яго непакоіла дзіўная хвароба: ён цярпець не
мог дзякаў. Варта яму было сустрэць дзяка — як ён
вар'яцеў. Таму дзяк і прыйшоў у госці да яго жонкі ў той
час, калі мужа не было дома, а добрая жанчына імкнулася
пачаставаць яго на славу. Абодва яны вельмі напало-
халіся, пачуўшы, што гаспадар вярнуўся, і гаспадыня пап-
расіла госця хутчэй залезці ў вялікі пусты куфар, які
стаяў у куце. Дзяк паслухаўся, — бо ведаў, што гаспадар
цярпець не мог дзякаў, — а гаспадыня хутка прыхавала
ўсе пачастункі ў печы; калі б муж бачыў усё гэта, ён, вядо-
ма, спытаў бы, каго яна збіралася частаваць.

— Ах, — цяжка ўздыхнуў Маленькі Клаўс на страсе,
гледзячы, як яна хавала ежу і віно.

— Хто там? — спытаў селянін і глянуў на Маленькага
Клаўса. — Чаго ж ты ляжыш тут? Хадзем лепей у
святліцу!

Маленькі Клаўс растлумачыў, што ён заблудзіўся і
папрасіўся начаваць.

— Добра, — сказаў селянін, — начуй. Толькі найперш
трэба нам з табой падмацавацца з дарогі.

Жонка прыняла іх абодвух вельмі ласкава, падрыхта-
вала стол і дастала з печы вялікі чыгун кашы.

Селянін прагаладаўся і еў з апетытам, а ў Маленькага
Клаўса з галавы не выходзіла рыба, смажанае мяса і пірог,
якія былі прыхаваны ў печы.

Пад сталом, каля ног Маленькага Клаўса, ляжаў мя-
шок з конскай скурай, з той самай, якую ён нёс прадаваць.
Каша не лезла яму ў горла, і вось ён прыціснуў мяшок на-
гой, — сухая скура гучна затрашчала.

— Цсс! — сказаў Маленькі Клаўс, а сам зноў наступіў
на мяшок, і скура затрашчала яшчэ мацней.

— Што там у цябе? — спытаў гаспадар.

— Ды гэта ўсё мой вядзьмак, — сказаў Маленькі Клаўс. — Гаворыць, што не трэба нам есці кашу, — ён ужо начараваў для нас поўную печ усяго: там і мяса, і рыба, і пірог!

— Вось дык штука! — закрычаў селянін, хутка адкрыў печ і ўбачыў там выдатныя стравы. Мы ж ведаем, што іх схавала туды яго жонка, а ён падумаў, што гэта ўсё вядзьмак нарабіў!

Жонка не стала нічога гаварыць і тут жа ўсё паставіла на стол, а муж з гостем пачалі ўплётваць і мяса, і рыбу, і пірог. Але вось Маленькі Клаўс зноў наступіў на мяшок, і скура затрашчала.

— А што ён толькі што сказаў? — спытаў селянін.

— Ды вось, кажа, што начараваў нам яшчэ тры бутэлькі віна, яны таксама ў печы, — адказаў Маленькі Клаўс.

Давялося гаспадыні выцягнуць і віно. Селянін выпіў шклянку, другую, і яму стала так весела! Так, такога ведзьмака, як у Маленькага Клаўса, ён не супраць быў займець!

— А можа ён вызваць чорта? — спытаў селянін. — Вось на каго б я паглядзеў; мне ж цяпер весела!

— Магчыма, — сказаў Маленькі Клаўс, — мой вядзьмак можа зрабіць усё, што я захачу. Праўда? — спытаў ён у мяшка, а сам наступіў на яго, і зноў скура затрашчала.

— Чуеш? Ён адказвае «так». Толькі чорт вельмі пачварны, не варта і глядзець на яго!

— Ну, а я яго ніколучкі не баюся. А які ён на выгляд?

— Ды выліты дзяк!

— Цьфу! — плюнуў селянін. — Вось брыдота! Трэба табе сказаць, што я бачыць не магу дзякаў! Але ўсё роўна, я ж ведаю, што гэта чорт, і мне будзе не так прыкра! Да таго ж я цяпер набраўся храбрасці, гэта вельмі дарэчы! Толькі няхай ён не падыходзіць вельмі блізка!

— А вось я зараз скажу ведзьмаку! — вымавіў Маленькі Клаўс, наступіў на мяшок і прыслухаўся.

— Ну што?

— Ён загадвае табе пайсці і адкрыць вунь той куфар у

куце: там прыціх чорт. Толькі прытрымлівай вечка, а то ён выскачыць.

— А ты памажы прытрымаць! — сказаў селянін і падышоў да куфра, куды жонка схавала дзяка.

Дзяк быў ні жывы ні мёртвы са страху. Селянін прыадчыніў вечка і заглянуў у куфар.

— Тфу! Бачыў, бачыў! — закрычаў ён і адскочыў убок. — Якраз наш дзяк. Вось брыдота!

Такую непрыемнасць трэба было запіць, і яны пілі да позняй ночы.

— Ведзьмака гэтага ты мне прайдай! — сказаў селянін. — Прасі колькі хочаш, хоць поўную мерку грошай!

— Не, не магу, — сказаў Маленькі Клаўс.

— Падумай, колькі мне з яго ўзяць! — сказаў селянін і пачаў угаворваць Маленькага Клаўса.

— Ну добра, — адказаў нарэшце Маленькі Клаўс, — няхай будзе па-твойму! Ты са мной ласкавым быў, пусціў мяне начаваць, дык бяры майго ведзьмака за мерку грошай, толькі насыпай паўней!

— Добра, — сказаў селянін. — Але ты павінен узяць і куфар, я і гадзіны не хачу трымаць яго ў сябе дома. Хто ведае, можа, чорт усё яшчэ сядзіць там.

Маленькі Клаўс аддаў селяніну свой мяшок з высушанай скурай і атрымаў за яго поўную мерку грошай, ды яшчэ вялікую тачку, каб было на чым везці грошы і куфар.

— Бывай! — сказаў Маленькі Клаўс і пакаціў тачку з грашыма і з куфрам, у якім усё яшчэ сядзеў дзяк.

За лесам працякала вялікая блакітная рака, такая быстрая, што ледзь можна было справіцца з плынню. Праз раку быў перакінуты новы мост. Маленькі Клаўс стаў пасярэдзіне моста і сказаў наўмысна як можна гучней, каб дзяк пачуў:

— Нашто мне гэты бязглузды куфар? Ён такі цяжкі, нібы напакаваны каменнямі! Я зусім замучыўся з ім. Кіну я яго ў рэчку: прыплыве ён да мяне дамоў сам — добра, а не прыплыве — і не трэба!

Потым ён узяўся за куфар адной рукой і злёгка прыпадняў яго, нібы збіраючыся спіхнуць у ваду.

— Пачакай! — закрычаў у куфры дзяк. — Выпусці спачатку мяне!

— Ай! — ускрыкнуў Маленькі Клаўс, прыкідваючыся, што напалохаўся.— Ён усё яшчэ тут! У ваду яго хутчэй! Няхай топіцца!

— Не, не! Гэта не чорт, гэта я! — крычаў дзяк.— Выпусці мяне, я табе дам поўную мерку грошай!

— Вось гэта іншая справа! — сказаў Маленькі Клаўс і адчыніў куфар.

Дзяк імгненна выскачыў адтуль і спіхнуў пусты куфар у ваду. Потым яны пайшлі да дзяка, і Маленькі Клаўс атрымаў яшчэ мерку грошай. Цяпер тачка была поўная.

— А конь прынёс мне добры барыш! — сказаў сабе Маленькі Клаўс, калі прыйшоў дамоў і высыпаў на падлогу кучу грошай.— Вось Вялікі Клаўс раззлueцца, калі даведаецца, як я разбагацеў ад свайго адзінага каня! Толькі няхай не чакае, каб я сказаў яму ўсю праўду!

І ён паслаў да Вялікага Клаўса хлопчыка папрасіць мерку, якой мераюць зерне.

«Нашто яна яму спатрэбілася?» — падумаў Вялікі Клаўс і злёгка памазаў дно меры дзэгцем, авось, маўляў, да чаго-небудзь ды прыклеіцца. Так яно і адбылося: атрымаўшы мерку, Вялікі Клаўс убачыў, што да дна прыклеіліся тры новенькія сярэбраныя манеткі.

— Вось дык штука! — сказаў Вялікі Клаўс і тут жа пабег да Маленькага Клаўса.

— Адкуль у цябе гэтулькі грошай?

— Я прадаў учора вечарам скуру свайго каня.

— З барышом прадаў! — сказаў Вялікі Клаўс, пабег дамоў, узяў тапор і забіў усіх сваіх чатырох коней, зняў з іх скуры і выправіўся ў горад прадаваць іх.

— Скуры! Скуры! Каму патрэбны скуры! — крычаў ён на вуліцы.

Усе шаўцы і гарбары збегліся да яго і пачалі пытацца, колькі ён просіць за скуры.

— Мерку грошай за штуку! — адказваў Вялікі Клаўс.

— Ды што ты? — абураліся пакупнікі: у нас гэтулькі грошай няма, каб іх меркамі мераць!

— Скуры! Скуры! Каму патрэбны скуры! — крычаў ён зноў і ўсім, хто пытаўся, колькі каштуюць гэтыя скуры, адказваў: — Мерку грошай за штуку!

— Ды ён нас абдурвае! — закрывалі шаўцы і гарбары,

пахапалі хто папругі, хто скураныя фартукі і пачалі хва-
стаць імі Вялікага Клаўса.

— «Скуры! Скуры!» — перадражнівалі яны яго. —
Вось мы пакажам табе скуры! Вон з горада!

І Вялікі Клаўс — дай, божа, ногі! Ніколі яго так не білі!

— Ну, — сказаў ён, дабраўшыся дамоў, — заплаціць
жа мне за гэта Маленькі Клаўс! Заб'ю яго!

А ў Маленькага Клаўса якраз памерла старая бабуля;
яна не вельмі ладзіла з ім, была злая і скупая, але ён усё-
такі вельмі шкадаваў яе і паклаў на ноч у сваю цёплую
пасцель — раптам сагрэецца і ажыве, — а сам усеўся на
крэсле ў кутку: яму не ўпершыню было так начаваць.

Ноччу дзверы адчыніліся, і ўвайшоў Вялікі Клаўс з та-
паром у руках. Ён ведаў, дзе стаіць ложак Маленькага
Клаўса, падышоў да яго і стукнуў па галаве таго, хто на ім
ляжаў. Думаў, што гэта Маленькі Клаўс, а там ляжала
мёртвая бабуля.

— Вось табе! Не будзеш мяне абдурваць! — сказаў
Вялікі Клаўс і пайшоў дамоў.

— Ну і ліхадзей! — сказаў Маленькі Клаўс. — Гэта ён
мяне хацеў забіць! Добра, што бабуля была мёртвая, а то
ёй бы не паздаравілася!

Потым ён апануў бабулю ў святочны касцюм, па-
прасіў у суседа каня, запрог яго ў калёсы, добра пасадзіў
старую на задняе сядзенне, каб яна не звалілася, калі пае-
дуць, і паехаў з ёй праз лес. Калі сонейка ўзнялося, яны
пад'ехалі да вялікай карчмы. Маленькі Клаўс спыніўся і
пайшоў перакусіць.

У гаспадара карчмы было шмат грошай, і сам ён быў
чалавек добры, але такі гарачы, быццам быў начынены
перцам і табакай.

— Дзень добры! — сказаў ён Маленькаму Клаўсу. —
Чаго гэта ты з самага ранку так расфранціўся?

— Ды вось, — адказваў Маленькі Клаўс, — трэба з ба-
буляй у горад з'ездзіць; яна там, у калёсах, засталася —
ніяк не хоча злазіць. Калі ласка, занясіце ёй туды шкля-
начку мёду. Толькі гаварыце з ёй гучней: яна глухаватая!

— Добра, — згадзіўся гаспадар, узяў вялікую шклянку
мёду і панёс бабулі, а тая сядзела ў калёсах прамая, як
палка.

— Вось унучак прыслаў вам шкляначку мёду! — сказаў гаспадар, калі падышоў да калёсаў, але бабуля не адказала і нават не паварушылася.

— Чуеце? — закрычаў гаспадар з усёй сілы. — Ваш унук пасылае вам шкляначку мёду!

Яшчэ раз пракрычаў ён тое ж самае і яшчэ раз, а яна ўсё не варушыцца; тады ён раззлаваўся і кінуў ёй у твар шклянку, так што мёд пацёк у яе па носе, а сама яна павалілася. Маленькі ж Клаўс не прывязваў яе, а проста прыставіў да лаўкі.

— Што ты зрабіў? — залемантаваў Маленькі Клаўс, выбег з дзвярэй і схапіў гаспадара за вартнік. — Ты маю бабулю забіў! Паглядзі, якая ў яе дзірка ў ілбе!

— Вось гэта бяда! — завойкаў гаспадар, развёўшы рукі. — І ўсё гэта з-за маёй гарачнасці! Маленькі Клаўс, дружа ты мой, я табе поўную мерку грошай дам і бабулю тваю пахаваю, як сваю ўласную, толькі маўчы пра гэта, а то мне адсякуць галаву, а гэта ж вельмі непрыемна!

І вось Маленькі Клаўс атрымаў поўную мерку грошай, а гаспадар пахаваў яго старую бабулю, як сваю ўласную.

Маленькі Клаўс вярнуўся дамоў зноў з вялікай кучай грошай і адразу ж паслаў да Вялікага Клаўса хлопчыка папрасіць мерку.

— Як так? — здзівіўся Вялікі Клаўс. — Хіба я не забіў яго? Трэба паглядзець самому!

І ён сам панёс мерку Маленькаму Клаўсу.

— Адкуль гэта ў цябе такая куча грошай? — спытаўся ён і аж вытрашчыў вочы ад здзіўлення.

— Ты ж забіў не мяне, а маю бабулю, — сказаў Маленькі Клаўс, — і я яе прадаў за мерку грошай!

— З барышом прадаў! — сказаў Вялікі Клаўс, пабег дамоў, узяў тапор і забіў сваю старую бабулю, потым паклаў яе на калёсы, прыехаў з ёй у горад да аптэкара і прапанаваў яму купіць мёртвае цела.

— Чыё яно, і дзе вы яго ўзялі? — спытаў аптэкар.

— Гэта мая бабуля! — адказаў Вялікі Клаўс. — Я забіў яе, каб прадаць за мерку грошай!

— Госпадзі, памілуй! — усклікнуў аптэкар. — Вы самі не ведаеце, што гаворыце! Глядзіце, гэта ж можа каштаваць вам галавы!

І ён растлумачыў Вялікаму Клаўсу, што ён такое на-рабіў, які ён нядобры чалавек і як яго за гэта пакараюць. Вялікі Клаўс перапалохаўся, мігам вылецеў з аптэкі, сеў на калёсы, сцебануў коней і паімчаўся дамоў. Аптэкар і ўвесь народ падумалі, што ён звар'яцеў, і таму не затрымалі яго.

— Заплаціш ты мне за гэта, заплаціш, Маленькі Клаўс! — сказаў Вялікі Клаўс, выехаўшы на дарогу, і як толькі дабраўся дамоў, узяў вялікі мяшок, пайшоў да Маленькага Клаўса і сказаў:

— Ты зноў абдурыў мяне? Спыраша я забіваў сваіх коней, а цяпер і бабулю! Усё гэта рабіў па тваёй міласці. Але ўжо больш ты мяне не абдурыш!

І ён схопіў Маленькага Клаўса і запіхнуў яго ў мяшок, а мяшок завязаў, закінуў за плечы і крыкнуў:

— Пайду ўтаплю цябе!

Да ракі было не блізка, і Вялікаму Клаўсу было вельмі цяжка несці Маленькага. Дарога ішла каля царквы, адтуль чуліся гукі аргана, ды і вернікі прыгожа спявалі хорам. Вялікі Клаўс паставіў мяшок з Маленькім Клаўсам каля царкоўных дзвярэй і падумаў, што не дрэнна было б зайсці ў царкву, паслухаць псалом, а потым ужо ісці далей. Маленькі Клаўс не мог вылезці з мяшка сам, а ўвесь народ быў у царкве. І вось Вялікі Клаўс зайшоў у царкву.

— Ох, ох! — уздыхаў Маленькі Клаўс, круцячыся ў мяшку, але, як ён ні стараўся, развязаць мяшок яму не ўдавалася. У гэты час ішоў побач стары, сівы як голуб пастух з вялікай кульбай у руках; ён паганяў ёю статак. Каровы і быкі наляцелі на мяшок з Маленькім Клаўсам і павалілі яго.

— О-ох! — уздыхнуў Маленькі Клаўс. — Такі я малады яшчэ, а ўжо трэба выпраўляцца ў царства нябеснае!

— А я, няшчасны, такі стары, лядачы і ўсё не магу трапіць туды! — сказаў пастух.

— Дык развяжы мяшок, — закрычаў Маленькі Клаўс. — Лезь на маё месца — хутка трапіш туды!

— З задавальненнем! — сказаў пастух і развязаў мяшок, а Маленькі Клаўс імгненна выскачыў на волю.

— Цяпер ты будзеш наглядаць за статкам! — сказаў стары і залез у мяшок.

Маленькі Клаўс завязаў яго і пагнаў статак далей. Трошкі пазней выйшаў з царквы Вялікі Клаўс, закінуў мяшок за плечы, і яму адразу здалося, што мяшок палягчэў,— Маленькі ж Клаўс важыў амаль удвая больш, чым стары пастух.

«Бач як цяпер лёгка стала! А ўсё таму, што я праслухаў псалом!» — падумаў Вялікі Клаўс, дайшоў да шырокай і глыбокай ракі, кінуў туды мяшок з пастухом і, думаючы, што там сядзіць Маленькі Клаўс, закрываў:

— Ну вось, цяпер не будзеш мяне абдурваць!

Пасля гэтага пайшоў ён дамоў, але ля самага раздарожжа сустрэў... Маленькага Клаўса з вялікім статкам!

— Вось табе і раз! — закрываў Вялікі Клаўс.— Хіба я не ўтапіў цябе?

— Вядома, утапіў! — сказаў Маленькі Клаўс.— Паўгадзіны назад ты кінуў мяне ў раку!

— Дык дзе ж ты ўзяў такі вялікі статак? — спытаў Вялікі Клаўс.

— А гэта вадзяны статак! — адказаў Маленькі Клаўс.— Я раскажу табе цэлую гісторыю. Дзякуй, што ты утапіў мяне. Цяпер я стаў багатым, як бачыш! А страшна мне было ў мяшку! Вецер так і засвістаў у вушах, калі ты кінуў мяне ў халодную ваду! Я адразу пайшоў на дно, але не пабіўся,— там унізе расце такая пясчотная, мяккая трава, на яе я і ўпаў. Мяшок адразу ж развязаўся, і цудоўная дзяўчына ў белай як снег сукенцы, з вяночкам зялёным на мокрых валасах, падала мне руку і сказала: «А, гэта ты, Маленькі Клаўс? Ну вось, перш за ўсё бяры гэты статак, а трошкі далей адсюль пасецца другі, большы,— ён таксама твой».

Тут я ўбачыў, што рака была для вадзяных жыхароў усё роўна як дарога: яны ездзілі і хадзілі па дне ад самага возера і да таго месца, дзе рака канчаецца. Ах, як там было прыгожа! Якія кветкі, якая свежая трава! А рыбкі шныпарылі каля маіх вушэй якраз так, як у нас тут птушкі! Якія прыгожыя людзі трапляліся мне насустрач і якія цудоўныя статкі пасвіліся каля загарадзяў і канаў!

— Чаму ж вы так хутка вярнуліся? — спытаў Вялікі Клаўс.— Мяне б не выманілі адтуль, калі там так прыгожа!

— А я гэта не так сабе зрабіў! — сказаў Маленькі Клаўс.— Ты чуў, што вадзяная дзяўчына загадала мне пайсці па другі статак, які пасецца на дарозе ўсяго за адну вярсту адтуль? Дарогай яна называе раку — іншай дарогі яны ж там не ведаюць, — а рака так пятляе, што мне давлялося б зрабіць вялікі круг. Вось я і рашыўся выбрацца на сушу ды пайсці напрамкі да таго месца, дзе чакае мяне статак; так я скарачу амаль паўмілі!

— Эх, які шчасліўчык! — сказаў Вялікі Клаўс.— А як ты думаеш, атрымаю я статак, калі спушчуся на дно?

— Вядома! — сказаў Маленькі Клаўс.— Толькі я не магу цягнуць цябе ў мяшку да ракі, ты вельмі цяжкі. А вось калі хочаш, дайdzі сам ды залезь у мяшок, а я з задавальненнем цябе скіну ў ваду!

— Дзякуй! — сказаў Вялікі Клаўс.— Але калі я не атрымаю там статак, я цябе паб'ю, так і ведай!

— Ну-ну, не злуйся, — сказаў Маленькі Клаўс, і яны пайшлі да ракі.

Калі статак убачыў ваду, дык кінуўся да яе; жывёле вельмі хацелася піць.

— Паглядзі, як яны спяшаюцца! — сказаў Маленькі Клаўс.— Бач, як засумавалі па вадзе: дамоў, на дно, відаць, захацелася!

— Але ты спярша памажы мне, а не дык я цябе паб'ю! — сказаў Вялікі Клаўс і залез у вялікі мяшок, які ляжаў на спіне ў аднаго з быкоў.— Ды пакладзі мне ў мяшок камень, а то я, мусіць, не пайду на дно!

— Пойдзеш! — сказаў Маленькі Клаўс, але ўсё-такі паклаў у мяшок вялікі камень, моцна завязаў мяшок і спіхнуў яго ў ваду. Боўць! І Вялікі Клаўс пайшоў прама на дно.

— Ох, баюся, не знойдзе ён там ні кароў, ні быкоў! — сказаў Маленькі Клаўс і пагнаў свой статак дамоў.

ЦЫРАВАЛЬНАЯ ІГОЛКА

Жыла-была цыравальная іголка; яна лічыла сябе такой тонкай, што ўявіла, быццам яна швейная іголка.

— Глядзіце, глядзіце, што вы трымаеце! — сказала

яна пальцам, калі яны вымалі яе. — Не выпусціце мяне! Упаду на падлогу — чаго добрага, згублюся: я занадта тонкая!

— Быццам бы! — адказалі пальцы і моцна схапілі яе за талію.

— Вось бачыце, я іду з цэлай світай! — сказала цыравальная іголка і пацягнула за сабою доўгую нітку, толькі без вузельчыка.

Пальцы ўторкнулі іголку проста ў кухарчыну пантофлю, — скура на пантофлі трэснула, і трэба было зашыць дзірку.

— Фу, якая чорная работа! — сказала цыравальная іголка, — я не вытрымаю! Я зламлюся!

І сапраўды зламалася.

— Ну вось, я ж казала, — прамовіла яна, — я занадта тонкая!

«Цяпер яна ні на што не годная», — падумалі пальцы, але ім ўсё-такі давялося моцна трымаць яе: кухарка накінула на зламаны канец іголки сургуч і потым закалола ёю хустку.

— Вось цяпер я — брошка! — сказала цыравальная іголка. — Я ведала, што буду карыстацца павагай: у кім ёсць толк, з таго заўсёды выйдзе нешта вартае.

І яна засмяялася сама сабе, — бо ніхто ж не бачыў, каб цыравальныя іголки смяяліся ўголас, — яна сядзела ў хустцы, нібы ў карэце і аглядалася па баках.

— Дазвольце спытацца, вы з золата? — звярнулася яна да суседкі-шпількі. — Вы вельмі сімпатычная, і ў вас уласная галоўка... Толькі маленькая! Пастарайцеся яе адгадаваць, — не кожнаму ж дастаецца сургучная галоўка!

Пры гэтым цыравальная іголка так фанабэрыста выпрасталася, што вылецела з хусткі проста ў ракавіну, куды кухарка якраз вылівала памыі.

— Выпраўляюся ў плаванне! — сказала цыравальная іголка. — Толькі б не згубіцца!

Але яна згубілася.

— Я занадта тонкая, я не створана для гэтага свету! — сказала яна, лежачы ў вулічнай канаве. — Але я ведаю сабе кошт, а гэта заўсёды прыемна.

І цыравальная іголка цягнулася ў струнку, не трацячы добрага настрою.

Над ёю праплывала ўсялякая ўсялячына: трэскі, саломінкі, кавалкі газетнай паперы...

— Бач, як плывуць! — казала цыравальная іголка. — Яны і ў розум не возьмуць тое, хто хаваецца тут пад імі. — Гэта я тут хаваюся! Я тут сяджу! Вунь плыве трэска: у яе толькі і думак, што аб трэсках. Ну, трэскай яна век і застанецца! Вось саломінку нясе... А круціцца, круціцца як! Не задзірай так носу! Глядзі, каб не наскочыць на камень! А вунь газетны абрывак плыве. Даўно ўжо забыцца паспелі, што на ім надрукавана, а ён бач як разгарнуўся!.. Я ляжу ціха, смірна. Я ведаю сабе кошт, і гэтага ў мяне не адбярুць!

Аднойчы каля яе нешта заблішчэла, і цыравальная іголка ўявіла, што гэта брыльянт. Гэта быў бутэлучны асколак, але ён зіхацеў, і цыравальная іголка загаварыла з ім. Яна назвала сябе брошкай і спыталася ў яго:

— Вы, мусібыць, брыльянт?

— Так, нешта накшталт гэтага.

І абое думалі адно пра другое і пра саміх сябе, што яны сапраўднай каштоўнасці, і гутарылі між сабой аб недасведчанасці і фанабэрыстасці свету.

— Так, я жыла ў каробцы ў адной дзяўчыны, — распаўдала цыравальная іголка. — Дзяўчына гэтая была кухаркай. У яе на кожнай руцэ было па пяць пальцаў. І вы ўявіць сабе не можаце, да чаго даходзіла іх напышлівасць! А занятак жа ў іх быў толькі адзін — вымаць мяне і класці назад у каробку!

— А яны блішчэлі? — спытаўся бутэлучны асколак.

— Блішчэлі? — адказала цыравальная іголка. — Не, бляску ў іх не было, затое колькі гонару!.. Іх было пяць братоў, усе — уроджаныя «пальцы»; яны заўсёды стаялі ў рад, хоць і былі рознай велічыні. Крайні — Таўстун, — між іншым, адстояў ад іншых, ён быў тоўсты карантыш, і спіна ў яго гнулася толькі ў адным месцы, таму ён мог кланяцца толькі раз; затое ён казаў, што калі яго адсякуць, дык чалавек не прыдатны болей для вайскавай службы. Другі — Ласунок — тыцкаў свой нос усюды: і ў салодкае і ў кіслае, тыцкаў і ў сонца і ў месяц; ён жа націскаў на пяро, калі

трэба было пісаць. Наступны — Цыбаты — глядзеў на ўсіх звысоку. Чацвёрты — Залатаперст — насіў вакол поясу залаты пярсцёнак. І, нарэшце, самы маленькі — Пер-музыка нічога не рабіў і вельмі гэтым ганарыўся. Так, яны толькі і ведалі, што выхваляцца, і вось — я кінулася ў ракавіну.

— А цяпер мы сядзім ды блішчам! — сказаў бутэлечны асколак.

У гэты час вады ў канаве прыбыло, і яна хлынула цераз край і знесла з сабой асколак.

— Ён прасунуўся! — уздыхнула цыравальная іголка. — А я засталася ляжаць! Я занадта тонкая, занадта далікатная, але я ганаруся гэтым, і гэта высакародны гонар!

Яна ляжала, выцягнуўшыся ў струнку, і перадумала шмат думак.

— Я проста гатовая думаць, што нарадзілася ад сонечнага промня, — такая я тонкая! Праўда, здаецца, быццам сонца шукае мяне пад вадой! Ах, я такая тонкая, што нават бацька мой сонца не можа мяне знайсці! Не абламалася б тады маё вочка¹, я б, здаецца, заплакала! Хаця, не, плакаць непрыстойна!

Аднойчы прыйшлі вулічныя хлапчукі і пачалі корпацца ў канаўцы, вышукваючы старыя цвікі, манеткі ды іншыя скарбы. Перапэцкаліся яны страшэнна, але гэта і прыносіла ім задавальненне!

— Ай! — закрычаў раптам адзін з іх; ён накалоўся аб цыравальную іголку. — Глядзі, якая штуковіна!

— Я не штуковіна, а паненка! — заявіла цыравальная іголка, але яе ніхто не пачуў. Сургуч з яе сышоў, і яна ўся пачарнела, але ў чорным заўсёды выглядаеш больш стрункай, і іголка ўяўляла, што стала яшчэ танчэй за ранейшае.

— Вунь плыве яечная шкарлупіна! — закрычалі хлапчукі, узялі цыравальную іголку ды ўваткнулі ў шкарлупіну.

— Чорнае на белым фоне вельмі прыгожа! — сказала цыравальная іголка. — Цяпер мяне добра відаць! Толькі б

¹ Ігольнае вушка па-дацку называецца ігольным вочкам.

не захварэць на марскую хваробу, гэтага я не вытрымаю: я такая далікатная!

Але яна не захварэла на марскую хваробу — вытрымала.

— Супроць марской хваробы добра мець стальны страўнік, і заўсёды трэба памятаць, што ты не тое што звычайныя смяротныя! Цяпер я зусім ачуняла. Чым ты больш высакародны, тым больш можаш перанесці!

— Крэк! — сказала яечная шкарлупіна: яе пераехалі ламавыя калёсы.

— Вух, як цісне! — заенчыла цыравальная іголка. — Зараз мяне званітуе! Не вытрымаю! Зламлюся!

Але яна вытрымала, хаця яе і пераехалі ламавыя калёсы; яна ляжала на бруку, выцягнуўшыся ва ўсю даўжыню, — ну і няхай сабе ляжыць!

СВІНАПАС

Жыў-быў бедны прынц. Каралеўства ў яго было зусім маленькае, але якое-ніякое, а ўсё ж каралеўства, — хоць ажаніся, і вось ажаніцца ён якраз і хацеў.

Яно, вядома, дзёрзка было ўзяць ды спытаць дачку імператара: «Пойдзеш за мяне?» Але ён асмеліўся. Імя ў яго было вядомае на ўвесь свет, і сотні прынцэс казалі б яму дзякуй, але што адкажа імператарская дачка?

А вось паслухаем.

На магіле ў прынцавага бацькі рос ружовы куст, ды які прыгожы! Квітнеў ён толькі раз у пяць год, і распускалася на ім адна-адзіная ружа. Затое салодкі быў яе водар, панюхаеш — і адразу забудуцца ўсе твае гаркоты і турботы. А яшчэ быў у прынца салавей, і спяваў ён так, быццам у горлейку ў яго былі сабраны ўсе самыя цудоўныя напевы на свеце. Вось і вырашыў прынц падарыць прынцэсе ружу і салаўя. Паклалі іх у вялікія срэбныя куфэркі і адаслалі ёй.

Загадаў імператар прынесці куфэркі да сябе ў вялікую залу — прынцэса гуляла там у гасці са сваімі фрэйлінамі, бо іншых спраў у яе не было. Ubачыла прынцэса куфэркі з падарункамі, запляскала ў ладкі ад радасці.

— Ах, калі б тут была маленькая кіска! — сказала яна.

Але з'явилася чудоўная ружа.

— Ах, як хораша зроблена! — уголас казалі фрэйліны.

— Мала сказаць хораша, — адгукнуўся імператар, — проста нядрэнна.

Толькі прынцэса пакратала ружу і ледзь не заплакала.

— Фі, тата! Яна не штучная, яна сапраўдная.

— Фі! — уголас паўтарылі прыдворныя. — Сапраўдная!

— Пачакаем сердаваць! Паглядзім спачатку, што ў другім куфэрку! — сказаў імператар.

І вось выпыхнуў з куфэрка салавей і запёў так дзіўна, што спачатку ні да чаго і прычапіцца было.

— Superbe! Charmant!¹ — казалі фрэйліны; усе яны балбаталі па-французску адна горш за адну.

— Гэта птушка так нагадвае мне арганчык нябожчыцы імператрыцы! — сказаў адзін стары прыдворны. — Так, так, і гук той жа, і манера!

— Так! — сказаў імператар і заплакаў, як дзіця.

— Спадзяюся, птушка несапраўдная? — спытала прынцэса.

— Сапраўдная! — адказалі пасланцы, якія даставілі падарункі.

— Дык няхай ляціць, — сказала прынцэса і катэгарычна адмовілася прыняць прынца.

Толькі прынец не журыўся; выпацкаў твар чорнай і бурай фарбай, насунуў на вочы шапку і пастукаўся ў дзверы.

— Дзень добры, імператар! — сказаў ён. — Ці не знойдзеца ў вас у палацы месцейка для мяне?

— Шмат вас тут ходзіць ды шукае! — адказваў імператар. — Урэшце, пастой, мне патрэбны свінапас! У нас процьма свіней!

Так і прызначылі прынца свінапасам яго вялікасці і ўбогую каморку побач са свінарнікам адвялі, і там ён павінен быў жыць. Ну вось, праседзеў ён цэлы дзень за работай і да вечара зрабіў чудоўны маленькі гаршчочак. Увесь абвешаны бразготкамі гаршчочак, і калі ў ім што-

¹ Непараўнана! Цудоўна! (фр.)

небудзь варыцца, бразготкі вызваньваюць даўнейшую песеньку:

Ах, мой мілы Аўгусцін,
Усё прайшло, прайшло, прайшло!

Але самае забаўнае ў гаршчочку тое, што калі патрымаць над ім у пары палец — адразу можна даведацца, што ў каго гатуецца ў горадзе. Няма слоў, гэта было цікавей, чым ружа.

Аднойчы прагульваецца прынцэса з усімі фрэйлінамі і раптам чуе мелодыю, што вызвоньваюць бразготкі. Стала яна на месцы, а сама так уся і ззяе, таму што таксама ўмела найграваць «Ах, мой мілы Аўгусцін», — толькі гэту мелодыю і толькі адным пальцам.

— Ах, гэта ж і я гэтак магу! — сказала яна. — Свінапас у нас, мабыць, адукаваны. Паслухайце, хай хто-небудзь пойдзе і спытае, колькі каштуе гэты інструмент.

І вось адной з фрэйлін давялося прайсці да свінапаса, толькі яна надзела для гэтага драўляныя чаравікі.

— Што возьмеш за гаршчочак? — спытала яна.

— Дзесяць пацалункаў прынцэсы! — адказваў свінапас.

— Госпадзі памілуй!

— Ды ўжо ніяк не меней! — адказваў свінапас.

— Ну, што ён сказаў? — спытала прынцэса.

— Гэта і вымавіць немагчыма! — адказвала фрэйліна. — Гэта жахліва!

— Дык шапні на вуха!

І фрэйліна шапнула прынцэсе.

— Які недалікатны! — сказала прынцэса і пайшла далей, ды не паспела зрабіць і некалькі крокаў, як бразготкі зноў зазвінелі так слаўна:

Ах, мой мілы Аўгусцін,
Усё прайшло, прайшло, прайшло!

— Паслухай, — сказала прынцэса, — ідзі спытай, можа, ён згодзіцца на дзесяць пацалункаў маіх фрэйлін?

— Не, дзякуй! — адказваў свінапас. — Дзесяць пацалункаў прынцэсы, альбо гаршчочак застанецца ў мяне.

— Якая нудота! — сказала прынцэса. — Ну, станьце наўкол мяне, каб ніхто не бачыў!

Захінулі фрэйліны прынцэсу, растапырылі спадніцы, і свінапас атрымаў дзесяць пацалункаў прынцэсы, а прынцэса — гаршчочак.

Вось дык радасці было! Увесь вечар і ўвесь наступны дзень стаяў на агні гаршчочак, і ў горадзе не засталася ніводнай кухні, хай гэта дом камергера альбо шаўца, пра якую прынцэса не ведала, што там гатуюць. Фрэйліны скакалі ад радасці і пляскалі ў ладкі.

— Мы ведаем, у каго сёння салодкі суп і блінчыкі! Ведаем, у каго каша і свіныя катлеты! Як цікава!

— У вышэйшай ступені цікава! — пацвердзіла обер-гафмайстэрына.

— Але толькі трымайце язык за зубамі, я ж дачка імператара.

— Змілуйцеся! — сказалі ўсе.

А свінапас — гэта значыць прынц, але для іх ён быў па-ранейшаму свінапас — дарма часу не губляў і змайстраваў трашчотку. Варта пакруціць ёю ў паветры — і вось ужо яна сыпле ўсімі вальсамі і полькамі, якія толькі ёсць на свеце.

— Гэта ж superbe! — сказала прынцэса, ідучы міма. — Проста не чула нічога лепшага! Паслухайце, спытайце, што ён хоча за гэты інструмент. Толькі цалавацца я болей не стану!

— Ён патрабуе сто пацалункаў прынцэсы! — паведаміла фрэйліна, выйшаўшы ад свінапаса.

— Ды ён, відаць, вар'ят! — сказала прынцэса і пайшла далей, але, зрабіўшы два крокі, спынілася. — Мастацтва трэба заахвочваць! — сказала яна. — Я дачка імператара. Скажыце яму, я згодна на дзесяць пацалункаў, як учора, а астатнія хай атрымае з маіх фрэйлін!

— Ах, нам так не хочацца! — сказалі фрэйліны.

— Якое глупства! — сказала прынцэса. — Ужо калі я магу цалаваць яго, то вы і тым болей. Не забывайце, што я кармлю вас і плачу вам жалаванне!

Давялося фрэйліне яшчэ раз схадзіць да свінапаса.

— Сто пацалункаў прынцэсы! — сказаў ён. — А не — кожны застанецца пры сваім.

— Станьце наўкол! — сказала прынцэса, і фрэйліны абступілі яе і свінапаса.

— Гэта што яшчэ за зборышча ля свінарніка? — спытаў імператар, выйшаўшы на балкон. Ён працёр вочы і надзеў акуляры. — Не інакш як фрэйліны ізноў нешта выдумалі! Трэба пайсці паглядзець.

І ён выпрастаў заднікі сваіх туфляў — туфлямі яму служылі стаптаныя чаравікі. І-эх, як хутка ён пайшоў!

Спусціўся імператар у двор, падкрадваецца паціхеньку да фрэйлінаў, а тыя толькі тым і занятыя, што пацалункі лічаць: гэта ж трэба, каб справа зладзілася як належыць і свінапас атрымаў роўна столькі, колькі прызначана, — ні больш ні менш. Вось чаму ніхто не заўважыў імператара, а ён прыўстаў на дыбачкі і глянуў.

— Гэта што яшчэ такое? — сказаў ён, убачыўшы, што прынцэса цалуе свінапаса, ды як стукне іх туфлем па галаве!

Здарылася гэта ў тую хвіліну, калі свінапас атрымаў свой восемдзесят шосты пацалунак.

— Нераus!¹ — у гневе сказаў імператар і выштурхаў прынцэсу са свінапасам за межы сваёй дзяржавы.

Стаіць і плача прынцэса, свінапас лаецца, а дождж так і палівае.

— Якая я гаротная! — галосіць прынцэса. — Хай бы я выйшла за цудоўнага прынца! Якая я няшчасная!

А свінапас зайшоў за дрэва, сцёр з твару чорную і бурую фарбу, скінуў брудную вопратку — і вось перад ёй ужо прынец у царскім адзенні, ды такі прыгожы, што прынцэса міжвольна зрабіла рэверанс.

— Цяпер я пагарджаю табою! — сказаў ён. — Ты не захацела выйсці за сумленнага прынца. Ты нічога не зразумела ні ў салаўі, ні ў ружы, затое магла цалаваць за забаўкі свінапаса. Так табе і трэба!

Ён пайшоў да сябе ў каралеўства і зачыніў дзверы на засаўку. А прынцэсе толькі і заставалася стаяць ды спяваць:

Ах, мой мілы Аўгусцін,
Усё прайшло, прайшло, прайшло!

¹ Вон! (ням.)

«ЁСЦЬ ЖА РОЗНІЦА!»

Быў май месяц; паветра было яшчэ досыць халоднае, але ўсё ў прыродзе — і кустоўе, і дрэвы, і палі, і лугі — паказвала, што бярэ сваё вясна. Лугі стракацелі кветкамі; пачыналі цвісці, красаваць кветкі і на жывой загародзе, а непадалёку пышнела ўвасабленне самой вясны — маленькая яблынька нібы ў вэлюме. Асабліва прыгожая была на ёй адна галіна, маладзенькая, свежанькая, уся ўсыпаная пяшчотнымі ружовымі бутонамі, што яшчэ не як след разгарнуліся. Яна сама ведала, якая яна прыгожая; усведамленне красы было ў яе ў соку. Галіна пагэтаму зусім не здзівілася, калі брычка, што кацілася па дарозе, запынілася насупраць яблыні і маладая графіня сказала, што паглядней гэтай галінкі цяжка што-небудзь знайсці, што яна жывое ўвасабленне юнай красуні вясны. Галінку адламалі, графіня ўзяла яе сваімі далікатнымі пальчыкамі і беражліва павезла дадому, засцерагаючы ад сонца шоўкавым парасонікам. Прыехалі ў палац, галінку панеслі па высокіх, шыкоўных пакоях. На адчыненых вокнах калыхаліся белыя фіранкі, у бліскучых, празрыстых вазах стаялі букеты цудоўных кветак. У адну з ваз, быццам вылепленую з бялюткага снегу, паставілі і яблыневую галінку, абкружыўшы яе свежымі светла-зялёнымі букавымі галінкамі. Цуд, як прыгожа было!

Галінка заганарылася, і што ж? Гэта было зусім зразумела!

Праз пакой праходзіла шмат людю; кожны наведнік мог сказаць сваё слова толькі ў той меры, у якой за ім самім прызнавалі яго вартасць. І вось некаторыя не гаварылі зусім нічога, некаторыя ж залішне шмат; галінка здагадалася, што і паміж людзьмі, як між раслінамі, ёсць розніца.

«Адны бываюць для прыгажосці, іншыя толькі для карысці, а без таго-сяго і зусім можна абысціся», — думала яна.

Яе паставілі якраз насупраць адчыненага акна, адкуль ёй былі відаць увесь сад і поле, дык яна ўдосталь магла наглядзецца на розныя кветкі і расліны і падумаць пра

рознiцу памiж iмi; там iх было шмат усялякiх — i пыш-
ных, i простых, нават зусiм сцiпленькiх.

— Бедныя адрынутаыя раслiнкі! — сказала галiна. —
Вялiкая на самай справе рознiца памiж iмi. Якімi не-
шчаслiвымі яны павiнны сябе адчуваць, калi толькi яны
ўвогуле здольныя адчуваць, побач са мной i з такімi, як я!
Канечне, вялiкая рознiца памiж намi! Ды так i павiнна
быць, бо iначай усе былі б роўныя!

I галiнка пазiрала на палявыя кветкi з нейкім спачу-
ваннем; асаблiва вартым жалю здаваўся ёй адзiн від кве-
так, якіх было мноства па ўсiм полі i нават уздоўж канаў.
Нiхто не збiраў iх у букеты, — яны былі вельмi ж про-
стыя, звычайныя; iх можна было знайсцi нават памiж
камянёў на бруку, яны ўзыходзілі ўсюды, як самае не-
патрэбнае пустазелле. I iмя ж у iх было брыдкае: чорта-
вы падойнікі.¹

— Бедная няшчасная раслiна! — сказала галiна. —
Ты не вiнаватая, што належыш да такога гатунку i што ў
цябе такое брыдкае, нядобрае iмя! Але i памiж раслiнамі,
як мiж людзьмi, павiнна быць рознiца.

— Рознiца! — адгукнуўся сонечны прамень i пацала-
ваў пышную галiнку, але пацалаваў i жоўтыя чортавы па-
дойнікі, што раслі ў полі; iншыя браты яго — сонечныя
промні таксама цалавалі бедныя кветачкi нароўнi з са-
мымі шыкоўнымі...

Сонечны прамень, прамень святла, разумеў усё лепей.

— Якая ты невiдушчая, сляпая! — сказаў ён галiнцы. —
Якую адрынутую раслiну ты гэтак шкадуеш?

— Чортавы падойнікі! — сказала галiна. — Нiколі з iх
не робяць букетаў, iх топчуць нагамi — вельмi ж iх шмат!
Семя iхняе лётае над дарогаю, як пастрыжаная воўна, i
лiпне да апраткi падарожных. Пустазелле, i больш нiчога!
Але камусьцi трэба быць i пустазеллем! Ах, я так удзячна
свайму лёсу, што не з таго роду!

На поле выбег вялiкі гурт дзяцей. Самага малога пры-
неслі на руках i пасадзілі на траву сярод жоўтых кветак.
Малое весела смяялася, гарэзавала, біла па траве нож-
камі, кулялася, рвала жоўтыя кветкi i нават цалавала iх у

¹ Чортавы падойнікі — дацкая назва дзьмухаўцоў.

шчырым парыве дзіцячай душы. Старэйшая малеча абрывала кветкі, а пустыя знутры сцяблінкі згіналі і закладвалі адзін іхні кончык у іншы, пасля рабілі з такіх асобных колцаў доўгія ланцужкі і ўпрыгожвалі імі шыю, плечы, грудзіну і галаву. І гэта быў проста цуд! Самыя старэйшыя з дзяцей асцярожна зрывалі расліны, што адцвілі і былі ўвянчаныя пёркавымі каронамі, падносілі гэтыя паветраныя, нібы шарсцяныя, галоўкі, што былі па-свойму прыродным цудам, да рота і намагаліся здмуць за адзін раз увесь пушок. Каму гэта ўдасца, той будзе мець новую апратку яшчэ да Новага года, — так сказала бабуля.

Адрынутая кветка была ў гэтым выпадку сапраўдным прарокам.

— Бачыш? — запытаў сонечны прамень. — Бачыш яго красу, ягонае вялікае значэнне?

— Толькі для дзяцей! — адказала галіна.

Прыплялася на поле і старая бабуля і пачала выкопваць тупым зломкам нажа карэнні жоўтых кветак. Некаторае карэнне яна збіралася спажыць на каву, іншае — прадаць у аптэку на лякарства.

— Краса ўсё ж куды вышэй! — сказала галіна. — Толькі выбраныя трапяць у свет прыгожага! Ёсць жа розніца і паміж раслінамі, як між людзьмі!

Сонечны прамень пачаў гаварыць пра бязмежную любоў да ўсяго жывога: усё, каму падорана жыццё, мае штосьці сваё ва ўсім — і ў сваім часе, і ў вечнасці.

— Ну, гэта толькі вы так лічыце! — сказала галіна.

У пакой зайшлі людзі; паміж імі была і маладая графіня, якая паставіла галінку ў празрыстую прыгожую вазу, скрозь якую свяціла сонца. Графіня нясла кветку, — што ж яшчэ? — а яна, кветка, была загорнутая буйным зялёным лісцем, лежучы ў ім, быццам у футарале, абароненая нават ад самага невялічкага подыху ветру. І нясла яе графіня так беражліва, як не несла нават пшчотную яблыневую галінку. Асцярожна адагнула яна зялёнае лісце, і з-за яго вызірнула паветраная карона адрыватай жоўтай кветкі. Яе графіня так асцярожна сарвала і гэтак беражліва нясла, каб вецер не здмуў ніводную тоненькую пярынку з яе паветранай галоўкі. Яна данесла яе цэлай і непачапанай і не магла нацешыцца прыгажосцю, праз-

рыстасцю, усёй своеасаблівай пабудовай гэтай цудоўнай кветкі, уся вабнасць якой — да першага подыху ветру.

— Зірніце ж, што за цуд!.. — сказала графіня. — Я намалюю яго разам з яблыневай галінкаю. Усе любуюцца ёю, але па волі божай і гэтая бедная кветачка надзеленая не меншай красою. Якія не розныя яны, усё ж кветкі — дзеці аднаго свету прыгожага!

СНЕЖНАЯ КАРАЛЕВА

Гісторыя першая,

у якой расказваецца пра лютэрка і яго асколкі

Ну, пачнем! Прачытаўшы нашу гісторыю да канца, вы будзеце ведаць болей, чым зараз. Дык вось, жыў-быў троль, вельмі злосны, сапраўдны д'ябал. Аднойчы быў ён у асабліва добрым настроі: змайстраваў такое лютэрка, у якім усё добрае і прыгожае памяншалася далей няма куды, а ўсё дрэннае і агіднае так і выпіралася, рабілася яшчэ больш брыдкім. Найпрыгажэйшыя ландшафты выглядалі ў ім вараным шпінатам, а лепшыя з людзей — пачварамі, ці, здавалася, быццам стаяць яны дагары нагамі, а жыватоў у іх зусім няма! Твары перакрыўляліся так, што і не пазнаць, а калі ў каго была вяснушка, то ўжо яна распаўзалася і на нос і на вусны. А калі ў чалавека з'яўлялася добрая думка, яна адбівалася ў лютэрку такой грывасай, што троль аж заходзіўся ад смеху, радуючыся сваёй хітрай выдумцы.

Тролевы вучні — а ў яго была свая школа — расказвалі ўсім, што адбыўся цуд: цяпер толькі, казалі яны, можна ўбачыць увесь свет і людзей сапраўднымі. Яны бегалі ўсюды з лютэркам, і неўзабаве не засталася ніводнай краіны, ніводнага чалавека, якія не адлюстраваліся б у ім у перакрыўленым выглядзе.

Напаследак захацелася ім дабрацца і да неба. Чым вышэй яны падымаліся, тым больш крыўлялася лютэрка, што аж з цяжкасцю яны ўтрымлівалі яго ў руках. Але вось яны ўзляцелі зусім высока, і тут раптам лютэрка да таго пакарабацілася ад грывас, што вырвалася ў іх з рук, паляцела на зямлю і разбілася на мільёны, більёны асколкаў, і

таму здарылася яшчэ болей бед. Некаторыя асколкі, з пясчынку велічынёй, разлятаючыся па белым свеце, траплялі людзям у вочы, ды так там і заставаліся. А чалавек з такім асколкам у воку пачынаў бачыць усё наадварот ці заўважаць у кожнай рэчы толькі дрэннае — кожны ж асколак захоўваў уласцівасці ўсяго люстэрка. Некаторым людзям асколкі траплялі проста ў сэрца, і гэта было страшней за ўсё: сэрца рабілася як кавалак лёду. Былі сярод асколкаў і вялікія — іх уставілі ў аконныя рамы, і ўжо праз гэтыя вокны не варта было глядзець на сваіх добрых сяброў. Нарэшце, былі і такія асколкі, якія пайшлі на акуляры, і дрэнна было, калі такія акуляры надзявалі для таго, каб лепш бачыць і правільна меркаваць аб рэчах.

Злосны троль надрываўся ад смеху — так весяліла яго гэта задума. А па свеце лятала яшчэ шмат асколкаў. Паслухаем жа пра іх!

Гісторыя другая

Хлопчык і дзяўчынка

У вялікім горадзе, дзе столькі дамоў і людзей, што не ўсім хапае месца хоць бы на маленькі садок, а таму большасці жыхароў даводзіцца задавальвацца пакаёвымі кветкамі ў вазонах, жыло двое бедных дзяцей, і садок у іх быў крыху большы за вазон. Яны не былі братам і сястрой, але любілі адно аднаго, як брат і сястра.

Бацькі іх жылі ў каморках пад дахам у двух суседніх дамах. Дахі дамоў сыходзіліся, і між імі цягнуўся вадасцёкавы жолаб. Тут якраз і глядзелі адно на адно паддашкавыя вокны ад кожнага дома. Варта было толькі пераступіць цераз жолаб, і можна было трапіць з аднаго акна ў другое.

У бацькоў было па вялікай драўлянай скрыні, у іх расла зеляніна для прыпраў і невялікія ружавыя кусты — па адным у кожнай скрыні. Кусты пышна разрасліся. Бацькам прыйшло ў галаву паставіць гэтыя скрыні ўпоперак жолаба, таму ад аднаго акна да другога цягнуліся нібы дзве кветкавыя градкі. Зялёнымі гірляндамі спускаўся са скрынь гарох, ружавыя кусты заглядвалі ў вокны і спляталіся галінамі. Бацькі дазвалялі хлопчыку і дзяўчынцы

хадзіць адно да аднаго ў гасці па даху і сядзець на лавачцы пад ружамі. Як хораша было ім тут гуляць!

А зімой гэта радасць заканчвалася. Вокны часта зусім замярзалі, але дзеці награвалі на печы медныя манеты, прыкладвалі іх да замерзлых шыбін, і адразу ж адтаваў прыгожы кружочак, і ў яго пазірала вясёлае, ласкавае вочка — гэта глядзелі, кожны са свайго акна, хлопчык і дзяўчынка, Кай і Герда. Улетку яны адным скачком маглі апынуцца ў гасцях адно ў аднаго, а зімой патрэбна было спачатку спусціцца на многа прыступак уніз, а потым падняцца на гэтулькі ж уверх. На двары пырхаў сняжок.

— Гэта раяцца белыя пчолкі! — казалі старая бабуля.

— А ў іх таксама ёсць каралева? — пытаўся хлопчык. Ён ведаў, што ў сапраўдных пчол ёсць такая.

— Ёсць! — адказвала бабуля. Сняжынкі абкружаюць яе густым роем, але яна большая за іх усіх і ніколі не прысаджаецца на зямлю, вечна лятае ў чорным воблаку. Часта па начах пралятае яна па гарадскіх вуліцах і заглядае ў вокны, вось таму якраз яны і пакрываюцца марознымі ўзорамі, быццам кветкамі.

— Бачылі, бачылі! — казалі дзеці і верылі, што ўсё гэта так.

А сюды Снежная каралева не можа ўвайсці? — пыталася дзяўчынка.

— Хай толькі паспрабуе! — адказваў хлопчык. — Я пасаджу яе на цёплую печ, вось яна і расстане.

Але бабуля пагладзіла яго па галаве і завяла размову пра іншае.

Вечарам, калі Кай быў дома і амаль ужо распрануўся, збіраючыся легчы спаць, ён ускарабкаўся на крэсла каля акна і паглядзеў ў адталы на шыбіне кружочак. За акном пырхалі сняжынкі. Адна з іх, большая, села на край кветкавай скрыні — і пачала расці, пакуль нарэшце не ператварылася ў жанчыну, захутаную ў танючкі белы цюль, сатканы, здавалася, з мільёнаў снежных зорчак. Яна была такая прыгожая і пшчотная, але з лёду, з асляпляльна зіхоткага лёду, і ўсё ж жывая! Вочы яе ззялі, як дзве ясныя зоркі, але не было ў іх ні цеплыні, ні спакою. Яна кінула хлопчыку і паманіла яго рукой. Кай спалохаўся і саско-

чыў з крэсла. А міма акна прамільгнула штосьці падобнае на вялікую птушку.

На другі дзень было ясна і марозна, але потым пачалася адліга, а затым і вясна надышла. Зазяла сонца, праглянула зеляніна, будавалі гнёзды ластаўкі. Вокны расчынілі, і дзеці зноў маглі сядзець у сваім садку ў вадасцёкавым жолабе над усімі паверхамі.

Ружы тым летам цвілі пышна, як ніколі. Дзеці спявалі, узяўшыся за рукі, цалавалі ружы і радаваліся сонцу. Ах, якое цудоўнае было лета, як добра было пад ружавымі кустамі, якім, здавалася, квітнець і квітнець вечна!

Неяк аднаго разу Кай і Герда сядзелі і разглядалі кніжку з малюнкамі — звярамі і птушкамі. На вялікім вэжавым гадзінніку прабіла пяць.

— Ай! — ускрыкнуў раптам Кай. — Мянэ кальнула проста ў сэрца, і штосьці трапіла ў вока!

Дзяўчынка абвіла ручкай яго шыю, ён часта-часта маргаў, але ў воку быццам бы нічога не было.

— Мабыць, выскачыла, — сказаў ён.

Але гэта было не так. Гэта былі якраз асколкі таго д'ябальскага лютэрка, пра якое мы гаварылі напачатку.

Небарака Кай! Цяпер яго сэрца павінна было стаць як кавалак лёду. Боль прайшоў, але асколкі засталіся.

— Чаму ты плачаш? — запытаўся ён у Герды. — Мне зусім не баліць! Фу! Якая ты непрыгожая! — раптам крыкнуў ён. — Вунь тую ружу точыць чарвяк. А тая зусім крывая. Якія брыдкія ружы! Не лепшыя за скрыні, у якіх тырчаць.

І ён штурхнуў скрыню нагой і сарваў абедзве ружы.

— Кай, што ты робіш! — закрычала Герда, а ён, убачыўшы яе спалох, сарваў яшчэ адну ружу і ўцёк ад мілай маленькай Герды ў сваё акно.

Цяпер, калі Герда прыносіла яму кніжку з малюнкамі, ён казаў, што гэтыя малюнкі — толькі для грудных дзяцей. А калі раскажвала што-небудзь старая бабуля — чапляўся да яе слоў. А то даходзіла нават да таго, што пачынаў перадражніваць яе паходку, надзяваць яе акуляры, гаварыць яе голасам! Атрымлівалася вельмі падобна, і людзі смяліся. Хутка Кай навучыўся перадражніваць і

ўсіх суседзяў. Ён выдатна ўмеў выстаўляць напаказ усе іх дзівацтвы і недахопы, і людзі казалі:

— Надзвычай здольны хлапчук!

А прычынай усяму былі асколкі, што трапілі яму ў вока і ў сэрца. Таму ён і перадражніваў нават мілую маленькую Герду, а яна ж любіла яго ўсім сэрцам.

І забавы яго сталі цяпер зусім іншымі, такімі дзіўнымі. Аднаго разу зімой, калі ішоў снег, ён з'явіўся з вялікім павелічальным шклом і падставіў пад снег крысо сваёй сіняй курткі.

— Паглядзі праз шкло, Герда, — сказаў ён.

Кожная сняжынка здавалася пад шклом значна большай, чым была на самай справе, і была падобная на пышную кветку ці дзесяцікнутную зорку. Гэта было так прыгожа!

— Бачыш, як мудрагеліста зроблена! — сказаў Кай. — Значна цікавей, чым сапраўдныя кветкі! І якая дакладнасць! Ніводнай няправільнай лініі! Ах, калі б толькі яны не раставалі!

Трохі пазней Кай з'явіўся ў вялікіх рукавіцах, з санкамі за спінаю, крыкнуў Гердзе ў самае вуха: «Мне дазволілі пакатацца на вялікім пляцы з іншымі хлопчыкамі!» — і пабег.

На пляцы каталася шмат дзяцей. Смялейшыя прывязвалі свае санкі да сялянскіх саней і кацілі далёка-далёка. Гэта было вельмі забаўна. У самы разгар весялосці на пляцы з'явіліся вялікія сані, пафарбаваныя ў белы колер. У іх сядзеў хтосьці захутаны ў белае футра і ў такой жа шапцы. Сані аб'ехалі пляц двойчы. Кай спрытна прывязаў да іх свае санкі і пакаціў. Вялікія сані памчалі хутчэй, потым павярнулі з пляца ў завулак. Чалавек, які сядзеў у іх, павярнуўся і ветліва кінуў Каю, нібы знаёмаму. Кай некалькі разоў намагаўся адвязаць свае санкі, але чалавек у футры ўсё ківаў яму, і ён працягваў ехаць за ім.

Вось яны выехалі за гарадскія вароты. Снег паваліў раптам камякамі, і стала цёмна, хоць вока выкалі. Хлопчык спешна адпусціў вяроўку, якой зачапіўся за вялікія сані, але санкі яго, нібы прыраслі да іх і працягвалі несціся віхрам. Кай гучна закрычаў — ніхто не пачуў яго. Снег валіў, санкі імчаліся, ныраючы ў гурбы, пераскокваючы цераз агароджы і канавы. Кай увесь дрыжаў.

Снежныя камякі ўсё раслі і ператварыліся нарэшце ў вялікіх белых курэй. Раптам яны разляцеліся ў бакі, вялікія сані спыніліся, і чалавек, які сядзеў у іх, падняўся. Гэта была высокая, стройная, бялюкая жанчына — Снежная каралева; і футра і шапка на ёй былі са снегу.

— Слаўна праехаліся! — сказала яна. — Але ты зусім змерз — лезь да мяне ў футра!

Пасадзіла яна хлопчыка ў сані, захутала ў сваё мядзведжае футра. Кай быццам у снежную гурбу апусціўся.

— Усё яшчэ мерзнеш? — запыталася яна і пацалавала яго ў лоб.

У! Пацалунак яе быў халаднейшы за лёд, ён працяў яго наскрозь і дайшоў да самага сэрца, а яно і без таго ўжо было напалову ледзяным. Каю падалося, што яшчэ трохі — і ён памрэ... Але толькі на хвілінку, а потым, наадварот, яму стала так добра, што ён нават зусім перастаў зьбнуць.

— Мае санкі! Не забудзь мае санкі! — спахапіўся ён.

Санкі прывязалі на спіну адной з белых курэй, і яна паляцела з імі ўслед за вялікімі санямі. Снежная каралева пацалавала Кая яшчэ раз, і ён забыў і Герду, і бабулю, і ўсіх сваякоў.

— Больш не буду цалаваць цябе, — сказала яна. — А то зацалую да смерці.

Кай зірнуў на яе. Якая яна была цудоўная! Твару больш разумнага і прыгожага ён не мог сабе і ўявіць. Цяпер яна не здавалася яму ледзяною, як у той раз, калі сядзела за вакном і ківала яму.

Ён зусім не баяўся яе і расказваў, што ведае ўсе чатыры дзеянні арыфметыкі, ды яшчэ з дробамі, ведае, колькі квадратных міль кожная краіна і колькі там жыхароў, а яна толькі ўсміхалася ў адказ. І тады ён падумаў, што на самай жа справе ведае яшчэ зусім мала.

У той жа момант Снежная каралева ўзляцела з ім на чорнае воблака. Бура выла і стагнала, нібы распявала старадаўнія песні; яны ляцелі над лясамі і азёрамі, над марамі і сушай; студзёныя вятры дзьмулі пад імі, вылі ваўкі, зіхацеў снег, ляталі з крыкам чорныя крумкачы, а над імі ззяў вялікі лясны месяц. На яго глядзеў Кай усю доўгую-доўгую зімовую ноч, а ўдзень заснуў каля ног Снежнай каралевы.

Гісторыя трэцяя

Кветнік жанчыны, якая ўмела чараваць

А што ж было з Гердай, калі Кай не вярнуўся? Куды ён падзеўся?

Ніхто гэтага не ведаў, ніхто не мог адказаць.

Хлопчыкі расказвалі толькі, што бачылі, як ён прывязаў свае санкі да вялікіх раскошных саней, якія потым павярнулі ў завулак і выехалі за гарадскія вароты.

Шмат было праліта па ім слёз, горка і доўга плакала Герда. Нарэшце вырашылі, што Кай памёр, утапіўся ў рэчцы, якая працякала за горадам. Доўга цягнуліся змрочныя зімовыя дні.

Але вось надышла вясна, выглянула сонца.

— Кай памёр і больш не вернецца! — сказала Герда.

— Не веру! — адказала сонечнае святло.

— Ён памёр і больш не вернецца! — паўтарыла яна ластаўкам.

— Не верым! — адказвалі яны.

Хутка і сама Герда перастала гэтаму верыць.

— Абую ж я свае новыя чырвоныя чаравічкі (Кай ні разу яшчэ не бачыў іх), — сказала яна неяк раніцай, — ды пайду запытаюся пра яго ў ракі.

Было яшчэ вельмі рана. Яна пацалавала спячую бабулю, абула чырвоныя чаравічкі і пабегла адзінютка за горад, проста да ракі.

— Праўда, што ты ўзяла майго пабраціма? — спытала Герда. — Я падару табе свае чырвоныя чаравічкі, калі ты вернеш мне яго!

І дзяўчынцы падалося, што хвалі неяк дзіўна ківаюць ёй. Тады яна зняла свае чырвоныя чаравічкі — самае каштоўнае, што ў яе было, — і кінула ў раку. Але яны ўпалі каля самага берага, і хвалі тут жа вынеслі іх назад — рака як быццам бы не хацела браць у дзяўчынкі яе каштоўнасць, бо не магла вярнуць ёй Кая. Дзяўчынка ж падумала, што кінула чаравічкі недастаткова далёка, улезла ў лодку, якая гайдалася ў трыснягу, стала на краёк кармы і зноў кінула чаравікі ў ваду. Лодка не была прывязана, і ад штуршка адышла ад берага. Дзяўчынка хацела хутчэй выскачыць на бераг, але пакуль прабіралася з кармы на

нос, лодка ўжо зусім адплыла і шпарка рухалася па цячэнні.

Герда вельмі спалохалася, заплакала і пачала крычаць, але ніхто, акрамя вераб'ёў, не чуў яе. Вераб'і ж не маглі перанесці яе на сушу і толькі ляцелі за ёю ўздоўж берага і шчабяталі, нібы жадаючы яе сусцешыць:

— Мы тут! Мы тут!

Лодку зносіла ўсё далей. Герда сядзела ціха, у адных панчохах: чырвоныя чаравічкі яе плылі за лодкай, але не маглі дагнаць яе.

«Можа, рака нясе мяне да Кая?» — падумала Герда, павесялела, устала і доўга-доўга любавалася прыгожымі зялёнымі берагамі.

Ды вось яна прыплыла да вялікага вішнёвага саду, у якім тулілася хатка пад саламяным дахам, з чырвонымі і сінімі шыбамі ў вокнах. Каля дзвярэй стаялі два драўляныя салдаты і аддавалі чэсць усім, хто праплываў міма. Герда закрычала ім — яна палічыла іх жывымі, — але яны, зразумела, не адказалі ёй. Яна падплыла да іх яшчэ бліжэй, лодка наблізілася ледзь не да самага берага, і дзяўчынка закрычала яшчэ гучней. З хаткі выйшла вельмі старая бабулька з кульбай, у вялікім саламяным капелюшы, размаляваным дзівоснымі кветкамі.

— Ах ты беднае дзіцятка! — сказала бабуля. — І як гэта ты трапіла на такую вялікую бурную раку ды заплыла так далёка?

З гэтымі словамі бабуля ўвайшла ў раку, зачэпіла лодку кульбай, прыцягнула да берага і высадзіла Герду.

Герда была вельмі рада, што апынулася нарэшце на сушы, хоць і пабойвалася незнаёмай бабулі.

— Ну, хадзем, ды раскажы мне, хто ты і як сюды па-трапіла, — сказала бабуля.

Герда пачала расказваць ёй пра ўсё, а бабуля ківала галавой і паўтарала: «Гм! Гм!» Калі дзяўчынка закончыла, то запыталася ў бабулі, ці не бачыла яна Кая. Тая адказала, што ён яшчэ не праходзіў тут, але, пэўна, пройдзе, таму бедаваць пакуль няма прычыны, няхай Герда лепш пакаштue вішань, ды палюбueцца кветкамі, што растуць у садзе: яны прыгажэйшыя, чым у любой кніжцы з малюн-

камі, і ўсе ўмеюць расказваць казкі. Тут бабуля ўзяла Герду за руку, павяла да сябе ў хатку і замкнула дзверы.

Вокны былі высока ад падлогі і ўсе з рознакаляровых — чырвоных, сініх і жоўтых — шкельцаў; таму і сам пакой быў асветлены нейкім дзівосным вясёлкавым святлом. На стала стаяў кошык з цудоўнымі вішнямі, і Герда магла есці іх колькі хацела. А пакуль яна ела, бабуля расчэсвала ёй валасы залатым грабянцом. Валасы віліся кучарамі і залатым ззяннем атачалі пекны, ветлівы, круглы, быццам ружа, тварык дзяўчынкі.

— Даўно мне хацелася мець такую міленькую дзяўчынку, — сказала бабуля. — Вось пабачыш, як добра мы з табою заживём!

І яна працягвала расчэсваць кучары дзяўчынкі, і чым далей часала, тым больш забывала Герда свайго пабраціма Кая — бабуля ўмела чараваць.

Ды яна была не злою чараўніцай і чаравала толькі зрэдку, для свайго здавальнення; цяпер жа ёй вельмі захацелася пакінуць у сябе Герду. І вось яна пайшла ў сад, дакранулася кульбай да ўсіх ружавых кустоў, і тыя як стаялі ў пышнай квецені, так усе і пайшлі глыбока-глыбока ў зямлю, і следу ад іх не засталася. Бабуля баялася, што Герда, убачыўшы гэтыя ружы, успомніць пра свае, а там і пра Кая ды і ўцячэ ад яе.

Потым бабуля павяла Герду ў кветнік. Ах, які водар тут быў, якая прыгажосць: самыя розныя кветкі, і на кожную часіну года! На ўсім свеце не знайшлося б кніжкі з малюнкамі больш стракатымі і больш прыгожымі за гэты кветнік. Герда скакала ад радасці і гуляла сярод кветак, пакуль сонца не села за высокімі вішнёвымі дрэвамі. Тады яе паклалі ў дзівосную пасцель з чырвонымі шаўковымі прынкамі, набітымі блакітнымі фіялкамі. Дзяўчынка заснула, і ёй сніліся сны, якія бачыць хіба толькі каралева ў дзень свайго вяселля.

Назаўтра Гердзе зноў дазволілі гуляць у дзівосным кветніку на сонцы. Так прайшло шмат дзён. Герда ведала цяпер кожную кветку ў садзе, але як ні многа іх было, ёй усё ж здавалася, што якогасьці не хапае, толькі якога? І вось аднойчы яна сядзела і разглядала бабульчын саламяны капялюш, размалёваны кветкамі, і самай прыгожай

з іх была ружа — бабуля забылася яе сцерці, калі схавала жывыя ружы пад зямлю. Вось што значыць няўважлівасць!

— Як! Тут няма руж? — сказала Герда і адразу ж пабегла ў сад, шукала іх, шукала, ды так і не знайшла.

Тады дзяўчынка прысела на зямлю і заплакала. Цёплыя слёзы падалі якраз на тое месца, дзе стаяў раней адзін з ружавых кустоў, і як толькі яны змачылі зямлю, куст імгненна вырас з яе, такі ж квітнеючы, як і быў.

Абвіла яго ручкамі Герда, пачала цалаваць кветкі і ўспомніла тыя цудоўныя ружы, што квітнелі ў яе дома, а разам з імі і Кая.

— Як жа я затрымалася! — сказала дзяўчынка. — Мне ж трэба шукаць Кая!.. Вы не ведаеце, дзе ён? — запыталася яна ў руж. — Ці праўда, што ён памёр і не вернецца больш?

— Ён не памёр! — адказалі ружы. — Мы ж былі пад зямлёй, дзе ляжаць усе памёршыя, але Кая між іх не было.

— Дзякуй вам! — сказала Герда і пайшла да іншых кветак, заглядала ў іх чашачкі і пыталася:

— Вы не бачылі, дзе Кай?

Але кожная кветка грэлася на сонейку і думала толькі пра сваю ўласную казку ці гісторыю. Шмат іх наслухалася Герда, але ніводная не сказала ні слова пра Кая.

Тады Герда пайшла да дзьмухаўца, які ззяў у зіхоткай зялёнай траве.

— Ты, маленькае яснае сонейка! — сказала яму Герда. — Скажы, ці не ведаеш, дзе мне шукаць майго пабрацімку?

Дзьмухавец заззяў яшчэ ярчэй і паглядзеў на дзяўчынку. Якую ж песеньку праспяваў ён ёй? На жаль, і ў гэтай песеньцы ні слова не гаварылася пра Кая!

— Быў першы вясновы дзень, сонца грэла і так прыветна свяціла на маленькі дварок. Промні яго слізгацелі па белай сцяне суседняй хаты, і каля самай сцяны паказалася першая жоўценькая кветачка, яна ззяла на сонцы, нібы залатая. На двор выйшла пасядзець старая бабуля. Вось вярнулася з гасцей яе ўнучка, бедная служанка, і пацалавала бабулю. Пацалунак дзяўчыны даражэйшы за золата — ён ідзе проста ад сэрца. Золата на яе вуснах, зо-

лата ў сэрцы, золата і на небе ў ранішні час! Вось і ўсё! — сказаў дзьмухавец.

— Няшчасная мая бабуля! — уздыхнула Герда. — Напэўна, яна сумуе па мне і бядуе, як бедала па Каю. Але я хутка вярнуся і яго прывяду з сабой. Няма чаго больш і распытваць кветкі — толку ад іх не даб'ешся, яны толькі і расказваюць сваё! — І яна пабегла ў канец саду.

Дзверы былі зачынены, але Герда так доўга хістала іржавую засаўку, што яна паддалася, дзверы адчыніліся, і дзяўчынка так, басаножкай, пабегла па дарозе. Разы тры азірнулася назад, але ніхто не гнаўся за ёю.

Нарэшце яна стамілася, прысела на камень і агледзелася: лета прайшло, на дварэ была позняя восень. Толькі ў дзівосным бабульчыным садзе, дзе вечна ззяла сонейка і цвілі кветкі ўсіх часін года, гэтага не заўважалася.

— Божа! Як жа я забавілася! Бо ўжо восень на дварэ! Тут не да адпачынку! — сказала Герда і зноў рушыла ў дарогу.

Ах, як нylі яе бедныя стомленыя ножкі! Як холадна, сыра было навокал! Доўгае лісце на вербах зусім пажайцела, туман асядаў на яго буйнымі кроплямі і сцякаў на зямлю; лісце так і сыпалася. Адзін толькі цярноўнік стаяў увесь пакрыты даўкімі, аскамістымі ягадамі. Якім шэрым, панурым здаваўся ўвесь свет!

Гісторыя чацвёртая

Прынц і прынцэса

Давялося Гердзе зноў прысесці адпачыць. На снезе проста перад ёю скакаў вялікі крумкач. Доўга глядзеў ён на дзяўчынку, ківаючы ёй галавой, і нарэшце прамовіў:

— Кар-кар! Добры дзень!

Выгаворваць па-чалавечы чысцей ён не мог, але жадаў дзяўчыны добра і запытаўся ў яе, куды гэта яна брыдзе па белым свеце адзінюткая. Што такое «адзінюткая», Герда ведала вельмі добра, сама на сабе зведала. Расказаўшы крумкачу пра ўсё сваё жыццё, дзяўчынка пацікавілася, ці не бачыў ён Кая.

Крумкач задумліва пакруціў галавой і сказаў:

— Магчыма! Магчыма!

— Як! Праўда? — усклікнула дзяўчынка і ледзь не задушыла крумкача — так моцна яна яго пацалавала.

— Цішэй, цішэй! — сказаў крумкач. — Думаю, гэта быў твой Кай. Але цяпер ён, пэўна, забыўся пра цябе са сваёю прынцэсай!

— Хіба ён жыве ў прынцэсы? — спытала Герда.

— А вось паслухай, — сказаў крумкач. — Толькі мне вельмі цяжка гаварыць па-вашаму. Калі б ты разумела па-крумкачынаму, я б паведаў табе пра ўсё значна лепш.

— Не, гэтаму мяне не вучылі, — сказала Герда. — Як шкада!

— Але нічога, — сказаў крумкач. — Раскажу, як здолею, хоць і дрэнна.

І ён расказаў усё, што ведаў.

— У каралеўстве, дзе мы з табой знаходзімся, ёсць прынцэса, такая разумніца, што і перадаць нельга! Прачытала ўсе газеты на свеце і забыла ўсё, што ў іх прачытала, — вось якая разумніца! Аднаго разу неяк сядзіць яна на троне — а радасці ў гэтым не надта шмат, як людзі кажуць, — і напявае песеньку: «Чаму б мне не выйсці замуж?» «А то і на самай справе!» — падумала яна, і ёй захацелася замуж. Ды мужам яна хацела выбраць такога чалавека, які б умеў адказваць, калі з ім размаўляюць, а не такога, які ўмеў бы толькі важнічаць, — гэта ж так сумна! І вось барабанным боем склікаюць усіх прыдворных дам, аб'яўляюць ім волю прынцэсы. Як яны ўсе ўзрадаваліся! «Вось гэта нам падабаецца! — кажуць. — Мы і самі нядаўна аб гэтым думалі!» Усё гэта шчырая праўда! — дадаў крумкач. — У мяне пры двары ёсць нявеста — ручная варона, ад яе якраз я і ведаю ўсё гэта.

На другі дзень усе газеты выйшлі з паласой з сэрцаў і з вензелямі прынцэсы. У газетах было абвешчана, што кожны малады чалавек прыемнага выгляду можа прыйсці ў палац і паразмаўляць з прынцэсай; таго ж, хто будзе трымацца проста, як дома, і акажацца найбольш красамоўным, прынцэса выбера за мужа. Так, так! — паўтарыў крумкач. — Усё гэта такая ж праўда, як тое, што я сяджу тут перад табой. Народ валам паваліў у палац, пачалася цісканіна і таўкатня, але ўсё без карысці ні ў першы, ні на другі дзень. На вуліцы ўсе жаніхі размаўляюць выдатна, а

варта ім пераступіць парог палаца, убачыць гвардыю ў срэбры ды лакеяў у золаце і ўвайсці ў вялізныя, залітыя святлом залы — і бянтэжацца. Падыдуць да трона, дзе сядзіць прынцэса, ды і паўтараюць за ёю яе ж словы, а ёй зусім не гэта было патрэбна. Ну, быццам на іх чары напускалі, апойвалі дурманам! А выйдуць за вароты — зноў вяртаецца да іх дар слова. Ад самых варот да дзвярэй цягнуўся доўгі-доўгі хвост жаніхоў. Я сам там быў і бачыў.

— Ну, а Кай жа, Кай? — спытала Герда. — Калі ж ён з'явіўся? І ён прыйшоў сватацца?

— Пачакай! Пачакай! Вось мы якраз дайшлі і да яго! На трэці дзень з'явіўся невялічкі чалавечак, не ў карэце, не вярхом, а проста пяшком, і напасткі ў палац. Вочы ззяюць, як твае, валасы доўгія, вась толькі апрануты бедна.

— Гэта Кай! — ўзрадавалася Герда. — Я знайшла яго! — І яна запляскала ў ладкі.

— За плячыма ў яго была торба, — працягваў крумкач.

— Не, гэта, пэўна, былі яго санкі! — сказала Герда. — Ён пайшоў з дому з санкамі.

— Магчыма і так! — сказаў крумкач. — Я не асабліва прыглядваўся. Дык вась, мая нявеста расказвала, як увайшоў ён у вароты палаца і ўбачыў гвардыю ў срэбры, а па ўсёй лесвіцы лакеяў у золаце, то нікольні не разгубіўся, толькі галавой кінуў і сказаў: «Сумненька, відаць, стаяць тут на лесвіцы, увайду ж я лепш у пакоі!» А ўсе залы заліты святлом. Тайныя саветнікі і іх правасхадзіцельствы пахаджваюць без ботаў, залатыя талеркі са стравамі разносяць, — больш урачыста і немагчыма. Боты яго жахліва рыпаць, а яму хоць бы што.

— Гэта, напэўна, Кай! — усклікнула Герда. — Я ведаю, ён быў у новых ботах. Я сама чула, як яны рыпелі, калі ён прыходзіў да бабулі.

— Так, яны вельмі рыпелі, — працягваў крумкач. — Але ён смела падышоў да прынцэсы. Яна сядзела на жамчужыне памерах з кола калаўрота, а вакол стаялі прыдворныя дамы са сваімі служанкамі і служанкамі служанак і кавалеры са слугамі і слугамі слуг, а ў тых зноў прыслужнікі. Чым бліжэй хтосьці стаяў да дзвярэй, тым вышэй задзіраў нос. На прыслужніка слугі, які прыслуж-

ваў слуге і стаяў каля самых дзвярэй, нельга было і зірнуць без дрыжыкаў — такі ён быў важны!

— Ну і страхоцце ж! — сказала Герда. — А Кай усё ж такі ажаніўся з прынцэсай?

— Калі б я не быў крумкачом, я б сам ажаніўся з ёю, хоць я і заручаны. Ён завёў з прынцэсай размову і размаўляў не горш, чым я па-крумкачынаму, — так, прынамсі, сказала мне мая нарачоная. Трымаўся ён свабодна і міла і заявіў, што прыйшоў не сватацца, а толькі паслухаць разумную прынцэсу. Ну і вось, яна яму спадабалася, ён ёй таксама.

— Так-так, гэта Кай! — сказала Герда. — Ён жа такі разумны! Ён ведаў усе чатыры дзеянні арыфметыкі, ды яшчэ з дробамі! Ах, правядзі ж мяне ў палац!

— Лёгка сказаць, — адказаў крумкач, — цяжка зрабіць. Пачакай, я пагавару з маёй нявестай, яна што-небудзь прыдумае і параіць нам. Ты думаеш, што цябе вось так прама і пусцяць у палац? Не, не вельмі і пускаюць такіх дзяўчынак!

— Мяне пусцяць! — сказала Герда. — Калі Кай пачуе, што я тут, ён адразу ж прыбяжыць па мяне.

— Пачакай мяне тут каля агароджы, — сказаў крумкач, страсянуў галавой і паляцеў.

Вярнуўся ён ужо зусім пад вечар і закаркаў:

— Кар! Кар! Мая нявеста шле табе тысячу паклонаў і вось гэту булачку. Яна ўкрала яе на кухні — там іх многа, а ты, пэўна, галодная!.. Ну, у палац табе не трапіць: ты ж босая — гвардыя ў срэбры і лакеі ў золаце нізашто не прапускаць цябе. Але не плач, ты ўсё ж такі будзеш там. Нявеста мая ведае, як прайсці ў спальню прынцэсы з чорнага ходу і дзе дастаць ключ.

І вось яны ўвайшлі ў сад, пайшлі па доўгіх алеях, дзе адно за адным падала асенняе лісце, і калі агні ў палацы патухлі, крумкач правёў дзяўчынку ў працыненыя дзверы.

О, як білася сэрцайка Герды ад страху і нецярплівасці! Нібы яна збіралася зрабіць штосьці дрэннае, а яна ж толькі хацела даведацца, ці не тут яе Кай! Так, так, ён, пэўна, тут! Герда так выразна ўяўляла сабе яго разумныя вочы, доўгія валасы, і як ён усміхаўся ёй, калі яны, бывала, сядзелі побач пад кустамі ружаў. А як узрадуецца ён ця-

пер, калі ўбачыць яе, пачуе, на які доўгі шлях рашылася яна дзеля яго, даведаецца, як бедавалі з-за яго ўсе сваякі! Ах, яна была проста сама не свая ад страху і радасці!

Але вось яны на лесвічнай пляцоўцы. На шафе гарэла лампа, а на парозе сядзела ручная варона і азіралася на бакі. Герда прысела і пакланілася, як вучыла яе бабуля.

— Мой жаніх расказваў мне пра вас столькі добрага, паненка! — сказала ручная варона. — І ваша жыццё так-сама вельмі жаласлівае! Ці не возьміце вы лампу, а я пайду наперадзе. Мы пакіруем напраткі і тут нікога не сустранем.

— А мне здаецца, за намі хтосьці ідзе, — сказала Герда, і ў тую ж хвіліну міма яе з лёгкім шумам пранесліся нейкія цені: коні з трапяткімі грывамі і тонкімі нагамі, паляўнічыя, дамы і кавалеры конна.

— Гэта сны! — сказала ручная варона. — Яны з'яўляюцца сюды, каб думкі высокіх асоб паляцелі на паляванне. Тым лепш для нас, зручней будзе разгледзець спячых.

Тут яны ўвайшлі ў першую залу, дзе сцены былі абабіты ружовым атласам, вытканым кветкамі. Міма дзяўчынкі зноў пранесліся сны, але так хутка, што яна не паспела разгледзець коннікаў. Адна зала была прыгажэйшая за другую, так што было ад чаго збянтэжыцца. Нарэшце яны дайшлі да спальні. Столь напамінала верхавіну вялізнай пальмы з каштоўным крышталёвым лісцем; з сярэдзіны столі спускалася тоўстае залатое сцябло, на якім віселі два ложка ў выглядзе лілей. Адзін быў белы, у ім спала прынцэса, другі — чырвоны, і ў ім Герда спадзявалася знайсці Кая. Дзяўчынка злёгка адхінула адзін з чырвоных пялёсткаў і ўбачыла цёмна-русую патыліцу. Гэта Кай! Яна гучна назвала яго па імені і паднесла лампу да самага яго твару. Сны з шумам адляцелі прэч; прынц прачнуўся і павярнуў галаву... Ах, гэта быў не Кай!

Прынц быў падобны на яго толькі з патыліцы, але быў такі ж малады і прыгожы. З белай лілеі выглянула прынцэса і запытала, што здарылася. Герда заплакала і расказала ўсю сваю гісторыю, упамянуўшы і пра тое, што зрабілі для яе крумкач і варона.

— Ах ты небарака! — сказалі прынц і прынцэса, па-

хвалілі крумкача і варону, аб'явілі, што нікольні не злуюцца на іх — толькі няхай яны не робяць гэтага ў далейшым, — і захацелі нават узнагародзіць іх. — Хочаце быць вольнымі птушкамі? — запытала прынцэса. — Ці жадаеце заняць пасаду прыдворных варон, на поўным забеспячэнні з кухонных рэшткаў?

Крумкач з варонай пакланіліся і папрасілі пасады пры двары. Яны падумалі пра старасць і сказалі:

— Добра ж мець надзейны кавалак хлеба на старасці год!

Прынц падняўся і ўступіў свой ложак Гердзе — больш ён пакуль нічога не мог для яе зрабіць. А яна склала ручкі і падумала: «Якія добрыя ўсе людзі і жывёлы!» — заплюшчыла вочы і салодка заснула. Сны зноў прыляцелі ў спальню, але цяпер яны везлі на маленькіх саначках Кая, які ківаў Гердзе галавою. На жаль, усё гэта было толькі сном і знікла, калі дзяўчынка прачнулася.

На другі дзень яе апранулі з ног да галавы ў шоўк і аксаміт і дазволілі заставацца ў палацы колькі яна пажадае.

Дзяўчынка магла жыць ды пажываць тут прыпяваючы, але прагасцявала ўсяго некалькі дзён і пачала прасіць, каб ёй далі павозку з канём і чаравікі — яна зноў хацела адправіцца па белым свеце на пошукі свайго пабраціма.

Ёй далі і чаравікі, і муфту, і прыгожую сукенку, а калі яна развіталася з усімі, да варот пад'ехала карэта з чыстага золата, з зіхоткімі, як зоркі, гербамі прынца і прынцэсы; у фурмана, лакееў, фарэйтараў — далі ёй і фарэйтараў — красаваліся на галовах маленькія залатыя кароны.

Прынц і прынцэса самі пасадзілі Герду ў карэту і пажадалі ёй шчаслівай дарогі.

Лясны крумкач, які паспеў ужо ажаніцца, праводзіў дзяўчынку першыя тры мілі і сядзеў у карэце побач з ёю — ён не мог ехаць, седзячы спінаю да коней. Ручная варона сядзела на варотах і лопала крыламі. Яна не паехала праводзіць Герду, таму што ў яе балела галава, з таго часу як атрымала пасаду пры двары і занадта шмат ела. Карэта была бітком набіта цукровымі крэндзелямі, а скрыня пад сядзеннем садавінай і пернікамі.

— Бывай! Бывай! — закрычалі прынец і прынцэса.

Герда заплакала, варона — таксама. Праз тры мілі

развітаўся з дзяўчынкай і крумкач. Сумнае было развітанне! Крумкач узляцеў на дрэва, махаў чорнымі крыламі да таго часу, пакуль карэта, зіхатлівая, як сонца, не знікла з поля зроку.

Гісторыя пятая

Маленькая разбойніца

Вось Герда ўехала ў цёмны лес, у якім жылі разбойнікі. Карэта гарэла як жар, яна сляпіла разбойнікам вочы, і яны проста не маглі яе прапусціць.

— Золата! Золата! — закрычалі яны, схапіўшы коней за аброці, забілі маленькіх фарэйтараў, фурмана, слуг і выцягнулі з карэты Герду.

— Бач якая слаўненькая, тлусценькая! Арэшкамі кармілі! — сказала старая разбойніца з доўгай шорсткай бабрадой і махнатымі, навіслымі брывамі. — Тлусценькая, як баранчык! Ану, якая на смак будзе?

І яна выцягнула востры зіхоткі нож. Які жах!

— Ай! — ускрыкнула яна раптам: разбойніцу ўкусіла за вуха яе ўласная дачка, якая сядзела ў старой за спінай і была такая нястрымная і свавольная, што проста дзіва! Ах, ты паганая дзяўчынка! — закрычала маці, але забіць Герду не паспела.

— Яна будзе гуляць са мной, — сказала маленькая разбойніца. — Яна аддасць мне сваю муфту, сваю прыгожую сукенку і будзе спаць са мной на маёй пасцелі.

І дзяўчынка зноў так укусіла маці, што тая падскочыла і закруцілася на месцы. Разбойнікі зарагаталі.

— Бач як скача перад сваёй дзяўчынкай!

— Хачу ў карэту! — закрычала маленькая разбойніца і дамаглася свайго — яна была вельмі распешчаная і ўпартая.

Яны ўселіся з Гердай у карэту і памчалі па пнях і купінах у лясны гушчар.

Маленькая разбойніца была ростам з Герду, але здаравейшая, шырэйшая ў плячах і больш смуглая. Вочы ў яе былі зусім чорныя, але нейкія сумныя. Яна абняла Герду і сказала:

— Яны цябе не заб'юць, пакуль я не раззлюся на цябе. Ты, пэўна, прынцэса?

— Не, — адказала дзяўчынка і расказала, што давялося ёй перажыць і як яна любіць Кая.

Маленькая разбойніца сур'ёзна паглядзела на яе, злёгка кіўнула і сказала:

— Яны цябе не заб'юць, нават калі я і раззлюся на цябе, — я лепш сама заб'ю цябе!

І яна выцерла слёзы Гердзе, а потым схавала абедзве рукі ў яе прыгожую, мяккую, цёплую муфтакчу.

Вось карэта спынілася: яны ўехалі на двор разбойніцкага замка.

Ён быў увесь у вялікіх расколінах; з іх выляталі крумкачы і вароны. Аднекуль выскачылі вялізныя бульдогі, здавалася, кожнаму з іх хоць бы што праглынуць чалавека, але яны толькі высока падскоквалі і нават не брахалі — гэта было забаронена. Пасярод вялікай залы з напайразбуранымі закуродымленымі сценамі і каменнай падлогай палала вогнішча. Дым падымаўся да столі і сам павінен быў шукаць сабе выхаду. Над вогнішчам кіпеў у вялізным катле суп, а на ражнях смажыліся зайцы і трусы.

— Ты будзеш спаць разам са мной вось тут, каля майго маленькага звярынца, — сказала Гердзе маленькая разбойніца.

Дзяўчынак накармілі, напайлі, і яны пайшлі ў свой куток, дзе была паслана саломея, накрытая дыванамі. Вышэй сядзела на жэрдках больш за сотню галубоў. Усе яны, здавалася, спалі, але калі дзяўчынка падышлі, злёгка заварушыліся.

— Усе мае! — сказала маленькая разбойніца, схавала аднаго голуба за ногі і так страсянула яго, што той залопай крыламі. — На, пацалуй яго! — крыкнула яна і сунула голуба Гердзе проста ў твар. — А вось тут сядзяць лясныя ашуканчыкі, — працягвала яна, паказваючы на двух галубоў, якія сядзелі ў невялікім заглыбленні ў сцяне, за драўлянымі кратамі. — Гэтыя абодва — лясныя ашуканчыкі. Іх трэба трымаць пад замком, бо хутка знікнуць! А вось і мой мілы старыкан! — І дзяўчынка тузанула за рогі прывязанага да сцяны паўночнага аленья з бліскучым медным ашыйнікам. — Яго таксама патрэбна трымаць на

прывязі, інакш уцячэ! Кожны вечар я казычу яго пад шыяй сваім вострым нажом — ён да смерці гэтага баіцца.

Затым маленькая разбойніца выцягнула з расколіны ў сцяне доўгі нож і правяла ім па шыі аленя. Няшчасная жывёліна пачала брыкацца, а дзяўчынка зарагатала і пацягнула Герду да пасцелі.

— Няўжо ты і спіш з нажом? — запыталася ў яе Герда.

— Заўсёды! — адказала маленькая разбойніца. — Мала што можа здарыцца! Ну, раскажы мне яшчэ раз пра Кая і пра тое, як ты адправілася падарожнічаць па белым свеце.

Герда расказала. Лясныя галубы ў клетцы ціха буркавалі; іншыя галубы ўжо спалі. Маленькая разбойніца абвіла адной рукой шыю Герды — у другой у яе быў нож — і захрапла, але Герда не магла заплюшчыць вачэй, не ведаючы, заб'юць яе ці пакінуць жывой.

Раптам лясныя галубы прабуркавалі:

— Курр! Курр! Мы бачылі Кая! Белая курыца несла на спіне яго санкі, а ён сядзеў на санях Снежнай каралевы. Яны ляцелі над лесам, калі мы, птушаняты, яшчэ ляжалі ў гняздзе. Яна дыхнула на нас, і ўсе памерлі, акрамя нас дваіх. Курр! Курр!

— Што вы кажаце! — усклікнула Герда. — Куды ж паляцела Снежная каралева? Ведаеце?

— Напэўна, у Лапландыю — там жа вечны снег і лёд. Запытайся ў паўночнага аленя, які прывязаны тут.

— Так, там вечны снег і лёд. Дзіва як добра! — сказаў паўночны алень. — Там скачаш сабе на волі па вялізных зіхатлівых раўнінах. Там стаіць летні шацёр Снежнай каралевы, а сталае яе прыстанішча — палац каля Паўночнага полюса, на востраве Шпіцберген.

— О Кай, мой мілы Кай! — уздыхнула Герда.

— Ляжы ціха, — сказала маленькая разбойніца, — бо пырну цябе нажом!

Раніцай Герда расказала ёй, што чула ад лясных галубоў. Маленькая разбойніца сур'ёзна паглядзела на Герду, кіўнула галавой і сказала:

— Ну, няхай будзе так!.. А ты ведаеш, дзе Лапландыя? — запыталася яна пасля ў паўночнага аленя.

— Каму ж і ведаць, калі не мне! — адказаў алень, і во-

чы яго заззялі. — Там я нарадзіўся і вырас, там скакаў па снежных раўнінах.

— Дык слухай, — сказала Гердзе маленькая разбойніца. — Бачыш, усе нашы пайшлі, дома засталася адна маці; трохі счакаўшы яна глыне са сваёй вялікай бутэлькі і задрэмле, тады я штосьці зраблю для цябе.

І вось старая глынула са сваёй бутэлькі і захрапла, а маленькая разбойніца падышла да паўночнага алень і сказала:

— Яшчэ доўга можна было б здэквацца з цябе! Занадта ж ты пацешны, калі цябе казычыш вострым нажом. Ну, ды няхай будзе так! Я адвяжу цябе і адпушчу на волю. Можаш бегчы ў сваю Лапландыю, але за гэта ты павінен адвезці да палаца Снежнай каралевы гэту дзяўчынку — там яе пабрацім. Ты ж, канешне, чуў, што яна раскажвала? Яна гаварыла гучна, а ў цябе заўжды слых на сямях.

Паўночны алень так і падскочыў ад радасці. А маленькая разбойніца пасадзіла на яго Герду, моцна прывязала для пэўнасці і нават падсунула пад яе мяккую падушку, каб ёй зручней было сядзець.

— Няхай будзе так, — сказала яна затым, — вазьмі назад свае футровыя боцікі — холадна ж будзе! А муфту ўжо я пакіну сабе, вельмі ж яна прыгожая. Але мерзнуць я табе не дам: вось вялікія рукавіцы маёй маці, яны дойдучь табе да самых локцяў. Засунь у іх рукі! Ну вось, цяпер рукі ў цябе, як у маёй пачварнай маці.

Герда плакала ад радасці.

— Цярпець не магу, калі хныкаюць! — сказала маленькая разбойніца. — Ты павінна радавацца. Вось табе яшчэ два боханы і кумпак, каб не давялося галадаць.

І тое і другое было прывязана да алень.

Потым маленькая разбойніца адчыніла дзверы, заманіла сабак у дом, перарэзала сваім вострым нажом вяроўку, якою быў прывязаны алень, і сказала яму:

— Ну, хутчэй! Ды беражы мне дзяўчынку.

Герда працягнула маленькай разбойніцы абедзве рукі ў вялікіх рукавіцах і развіталася з ёю. Паўночны алень пабег што меў сілы праз пні і купіны па лесе, па балотах і стэпах. Вылі ваўкі, каркалі вароны.

— Ух! Ух! — пачулася раптам з неба, і яно быццам пачало чхаць агнём.

— Вось маё роднае паўночнае ззянне! — сказаў алень. — Глядзі, як гарыць.

І ён пабег далей, не спыняючыся ні ўдзень, ні ўночы. Хлеб быў з'едзены, вэндліна таксама, і нарэшце яны апынуліся ў Лапландыі.

Гісторыя шостая

Лапландка і фінка

Алень спыніўся каля ўбогай хаціны. Дах спускаўся да самай зямлі, а дзверы былі такія нізенькія, што людзям даводзілася прапаўзаць у іх на карачках.

Дома была адна старая лапландка, якая смажыла рыбу пры святле тлушчавай лямпы. Паўночны алень раскажаў лапландцы ўсю гісторыю Герды, але спачатку паведаў сваю ўласную — яна здавалася яму больш важнай.

Герда ж так скалела на холадзе, што і гаварыць не магла.

— Ах вы небаракі! — сказала лапландка. — Доўгі ж у вас яшчэ наперадзе шлях! Давядзецца пераадолець сто з лішнім міль, пакуль дабярэцесь да Фінляндыі, дзе Снежная каралева жыве на дачы і кожны вечар запальвае блакітныя бенгальскія агні. Я напішу некалькі слоў на сушанай трасцэ — паперы ў мяне няма, — і вы аднясеце пасланне фінцы, якая жыве ў тых мясцінах і лепш за мяне здолее навучыць вас, што патрэбна рабіць.

Калі Герда сагрэлася, паела і напілася, лапландка напісала некалькі слоў на сушанай трасцэ, наказала Гердзе вельмі берагчы яе, потым прывязала дзяўчынку да спіны алень, і той зноў памчаўся.

— Ух! Ух! — пачулася зноўку з неба, і яно пачало выкідваць слупы дзівоснага блакітнага полымя. Так дабег алень з Гердай і да Фінляндыі і пастукаўся да фінкі ў комін — у яе хаціне і дзвярэй нават не было.

Ды затое, якая цеплыня ў жыллі! Сама фінка, нізенькая тоўстая жанчына, хадзіла напаўголая. Жвава сцягнула яна з Герды вопратку, рукавіцы і боты, інакш дзяўчынцы было б горача, паклала алень на галаву кавя-

лак лёду і затым пачала чытаць тое, што было напісана на сушанай трасцэ.

Яна прачытала ўсё ад слова да слова тры разы, пакуль не вывучыла напамяць, а потым сунула траску ў кацёл — рыба ж была прыдатная для ежы, а ў фінкі нічога дарэмна не прападала.

Тут алень раскажаў спачатку сваю гісторыю, а потым гісторыю Герды. Фінка міргала сваімі разумнымі вачыма, але не гаварыла ні слова.

— Ты такая мудрая жанчына...— сказаў алень.— Ці не прыгатуеш для дзяўчынкі такое пітво, якое б дало ёй моц дванаццаці асілкаў? Тады б яна адолела Снежную каралеву!

— Моц дванаццаці асілкаў! — сказала фінка.— Ды ці многа ў тым карысці!

З гэтымі словамі яна ўзяла з паліцы вялікі скураны скрутак і разгарнула яго: ён быў увесь спісаны нейкімі дзіўнымі пісьмёнамі.

Фінка пачала чытаць яго і чытала датуль, пакуль пот градам не пакаціўся з яе ілба.

Алень зноў пачаў прасіць дапамагчы Гердзе, а сама Герда глядзела на фінку такімі ўмольнымі вачыма, што тая зноў замігала, адвяла аленья ўбок і, мяняючы яму на галаве лёд, шапнула:

— Кай сапраўды ў Снежнай каралевы, але ён цалкам задаволены і думае, што лепей яму нідзе і быць не можа. Прычынай жа ўсяму асколкі люстэрка, якія сядзяць у ягоным сэрцы і ў воку. Іх трэба дастаць, іначай Снежная каралева захаве над ім сваю ўладу.

— А ці не можаш ты даць Гердзе што-небудзь такое, што зробіць яе дужэйшай за ўсіх?

— Дужэйшай, чым яна ёсць, я не магу яе зрабіць. Не бачыш хіба, якая вялікая ў яе сіла? Не бачыш, што ёй служачы і людзі і звяры? Яна ж босая абышла паўсвету! Не ў нас займаць ёй сілу, яе сіла ў яе сэрцы, у тым, што яна бязвіннае мілае дзіця. Калі яна сама не зможа прабрацца ў палац Снежнай каралевы і дастаць з сэрца Кая асколак, то мы і тым больш ёй не дапаможам! Праз дзве мілі адсюль пачынаецца сад Снежнай каралевы. Аднясі туды дзяў-

чынку, пакінь каля вялікага куста, абсыпанага чырвонымі ягадамі, і, не марудзячы, вяртайся назад.

З гэтымі словамі фінка пасадзіла Герду на спіну алень, і той кінуўся бегчы з усіх ног.

— Ай, я без цёплых ботаў! Ай, я без рукавіц! — закрывала Герда, апынуўшыся на марозе.

Ды алень не мог спыніцца, пакуль не дабег да куста з чырвонымі ягадамі. Тут ён апусціў дзяўчынку, пацалаваў яе ў вусны, і па ягоных шчоках пакаціліся буйныя бліскучыя слёзы. Затым ён стралой паляцеў назад.

Няшчасная дзяўчынка засталася адна на траскучым марозе, без чаравікаў, без рукавіц.

Яна пабегла наперад на ўсю моц. Насустрэч ёй ляцеў цэлы полк снежных камякоў, але яны не падалі з неба — неба было зусім яснае, і ў ім палымнела паўночнае ззянне, — не, яны беглі па зямлі проста на Герду і станавіліся ўсё буйнейшымі і буйнейшымі.

Герда прыгадала вялікія прыгожыя камякі пад павелічальным шклом, але гэтыя былі значна большыя, страшнейшыя, і ўсе жывыя.

Гэта былі перадавыя дзорныя войскі Снежнай каралевы.

Адны нагадвалі сабой вялікіх пачварных вожыкаў, другія — стоголовых змеяў, трэція — тоўстых медзвездзянят з узлахмачанай поўсцю. Але ўсе яны аднолькава зіхацелі белізной, усе былі жывымі снежнымі камякамі.

Аднак Герда смела ішла ўсё наперад і наперад і нарэшце дабралася да палаца Снежнай каралевы.

Паглядзім жа, што адбывалася ў гэты час з Каем. Ён і не думаў пра Герду, а ўжо менш за ўсё пра тое, што яна вельмі блізка ад яго.

Гісторыя сёмая

*Што здарылася ў палацы Снежнай каралевы
і што адбылося потым*

Сценамі палаца былі завірухі, вокнамі і дзвярыма — вятры. Больш за сто залаў цягнулася тут адна за адной так, як намятала іх завіруха. Усе яны асвятляліся паўночным ззяннем, і самая вялікая распасціралася на

мноства міль. Як холадна, як пустэльна было ў гэтых белых, ярка ззяючых пакоях! Вёсялосць ніколі не заглядвала сюды. Ніколі не праводзіліся тут мядзведжыя балі з танцамі пад музыку буры, на якіх маглі б вызначыцца зграбнасцю і ўменнем хадзіць на задніх лапах белыя мядзведзі; ніколі не гулялі ў карты са спрэчкамі і бойкай, не збіраліся паразмаўляць за кубкам кавы беленькія кумкілісічкі.

Холадна, пустэльна, грандыёзна! Паўночнае ззянне ўспыхвала і гарэла так размерана, што можна было дакладна разлічыць, у якую хвіліну святло ўзмацніцца, у якую пацямнее. Пасярод самай вялікай пустэльнай снежнай залы знаходзілася замёрзлае возера. Лёд патрэскаўся на ім на тысячы кавалкаў, такіх аднолькавых і правільных, што гэта здавалася, якімсьці фокусам. Пасярод возера сядзела Снежная каралева, калі бывала дома, сцвярджаючы, што сядзіць на люстэрку розуму, на яе думку, гэта было адзінае і лепшае люстэрка ў свеце.

Кай зусім ссінеў, амаль счарнеў ад холаду, але не заўважаў гэтага — пацалункі Снежнай каралевы зрабілі яго неадчувальным да холаду, ды і само сэрца яго было ўсё роўна як кавалак лёду. Кай поркаўся каля плоскіх востраканцовых ільдзін, укладваючы іх на разнастайныя лады. Ёсць такая гульня — складванне фігур з драўляных дошчачак, — якая называецца кітайскай галаваломкай. Вось Кай таксама складаў розныя забаўныя фігуры, толькі з ільдзін і гэта называлася ледзяной гульнёй розуму. У ягоных вачах гэтыя фігуры былі цудам мастацтва, а складванне іх — заняткам першараднай важнасці. Гэта здарылася таму, што ў ягоным воку сядзеў асколак чароўнага люстэрка.

Складаў ён і такія фігуры, з якіх атрымліваліся цэлыя словы, але ніяк не мог скласці таго, што яму асабліва хацелася, — слова «вечнасць». Снежная каралева сказала яму: «Калі ты складзеш гэта слова, ты будзеш сам сабе пан, і я падару табе ўвесь свет і новыя канькі». Але ён ніяк не мог яго скласці.

— Цяпер я палячу ў цёплыя краіны, — сказала Снежная каралева, — зазірну ў чорныя катлы.

Так яна называла кратэры агнядышных гор — Этны і Везувія.

— Пабялю іх трошкі. Гэта карысна для лімонаў і вінаграду.

Яна паляцела, а Кай застаўся адзін у неабсяжнай пустэльнай зале, глядзеў на ільдзіны і ўсё думаў, думаў, аж у галаве ягонай трашчала. Ён сядзеў на месцы, такі бледны, нерухомы, быццам нежывы. Можна было падумаць, што ён зусім змерз.

Якраз у гэты час у вялізныя вароты, якімі былі парывістыя вятры, уваходзіла Герда. І перад ёю вятры сціхлі, нібы паснулі. Яна ўвайшла ў велізарную пустэльную ледзяную залу і ўбачыла Кая. Адразу пазнаўшы яго, дзяўчынка кінулася яму на шыю, моцна абняла і ўсклікнула:

— Кай, мілы мой Кай! Нарэшце ж я знайшла цябе!

Але ён сядзеў усё такі ж нерухомы і халодны. І тады Герда заплакала; гарачыя слёзы яе пацяклі яму на грудзі, праніклі ў сэрца, растапілі ледзяную кару, распавілі асколак. Кай зірнуў на Герду і раптам заліўся слязамі і плакаў так моцна, што асколак выцёк з вока разам са слязамі. Тады ён пазнаў Герду і ўзрадаваўся:

— Герда! Мілая Герда!.. Дзе ж гэта ты была так доўга? Дзе ж быў я сам? — І ён агледзеўся вакол. — Як тут халодна і пустэльна!

І ён моцна абняў Герду. А яна смяялася і плакала ад радасці. І гэта было так цудоўна, што нават ільдзіны пусціліся ў скокі, а калі стаміліся, то ўлегліся і склалі тое самае слова, якое задала скласці Каю Снежная каралева. Склаўшы яго, ён мог стаць сам сабе панам ды яшчэ атрымаць ад яе ў падарунак увесь свет і новыя канькі.

Герда пацалавала Кая ў абедзве шчокі, і яны зноў запунсавелі, як ружы; пацалавала яго ў вочы, і яны заблішчалі; пацалавала яго рукі і ногі, і ён зноў стаў бадзёрым і здаровым.

Снежная каралева магла вярнуцца невядома калі — яго адпуская ляжала тут, напісаная бліскучымі ледзянымі літарамі.

Кай з Гердай попlech выйшлі з ледзянога палаца. Яны ішлі і размаўлялі пра бабулю, пра ружы, якія квітнелі ў іх

садку, і перад імі сціхалі парывістыя вятры, праглядвала сонца. А калі дайшлі да куста з чырвонымі ягадамі, там ужо чакаў іх паўночны алень.

Кай і Герда накіраваліся спачатку да фінкі, адагрэліся ў яе і даведаліся пра дарогу дамоў, а потым — да лапландкі. Тая пашыла ім новае адзенне, адрамантавала свае сані і паехала іх праводзіць.

Алень таксама праводзіў юных падарожнікаў аж да самай граніцы Лапландыі, дзе ўжо прабівалася першая трава. Тут Кай і Герда развіталіся з ім і лапландкай.

Вось перад імі і лес. Заспявалі першыя птушкі, дрэвы пакрыліся зялёнымі пупышкамі. З лесу насустрач падарожнікам выехала вярхом на прыгожым кані маладая дзяўчына ў ярка-чырвонай шапачцы, з пісталетамі за поясам.

Герда адразу пазнала і каня — ён быў калісьці запрэжаны ў залатую карэту — і дзяўчыну. Гэта была маленькая разбойніца.

Яна таксама пазнала Герду. Колькі было радасці!

— Бач ты, валацуга! — сказала яна Каю. — Хацела б я ведаць, ці варты ты таго, каб па цябе бегалі на край свету.

Але Герда пагладзіла яго па шчацэ і запытала пра прынца і прынцасу.

— Яны паехалі ў чужую краіну, — адказала маладая разбойніца.

— А крумкач? — пацікавілася Герда.

— Лясны крумкач памёр; ручная варона засталася ўдавой, ходзіць з чорнай шарсцінкай на ножцы і скардзіцца на лёс. Ды ўсё гэта дробязі, а вось ты лепш раскажы, што з табой было і як ты адшукала яго.

Герда і Кай расказалі ёй пра ўсё.

— Ну, вось і казцы канец! — сказала маладая разбойніца, паціснула ім рукі і паабяцала наведаль іх, калі заедзе ў горад.

Затым яна накіравалася сваёй дарогай, а Кай і Герда — сваёй.

Яны ішлі, і на іх шляху расцвіталі вясновыя кветкі, зелянела трава. Нарэшце пачуўся перазвон, і яны пазналі званіцы свайго роднага горада. Яны падняліся па знаёмай лесвіцы і ўвайшлі ў пакой, дзе ўсё было па-старому:

гадзіннік вызвоньваў «цік-так», стрэлкі рухаліся па цыферблаце. Але, праходзячы ў нізенькія дзверы, яны заўважылі, што сталі зусім дарослымі. Квітнеючыя ружавыя кусты пазіралі з даху ў адчыненае акенца; тут жа стаялі іх дзіцячыя крэсліцы. Кай з Гердай селі кожны на сваё, узяліся за рукі, і халоднае, пустэльнае хараства пакояў Снежнай каралевы забылася, як цяжкі сон.

Так сядзелі яны побач, абое ўжо дарослыя, але дзеці сэрцам і душою, а на дварэ было лета, цёплае цудоўнае лета.

ЕЛКА

У лесе стаяла цудоўная елачка. Месца ў яе было добрае, паветра і святла ўдосталь; наўкол раслі сяброўкі больш старэйшыя — і елкі, і сосны. Елачцы страшэнна хацелася як найхутчэй вырасці; яна не думала ні пра цёплае сонейка, ні пра свежае паветра, не было ёй справы і да балбатлівых сялянскіх дзяцей, што хадзілі ў лес па суніцы і маліну; і, назбіраўшы поўныя кубачкі, альбо нанізаўшы ягады, быццам пацеркі, на тонкія пруткі, прысаджваліся пад елачку адпачыць і заўсёды казалі:

— Вось слаўная елачка! Прыгожанькая, маленькая!

Такіх размоў дрэўца і слухаць не хацела.

Мінуў год — і ў елачкі прыбавілася адно каленца, мінуў яшчэ год — прыбавілася яшчэ адно: так па колькасці каленцаў і можна было даведацца колькі гадоў елцы.

— Ах, калі б я была гэткай жа вялікай, як іншыя дрэвы! — уздыхала елачка. — Тады б і я шырока развінула сваё голле, высока падняла галаву, і мне відаць было б далёка-далёка наўкол! Птушкі звiлі б у маім голлі гнёзды, а калі дзьмуў бы вецер, я гэтаксама важна ківала б галавою, як іншыя!

І ні сонейка, ні спевы птушак, ні ружовыя ранішнія і вечаровыя аблогі не давалі ёй аніякага задавальнення.

Стаяла зіма, зямля была заслана ззяючым снежным дываном; па снезе не-не ды прабягаў заяц і часам нават пераскокваў цераз елачку — вось крыўда! Але прайшло

яшчэ дзве зімы, і да трэцяй дрэўца падрасло ўжо настолькі, што зайцу даводзілася абмінаць яго.

«Так, расці, расці і хутчэй зрабіцца вялікім, старым дрэвам — што можа быць лепш за гэта!» — думалася елачцы.

Кожную восень у лесе з'яўляліся дрывасекі і секлі самыя вялікія дрэвы. Елачка ўсялякі раз трэслася ад жаху пры выглядзе агромністых дрэў, што з шумам падалі на зямлю. Іх ачышчалі ад голля, і яны валяліся на зямлі такімі голымі, доўгімі і тонкімі. Ледзь можна было пазнаць іх! Пасля іх клалі на калёсы і вывозілі з лесу.

Куды? Навошта?

Вясною, калі прыляцелі ластаўкі і буслы, дрэўца запыталася ў іх:

— Ці не ведаеце вы, куды павезлі тые дрэвы? Ці не сустракалі вы іх?

Ластаўкі нічога не ведалі, але адзін з буслоў падумаў, кіўнуў галавою і сказаў:

— Магчыма! Я сустракаў на моры, на шляху з Егіпта, шмат новых караблёў з дзівоснымі, высокімі мачтамі. Ад іх пахла елкаю і сасною. Вось дзе яны!

— Ах, хутчэй бы і мне вырасці ды пусціцца на мора! А якое гэтае мора, на што яно падобнае?

— Ну, гэта доўга раскажваць, — адказаў бусел і паляцеў.

— Радуйся свайму юнацтву! — казалі елачцы сонечныя промні. — Радуйся свайму здароваму росту, сваёй маладосці і жыццёвым сілам!

І вецер цалаваў дрэва, раса пралівала над ім слёзы, але елка нічога гэтага не цаніла.

Перад Калядамі ссеклі некалькі зусім маладзенькіх елак; некаторыя з іх былі нават меншымі, чым наша елачка, якой так хацелася хутчэй вырасці. Усе ссечаныя дрэўцы былі на дзіва прыгожанькімі; іх не ачышчалі ад голля, а проста паклалі на санкі і павезлі з лесу.

— Куды? — запыталася елка. — Яны не большыя, чым я, адна нават меншая. І чаму на іх пакінулі ўсё голле? Куды іх павезлі?

— Мы ведаем! Мы ведаем! — працырыкалі вераб'і. — Мы былі ў горадзе і заглядвалі ў вокны! Мы ведаем, куды іх павезлі! Яны трапяць у такую пашану, што і сказаць

нельга! Мы заглядвалі ў вокны і бачылі! Іх паставілі пасярод цёплага пакоя і ўпрыгожылі дзівоснымі рэчамі — залочанымі яблыкамі, мядовымі пернікамі і мноствам свечак!

— А пасля?.. — запыталася елка, калоцячыся ўсім голлем. — А пасля?.. Што было з імі пасля?

— А больш мы нічога не бачылі! Але гэта было цудоўна!

— Магчыма, і я пайду гэткім жа бліскучым шляхам! — радавалася елка. — Гэта лепей, чым плаваць па моры! Ах, я проста знемагаюся ад тугі і нецяярплівасці! Хаця б хутчэй прыйшлі Каляды! Цяпер і я стала гэткаю ж высокаю і разгалістаю, як тыя, што былі ссечаны ў мінулым годзе! Ах, няхай бы я ўжо ляжала на санках! Ах, няхай бы я ўжо стаяла прыбраная ва ўсё тое хараство, у цёплым пакоі! А пасля што?.. Пасля, напэўна, будзе яшчэ лепш, інакш бы навошта і ўпрыгожваць мяне!.. Толькі, што ж гэта такое будзе? Ах, як я нуджуся і ірвуся адсюль! Проста і сама не ведаю, што са мною!

— Радуйся нам! — сказалі ёй паветра і сонечнае святло. — Радуйся свайму юнацтву і лясному прыволлю!

Але яна і не думала радавацца, а ўсё расла ды расла. І зіму і лета стаяла яна ў сваім зялёным уборы, і ўсе, хто бачыў яе, казалі: «Вось дзівоснае дрэўца!» Падышлі нарэшце і Каляды, і елачку ссеклі першую. Пякучы боль і туга не далі ёй нават падумаць пра будучае шчасце; тужліва было развітвацца з родным лесам, з тым куточкам, дзе яна вырасла, — яна ж ведала, што ніколі больш не пабачыць сваіх мілых сябровак — елак і соснаў, кустоў, кветак, а магчыма, нават і птушак! Як цяжка, як сумна!..

Дрэўца прыйшло ў сябе толькі тады, калі апынулася разам з іншымі дрэвамі на двары і пачула каля сябе чыйсьці голас:

— Цудоўная елка! Вось такую нам і трэба!

З'явілася двое прыбраных слуг, узялі елку і ўнеслі яе ў агромністую, прыгожую залу. На сценах віселі партрэты, а на вялікай кафлянай печцы стаялі кітайскія вазы з ільвамі на накрыўках; паўсюль былі расстаўлены крэслы-качалкі, абабітыя шоўкам канапы і вялікія сталы, заваленыя альбомамі, кніжкамі і цацкамі на некалькі сот талераў — так, ва ўсялякім разе, казалі дзеці. Елку пасадзілі ў

вялікую кадку з пяском, абгарнулі кадку зялёнай тканінай і паставілі на стракаты дыван. Як трымцела елачка! Што ж такое цяпер будзе? З'явіліся слугі і маладыя дзяўчаты і сталі ўпрыгожваць яе. Вось на галінах павіслі напакаваныя ласункамі маленькія сеткі, якія выразалі з каляровай паперы, выраслі залочаныя яблыкі і арэхі і загайдаліся лялькі — ўсё роўна, як жывыя чалавечкі: такіх елка яшчэ не бачыла. Нарэшце да галін прымацавалі сотні рознакаляровых маленькіх свечак — чырвоных, блакітных, белых, а да самай верхавіны елкі — вялікую зорку з сусальнага золата. Ну проста вочы разбягаліся, глядзячы на ўсю гэтую раскошу!

— Як заблішчыць, заззяе елка вечарам, калі запаліцца свечкі! — сказалі ўсе.

«Ах! — падумала елка. — Хаця б ужо хутчэй настаў вечар і запалілі свечкі! А што ж будзе пасля? Ці не з'явіцца сюды з лесу, каб палюбавацца на мяне, іншыя дрэвы? Ці не прыляцяць да вокнаў вераб'і? Альбо, можа, я ўрасту ў гэтую кадку і буду стаяць тут такою прыбранаю і зіму і лета?»

Каб жа, ды гэтак! Ад напружанага чакання ў яе нават забалела кара, а гэта для дрэва прыкладна тое ж самае, што для нас галаўны боль.

Але вось запаліліся свечкі. Што за бляск, што за раскоша! Елка затрапятала ўсім сваім голлем, адна са свечак падпаліла зялёныя іголки, і елачка надта ж балюча апяклася.

— Ай-ай! — закрычалі паненкі і паспешліва затушылі агонь.

Больш елка і ўздрыгануцца не смела. І напалохалася ж яна! Асабліва таму, што баялася страціць хаця б самае нязначнае са сваіх упрыгажэнняў. Але ўвесь гэты бляск проста ашаламляў яе... Раптам абедзве палавінкі дзвярэй расчыніліся, і ўварваўся цэлы натоўп дзяцей; можна было падумаць, што яны хочуць зваліць дрэва! За імі паважна ўвайшлі старэйшыя. Малышы спыніліся як укапаныя, але толькі на хвіліну, а пасля падняўся такі шум і гоман, што проста ў вушах звінела. Дзеці скакалі вакол елкі, і малапамалу ўсе падарункі з яе былі сарваны.

“Што ж гэта яны робяць? — думала елка. — Што гэта значыць?”

Свечкі дагарэлі, іх патушылі, а дзецям дазволілі абабраць дрэва. Як яны накінуліся на яго! Толькі галіны затрашчалі! Не будзь верхавіна з залатой зоркай моцна прывязана да столі, яны павалілі б елку.

Потым дзеці зноў узяліся скакаць, не выпускаючы з рук сваіх дзівосных цацак. Ніхто больш не глядзеў на елку, акрамя старой нянькі, ды і тая толькі выглядвала, ці не засталася дзе ў голлі яблычка альбо фініка.

— Казку! Казку! — закрычалі дзеці і падцягнулі да елкі маленькага, тоўсценькага чалавека.

Ён усеўся пад дрэвам і сказаў:

— Вось мы і ў лесе! Ды і елка таксама паслухае! Але я раскажу толькі адну казку! Якую хочаце: пра Іведэ-Аведэ альбо пра Клумпэ-Думпэ, які хоць і зваліўся з лесвіцы, усё-такі праславіўся і здабыў сабе прынцэсу.

— Пра Іведэ-Аведэ! — закрычалі адны.

— Пра Клумпэ-Думпэ! — закрычалі другія.

Узняўся крык і шум; адна елка стаяла ціха і думала: “А я? А мне што рабіць?”

Яна ўжо зрабіла сваю справу!

І тоўсценькі чалавек раскажаў пра Клумпэ-Думпэ, які хоць і зваліўся з лесвіцы, усё-такі праславіўся і здабыў сабе прынцэсу.

Дзеці запляскалі ў ладкі і закрычалі:

— Яшчэ, яшчэ! — Яны хацелі паслухаць і пра Іведэ-Аведэ, але засталіся пры адным Клумпэ-Думпэ.

Ціха, задумліва стаяла елка, — лясныя птушкі ніколі не расказвалі нічога такога. “Клумпэ-Думпэ зваліўся з лесвіцы, і ўсё ж яму дасталася прынцэса! Дык, вось што бывае на белым свеце!” — думала елка; яна цалкам верыла ўсяму, пра што зараз чула, — раскажваў жа такі паважны чалавек. “Праўда, хто ведае! Магчыма, і мне давядзецца зваліцца з лесвіцы, а пасля і я стану прынцэсай!” І яна з радасцю думала пра заўтрашні дзень: яе зноў упрыгожаць свечкамі, золатам і садавінай! “Заўтра ўжо я не затрымчу! — думала яна. — Я хачу, як след нацешыцца сваёй раскошай! І заўтра я зноў пачую казку пра Клумпэ-

Думпэ, а можа, і пра Іведэ-Аведэ». І дрэўца ціха прастаяла ўсю ноч у марах пра заўтрашні дзень.

Раніцай з'явіліся слугі і пакаёўка. «Зараз зноў пачнуць мяне ўпрыгожваць!» — падумала елка, але яны выцягнулі яе з пакоя, пацягнулі па лесвіцы і сунулі ў самы цёмны куток гарышча, куды нават не трапляла дзённае святло.

«Што ж гэта значыць? — думала елка. — Што мне тут рабіць? Што я тут пабачу і пачую?» Яна прыткнулася да сцяны і ўсё думала, думала... Часу на гэта было дастаткова: міналіся дні і ночы — ніхто не заглядваў да яе. Толькі аднойчы прыйшлі людзі паставіць на гарышча нейкія скрынкі. Дрэва стаяла ад іх у баку, і пра яго, здавалася, забыліся.

«На двары зіма! — думала елка. — Зямля зацвярдзела і пакрылася снегам; значыцца, нельга зноўку пасадзіць мяне ў зямлю, вось і давядзецца пастаяць пад дахам да вясны! Як гэта разумна прыдуманая! Якія людзі добрыя! Не будзь толькі тут так цёмна і так жахліва пуста!.. Няма нават ніводнага зайчыка!.. А ў лесе ж як было весела! Наўкола снег, а па снезе зайчыкі скачуць! Хораша было... Нават калі яны скакалі цераз мяне, хаця мяне гэта і злавала! А тут як пуста!»

— Пі-пі! — піснула раптам мышаня і выскачыла з норкі, за ім яшчэ адно, такое ж маленькае. Яны ўзяліся абняхваць дрэва і шмыгаць у яго голлі.

— Жахліва сцюдзёна тут! — сказалі мышаняты. — Каб не гэта, дык і добра было б! Праўда, старая елка?

— Я зусім не старая! — адказала елка. — Ёсць шмат дрэў, якія старэй за мяне!

— Адкуль ты і што ты ведаеш? — спыталі мышаняты; яны былі страшэнна цікаўныя. — Раскажы нам, дзе самае лепшае месца на зямлі? Ты была там? Ці была ты калі-небудзь у клеці, дзе на паліцах ляжаць сыры, а пад столлю вісяць кумпякі і дзе можна скакаць на свечках з лою? Туды ўвойдзеш худым, а выйдзеш адтуль тоўстым!

— Не, такога месца я не ведаю! — сказала дрэва. — Але я ведаю лес, дзе свеціць сонейка і спяваюць птушкі!

І яна расказала ім пра сваё юнацтва; мышаняты ніколі не чулі нічога такога, выслухалі расповяд елкі і пасля сказалі:

— Як ты шмат бачыла! Якая ты была шчаслівая!

— Шчаслівая? — сказала елка і задумалася пра той час, аб якім толькі што расказвала. — Сапраўды, відаць, тады мне жылося няблага!

Затым яна расказала ім пра вечар, калі была ўпрыгожана пернікамі і свечкамі.

— О! — сказалі мышаняты. — Якой жа ты была шчаслівай, старая елка!

— Я зусім яшчэ не старая! — запырэчыла елка. — Мне не ўзялі з лесу толькі сёлетняй зімою! Я ў самым росквіце! Толькі што ўвайшла ў рост!

— Як ты цудоўна расказваеш! — сказалі мышаняты і на наступную ноч прывялі з сабою яшчэ чатырох, каб і яны паслухалі расповяды елкі. А сама елка, чым больш расказвала, тым ясней прыгадвала мінулае, і ёй здавалася, што яна перажыла шмат добрых дзён.

— Але яны ж вернуцца! Вернуцца! Вось і Клумпэ-Думпэ ўпаў з лесвіцы, а ўсё-такі яму дасталася прынцэса! Магчыма, і я зраблюся прынцэсай!

Тут дрэва ўспомніла прыгожанькую бярозку, што расла ў лясным гушчары непадалёк ад яго, — яна здавалася яму цяпер сапраўднай прынцэсай.

— Хто гэта Клумпэ-Думпэ? — спыталі мышаняты, і елка расказала ім усю казку; яна запамніла яе слова ў слова. Машаняты ад задавальнення скакалі ледзь не да самай верхавіны дрэва. На наступную ноч з'явілася яшчэ некалькі мышэй, а ў нядзелю прыйшлі нават два пацукі. Ім казка зусім не спадабалася, што надта засмуціла мышанят, але цяпер і яны перасталі ўжо так захапляцца ёю, як раней.

— Вы толькі адну гэтую гісторыю і ведаеце? — спыталі пацукі.

— Толькі! — адказвала елка. — Я чула яе ў самы шчаслівы вечар майго жыцця; але якраз тады я, між іншым, яшчэ не ўсведамляла гэтага!

— Нічога дзіўнага, звычайная, вартая жалю, гісторыя! Магчыма, вы ведаеце што-небудзь пра тлушч, альбо свечкі з лою? Пра клец?

— Не! — адказала дрэва.

— Тады шчасліва заставацца! — сказалі пацукі і пайшлі.

Мышаняты таксама разбегліся, і елка ўздыхнула:

— А ўсё ж слаўна было, калі гэтыя гарэзлівыя мышаняты сядзелі вакол мяне і слухалі мае расповяды. І гэтаму настаў канец... Але ўжо цяпер я не ўпушчу свайго, як след парадуюся, калі зноўку выйду на белы свет!

Ды не так ужо хутка гэта здарылася!

Аднойчы раніцай з'явіліся людзі прыбраць гарышча. Выцягнулі скрынкі, а за імі і елку. Спачатку яе даволі груба кінулі на падлогу, пасля слуга пацягнуў яе па лесвіцы ўніз.

«Ну, цяпер для мяне пачнецца новае жыццё!» — падумала елка.

Вось на яе павеяла свежым паветрам, бліснуў промень сонца — елка апынулася на дварэ. Усё гэта адбылося так хутка, наўкол было столькі новага і цікавага для яе, што яна не паспела і паглядзець на самую сябе. Двор прылягаў да саду; у садзе ўсё зелянела і цвіло. Цераз агароджу перавешваліся свежыя духмяныя ружы, ліпы былі пакрыты цветам, ластаўкі лёталі ўзад і ўперад і шчабяталі:

— Квір-вір-віт! Мой муж вярнуўся!

Але гэта не цікавіла елку.

— Цяпер я заживу! — радавалася яна і выпроствала свае галіны. Ах, як яны пабляклі і пажоўклі!

Дрэва ляжала ў кутку двара, у крапіве і пустазеллі; на верхавіне яго ўсё яшчэ ззяла залатая зорка.

У двары весела гулялі тыя ж самыя дзеці, што скакалі і танцавалі вакол упрыгожанай елкі на Каляды. Самы маладшы пабачыў зорку і сарваў яе.

— Паглядзіце-тка, што засталася на гэтай брыдкай, старой елцы! — крыкнуў ён і наступіў на яе голле; галіны захрумсцелі.

Елка паглядзела на маладое, квітнеючае жыццё наўкол, пасля паглядзела на самую сябе і пажадала вярнуцца ў свой цёмны куток на гарышчы. Успомніліся ёй і маладосць, і лес, і вясёлыя Каляды, і мышаняты, якія радасна слухалі казку пра Клумпэ-Думпэ...

— Усё прайшло, прайшло! — сказала бедная елка.—

І хаця б я радавалася пакуль быў час! А цяпер... усё мінулася, мінулася!

Прыйшоў слуга і пасек елку на кавалкі, — атрымалася цэлая вязанка распалак. Як горача запалымнелі яны пад вялікім катлом! Дрэва глыбока-глыбока ўздыхала, і гэтыя ўздыхі былі падобны на слабыя стрэлы. Прыбеглі дзеці, уселіся прад агнём і сустракалі кожны стрэл вясёлым «піф! паф!». А елка, цяжка ўздыхаючы, успамінала ясныя летнія дні і зоркавыя ночы ў лесе, вясёлыя Каляды і казку пра Клумпэ-Думпэ, адзіную чутую ёю казку!.. Так яна ўся і згарэла.

Хлопчыкі зноў гулялі на дварэ; у малодшага на грудзях ззяла тая самая залатая зорка, якая ўпрыгожвала елку ў самы шчаслівы вечар яе жыцця. Цяпер ён прайшоў, кануў у вечнасць, елцы таксама прайшоў канец, а з ёю і нашай гісторыі. Канец, канец! Усё на свеце мае свой канчатак!

КУФАР-САМАЛЁТ

Жыў-быў купец. Ён быў такі багацей, што мог бы вымасціць срэбнымі грашыма цэлую вуліцу. А ў прыдатак — яшчэ і завулак. Але гэтага купец не рабіў. Ён добра ведаў як траціць грошы.

Раптоўна гэты багацей памёр. Нашчадкам яго скарбаў застаўся сын. От ён і пачаў жыць весела. Кожную ноч удзельнічаў у розных гулях, маскарадах. З грошай вырабляў папярковых змеяў. А па вадзе, замест каменьчыкаў, шпурляў залатымі манетамі.

Зразумела, што сын купца вельмі хутка застаўся без грошай. У адным старым халаце. Ды ў пантофлях-шлёпанцах. Адварнуліся ад яго ўсе сябры. Толькі адзін з іх, добры чалавек, прыслаў яму стары куфар. Нічога не мог пакласці бядак у той куфар. Узяў ды сам усеўся туды.

А куфар быў не прасты. Варта націснуць на замок — і куфар узлятаў у паветра. Купецкі сын так і зрабіў.

Вокамгненна, з подсвістам куфар вылецеў з ім у комін. Узвіўся высока-высока, пад самыя воблакі. Купецкі сын вельмі страшыўся, што куфар вось-вось разаб'ецца на

друзачкі. Але ўсё было добра, і неўзабаве ён прыляцеў у Турцыю.

Схаваў купецкі сын у лесе свой незвычайны куфар-самалёт. А сам пакіраваў у горад. Ён не саромеўся свайго ўбора, бо ў той краіне ўсе людзі хадзілі ў халатах і туфлях.

Сустрэлася яму на вуліцы жанчына з дзіцём, ён і пытае:

— Скажыце, што гэта за вялізны палац каля вашага горада? Чаму ў ім вокны так высока ад зямлі?

— О, тут жыве прынцэса! — сказала жанчына. — Ёй прадказана, што яна будзе няшчаснай ад свайго жаніха. Вось да яе ніхто і не можа зайсці. Толькі з дазволу саміх караля і каралевы.

Падзякаваў купецкі сын, вярнуўся ў лес. Сеў у свой куфар і прыляцеў на дах палаца. Адтуль улез да прынцэсы праз акно.

Прынцэса якраз спала на канапе. Яна была такая прыгажуня, што купецкі сын не ўтрымаўся і пацалаваў яе. Прынцэса прачнулася, спалохана спытала:

— Вы хто?

— Турэцкі бог! — адказаў купецкі сын. — Я прыляцеў да вас з неба.

Прынцэсе гэта спадабалася. Яны селі побач. І госць пачаў расказваць ёй казкі: пра яе вочы, прыгажосць, урэшце, пра буслоў, якія прыносяць людзям маленькіх дзяцей.

Так яны і пазнаёміліся, спадабаліся адзін аднаму. Хлопец прапанаваў прынцэсе выйсці за яго замуж. Яна пагадзілася, але сказала пры гэтым:

— Прыйдзіце сюды ў суботу. У мяне будуць чаяваць кароль і каралева. Ім спадабаецца, што я выходжу замуж за турэцкага бога. А вы пастарайцеся расказаць ім цікавую казку. Толькі ўлічыце: мама любіць казкі павучальныя і сур'ёзныя, а бацька — вясёлыя.

— Мае казкі і будуць вясельным падарункам, — паведаміў купецкі сын.

Прынцэса на развітанне падарыла свайму жаніху шаблю, выкладзеную чырвонцамі. Такого багацця яму і не хапала. На тым яны развіталіся.

Паляцеў хлопец у горад, купіў сабе новы халат. Ды засеў у лесе складаць казку. Не думайце, што гэта так проста.

Але вось казка гатова. І якраз наступіла субота.

Усё адбылося, як сказала прынцэса.

Кароль, каралева і ўвесь двор сабраліся да прынцэсы на чай. Купецкага сына прынялі як найлепш.

— Ну, раскажы нам казку! — папрасіла каралева. — Толькі што-небудзь сур'эзнае, павучальнае.

— Але каб і пасмяяцца можна было! — дадаў кароль.

— Добра! — адказаў купецкі сын.

Паслухаем і мы яго казку.

«Жыў-быў пачак запалак. Ляжалі запалкі на паліцы паміж крэсівам і старым жалезным кацялком. Час ад часу яны расказвалі суседзям пра сваё дзяцінства:

— Добра нам было ў маладосці. Жылі мы ў лесе зялёнай сасной. Кожную раніцу і штовечар пілі брыльянтавы чай — расу. Цалюткі дзень свяціла нам сонейка, а птушкі расказвалі казкі. Мы ганарыліся сваім багатым родам. Ліставыя дрэвы былі апрануты толькі летам. А мы мелі зялёную вопратку круглы год, нават зімой. Але аднойчы з'явіліся ў лесе дрывасекі, і пачаліся вялікія перамены. Загінула ўся наша сям'я. З нашага шаноўнага дрэва зрабілі запалкі. Вось мы, важныя паны, ляжым цяпер на кухні, служым чэрні.

— Са мной усё было інакш,— сказаў жалезны кацялок. — Як толькі з'явіўся на свет, мяне бясконца чысцяць, шкрабуюць, ставяць на агонь. Калі сказаць праўду, то я займаю ў хаце першае месца. Адзінае маё балаўство — ляжаць пасля абеду чысценькім на паліцы ды гутарыць з сябрамі.

Кацялок пачаў расказваць розныя небыліцы пра вядро, кошык, гаршчок. Яго супыніла крэсіва:

— Вельмі, дружа, ты разбалбатаўся. Ці не лепш бы нам паслухаць іншых?

— Так, так, давайце пагаворым, хто з нас важнейшы,— прапанавалі запалкі.

— Не, я не люблю гаварыць пра сябе,— сказала гліняная міска. — Я пачну і паведаю сёе-тое з жыцця, што будзе знаёма ўсім і кожнаму. Дык вось, на беразе роднага мора, у цяньку ад дацкіх букаў...

— Цудоўны пачатак! — пахвалілі талеркі.

— Там у адной мірнай сям'і правяла я сваю маладосць.

Уся мэбля была паліраваная. Падлога чыста вымытая. А фіранкі на вокнах мяняліся кожныя два тыдні.

— Як цікава! — сказала мяцёлка. — У вашым аповедзе так і адчуваецца жанчына, якая любіць чысціню.

— Так, так! — пацвердзіла вядро, ад задавальнення нават падскочыла і выплюхнула на падлогу крыху вады.

Гліняная міска тым часам прадаўжала свой аповед. Талеркі загрымелі ад захаплення. Мяцёлка дастала са скрыні з пяском пучок зялёнай пятрушкі і ўвянчала ім міску.

Вугальныя абцугі пусціліся ў скокі. Бог ты мой, як яны ўскідвалі то адну, то другую нагу!

Павінен быў заспяваць самавар. Але ён важнічаў, маўляў, можа спяваць толькі тады, калі ўсярэдзіне ў яго кіпіць.

— Што ж, — сказала гусінае пярэ, якое ляжала на акне, абмакнутае ў чарнільніцу, — калі самавар не хоча спяваць, хай заспявае салавей, які вісіць за акном у клетцы.

— Па-мойму, гэта непрыстойна слухаць нейкую нетутэйшую птушку, — зазначыў медны чайнік, зводны брат самавара.

— Давайце шумець! — закрычалі ўсе.

Раптам дзверы адчыніліся, увайшла служанка. Усе прыціхлі, ні гугу. Але не было ніводнага гаршка, які б не думаў пра сваю знакамітасць. Кожны думаў пра сябе: «От каб я ўзяўся за справу, было б весела!»

Служанка ўзяла запалкі і запаліла імі свечку. Божа мой, як яны фыркали, калі запальваліся!

«Вось цяпер усе бачаць, што мы тут важныя асобы, — думалі яны. — Які ад нас бляск, колькі святла!»

Так яны і згарэлі.

— Цудоўная казка! — сказала каралева. — Я нібыта сама пасядзела на кухні разам з запалкамі. Так, ты варты рукі нашай дачкі.

— Безумоўна! — пацвердзіў кароль. — Вяселле адбудзецца ў панядзелак!

Кароль і каралева звярталіся да жаніха на «ты». Яны паверылі, што ён вельмі хутка стане членам іх сям'і.

Вечарам у горадзе наладзілі ілюмінацыю. Народу

кідалі пампушкі і абаранкі. Хлапчукі лавілі іх, крычалі «ўра».

А купецкі сын накупляў ракет, хлапушак. Узляцеў з імі на сваім куфры-самалёце і давай піф-пафаць. Туркі скакалі ад радасці, бо яшчэ ніколі не бачылі такога феерверка. І паверылі, што на прынцэсе жэніцца сам турэцкі бог.

Купецкі сын зноў схаваў свой куфар-самалёт у лесе. Вярнуўся ў горад і з прыемнасцю слухаў, што казалі людзі пра яго.

— Бачыў я самога турэцкага бога! — сказаў адзін гараджанін. — Вочы ў яго нібыта зоркі, а барада — пена марская!

— Ён лятаў на вогненным плашчы! — расказваў другі.

Набліжаўся час вяселля, і купецкі сын пайшоў у лес, каб сесці ў свой чароўны куфар ды паляцець да нявесты. Але здарылася нечаканая бяда.

Куфар згарэў. Ад яго застаўся толькі попел. Відаць, у час феерверка ў ім аселі іскры. Яны тлелі, тлелі дый успыхнулі.

Так і не пашчасціла купецкаму сыну зноў узляцець на каралеўскі палац, да вокнаў прынцэсы.

А яна ўвесь дзень стаяла на даху, чакала яго. Ды чакае і па сёння!

Жаніх жа ходзіць па белым свеце, расказвае новыя казкі. Толькі цяпер яны ўжо не такія вясёлыя, як была яго першая казка пра запалкі.

ЦЕНЬ

Вось ужо дзе паліць сонца — дык гэта ў гарачых краінах! Людзі загараюць там да таго, што робяцца чырванаскурамі, а ў самых гарачых краінах — чырвонымі, як негры. Але мы пагаворым пакуль толькі пра гарачыя краіны; сюды прыехаў з халоднай стараны адзін вучоны. Ён стаў бегач у шубе па горадзе, як у сябе дома, але неўзабаве адмовіўся ад гэтага і, як усе разважлівыя людзі, пачаў сядзець увесь дзень дома з зачыненымі аканіцамі і дзвярыма. Можна было падумаць, што ўвесь дом спіць або

нікога дома няма. Вузкая вуліца, забудаваная высокімі дамамі, скварылася на сонцы з раніцы да вечара; сіл ніякіх не было цяпець гэтую гарачыню! Вучонаму, які прыехаў з халоднай краіны, — а ён быў чалавек разумны і малады яшчэ, — здавалася, быццам ён сядзіць у гарачай печы! Гарачыня моцна ўплывала на яго здароўе; ён пахудзеў, і нават цень яго неяк увесь зморшчыўся, стаў шмат меншым, чым быў у халоднай краіне; гарачыня паўплывала і на яго. Абодва яны — і вучоны, і цень — ажывалі толькі з надыходам вечара.

І сапраўды, любя было паглядзець на іх! Як толькі ў пакой прыносілі свечкі, цень расцягваўся на ўсю сцяну, захопліваў нават частку столі — яму не трэба было добра пацягнуцца, каб выпрастацца і набрацца сілы. Вучоны выходзіў на балкон і таксама пацягваўся, выпростваўся, любаваўся ясным вячэрнім небам, у якім запальваліся залатыя зорачкі, і адчуваў, што ён зноў адраджаецца да жыцця. На ўсіх іншых балконах — а ў гарачых краінах перад кожным акном балкон — таксама відаць былі людзі; дыхаць паветрам усё ж неабходна — нават таму, каго сонца зрабіла чырванаскурым.

Ажыўленне панавала і ўнізе, на тратуарах вуліцы, і ўверсе, на балконах. Шаўцы, краўцы ды іншыя рабочыя люд — усе ішлі на вуліцу, выносілі туды сталы і крэслы, запальвалі свечкі. Жыццё закіпала ўсюды; вуліцы асвятляліся тысячамі агнёў, людзі — хто спяваў, хто размаўляў з суседам; па тратуарах рухалася мноства людзей; па маставой каціліся экіпажы, тут прабіраліся, пазвоньваючы званочкамі, уючныя вослікі, там цягнулася пахавальная працэсія; трэск хлапушак, якія кідалі вулічныя хлопчыкі, раздаваўся гул званоў... Жыццё так і біла крыніцай усюды! Ціха было толькі ў адным доме, які стаяў якраз насупраць таго дома, у якім жыў вучоны. Дом не быў аднак нежылым: на балконе красаваўся цудоўныя кветкі; без палівання яны не маглі б цвісці так ярка, нехта ж паліваў іх — значыць, у доме нехта жыў. Дзверы, якія выходзілі на балкон, таксама адчыняліся вечарам, але ў саміх пакоях было вельмі цёмна, па крайняй меры ў першым. З іншых пакояў чулася музыка. Вучоны ўспрымаў яе як чароўную, але магло быць і так, што яму гэта толькі здава-

лася: на яго думку, тут, у гарачай краіне, усё было цудоўнае; адна бяда — сонца! Гаспадар дома, дзе жыў вучоны, сказаў, што і ён не ведае, хто жыве ў суседнім доме: там ніколі не з'яўлялася ні адна жывая душа; а што датычылася музыкі, дык ён яе знаходзіў вельмі сумнай.

— Быццам хто сядзіць і дзяўбе ўсё адну і тую ж п'есу. Справа не ладзіцца, а ён не здаецца, маўляў, — даб'юся свайго! Дарэмна, аднак, стараецца, нічога не атрымаеца!

Неяк ноччу вучоны прачнуўся; дзверы на балкон былі расчынены, і вецер расхінуў парцьеры; вучоны глянуў на працілеглы дом, і яму здалося, што балкон азораны нейкім дзіўным ззяннем, кветкі палалі дзівоснымі рознакаляровымі агнямі, а паміж кветкамі стаяла стройная, цудоўная дзяўчына, таксама, здавалася, акружаная ззяннем. Вось гэтыя бляск і святло так і паласнулі па шырока адкрытых пасля сну вачах вучонага. Ён усхапіўся і ціхенька падышоў да дзвярэй, але дзяўчына ўжо знікла, бляск і святло — таксама. Кветкі больш не гарэлі агнямі, а стаялі сабе ціхенька-ціхенька, як заўсёды. Дзверы з прыхожай на балкон былі нападчынены, і з глыбіні дома даносіліся пяшчотныя, чароўныя гукі музыкі, якія кожнага маглі б перанесці ў свет летуценняў і мар!..

Усё гэта было падобна на вядзьмарства! Хто ж там жыў? Дзе, уласна кажучы, быў уваход у дом? Увесь ніжні паверх быў аддадзены пад крамы, але ж не праз іх пастаянна хадзілі жыхары!

Аднойчы вечарам вучоны сядзеў на сваім балконе; у пакоі за ім гарэла свечка, і зусім натуральна, што цень яго ляжаў на сцяне процілеглага дома; цень ляжаў нават на самым балконе, якраз паміж кветкамі; варта было варухнуцца вучонаму — варушыўся і цень, — гэта ён умеє.

— Сапраўды, мой цень — адзіная бачная істота ў гэтым доме! — сказаў вучоны. — Бачыш, як добра ўсеўся паміж кветкамі! Ну а дзверы ж нападчынены; вось бы ценю здагадацца ўвайсці туды, выгледзець усё, потым вярнуцца і сказаць пра ўсё мне! Так, варта было б і табе быць карыснай! — сказаў ён жартам і затым дадаў: — Ну, ці не пажадаў бы туды пайсці! Ну? Ідзеш? — І ён кіўнуў

свайму ценю галавой, цень таксама адказаў кіўком. — Ну, ідзі! Толькі глядзі не прападзі там!

З гэтымі словамі вучоны падняўся, цень яго, які сядзеў на процілеглым балконе, — таксама, вучоны павярнуўся — павярнуўся і цень, і калі б хто-небудзь уважліва назіраў за імі ў гэты час, то ўбачыў бы, як цень слізгануў у на-паўадчыненыя балконныя дзверы загадкавага дома, калі вучоны пайшоў з балкона ў пакой і зацягнуў за сабой пар-цьеру.

Раніцай вучоны пайшоў у кандытарскую папіць кавы і пачытаць газеты.

— Што гэта значыць? — сказаў ён, калі выйшла з-за хмары сонца. — У мяне няма ценю! Так ён і на самай справе пайшоў учора вечарам і не вярнуўся? Даволі-такі не-прыемная гісторыя!..

І ён раззлаваўся, не толькі таму, што цень пайшоў, колькі таму, што ўспомніў вядомую гісторыю пра чалавека без ценю, які ведалі ўсе і кожны на яго радзіме, у халодных краінах; вярнуўся б ён туды і раскажаў сваю гісторыю, усе сказалі б, што ён пачаў пераймаць іншых, а ён у гэтым зусім не адчуваў патрэбы. Таму ён вырашыў нават не заікацца пра тое, што адбылося з ценем, і зрабіў разумна.

Вечарам ён зноў выйшаў на балкон і паставіў свечку за сабой, ведаючы, што цень заўсёды імкнецца адгарадзіцца ад святла сваім панам; выманіць гэтым манеўрам цень яму, аднак, не ўдалося. Ён і садзіўся і выпроставаўся на ўвесь рост — цень усё не з'яўляўся. Ён задуменна хмыкнуў, але і гэта не дапамагло. Прыкра было, але, на шчасце, у гарачых краінах усё расце і спее незвычайна хутка, і вось праз тыдзень вучоны, калі засвяціла сонца, заўважыў з вялікім задавальненнем, што ад яго ног пачаў расці новы цень, — напэўна, карані старыя засталіся. Праз тры тыдні ў яго быў ужо даволі надрэнны цень, які ў час падарожжа вучонага на радзіму вырас яшчэ, а напрыканцы зрабіўся такім вялікім і доўгім, што хоць убаўляй яго.

Вучоны вярнуўся дамоў і пачаў пісаць кнігі пра ісціну, дабрыню і прыгажосць. Так ішлі дні і гады, прайшло шмат гадоў. Аднойчы вечарам, калі ён сядзеў у сябе дома, пачуўся ціхі стук у дзверы.

— Заходзьце! — сказаў ён, але ніхто не заходзіў; тады

ён адчыніў дзверы сам — перад ім стаяў неверагодна худы чалавек; апрануты ён быў, паміж іншым, вельмі элегантна, як сапраўдны пан.

— З кім маю гонар гаварыць? — спытаў вучоны.

— Я так і думаў, — сказаў элегантны пан, — што вы не пазнаяце мяне! Я набыў цялеснасць, абзавёўся плоццю і адзеннем! Вы, вядома, і не думалі сустрэць мяне калі-небудзь такім багатым. Але няўжо вы ўсё яшчэ не пазнаяце свой былы цень? Мне вельмі пашанцавала з таго часу, калі я расстаўся з вамі. Я ва ўсіх адносінах заваяваў сабе трывалае становішча ў свеце і магу адкупіцца ад службы, калі захачу!

Пры гэтых словах ён забрынкаў цэлай звязкай бірулек, якія віселі на ланцужку для гадзінніка, а потым пачаў забаўляцца важкім залатым ланцужком, які насіў на шыі. Пальцы яго так і зіхацелі брыльянтавымі пярсцёнкамі! І золата і каштоўныя камяні былі сапраўдныя, а не падробныя!

— Я проста ў сабе не магу прыйсці ад здзіўлення! — сказаў вучоны. — Што гэта такое?

— Так, з'ява не зусім звычайная, гэта праўда! — сказаў цень. — Але вы ж самі не належыце да ліку звычайных людзей, а я, як вы ведаеце, з дзяцінства хадзіў за вамі. Як толькі вы прыйшлі да думкі, што я ўжо настолькі вырас, каб жыць самастойна, я і пайшоў сваёй дарогай, дасягнуў, як бачыце, поўнага дабрабыту, ды вось засумаваў штосьці па вас, захацелася пабачыцца з вамі, пакуль вы яшчэ не памерлі — вы ж павінны памерці! — і, дарэчы, паглядзець яшчэ раз на гэтыя краявіды. Бо заўсёды захоўваеш любоў да сваёй радзімы!.. Я ведаю, што ў вас цяпер новы цень; скажыце, ці не павінен я што-небудзь яму або вам? Толькі скажыце слова — і я заплачу.

— Не, так гэта на самай справе ты?! — ускрыкнуў вучоны. — Вось дзіва, дык дзіва! Ніколі б я не паверыў, што мой стары цень вернецца да мяне, ды яшчэ чалавекам!

— Ну, скажыце мне, ці не павінен я вам? — зноў спытаў цень. — Мне не хацелася б быць каму-небудзь абавязаным.

— Што за размовы! — сказаў вучоны. — Які там доўг! Ты зусім свабодны! Я вельмі рад твайму шчасцю! Ну, ся-

дай, стары дружа, і раскажы мне, як усё гэта адбылося і што ты ўбачыў у тым доме насупраць?

— Зараз раскажу! — сказаў цень і ўсеўся. — Але пры ўмове, што дасце мне слова не гаварыць нікому тут, у горадзе, — дзе б вы мяне ні сустрэлі, — што я быў некалі вашым ценем! Збіраюся жаніцца! Я ў стане ўтрымліваць і не адну сям'ю!

— Не хвалюйся, — сказаў вучоны. — Ніхто не даведаецца, хто ты, уласна, такі! Вось мая рука! Даю табе слова! А слова ж чалавек...

— Слова — цень! — дагаварыў цень — бо іначай ён не мог выказацца.

Увогуле ж вучонаму заставалася толькі здзіўляцца, як шмат было ў ім чалавечага, пачынаючы з самой вопраткі: чорны гарнітур з тонкага сукна, на нагах лакаваныя боты, а ў руках цыліндр, які мог складвацца, так што ад яго заставаліся толькі донца ды поле; пра бірулькі, залаты ланцужок і брыльянтавыя пярсцёнкі мы ўжо гаварылі. Так, цень быў апрануты выдатна, і вось гэта, уласна, надавала яму выгляд чалавека.

— Цяпер я раскажу! — сказаў цень і прыціснуў нагамі ў лакаваных ботах рукаў новага ценю вучонага, які, як сабачка, ляжаў каля яго ног. Нашто ён гэта зрабіў, з фанабэрыі ці, можа, у надзеі прыклеіць яго да сваіх ног — невядома. Цень жа, што ляжаў на падлозе, нават не варухнуўся, увесь ператварыўся ў слых: яму вельмі хацелася ведаць, як гэта можна дабіцца свабоды і стаць сабе самому панам.

— Ведаеце, хто жыў у тым доме? — спытаў былы цень. — Нешта найцудоўнейшае ў свеце — сама Паэзія! Я прабыў там тры тыдні, а гэта тое ж самае, што пражыць на свеце тры тысячы гадоў і прачытаць усё, што прыдуманна і напісана паэтамі, — запэўніваю вас! Я бачыў усё і ведаю ўсё — і гэта шчырая праўда!

— Паэзія! — ускрыкнуў вучоны. — Так, так! Яна часта жыве пустэльнікам у вялікіх гарадах! Паэзія! Я бачыў яе толькі мелькам, ды і то сонны. Яна стаяла на балконе і свяцілася, як паўночнае ззянне! Расказвай жа, расказвай! Ты быў на балконе, зайшоў у дзверы і ..?

— І трапіў у прыхожую! — падхапіў цень. — Вы ж

заўсёды сядзелі і глядзелі на прыхожую. Яна не была асветлена, і ў ёй панаваў нейкі паўзмрок, але праз адчыненыя дзверы бачылася анфілада асветленых пакояў. Мяне б гэта святло знішчыла ўшчэнт, калі б я ў той жа міг не выйшаў да дзяўчыны, але я быў разважлівы і дачакаўся зручнага моманту. Так варта рабіць заўсёды!

— І што ж ты там убачыў? — спытаў вучоны.

— Усё, і я раскажу вам пра ўсё, але... Ці бачыце, я не з гордасці, а... з прычыны той свабоды і ведаў, якія я маю, не кажучы ўжо пра маё становішча ў свеце... Я вельмі б жадаў, каб вы звярталіся да мяне на вы.

— Ах, прашу прабачыць мне! — сказаў вучоны. — Гэта я па старой прывычцы!.. Я з вамі згодзен! І я не забуду гэтага. Але раскажыце, што вы там бачылі?

— Усё! — адказаў цень. — Я бачыў усё і ведаю ўсё!

— Што ж нагадвалі гэтыя ўнутраныя пакоі? — спытаў вучоны. — Ці свежы зялёны лес? Або святы храм? Або вачам вашым адкрылася зорнае неба, якое відаць толькі з горных вяршынь?

— Усё там было! — сказаў цень. — Я, аднак, не заходзіў у тыя пакоі, я заставаўся у прыхожай, у паўцёмры, але там адчуваў сябе выдатна, я бачыў усё, і я ведаю ўсё! Я ж правёў гэтулькі часу ў прыхожай пры двары Паэзіі.

— Ну што ж вы бачылі там? Велічныя шэсці старажытных багоў? Барацьбу герояў шэрай даўніны? Гульні мілых дзяцей, лепятанне аб дзіўных марах?..

— Гавару ж вам, я быў там, значыць, бачыў усё, што толькі можна было бачыць! Калі б вы з'явіліся там, вы не сталі б чалавекам, а я ім стаў! Я спазнаў там сваю ўласную натуру, сваю прыродную роднасць з паэзіяй. Так, у тыя часы, калі я быў з вамі, я яшчэ і не думаў пра нешта падобнае. Але прыпомніце толькі, як я заўсёды дзіўна вырастаў на ўсходзе і захадзе сонца! Пры святле ж месяца я быў прыкметны не больш, чым вы! Але тады яшчэ я не разумеў сваёй натуры, мяне азарыла толькі ў прыхожай! Там я стаў чалавекам, зусім сталым. Але вас ужо не было ў гарачай краіне; паміж тым, я, у якасці чалавека, саромеўся ўжо з'яўляцца ў сваім ранейшым выглядзе: мне патрэбны былі боты, прыстойны касцюм, адным словам, я меў патрэбу ва ўсім гэтым знешнім чалавечым глянцы, пры якім прызнаюць вас за

чалавека. І вось я знайшоў сабе сховішча... Так, вам я прызнаюся ў гэтым, вы ж не надрукуеце гэта: я знайшоў сабе сховішча пад спадніцай гандляркі ласункамі! Жанчына і не здагадвалася, што яна хавала! Выходзіў я толькі вечарам, бегаў па вуліцах пры святле месяца, выцягваўся на ўвесь рост па сцяне — гэта так прыемна казыча спіну! Узбіраўся па сценах наверх, злазіў уніз, заглядваў у вокны верхніх паверхаў, заглядваў і ў залы, і на гарышчы, заглядваў і туды, куды ніхто не мог заглядваць, бачыў тое, чаго ніхто не павінен быў бачыць! І я даведаўся, які, па сутнасці, ганебны свет! Далібог, я не хацеў бы нават быць чалавекам, калі б толькі не лічылася гэта нечым асаблівым! Я заўважыў самае неверагоднае ў жанчын, у мужчын, у бацькоў, нават у мілых, цудоўных дзетак. Я бачыў тое, — дадаў цень, — чаго ніхто не павінен быў — але вельмі хацеў! — бачыць — тайныя недахопы і грахі людскія. Калі б друкаваўся ў газетах, мяне б чыталі! Але я пісаў толькі зацікаўленым асобам і наводзіў на ўсіх і ўсюды, дзе б я ні з'яўляўся, толькі жаж! Усе так баяліся мяне і так любілі! Прафесары прызнавалі мяне сваім калегам, краўцы апрашалі мяне — касцюмаў у мяне цяпер удосталь, — манетчыкі чаканілі для мяне манеты, а жанчыны захапляліся маёй прыгажосцю! І вось я стаў тым, кім ёсць. А цяпер я развітаюся з вамі: вось мая картка. Жыву я на сонечным баку, і ў дажджлівае надвор'е заўсёды дома!

З гэтымі словамі цень пайшоў.

— Як жа гэта ўсё дзіўна! — сказаў вучоны.

Ішлі дні і гады; раптам цень зноў з'явіўся да вучонага.

— Ну, як справы? — спытаў ён.

— На жаль! — адказваў вучоны. — Я пішу пра ісціну, дабро і прыгажосць, а нікому да гэтага няма справы. Я проста ў роспачы: мяне гэта так засмучае.

— А вось мяне — не! — сказаў цень. — Таму я ўсё таўсцёю, а гэта самае галоўнае! Так, не ўмееце вы жыць на свеце. Яшчэ захварэеце, не дай Бог. Вам трэба пападарожнічаць трохі. Я якраз і збіраюся летам — хочаце паехаць са мной? Мне патрэбны людзі ў дарозе, дык ці не паедзеце вы... у якасці майго ценю? Сапраўды, ваша кампанія была б для мяне вельмі прыемнай; усе выдаткі я бяру на сябе!

— Не, гэта ўжо занадта! — раззлаваўся вучоны.

— Ды гэта як глянуць на справу! — сказаў цень.— Паездка прынесла б вам вялікую карысць! А варта толькі вам згадзіцца, быць маім ценом,— і вы паедзеце за мой кошт!

— Гэта ўжо абы-што! — аж крыкнуў вучоны.

— Такі свет,— сказаў цень.— Такім ён і застанецца!

І цень пайшоў.

Вучоны адчуваў сябе блага, а гора і клопаты па-ранейшаму хадзілі за ім: ён пісаў пра ісціну, дабрыню і прыгажосць, а людзі разумелі ўсё гэта не больш, чым каровы траву. Нарэшце ён зусім захварэў.

— Вас не пазнаць, вы зрабіліся проста ценом! — гаварылі вучонаму людзі, і па яго спіне прабягалі дрыжкі ад думкі, якая заўсёды прыходзіла яму ў галаву пры гэтых словах.

— Вам трэба ехаць куды-небудзь на воды! — сказаў цень, які зноў павярнуўся да яго.— Нічога іншага для вас не застаецца! Я згодны ўзяць вас з сабою дзеля нашага знаёмства. Я бяру на сябе ўсе выдаткі па падарожжы, а вы апішаце нашу паездку і будзеце прыемна забаўляць мяне ў дарозе. Я збіраюся на воды; мая барада не расце так, як трэба, а гэта ж нейкая хвароба,— барада павінна быць! Ну, будзьце разважлівым, прымайце маю прапанову: мы ж паедзем як таварышы.

І яны паехалі. Цень зрабіўся панам, а пан ценом. Яны былі неразлучныя: і ехалі, і гутарылі, і хадзілі заўсёды разам — то плячо ў плячо, то цень наперадзе вучонага, то ззаду, у залежнасці ад таго, дзе знаходзіцца сонца. Але цень умеў выдатна трымацца панам, а вучоны, па сардэчнай дабрыні, нават і не заўважаў гэтага. Ён быў увагуле такі слаўны, шчыры чалавек, і неяк узяў ды сказаў ценю:

— Мы ж цяпер таварышы, ды і выраслі разам — будзем жа на ты, гэта будзе па-сяброўску!

— У ваших словах сапраўды шмат шчырай добра-зыхлівасці! — сказаў цень.— І я таксама хачу быць з вамі шчырым. Вы, як чалавек вучоны, ведаеце, напэўна, якімі звіацтвамі вызначаецца чалавечая натура! Некаторым, напрыклад, непрыемна дакранацца да шэрай паперы, іншыя ўздрыгваюць усім целам, калі пры іх правесці

цвіком па шкле. Вось такое ж пачуццё авалодвае і мною, калі вы кажаце мне «ты». Я адчуваю сябе зусім прыгнечаным, як бы звездзеным да ранейшага майго стану. Вы бачыце, што гэта проста хваравітае пачуццё, а не гордасць з майго боку. Я не магу дазволіць вам гаварыць мне «ты», але сам ахвотна буду казаць вам «ты»; такім чынам ваша жаданне будзе выканана хоць напалову.

І вось цень пачаў гаварыць свайму ранейшаму пану «ты».

«Гэта, аднак, абы-што, — падумаў вучоны. — Я павінен звярнуцца да яго на вы, а ён мне тыцкае».

Але рабіць было нечага.

Нарэшце яны прыбылі на воды. На водах праходзіў вялікі з'езд чужаземцаў. У ліку гасцей была і адна прыгажуня прынцэса, якая пакутвала ад надзвычай праніклівага позірку, а гэта ж не жарт, — любога напалохае.

Яна адразу заўважыла, што чужаземец, які толькі што прыбыў, зусім не падобны на ўсіх іншых людзей.

— Хоць і гавораць, што ён прыехаў сюды дзеля таго, каб адпусціць сабе бараду, але мяне ж не абманеш: я бачу, што ён проста не можа адкідваць цень!

Цікаўнасць яе была падбухторана, і яна, не доўга думаючы, падышла да незнаёмца, што прагульваўся, і пачала з ім размаўляць. Паколькі яна была прынцэсай, то без усіх цырымоній, сказала яму:

— Ваша хвароба, думаю, у тым, што вы не можаце адкідваць ад сябе цень.

— А ваша каралеўская вялікасць, спадзяюся, хутка ўжо паправіцца! — сказаў цень. — Я ведаю, што вы пакутвалі хваробай вачэй. Цяпер, як бачу, паправіліся! У мяне якраз незвычайны цень. Ці не заўважылі вы асобу, якая пастаянна ходзіць за мной? Ва ўсіх людзей — звычайныя цені, але я ўвогуле вораг усяму звычайнаму, і я іншыя апрачаюць слуг сваіх у ліўрэ з больш тонкага сукна, чым носяць самі, так я апрашу свой цень як чалавека і нават прыставіў да яго цень. Усё гэта каштуе мне вельмі дорага, але я ў такіх выпадках грошай не шкадую. «Вось як! — падумала прынцэса. — Дык я і на самой справе паправілася? Так, гэтыя воды — лепшыя ў свеце. Трэба прызнацца, што воды маюць у наш час сапраўды здзіўную

сілу. Але я пакуль не паеду,— цяпер тут будзе яшчэ цікавей. Мне вельмі падабаецца гэты чужынец. Толькі б барада яго не вырасла, а то ён паедзе!»

Вечарам быў бал, і прынцэса танцавала з ценем. Танцавала лёгка, але цень быў яшчэ лягчэйшы; такога танцора прынцэса яшчэ не сустракала. Яна сказала яму, з якой краіны прыбыла, і выявілася, што ён ведаў гэтую краіну і нават быў там, але прынцэса якраз тады ад'язджала некуды. Ён заглядваў ва ўсе вокны, бачыў тое-сёе і таму мог адказваць прынцэсе на ўсе пытанні і нават рабіць такія намёкі, якія яе вельмі здзівілі і ад якіх яна пачала лічыць яго разумнейшым чалавекам на свеце. Веды яго проста здзіўлялі яе, і яна прасякла да яго найвялікай павагай. Станцаваўшы з ім яшчэ раз, яна канчаткова закахалася ў яго, і цень гэта выдатна заўважыў: прынцэса так і працінала свайго кавалера поглядам. Станцаваўшы з ценем яшчэ раз, прынцэса была гатова прызнацца яму ў каханні, але разважлівасць узяла усё-такі верх, яна падумала пра сваю краіну, дзяржаву і народ, якімі ёй трэба было кіраваць. «Разумны ён, разумны,— сказала яна самой сабе,— і гэта цудоўна; танцуе ён выдатна, і гэта таксама добра, але ці валодае ён грунтоўнымі пазнаннямі, што таксама вельмі патрэбна! Трэба яго праэкзаменаваць».

І яна зноў пачала з ім размову і назадавала яму шмат цяжкіх пытанняў, на якія і сама не змагла б адказаць.

Цень зрабіў здзіўленую міну.

— Дык вы не можаце адказаць мне? — спытала прынцэса.

— Усё гэта я вывучаў яшчэ ў дзяцінстве! — адказаў цень.— Я думаю, нават цень мой, які стаіць ля дзвярэй, зможа адказаць вам.

— Ваш цень?! — здзівілася прынцэса.— Гэта было б проста незвычайна!

— Я, ці бачыце, сцвярджаю,— сказаў цень,— але думаю, што ён можа,— ён жа гэтулькі гадоў неразлучны са мной і трохі наслухаўся мяне! Але, ваша каралеўская вялікасць, дазвольце мне звярнуць вашу ўвагу на адну акалічнасць. Цень мой вельмі ганарыцца тым, што слыве чалавекам, і калі вы не хочаце сапсаваць яму настрой, вам

трэба абыходзіцца з ім, як з чалавекам! Іначай ён не будзе ў стане адказваць як трэба.

— Што ж, гэта мне падабаецца! — адказала прынцэса і, падышоўшы да вучонага, які стаяў каля дзвярэй, загаварыла з ім пра сонца, пра месяц, пра знешнія і ўнутраныя бакі і ўласцівасці жыцця чалавечай прыроды.

Вучоны адказваў на ўсе яе пытанні добра і разумна. «Што гэта павінен быць за чалавек, — падумала прынцэса, — калі нават цень яго такі разумны! Для майго народа і дзяржавы будзе сапраўдным дабрадзействам, калі я выберу яго сабе мужам. Так я і зраблю!»

І хутка яны вырашылі паміж сабой гэтае пытанне. Ніхто, аднак, не павінен быў ведаць нічога, пакуль прынцэса не вернецца дамоў, у сваю дзяржаву.

— Ніхто, ніхто, нават мой уласны цень! — настойваў цень, які меў на гэта сваю прычыну.

Нарэшце яны прыбылі ў краіну, якой кіравала прынцэса, калі бывала дома.

— Паслухай, дружа! — сказаў тут цень вучонаму. — Цяпер я дасягнуў вышэйшага шчасця і магутнасці чалавечай і хачу зрабіць тое-сёе і для цябе! Ты застанешся пры мне, будзеш жыць у маім палацы, ездзіць са мной у каралеўскай карэце і атрымліваць сто тысяч рыксдалераў у год. Але за гэта ты павінен дазволіць называць цябе ценем усім і кожнаму. Ты не павінен і заікацца, што быў калі-небудзь чалавекам. А раз у год, у сонечны дзень, калі я буду на балконе перад усім народам, ты павінен будзеш ляжаць ля маіх ног, як і патрэбна ценю. Трэба табе сказаць, што я жанюся на прынцэсе; вяселле — сёння вечарам.

— Не, гэта ўжо абы-што! — ускрыкнуў вучоны. — Не хачу я гэтага і не зраблю! Гэта азначала б — абманьваць усю краіну і прынцэсу! Я скажу ўсё! Скажу, што я чалавек, а ты толькі пераапануты цень — усё, усё скажу!

— Ніхто не паверыць табе! — сказаў цень. — Ну, будзь жа разважным, а то я паклічу варту!

— Я пайду да прынцэсы! — сказаў вучоны.

— Ну, а я траплю да яе раней за цябе! — сказаў цень. — А ты пойдзеш пад арышт.

Так і сталася: варта падпарадкавалася таму, за каго, як усе ведалі, выходзіла замуж прынцэса.

— Ты дрыжыш! — сказала прынцэса, калі цень зайшоў да яе. — Што-небудзь здарылася? Не захварэй, глядзі! Сёння ж вечарам наша вяселле!

— Ах, я пражыў толькі што страшную хвіліну! — сказаў цень. — Падумай... Ды ці шмат, па сутнасці, патрэбна мазгам якога-небудзь няшчаснага ценю!.. Падумай, мой цень звiхнуўся, уявіў сябе чалавекам, а мяне называе — падумай толькі — сваім ценем!

— Які жых! — сказала прынцэса. — Спадзяюся, яго замкнулі?

— Вядома, але я баюся, што ён ніколі не апамятаецца!

— Бедны цень! — уздыхнула прынцэса. — Ён вельмі няшчасны! Было б сапраўдным дабрадзеям пазбавіць яго ад той часцінкі жыцця, якая яшчэ ёсць у ім. А калі добра падумаць, дык, па-мойму, нават неабходна пакончыць з ім як найхутчэй і без шуму!

— Усё-такі гэта жорстка! — сказаў цень. — Ён быў маім вечным слугой! — і цень прытворна ўздыхнуў.

— У цябе высакародная душа! — сказала прынцэса. Вечарам увесь горад быў ілюмінаваны, грывелі гарматныя стрэлы, салдаты віталі стрэльбамі. Вось было вяселле! І прынцэса з ценем выйшлі на балкон паказацца народу, які яшчэ раз пракрычаў ім «ура».

Вучоны не чуў гэтай радасці — з ім ужо ўсё было скончана.

БРЫДКАЕ КАЧАНЯ

Хораша было за горадам! Стаяла лета. На полі ўжо залацілася жыта, авёс зелянеў, сена было складзена ў стагі; па зялёным лузе пахаджаў даўганогі бусел і балакаў па-егіпецку — гэтай мове ён навучыўся ад сваёй маці. За палямі і лугамі цягнуў вялікі лес, а ў лесе хаваліся глыбокія сінія азёры. Так, хораша было за горадам! Сонца асвятляла старую сядзібу, абкружаную глыбокімі канавамі з вадой. Уся зямля — ад сценаў хаты да самай вады — зарасла лопухам, ды такім высокім, што маленькія дзеці маглі стаяць пад самымі буйнымі яго лістамі ў поўны рост.

У гушчары лопуху было гэтак жа глуха і дзіка, як у

густым лесе, і вось там сядзела на яйках качка. Сядзела яна ўжо даўно, і ёй гэты занятак даволі-такі надакучыў. Да таго ж яе рэдка наведвалі, — іншым качкам было больш даспадобы плаваць па канаўках, чым сядзець у лопуху ды кракаць разам з ёю.

Нарэшце яечныя шалупайкі затрашчалі.

Качаняты заварушыліся, застукалі дзюбкамi і высу-нулі галоўкі.

— Піп, піп! — сказалі яны.

— Крак, крак! — адказала качка. — Паспяшайцеся.

Качаняты выкараскаліся сяк-так са шкарлупіны і сталі азірацца наўкол, разглядваючы зялёныя лісты лопуху. Маці не перашкаджала ім — зялёны колер карысны для вачэй.

— Ах, які вялікі свет! — сказалі качаняты.

Ну вядома! Зараз ім было куды вальней, чым у шкарлупіне.

— Ці не думаеце вы, што тут і ўвесь свет? — сказала маці. — Ды не! Ён цягнецца далёка-далёка, туды, за сад, за поле... Але, шчыра кажучы, там я зроду не была!.. Ну што, усе ўжо выбраліся? — І яна ўзнялася на ногі. — Ды не, яшчэ не ўсе. Самае вялікае яйка цалюткае! Ды калі ж гэтаму будзе канец! Я хутка зусім страчу цярпенне.

І яна ўселася зноў.

— Ну, як справы? — запытала старая качка, прасу-нуўшы галаву ў гушчар лопуху.

— Ды вось, з адным яйкам ніяк не магу справіцца, — сказала маладая качка. — Сяджу, сяджу, а яно ўсё не лопаецца. Затое зірні на тых малечаў, што ўжо вылупіліся. Проста цуд! Усе, як адзін, — у бацьку. А ён, нягоднік, нават не наведаў мяне ні разу!

— Пастой, пакажы мне спачатку тое яйка, якое не лопаецца, — сказала старая качка. — Ці не індычынае яно, чаго добрага? Ну канешне! Вось менавіта так і мяне аднойчы ашукалі. А колькі клопатаў было ў мяне потым з гэтымі індычанятамі! Ты не паверыш: яны гэтак баяцца вады, што іх не загоніш у канаву. Я й шыпела, і кракала, і проста штурхала іх у ваду, — не ідуць, ды і толькі. Дай хіба яшчэ раз зірну. Ну, так і ёсць! Індычынае! Кідай яго ды ідзі вучы сваіх дзетак плаваць!

— Ды не, я, мабыць, пасяджу, — сказала маладая качка. — Ужо столькі цярпела, што можна яшчэ крыху цярпець.

— Ну і сядзі! — сказала старая качка і пайшла.

І вось нарэшце вялікае яйка трэснула.

— Піп, піп! — запішчала птушаня і вывалілася са шкарлупіны. Але ж якое яно было вялікае і брыдкае!

Качка агледзела яго з усіх бакоў і ўсплёснула крыламі.

— Жахлівы вырадак! — сказала яна. — І зусім не падобны на іншых! Ці ж не індычанё гэта і на самой справе? Але ж у ваду ён у мяне патрапіць, хай сабе мне давядзецца спіхнуць яго туды сілай!

На наступны дзень надвор'е стаяла цудоўнае, зялёны лопух быў заліты сонцам.

Качка з усёй сваёй сям'ёй накіравалася да канавы. Боўць! — і яна апынулася ў вадзе.

— Крак-крак! За мной! Хутка! — паклікала яна, і качаняты адзін за адным таксама бухнуліся ў ваду.

Спачатку вада накрыла іх з галавою, але яны зараз жа вынырнулі і выдатна паплылі наперад. Лапкі ў іх так і запрацавалі, так і запрацавалі. Нават брыдкае шэрае качаня не адставала ад іншых.

— Якое ж гэта індычаня? — сказала качка. — Вунь як слаўна грабе лапкамі! І як прама трымаецца! Не, гэта мой уласны сын. Ды ён зусім не такі і брыдкі, калі добра прыгледзецца да яго. Ну, хуценька, хуценька за мной! Я зараз выведу вас на людзі — мы пойдзем на птушыны двор. Толькі трымайцеся бліжэй да мяне, каб хто-небудзь не наступіў на вас, ды сцеражыцеся кошка!

Хутка качка з усім сваім вывадкам дабралася да птушынага двара. Бог ты мой! Што тут быў за шум! Дзве качыныя сям'і біліся з-за галоўкі вугра. І ўрэшце рэшт гэтая галоўка дасталася кошцы.

— Вось так заўсёды і бывае ў жыцці! — сказала качка і аблізнула язычком дзюбу — яна і сама была не супраць паспытаць вугрынай галоўкі. — Ну, ну, варушыце лапкамі! — закамандавала яна, павярнуўшыся да качанят. Кракніце і пакланіцеся вунь той старой качцы! Яна тут знатнейшая за ўсіх. Яна іспанскай пароды і таму такая тлустая. Бачыце, у яе на лапцы чырвоны шматок! Як прыгожа!

Гэта вышэйшая адзнака, якой толькі можа ўдастоіцца качка. Гэта значыць, што яе не хочучь згубіць,— па гэтым шматку яе адразу пазнаюць і людзі, і жывёлы. Ну, хутка! Ды не трымайце лапкі разам! Добра выхаванае качаня павінна выварочваць лапкі наверх. Вось так! Глядзіце. Цяпер нахіліце галоўкі і скажыце: «Крак!»

Качаняты так і зрабілі.

Але іншыя качкі агледзелі іх і гучна загаварылі:

— Ну вось, яшчэ цэлая плойма! Быццам без іх нас мала было! А адно якое брыдкае! Гэтага ўжо мы ніяк не пацерпім!

І зараз жа адна качка падляцела і дзеўбанула яго ў шыю.

— Пакіньце яго! — сказала качка-маці. — Яно ж вам нічога не зрабіла!

— Хай сабе і так. Але якое яно вялікае і нязграбнае! — прашыпела злая качка. — Не пашкодзіць яго трохі правучыць.

А знатная качка з чырвоным шматком на лапцы сказала:

— Слаўныя ў цябе дзеткі! Усе вельмі, вельмі мілыя, акрамя аднаго, бадай... Небарака не ўдаўся! Добра было б яго перарабіць.

— Гэта немагчыма, ваша міласць, — адказала качка-маці. — Яно непрыгожае — гэта праўда, але ў яго добрае сэрца. А плавае яно не горш, адважваюся нават сказаць — лепей за іншых. Я думаю, з цягам часу яно выраўнуецца і стане трохі меншае. Яно занадта доўга пралажала ў яйку і таму трохі перарасло. — І яна разгладзіла дзюбкай пёркі на яго спіне. — Акрамя таго, яно качар, а качару прыгажосць не вельмі патрэбна. Я думаю, яно вырасце моцным і праб'е сабе дарогу ў жыццё.

— Астатнія качаняты вельмі, вельмі мілыя! — сказала знатная качка. — Ну, будзьце як дома, а калі знойдзеце вугрыную галоўку, можаце прынесці яе мне.

І вось качаняты сталі паводзіць сябе як дома. Толькі беднаму качаняці, якое вылупілася пазней за іншых і было такое брыдкае, ніхто не даваў праходу. Яго дзяўблі, штурхалі і дражнілі не толькі качкі, але нават куры.

— Занадта вялікае! — казалі яны.

А індыйскі певень, які нарадзіўся са шпорамі на нагах

і таму ўяўляў сябе ледзь не імператарам, надзьмуўся і, быццам карабель на ўсіх ветразях, падляцеў проста да качаняці, паглядзеў на яго і злосна залапатаў; грабеньчык у яго ажно наліўся крывёй. Беднае качаня проста не ведала, што яму рабіць, куды падзецца. І трэба ж было яму нарадзіцца такім брыдкім, што ўвесь птушыны двор смяецца над ім!

Так прайшоў першы дзень, а потым стала яшчэ горш. Усе гналі беднае качаня, нават браты і сёстры злосна казалі яму: «Хай бы кошка сцапала цябе, агідны вырадак!» А маці дадала: «Вочы б мае на цябе не глядзелі!» Качкі шчыпалі яго, куры дзяўблі, а дзяўчына, якая давала птушкам корм, адштурхоўвала яго нагой.

Нарэшце качаня не вытрымала. Яно перабегла праз двор і, распусціўшы свае няўключныя крыльцы, сям-так перавалілася цераз плот проста ў калючыя кусты.

Маленькія птушачкі, што сядзелі на галінах, разам успыхнулі і разляцеліся ў розныя бакі.

«Гэта таму, што я такое брыдкае», — падумала качаня і, заплюшчыўшы вочы, кінулася бегчы, само не ведаючы куды. Яно бегла да той пары, пакуль не апынулася ў болоце, дзе жылі дзікія качкі.

Тут яно правяло ўсю ноч. Беднае качаня стамілася, і яму было вельмі сумна.

Раніцай дзікія качкі прачнуліся ў сваіх гнёздах і ўбачылі новага таварыша.

— Гэта што за птушка? — спыталі яны.

Качаня круцілася і кланялася ва ўсе бакі, як магло.

— Ну і брыдкае ж ты! — казалі дзікія качкі. — Аднак нам што да таго, толькі б ты не лезла да нас у радню.

Небарака! Дзе ўжо яму было думаць пра гэта! Толькі б дазволілі жыць у чароце ды піць балотную ваду, — пра іншае яно і не думала.

Так яно праседзела ў балоце два дні. На трэці дзень туды прыляцелі два дзікія гусакі. Яны зусім нядаўна навучыліся лётаць і таму вельмі важнічалі.

— Слухай, дружа! — казалі яны. — Ты такі дзіўны, што на цябе глядзець весела. Хочаш сябраваць з намі? Мы птушкі вольныя — куды хочам, туды і ляцім. Тут паблізу ёсць яшчэ балота, там жывуць вельмі мілыя дзікія гускі-

паненкі. Яны ўмеюць гаварыць: «Рап! Рап!» Ты такі забаўны, што, чаго добрага, будзеш карыстацца ў іх вялікім поспехам.

Піф! Паф! — прагучала раптам над балотам, і абодва гусака ўпалі ў чараты мёртвыя, а вада пачырванела ад крыві.

Піф! Паф! — пачулася зноў, і цэлая чарада дзікіх гусей узнялася над балотам. Грымеў стрэл за стрэлам. Паляўнічыя акружылі балота з усіх бакоў, некаторыя з іх залезлі на дрэвы і вялі страляніну зверху. Блакітны дым воблакамі ахутываў вершаліны дрэў і слаўся над вадой. Па балоце шнырылі паляўнічыя сабакі. Толькі і чуваць было: шлёп-шлёп! І чарот гайдаўся. Беднае качаня ад страху было ледзь жывое. Толькі яно хацела схаваць галаву пад крыльца, як раптам проста перад ім вырас паляўнічы сабака з высунутым языком і ззяючымі злымі вачамі. Ён зірнуў на качаня, ашчэрыў вострыя зубы і — шлёп-шлёп! — пабег далей.

«Здаецца, пранесла, — падумала качаня і перавяло дух. — Відаць, я такое брыдкае, што нават сабаку агідна з’есці мяне!»

І яно прытаілася ў чароце. А над яго галавой раз-пораз свістаў шрот, чуліся стрэлы.

Страляніна змоўкла толькі адвячоркам, але качаня доўга яшчэ баялася паварушыцца.

Прайшло некалькі гадзін. Нарэшце яно асмелілася ўстаць, асцярожна агледзелася наўкол і кінулася бегчы далей па полі і лузе.

Дзьмуў такі моцны сустрэчны вецер, што качаня ледзь-ледзь перасоўвала лапкі.

Да ночы яно дабралася да маленькай убогай хаткі. Хатка гэтак струхлела, што гатова была ўпасці, ды не ведала, на які бок, таму і трымалася.

Вецер так і падхопліваў качаня, — даводзілася прыціскацца да самой зямлі, каб не знесла.

На шчасце, яно заўважыла, што дзверы хаткі саскочылі з адной завесы і гэтак перакасіліся, што праз шчыліну можна лёгка прабрацца ўсярэдзіну. І качаня прабралася.

У хатцы жыла старая са сваёй курай і катом. Ката яна

звала Сыночкам; ён умеў выгінаць спіну, мурлыкаць і нават сыпаць іскрамі, але дзеля гэтага трэба было пагладзіць яго супраць поўсці. У курыцы былі маленькія кароценькія ножкі, і таму яе так і празвалі Каратканожкай. Яна старанна несла яйкі, і старая любіла яе, як дачку.

Раніцай качаня заўважылі. Кот пачаў мурлыкаць, а кура кудахтаць.

— Што там такое? — запытала старая.

Яна паглядзела наўкол і ўбачыла ў куце качаня, але сослепу прыняла яго за тлустую качку, якая адбілася ад хаты.

— Вось дык знаходка! — сказала старая. — Зараз у мяне будуць качыныя яйкі, калі толькі гэта не качар.

І яна вырашыла пакінуць бяздомную птушку ў сябе.

Але прайшло тыдні тры, а яек усё не было.

Сапраўдным гаспадаром у хаце быў кот, а гаспадыняй — курыца. Абое яны заўсёды казалі: «Мы і ўвесь свет!» Яны лічылі саміх сябе паловай усяго свету, і прытым лепшай паловай. Качаняці, праўда, здавалася, што на гэты конт можна быць іншай думкі. Але курыца гэтага не дапускала.

— Ці ўмееш ты несці яйкі? — спытала яна качаня.

— Не!

— Дык і трымай язык на прывязі!

А кот запытаў:

— Ці ўмееш ты выгінаць спіну, сыпаць іскрамі і мурлыкаць?

— Не!

— Дык і не лезь са сваёй думкай, калі гавораць разумныя людзі!

І качаня сядзела ў куце, надзьмуўшыся.

Неяк аднойчы дзверы шырока расчыніліся, і ў пакой уварваліся струмень свежага паветра і яркі сонечны прамень. Качаня так моцна пацягнула на волю, так захацелася яму паплаваць, што яно не магло стрымацца і сказала пра гэта курыцы.

— Ну, што яшчэ выдумала? — накінулася на яго курыца. — Гультуеш, вось табе ў галаву і лезе рознае глупства! Нясі лепш яйкі альбо мурлыкай, вось дурасць і пройдзе!

— Ах, плаваць так прыемна! — сказала качаня. — Та-

кое задавальненне нырнуць уніз галавой у самую глыбіню!

— Вось дык задавальненне! — сказала курыца. — Ты зусім з глузду з'ехала! Спытай у ката — ён раз-важлівейшы за ўсіх, каго я ведаю, — ці падабаецца яму плаваць і ныраць? Пра сябе самую я ўжо не кажу. Спытай, нарэшце, у нашай старой пані, разумнейшага за яе, напэўна, нікога няма на свеце! Яна табе скажа, ці любіць яна ныраць уніз галавой у самую глыбіню!

— Вы мяне не разумееце! — сказала качаня.

— Калі ўжо мы не разумеем, дык хто цябе і зразумее! Ты, відаць, хочаш быць разумнейшай за ката і нашу пані, не кажучы ўжо пра мяне! Не наравіся і будзь удзячнае за ўсё, што для цябе зрабілі! Цябе прытулілі, прыгрэлі, ты трапіла ў такое грамадства, у якім можаш нечаму навучыцца. Але ты пустая галава, і размаўляць з табою не варта. Павер ужо мне! Я жадаю табе добра, таму і сваруся на цябе. Так заўсёды робяць сапраўдныя сябры. Старайся ж несці яйкі альбо навучыся мурлыкаць ды сыпаць іскрамі!

— Я думаю, мне лепей пайсці адсюль куды вочы глядзяць! — сказала качаня.

— Ну і йдзі сабе! — адказала курыца.

І качаня пайшло. Яно жыло на возеры, плавала і нырала ўніз галавой, але ўсе наўкол па-ранейшаму смяяліся з яго і называлі брыдкім і агідным.

А між тым настала восень. Лісты на дрэвах пажоўклі і пабурэлі. Яны так і сыпаліся з галін, а вецер падхопліваў іх і кружыў у паветры. Стала вельмі холадна. Цяжкія хмары сеялі на зямлю то град, то снег. Нават варона, седзячы на агароджы, каркала ад холаду на ўсё горла. Брр! Замерзнеш ад адной думкі пра такую сцёжу!

Дрэнна даводзілася беднаму качаняці.

Раз адвяхоркам, калі сонейка яшчэ ззяла на небе, з-за лесу ўзнялася цэлая чарада цудоўных, вялікіх птушак. Такіх прыгожых птушак качаня ніколі яшчэ не бачыла — усе белыя як снег, з даўгімі гнуткімі шыямі.

Гэта былі лебедзі.

Іхні крык быў падобны на гукі трубы. Яны распрасцерлі свае шырокія магутныя крылы і паляцелі з халодных лугоў у цёплыя краі, за сінія моры... Вось ужо яны

«Жаба»

«Стары дом»

ўзняліся высока-высока, а беднае качаня ўсё глядзела ім услед, і нейкая незразумелая трывога ахапіла яго. Яно закруцілася ў вадзе, як ваўчок, выцягнула шыю і таксама закрычала, ды так моцна і дзіўна, што само спалохалася. Яно не магло адвесці вачэй ад гэтых цудоўных птушак, а калі яны зусім зніклі, яно нырнула на самае дно, потым выплыла зноў і ўсё-ткі доўга яшчэ не магло апамятацца. Качаня не ведала, як завуць гэтых птушак, не ведала, куды яны ляцяць, але палюбіла іх, як не любіла да гэтай пары нікога на свеце. Прыгажосці іхняй яно не зайздросціла. Яму і ў галаву не прыходзіла, што яно можа быць такім жа прыгожым, як яны.

Яно было б вельмі рада, калі б хоць качкі не адштурхоўвалі яго ад сябе. Беднае брыдкае качаня!

Зіма настала вельмі халодная. Качаня павінна было плаваць па возеры без адпачынку, каб не даць вадзе замерзнуць зусім, але з кожнай ноччу палонка, у якой яно плавала, рабілася ўсё меншай і меншай. Мароз быў такі, што нават лёд патрэскаў. Качаня нястомна працавала лапкамі. Нарэшце яно зусім знясілела і прымерзла да лёду.

Ранкам побач праходзіў селянін. Ён убачыў прымерзлае да лёду качаня, разбіў лёд сваім драўляным чаравікам і аднёс паўмёртвую птушку дамоў да жонкі.

Качаня адагрэлі.

Дзеці задумалі пагуляць з ім, але качаняці падалося, што яны хочуць пакрыўдзіць яго. Яно кінулася са страху ў кут і трапіла проста ў даёнку з малаком. Малако пацякло па падлозе.

Гаспадыня ўскрыкнула і пляснула рукамі, а качаня забегала па пакоі, уляцела ў кадушку з маслам, а адтуль у бочку з мукой. Лёгка ўявіць, на што яно стала падобнае!

Гаспадыня лаяла качаня і ганялася за ім з вугальнымі шчыпцамі, дзеці бегалі, збіваючы адзін аднаго з ног, рагаталі і пішчалі. Добра, што дзверы былі адчынены, — качаня выбегла, растапырыўшы крылы, кінулася ў кусты, проста на толькі што выпаўшы снег, і доўга-доўга ляжала там непрытомнае.

Было б вельмі журботна расказваць пра ўсе беды і няшчасці брыдкага качаняці ў гэтую суровую зіму.

Нарэшце сонейка зноў прыгрэла зямлю сваімі цёплымі промнямі. Зазвінелі жаўрукі ў полі. Вярнулася вясна!

Качаня вылезла з чароту, дзе яно хавалася ўсю зіму, узмахнула крыламі і паляцела. Крылы яго цяпер былі куды мацнейшыя, чым раней, яны зашумелі і ўзнялі яго над зямлёй. Не паспела яно апамятацца, як даляцела ўжо да вялікага саду. Яблыні стаялі ўсё ў квецені, духмяны бэз схіляў свае доўгія зялёныя галіны над звілістым каналам. Ах, як тут было добра, як пахла вясной!

І раптам з гушчару чароту выплылі тры цудоўныя белыя лебедзі. Яны плылі так лёгка і плаўна, быццам слізгацелі па вадзе. Качаня пазнала гэтых цудоўных птушак, і яго ахапіла нейкая незразумелая журба.

«Палячу да іх, да гэтых велічных птушак. Яны, напэўна, задзяўбуць мяне да смерці за тое, што я, такое брыдкае, асмельваюся наблізіцца да іх. Але ўсё роўна! Лепш загінуць ад іхніх удараў, чым трываць шчыпанне качак і курэй, штуршкі птушніцы ды трываць холад і голад зімою!»

І яно апусцілася на вадку і паплыло насустрач цудоўным лебедзям, а лебедзі, згледзеўшы яго, замахалі крыламі і паплылі проста да яго.

— Забіце мяне! — казала брыдкае качаня і нізка схіліла галаву.

І раптам у чыстай, як люстэрка, вадзе яно ўбачыла сваё ўласнае адлюстраванне. Яно было ўжо не брыдкім цёмна-шэрым качанём, а прыгожым белым лебедзем!

Зараз качаня было нават рада, што перанесла столькі гора і бед. Яно шмат выцerpела і таму магло лепш ацаніць сваё шчасце. А вялікія лебедзі плавалі наўкол і гладзілі яго сваімі дзюбамі.

У гэты час у сад прыбеглі дзеці. Яны сталі кідаць лебедзям кавалкі хлеба і зерне, а самыя малодшыя з іх закрываў:

— Новы прыляцеў! Новы прыляцеў!

І ўсе астатнія падхапілі:

— Так, новы, новы!

Дзеці пляскалі ў ладкі і скакалі ад радасці. Потым яны пабеглі за бацькам з маці і зноў сталі кідаць у вадку кавалкі хлеба і пірожнага.

І дзеці і дарослыя казалі:

— Новы лебедзь лепшы за ўсіх! Ён такі прыгожы і ма-
лады!

І старыя лебедзі схілілі перад ім галовы.

А ён зусім збянтэжыўся і схаваў галаву пад крыло, сам не ведаючы навошта. Ён успомніў той час, калі ўсе смя-
яліся з яго і гналі прэч. Але ўсё гэта было ў мінулым. Ця-
пер людзі кажуць, што ён самы цудоўны сярод цудоўных
лебедзяў. Бэз схіляе да яго ў вадзі духмяныя галіны, а со-
нейка лашчыць сваімі цёплымі промнямі... І вось крылы
яго зашумелі, стройная шыя выпрасталася, а з грудзей
вырываўся радасны крык:

— Не, пра такое шчасце я і не марыў, калі быў яшчэ
брыдкім качанём!

СВІННЯ-СКАРБОНКА

Ну і шмат жа цацак было ў дзіцячым пакоі — проста не
злічыць! А высока над імі, на шафе, стаяла скарбонка —
гліняная свіння. У спіне ў яе, як і належыць, была прарэза-
на шчыліна для манет. Спачатку гэтая шчыліна была ву-
зенькая, але потым яе трохкі пашырылі ножыкам-
сцізорыкам, каб у яе пралазілі і буйныя срэбныя манеты.
Дзве такія манеты ляжалі ўжо на дне ейнага жыватка, а пра
дробязь і казаць ужо няма чаго. Драбязой свіння была, як
той казаў, бітком набітая, нават і дзынкнуць не магла. Ку-
ды ж болей? Ні адна свіння з грашыма не магла б пажадаць
лепшай долі. Да таго ж яна яшчэ займала вельмі высокае
становішча: стаяла на шафе ды пазірала на ўсіх зверху
ўніз. Яна ведала, што грошай у яе па горла і, варта толькі
пажадаць, яна можа набыць усе цацкі, што ляжаць і стаяць
ўнізе. А ўсведамляць гэта даволі прыемна, ва ўсялякім разе
свінні.

Цацкі ведалі, чаго варта свіння і што яна пра сябе ду-
мае, але не гаварылі аб гэтым. Ды й навошта? Яны і без
таго знаходзілі аб чым пабалбатаць.

Аднаго разу, калі ў дзіцячай нікога не было, з на-
паўадчыненай шуфляды выглянула вялікая лялька. Яна

была ўжо не дужа маладая, не раз губляла галаву, і таму шыя ў яе была падклееная.

Лялька паглядзела направа, налева ды сказала:

— Давайце гуляць у людзей. Ад дакукі і гэта няблага.

— Давайце, давайце! — закрычалі ўсе і замітусіліся ў сваіх каробках і шуфлядах.

Нават карціны і тыя заківаліся на сценах, хаця ім і не варта было паказваць свой адваротны бок, таму што на ім, як вядома, нічога не намалювана.

Было ўжо зусім позна. Прабіла дванаццаць гадзін. У вокны зазіраў маладзік і свяціў на ўсю моц, не патрабуючы за асвятленне аніякае аплаты.

У гульні ўзялі ўдзел усе лялькі да адзінай, нават дзіцячая каляска, хаця яна была такая вялікая ды нязграбная, што яе лічылі хутчэй за мэблю, чым за цацку.

Але каляска на гэта не крыўдавала.

— Кожнаму — сваё, — казала яна. — Не ўсім жа быць паважнымі панамі ды забаўляцца з раніцы да вечара. Трэба некаму і справу рабіць.

Толькі адной свінні-скарбонцы паслалі запрашальны білет. Яе нельга было проста паклікаць, — яна стаяла так высока над усімі, што магла і не дачуцца.

Між іншым, і на пісьмовае запрашэнне свіння не зрабіла ласкі адказаць, прыйдзе яна ці не прыйдзе. Ды зрэшты так і не прыйшла. І сапраўды, навошта ёй спускацца да іншых? Хай іншыя патурбуюцца, каб яна ўсё бачыла, не сыходзячы са свайго месца.

Нічога не паробіш, давялося выканаць ейнае жаданне. Лялечны тэатр паставілі проста насупраць шафы, сцэнай да свінні.

Свята вырашылі пачаць з вясёлай сяброўскай гутаркі, потым меркавалася прадстаўленне і, нарэшце, агульнае чаепіцце.

Менавіта з гутаркі і пачалося. Конік-качалка выказаў некалькі думак аб бягах, скачках ды чыстае конскай пароды, дзіцячая каляска — аб чыгунцы, аб цягніках, якія быццам бы рухаюцца парай, ды аб іншых новаўвядзёнках. Сапраўды, хто ж мог аб гэтым меркаваць, калі не яны... Конік — аб конях, каляска — аб цягніках!.. Насценны гадзіннік разважаў з прычыны палітыкі-тыкі-тыкі!

Гадзіннік думаў, што ідзе паперадзе свайго часу, але злыя языкі сцвярджалі, што ён даволі-такі адстае. Бамбукавы кіёк хваліўся сваім срэбным каўпачком і жалезным чаравічкам. Яшчэ б! Ён жа мог лічыць сябе франтам з галавы да ног! Па ражках канапы моўчкі ляжалі дзве пухленькія, расшытыя шаўкамі падушачкі. Абедзве былі надта міленькія ды надта дурненькія.

Нарэшце пачалася лялечная камедыя.

Лялькі на нітках прадстаўлялі, а лялькі без нітак ды іншыя лялькі павінны былі глядзець і пляскаць у далоні. Тыя ж, у каго не было далоняў, маглі шчоўкаць ды грукаць чым хацелі.

Зрэшты, адзін порсткі бізунчык наадрэз адмовіўся шчоўкаць, калі на сцэну выходзяць старыя, пашарпаныя лялькі, і сказаў, што ён шчоўкае толькі маладзенькім, хораша прыбраным лялечкам.

— Не, па-мойму, калі пляскаць, дык усім, — заявіў пістон.

«А мне б толькі свой кут! — думала плявальніца. — Абы пляваць было ў мяне зручна».

Адным словам, кожны разважаў па-свойму.

Камедыя, калі казаць па праўдзе, была нявартая і граша ламанага, але акцёры гралі выдатна. Яны паказваліся глядачам толькі лепшым сваім бокам, бо гэты бок быў расфарбаваны. А ніткі ў іх былі такія доўгія, што кожная лялька магла граць выдатную ролю, альбо, як кажуць, быць надзвычайнай.

Гледачы былі вельмі расчуленыя. Лялька з падклеенай шыяй да таго размякчэла, што зноў згубіла галаву.

Нават свіння з грашыма і тая ледзь не праслязілася. Ёй захацелася зрабіць што-небудзь добрае, незвычайнае, — напрыклад, нагадаць у сваім завяшчанні лепшага з акцёраў: хай яго пахаваюць побач з ёю, калі надыдзе час...

Карацей кажучы, усе былі вельмі-вельмі задаволеныя. Зрадасці нават адмовіліся ад чаю — і добра зрабілі, бо яго не было. Замест гэтага зноў узяліся балбатаць. Гэта называлася ў іх: «гуляць у людзей». Не тое, каб яны перадражнівалі людзей ці пасміхаліся з іх. Не, яны проста стараліся паводзіць сябе «па-людску»: кожны думаў пра сябе ды яшчэ пра тое, што скажа аб ім свіння з грашыма.

А свіння, падумаўшы аб сваім завяшчанні, ужо не магла думаць ні пра што іншае. «Калі надыдзе час...» Ах, ён заўсёды прыходзіць нечакана-нягадана...

Плясь! Невядома з чаго, свіння раптам звалілася з шафы і разбілася ўшчэнт. Манеты і манеткі пакаціліся на ўсе бакі. Драбязя пры гэтым круцілася ваўчком, а вялікія цяжкія манеты нетаропка каціліся ўздоўж масніц. Далей за ўсіх кацілася адна. Ёй вельмі надакучыла ляжаць у цемрадзі без руху і цяпер хацелася павандраваць па белым свеце — іншых паглядзець і сябе паказаць. Што ж, так яно і здарылася: ўсе манеты і манеткі разбрыліся ў розныя бакі, хто куды.

А гліняныя ачарэпкі ад свінні-скарбонкі вымелі разам са смеццем.

Але ўжо на другі дзень на вярхушцы шафы з'явілася новая свіння-скарбонка. У жываце ў яе яшчэ не было ніводнай манеткі, і таму, колькі б яе ні трэслі, яна не магла дзынкнуць, — зусім як тая старая свіння, у якой живот быў бітком набіты срэбнымі і меднымі грашымі. А па першым часе і гэтага зусім дастаткова.

Дастаткова і з вас, даражэнькія чытачы. Казцы канец.

СУП З КАЎБАСНАЙ ПАЛАЧКІ

I. Суп з каўбаснай палачкі

— Ах, якую вячэру наладзілі нам учора ў палацы, — хвалілася сталая мыш малодшай сяброўцы. Тая не трапіла на прыдворнае баляванне. — Я сядзела дваццаць першай ад нашага мышынага цара, а гэта, згадзіся, даволі някепска! І якіх толькі страў не падавалі да стала! Чэрствы хлеб, скурачкі ад кумпяка, сала, каўбасу, — а пасля зноў усё гэта падносілі. Ежы было столькі, што кожны з нас, мабыць, па два абеды з'еў! А які настрой быў у кожнага, як нязмушана гаманілі, каб ты ведала! Было спакойна і ўтульна. Мы пагрызлі ўсё дарэшты, акрамя каўбасных палачак, — тых, на якіх каўбасу смажаць; акурат на гэтых палачках пад канец засяродзілі ўвагу, і нехта раптам згадаў пра «суп з каўбаснай палачкі». Выявілася, што чуць пра гэты суп усе чулі, але пакаштаваць яго, а тым больш

прыгатаваць самой — нікому не даводзілася. І тады прапанаваў выдатны тост за тую мыш, якая здолее зварыць суп з каўбаснай палачкі, а значыць, зможа стаць старэйшай у прытулку для бедных! Скажы, сястрыца, ці ж не разумна прыдумалі? А стары машыны цар узяўся са свайго трону і голасна, каб усе чулі, заявіў, што зробіць царыцай тую маладзенькую мыш, якая прыгатуе найсмачнейшы суп з каўбаснай палачкі. Даў тэрміну — год і адзін дзень.

— Часу даволі! — сказала маладзейшая мыш. — Але як зварыць гэты самы суп?

Як яго варыць? Пра гэта пыталіся ўсе мышы, і маладыя і старыя. І кожнай хацелася зрабіцца царыцай, але ні ў кога не было ахвоты блукаць па белым свеце, каб даведацца, як гатаваць гэта загадкавае варыва. А седзячы дома, рэцэпту не раздабудзеш. Ды не кожная мыш можа пакінуць сям'ю, родны куток; ды і жыццё на чужыне не дужа салодкае: там не пакаштуеш цвілой скарынкі, не панюхаеш кумпяковай скуркі; іншым разам давядзецца пагаладаць, і чаго добрага ёсць рызыка трапіць у каціныя кіпці.

Шмат хто з кандыдатак у царовы сяброўкі былі дужа занепакоеныя ўсімі гэтымі разважаннямі, і яны выбралі за лепшае застацца дома, і толькі чатыры мышы, маладыя і вёрткія, а да таго і самыя бедныя, пачалі рыхтавацца ў дарогу. Кожная выбрала сабе адну з чатырох краін свету — а раптам некаму з іх усміхнецца шчасце, — і кожная ўзяла з сабою па каўбаснай палачцы, каб не забыць у дарозе, куды і чаго выбралася з дому; да ўсяго гэтага палачка магла выдатна паслужыць вандроўніцам у якасці дарожнага кічка.

На самым пачатку мая яны выправіліся ў шлях і ў маі наступнага года вярнуліся назад, але не ўсе, а толькі трое; пра чацвёртую ніхто нічога не чуў, ніхто нідзе яе не бачыў, а тэрмін, які быў адпушчаны, канчаўся.

— У кожнай бочцы мёду заўсёды знойдзецца лыжка дзёгцю, — незадаволена бурчэў мышыны цар, але ўсё ж загадаў склікаць мышэй з тутэйшых ваколіцаў.

А сабрацца ўсім было загадана на царскай кухні; тут жа асобна ад усіх астатніх, стаялі побач тры мышы-вандроўніцы, а на месцы той, якая не вярнулася, прыдвор-

ныя паставілі каўбасную палачку і абвілі яе чорным жалобным крэпам.

Усім прысутным загадалі весці сябе ціха, пакуль не выкажуцца вандроўніцы і пакуль мышыны цар не аб'явіць свайго канчатковага рашэння.

Ну, а цяпер паслухаем.

II. Што чула і чаму навучылася першая мыш у час сваёй вандроўкі

— Калі я адправілася падарожнічаць па белым свеце, — пачала расказваць мышка, — я, як і шмат хто з маіх аднагодкаў, думала, што даўно ўжо разгрызла і праглынула ўсю зямную мудрасць. Аднак памылялася. Жыццё паказала зусім іншае, і спатрэбіўся цалюткі год і адзін дзень, каб нарэшце спасцігнуць ісціну. Я пакіравала на поўнач і спачатку плыла морам на вялікім караблі. Мне казалі, што кок¹ павінен быць вынаходлівым, аднак нашаму коку, напэўна, не было ў тым ніякай патрэбы: карабельныя трумы былі цалкам загрузаныя карэйкай, салам, цудоўнай заплеснявела мукой. Жылося мне, як вы здагадаецеся, цудоўна, нічога не скажаш! Але памяркуйце самі, ці ж магла я там навучыцца варыць суп з каўбаснай палачкі? Шмат дзён і начэй мы плылі і плылі, нас гушкалі і залівалі хвалі; але ўрэшце рэшт карабель даплыў да далёкага паўночнага порту, і я выбралася на бераг.

А як гэта нязвыкла: выехаць з роднага дому, сесці на карабель, які таксама неўзабаве зробіцца родным кутком, і раптам апынуцца за сотні міль ад роднай старонкі, у зусім незнаёмай краіне! Мяне ахінулі глухія лясы, хваёвыя і бярозавыя. А які прыкры пах ад іх ішоў. Невыносны! Дзікія травы таксама разлівалі непрыемны водар, ды такі, што я ўвесь час кашляла ды чыхала, а яшчэ думала пра каўбасу. А вялізныя лясныя азёры! Падбяжыш бліжэй да вады — яна здаецца празрыстай, як крышталі; адбяжыш далей — і вось яно ўжо цёмнае, як чарніла. А на азёрах — белыя лебедзі; яны быццам нерухомыя, то я спачатку падумала, што гэта плавае пена на вадзе, але пасля, калі падбачыла, што яны лётаюць у небе і ходзяць па зямлі, то

¹ Кок — карабельны повар.

зразумела — гэта птушкі: самі яны з гусінага племя — па тым як ходзяць бачна; ад радні не адмаўляюцца! То і я таксама паспяшалася адшукаць сваю радню — лясных і палявых мышэй, хоць яны, па праўдзе кажучы, мала кумекаюць у такіх далікатных справах, як пачастунак, а я ж толькі дзеля гэтага кінулася ў дарогу. Калі там пачулі, што з каўбаснай палачкі можна зварыць суп,— а чутка пра тое пайшла па ўсім лесе,— то мала хто паверыў у гэта, і мне адкуль было ведаць, што я ў тую ж ноч даведаюся пра таямніцу прыгатавання супу з каўбаснай палачкі.

Лета было ў самым разгары, і мне растлумачылі, што якраз таму вакольнія лясны настоены такім густым водарам-пахам і гэтак пахнуць дзікія травы, а азёры, дзе плаваюць лебедзі, такія празрыстыя і ў той жа час такія цёмныя. На ўскрайку лесу, паміж трыма-чатырма домікамі, была пастаўлена жэрдка вышынёй з карабельную мачту. Гэта была святочная майская жардзіна — яе вяршыню ўпрыгожвалі вянкi і стужкі. Хлопцы і дзяўчаты нястомна скакалі вакол яе ды спявалі пад скрыпку вандроўнага музыкі. Калі сонца зайшло, гулі працягваліся пры месячным святле, ды я ў тых скоках не прымала ўдзелу — якая мая мышыная справа да таго ляснога балю! — я сядзела ў мяккім моху і моцна трымала сваю каўбасную палачку. Месяц добра асвятляў лугавіну, дзе расло дрэва, а ўся лугавіна была ўслана мяккім і пяшчотным мохам — такім пяшчотным, як, асмелюся заўважыць, шкурка мышынага цара, толькі злёненага колеру, дужа прыемнага воку. Раптам аднекуль з'явіліся маленькія пацешныя істоты, ростам мне да калена будуць. Яны вельмі ўжо нагадвалі людзей, толькі былі нашмат прыгажэйшымі. Гэтыя чалавечкі называлі сябе эльфаў і былі апранутыя ў святочныя плацці з кветкавых пялёсткаў, у абрамленні з мушыных і камаровых крыльцяў. Такое бачыць было дужа прыемна. Я адразу заўважыла, што тыя чалавечкі нешта шукаюць, а што менавіта, не магла адразу зразумець.

Вось некалькі эльфаў наблізіліся да мяне, і самы важны з іх, паказваючы на маю палачку, сказаў:

— Гэта акурат тое, што нам трэба. І канец завострыны адмыслова!

І чым больш ён глядзеў на мой дарожны кіёк, тым больш захапляўся ім.

— Я вам магу пазычыць часова, але не назаўсёды, — сказала я.

— Ну, вядома ж, не назаўсёды, толькі часова, — закрычалі радасна ўсе эльфіны, выхапілі ў мяне каўбасную палачку і пабеглі з ёю, прытанцоўваючы, якраз да таго месца, дзе зелянеў пшчотны мох; там яе і ўстанавілі. Эльфам, мабыць, таксама хацелася мець сваю святочную жардзінку, а мая каўбасная палачка акурат падышла ім, быццам для таго і павінна служыць. Эльфы тут жа пачалі ўпрыгожваць жардзінку, і атрымалася ў іх выдатна. Вось гэта, скажу вам, было відовішча!

Малюпасенькія павучкі абвілі жэрдку залатымі ніткамі, упрыгожылі трапяткімі сцяжкамі ды празрыстымі палотнамі. Тканіна была тонкая і пры месячным святле зіхацела такой урачыстай беллю, што ў мяне ажно ў вачах заіскрылася. Пасля эльфы сабралі з матылёвых крыльцаў каляровы пылок і пасыпалі ім белую тканіну, і ў тое ж імгненне на ёй заззялі тысячы кветкаў і алмазаў. Цяпер маю каўбасную палачку было не пазнаць — іншай такой святочнай жардзіны, напэўна, ва ўсім свеце няма!

Тут, як з-пад зямлі, з'явіўся вялікі натоўп эльфаў. На іх не было ніякай вяртаткі, але мне яны падаліся ў такім выглядзе яшчэ больш прыгожымі, чым самыя прыгожыя з апранутых.

Мяне таксама запрасілі падзівіцца на гэта вясядае свята, але толькі здалёку, бо я занадта вялікая.

Пасля заіграла музыка, і якая яшчэ музыка! Нібы тысячы крышталёвых звяночкаў ударылі і напоўнілі паветра меладычным звонам. Спачатку я падумала, ці не лебедзі гэта заспявалі. Але пасля мне падалося, нібыта зяблю закукавала і зачырыкаў дрозд, а ўжо далей — як заспяваў увесь вакольны лес! Спявалі дзіцячыя галасы, перагукваліся званы, заліваліся птушкі, плылі цудоўныя мелодыі — і ўсе гэтыя гукі ішлі ад маёй упрыгожанай каўбаснай палачкі. Я ніколі не здагадвалася, што яна валодае такой чароўнай уласцівасцю, але, мабыць, усё залежыць, у чые рукі яна трапіць.

Была я глыбока ўсхваляваная і нават плакала ад па-

чуццёвага ўзрушэння, як толькі можа плакаць маленькая мышка.

Ноч была вельмі кароткая, — на поўначы ў такую пару яны даўжэйшымі не бываюць. На світанні падзьмуў вецер і люстэрка ляснога возера зарабацінела, празрыстыя палотны і сцяжкі паразляталіся ў розныя бакі, а гірлянды з павуціння ды навіслыя мосцікі, што яшчэ нядаўна калыхаліся між лісцяў, раптам пазнікалі, нібыта іх тут ніколі не было. Шасцёра эльфаў прынеслі мне маю каўбасную палачку і спыталі, ці няма ў мяне да іх якой просьбы; і я тут жа папрасіла, каб яны расказалі мне, як варыцца суп з каўбаснай палачкі.

— Ды зусім гэтак, як толькі што мы рабілі, — сказаў з усмешкай самы знатны эльф. — Ты сама ўсё бачыла, што нам табе лішні раз тлумачыць.

«Ах, вось пра што яны гавораць», — падумала я і прызналася ім шчыра, што мяне паклікала ў гэтую вандроўку і чаго ад мяне чакаюць на радзіме.

— Ну, скажыце мне, — закончыла я сваю споведзь, якая будзе карысць мышынаму цару і ўсёй нашай вялікай дзяржаве ад таго, што бачыла я ўсе гэтыя дзівосы? Не змагу ж я вытрасці іх з каўбаснай палачкі і сказаць: «Вось палачка, а вось і суп!» Гэтакім супам падмацуешся хіба што пасля сытага абеду.

Тады эльф правёў сваім маленечкім пальчыкам па пялёстку блакітнай фіялкі, пасля дакрануўся да каўбаснай палачкі і кажа:

— Глядзі! Я кранаюся яе; а калі ты вернешся ў палац мышынага цара, дакраніся сваім дарожным кійком да цёплых царовых грудзей — і тут жа на кійку завітнеюць фіялкі, нават калі на вуліцы будзе стаяць лютая сцюжа. Значыць, ты вернешся дадому не з пустымі рукамі. А вось табе і яшчэ тое-сёе.

Але перш чым мышка паказала гэта «тое-сёе», яна дакранулася палачкай да цёплых грудзей мышынага цара — і сапраўды ў тое ж імгненне на палачцы вырас цудоўны букет фіялак. Ад іх ішоў такі пах, што мышыны цар загадаў некалькім мышам, якія стаялі бліжэй да агню, сунуць хвасты ў агонь, каб запахла ў пакоі падсмаленай поўсцю: мы-

шы, як вядома, не пераносяць паху фіялак, для іх тонкага нюху ён занадта грубы.

— А што яшчэ даў табе эльф? — запытаў мышыны цар.

— Во, ледзьве не забыла, — схамянулася мышка, — ён навучыў мяне аднаму фокусу. — Тут яна павярнула каўбасную палачку — і ўсе кветкі імгненна пазнікалі.

Цяпер мышка трымала ў лапцы звычайную палачку і, уздымаючы яе над галавой, як дырыжор, казала:

— Фіялка цешыць зрок, нюх, адчуванне, — гаварыў мне эльф, — але ж ёсць яшчэ смак і слых. Тады мышка пачала дырыжыраваць, і ў тое ж імгненне пачулася музыка, аднак зусім не падобная на тую, якая гучала ў лесе на свяце эльфаў: гэта музыка адразу нагадала ўсім шум, які бывае на звычайнай кухні. Вось гэта быў канцэрт дык канцэрт! Ён пачаўся знянацку — нібыта вецер раптам узвыў у коміне; у катлах і гаршках быццам закіпела вада, і зашыпела, і палілася цераз край, і заляпала качарга па мядзяным катле. Пасля гэтак жа нечакана ўсё гэта сціхла: адно глуха яшчэ булькатаў чайнік, так, што нельга было зразумець, ці ён закіпае, ці яго толькі што паставілі на агонь. Пасля ў маленькім гаршочку зноў падала голас вада, і ў вялікім закіпела, — і яны забулькаталі, як раззлаваныя адзін на аднаго. А мышка тым часам махала сваёй палачкай усё хутчэй і хутчэй. Вада ў катлах булькала, шыпела, пенілася, вецер дзіка завываў, а ў коміне гуло: гу-у-у! Мышцы зрабілася так страшна ад гэтай музыкі, што яна выпусціла палачку.

— Вось дык суп! — усклікнуў мышыны цар. — А што будзе на другое?

— Гэта ўсё, — нясмела прапішчала мышка і прысела.

— Ну і хопіць, — вырашыў мышыны цар. — Паслухаем цяпер, што нам скажа другая мыш.

III. Пра што паведала другая мыш-вандроўніца

— Я нарадзілася ў бібліятэцы, — пачала другая мыш. — Мне і ўсёй нашай сям'і так і не давялося ніводнага разу трапіць у сталаўку, пра кладоўку дык і казаць няма чаго. Першы раз пабачыла кухню я ў час вандроўкі, другі —

сёння, вось тут. Кажучы шчыра, мы часта галадалі, калі жылі ў бібліятэцы, але затое набылі багата ведаў, і вось калі да нас данесліся чуткі пра царскую ўзнагароду за суп з каўбаснай палачкі, то мая старая бабуля адшукала адзін даўні рукапіс. Яна яго, вядома, прачытаць не магла, але чула, як чыталі іншыя, з таго рукапісу запамніла такія словы: «Калі ты паэт, то здолееш зварыць нават суп з каўбаснай палачкі». Бабуля тады пытае ў мяне, ці магу я пісаць вершы? За сабой такога Богага дару я не заўважала, але бабуля пачала рашуча даводзіць, што я абавязкова павінна стаць паэтэсай. Тады я пытаю у яе, а што для гэтага патрэбна, — бо зрабіцца паэтэсай было для мяне не больш лёгкай справай, чым зварыць той жа суп з каўбаснай палачкі. Мая бабуля за свой век праслухала багата кніг і сказала мне — каб зрабіцца паэтэсай трэба валодаць трыма рэчамі: розумам, фантазіяй і пачуццём.

— Раздабудзь усё гэта і адразу пачнеш вершыкі складаць, — сказала яна. — А ўжо тады абавязкова зварыш суп з каўбаснай палачкі.

І вось я пакіравала на захад і пачала вандраваць па свеце, каб зрабіцца паэтэсай.

Я ведала, што ва ўсялякай справе розум — гэта самае важнае, а фантазія і пачуццё маюць другасную ролю, — то найперш вырашыла набрацца розуму. Але ж дзе яго шукаць, той розум?

«Ідзі да мураша і набірайся мудрасці ў яго!» — сказаў некалі адзін чалавечы цар. Пра тое чула я некалі ў бібліятэцы. Я ні разу не спынілася ў дарозе, пакуль не дайшла да вялікага мурашніка.

Я затаілася ў моху і пачала набірацца той самай мудрасці.

Што за цікавы народ, гэтыя мурашы, і да чаго ж яны мудрыя! У іх усё размеркавана і разлічана да дробязей. «Працаваць і класці яйкі, — кажуць мурашы, — найпершы абавязак». Тым яны жывуць сёння, тым самым клапацяцца і пра заўтрашні дзень. Усе мурашы дзеляцца на шляхетных і рабочых. Становішча кожнага з іх у мурашніку вызначаецца яго асабістым нумарам. Царыца мае першы нумар, таму яе думка заўсёды вырашальная

для ўсіх астатніх, царыца ўжо даўным-даўно праглынула ўсю зямную мудрасць.

Царыца гаварыла так доўга і так разумна, што яе прамовы падаліся мне нават занадта мудрагелістымі. Яна, напрыклад, сцвярджала, што ва ўсім свеце няма нічога больш вышэйшага, чым іхні мурашнік, а між тым тут жа побач расло дрэва і было яно такое высокае, што не расказаць! Ды ніхто не мог прарэчыць царыцы, усе слухалі яе ды маўчалі. Але вось неяк вечарам адзін мураш узабраўся на тое дрэва, высока-высока, ажно заблудзіўся ў галлі. На такую вышыню яшчэ не ўзбіраўся ні адзін яго суродзіч. А калі мураш, добра паблукauшы, вярнуўся дадому, то пачаў расказваць іншым мурашам, што ёсць на свеце тое-сёе значна вышэйшае, чым іхні мурашнік. Астатнія мурашы палічылі такія словы зневажальнымі для іх мурашынага роду і загадалі стражнікам, каб яны надзелі нахабніку наморднік і замкнулі зламысніка ў адзіночную камеру. Праз колькі часу пасля гэтага здарэння залез на дрэва яшчэ адзін мураш і ўзабраўся на тую ж вышыню, што і яго папярэднік, а як вярнуўся дахаты, то таксама падзяліўся сваім адкрыццём, але зрабіў ён гэта больш асцярожна, гаварыў нейкія няпэўныя словы, загадкава паводзіў вусамі. Ён лічыўся найбольш паважаным мурашом, да таго ж быў са шляхетных, мабыць, акурат таму паверылі яму, а калі ён памёр, то гэтаму мурашу паставілі нават помнік з яйкавай шалупінкі — у знак асаблівай павагі да навукі.

— Мне часта даводзілася бачыць, — казала далей мышка, — як мурашы пераносяць яйкі на спіне. Аднойчы мураш не ўтрымаў яйка, і як ён пасля ні стараўся закінуць яго сабе за спіну, нічога з таго не атрымлівалася. Тады падбеглі яшчэ два мурашы і пачалі з усяе сілы дапамагаць суродзічу. Яны шчыравалі так заўзята, што ледзьве не паскідалі сваёй уласнай ношкі, а калі апамяталіся, то кінулі сябра ў бядзе і пабеглі далей сваёй дарогай, бо кожнаму свая кашуля бліжэй да цела. Мурашыная царыца ва ўсім гэтым убачыла лішні доказ таму, што мурашы валодаюць не толькі сэрцам, але і розумам. «Гэтыя якасці ўзносяць нас, мурашоў, вышэй за ўсіх іншых разумных істотаў, — заявіла яна. — Розум між іншым стаіць на першым месцы, і я асабіста адорана ім найбольш!» Сказаўшы

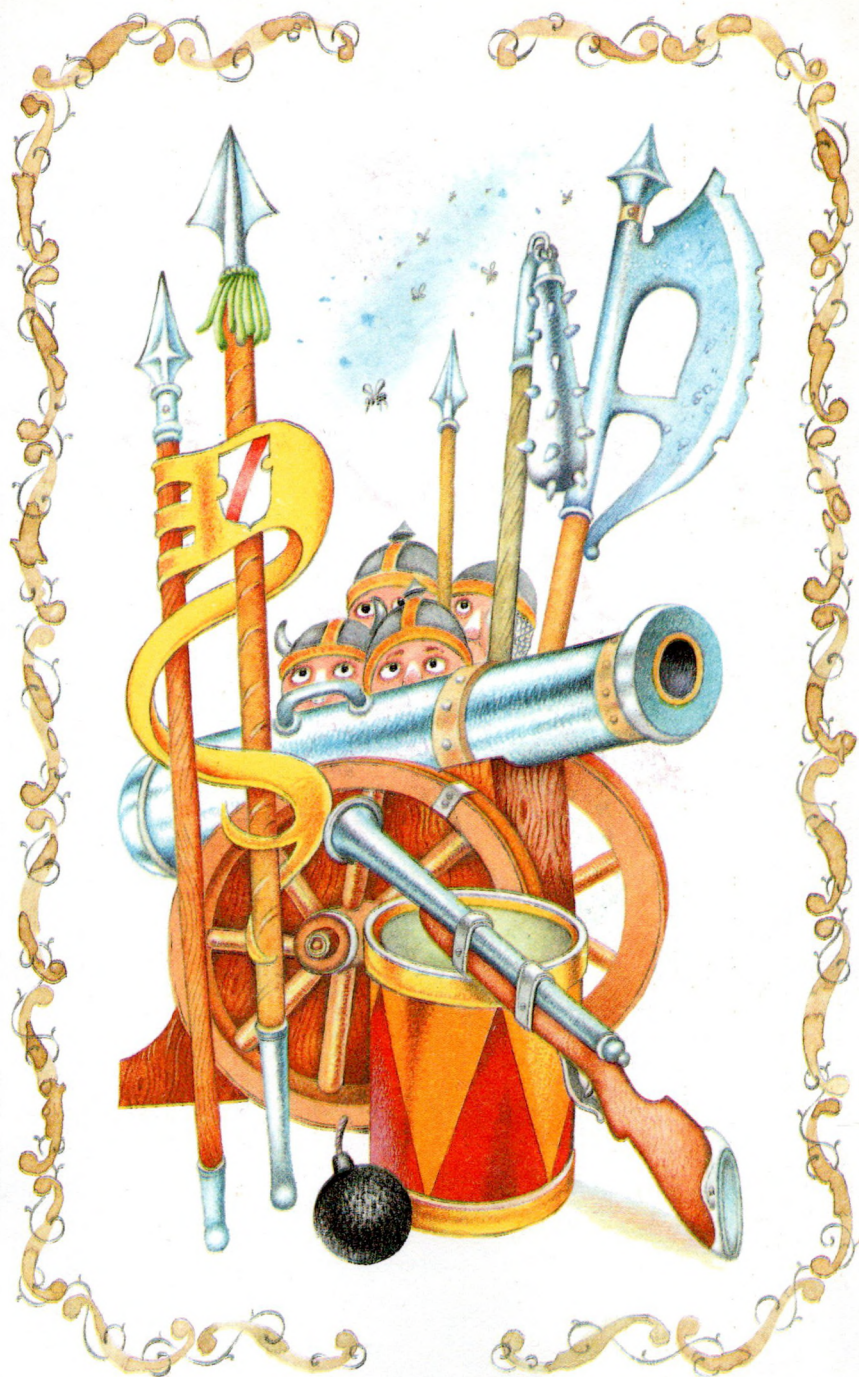
гэтыя словы, царыца велічна паднялася на заднія лапы, тут я і праглынула яе, бо якраз успомніла словы чалавечага цара: «Ідзі да мураша і набірайся мудрасці ў яго!» Вось я і праглынула тую мудрасць разам з царыцай-мурашыхай. Пасля я наблізілася да высокага дрэва, што расло паблізу мурашніка. Гэта быў стары, магутны дуб. Я ўжо ведала, што на дубе жыве жанчына, якую завуць дрыядай. Яна нараджаецца, жыве і памірае разам з дрэвам. Пра ўсё гэта я даведалася некалі ў бібліятэцы, а цяпер пабачыла лясную паненку на ўласныя вочы. Дрыяда, як убачыла мяне, то адразу спалохана войкнула — як і ўсе жанчыны, яна баялася мышэй; але былі ў яе на тое куды больш важкія прычыны, чым у іншых: я ж магла пагрызці карані дрэву, ад якога залежыла жыццё жанчыны. Тады я загаварыла з дрыядай ласкава і ветліва, як магла, супакоіла, то яна ўзяла мяне ў сваю пяшчотную далонь. А як даведалася, чаму я трапіла сюды, то выказала такое меркаванне — мабыць, гэтым вечарам мне пашчасціць завалодаць адным з тых двух скарбаў, якія мне засталася знайсці. Дрыяда растлумачыла, што дух фантазіі — яе добры сябра і што ён такі прыгожы, як сам бог кахання, і любіць ён вельмі адпачываць у зялёным голлі, якое шуміць тады мацней звычайнага. Дух фантазіі называе жанчыну сваёй любімай дрыядай, а гэты дуб — найбольш любімым дрэвам. Карані дуба і сапраўды пранікаюць глыбока ў глебу, а ствол дрэва з пышнай зялёнай шапкай цягнецца высока ў неба. Галіны дуба прывыклі і да лютых зімовых маразоў, і да буйных ветраў, і сонечныя спякотныя прамяні ім не перашкода.

— А яшчэ, — казала далей дрыяда, — там, на макаўцы дрэва, спяваюць птушкі, гэта яны апавядаюць пра далёкія заморскія краіны, куды лётаюць крылатыя спевакі ў вырай. Толькі адзін сук на дубе засох, але на ім звіў буслянку бусел. Гэта яшчэ больш упрыгожвае дрэва, да таго ж можна паслухаць згадкі бусла пра краіну пірамідаў. Духу фантазіі ўсё гэта вельмі падабаецца. Бывае і я апавядаю яму пра жыццё ў лесе: пра той час, калі я была зусім маленькай, а маё дрэўца толькі пачынала расці і галінавацца, нават крапіва-жыгучка захінала яго ад сонца. Апавядаю яму пра ўсё, што тут адбывалася за доўгія гады. А ця-

пер паслухай мяне, — гаварыла далей жанчына. — Схавайся паблізу і ўважліва сачы за ўсім, што будзе тут дзе-яцца. Калі з'явіцца дух фантазіі, я пры першым зручным выпадку вырву ў яго з крыла пёрка. А ты падбяры тое пяро, лепшага няма ні ў аднаго паэта!

Праз колькі часу з'явіўся дух фантазіі, пяро было вырвана, і я атрымала яго, — дзялілася ўспамінамі мышка. — Мне давялося апусціць пяро ў ваду і трымаць там да тае пары, пакуль яно не размокла, а тады я згрызла яго, хоць было не дужа смачна. Усё ж нялёгка ў нашы дні зрабіцца паэтам, вунь колькі ўсяго трэба пагрызці і пераварыць! І вось я набыла не толькі розум, але і фантазію, а ўжо маючы ўсё гэта, лёгка было раздабыць і пачуццё ў маёй роднай бібліятэцы. Там я некалі чула, як адзін вялікі чалавек гаварыў, што ёсць раманы, адзінае прызначэнне якіх — выцэдджаць з людзей лішнія слёзы. Гэта своеасаблівая губка, якая ўсмоктвае пачуцці. Я прыгадала некалькі такіх кніг. Яны заўсёды здаваліся мне асабліва апетытнымі, бо былі такія зачытаныя і зашмальцаваныя, што, напэўна, увабралі ў сябе мора чалавечых пачуццяў.

Калі вярнулася на радзіму, то я адразу рушыла ў бібліятэку і не марудзячы часу ўзялася за вялікі раман — правільней, за яго мяккіш ці, так сказаць, за сутнасць; вокладку я не чапала. Калі я згрызла гэты раман, а пасля яшчэ адзін, то раптам адчула, быццам унутры ў мяне нешта зварухнулася. Тады я адгрызла яшчэ кавалачак ад трэцяга рамана — і зрабілася сапраўднай паэтэсай. Я так пра гэта ўсім і заявіла. Але неўзабаве ў мяне моцна разбалелася галава, пачаліся колікі ў жываце — і наогул, дзе ў мяне толькі не балела! Я пачала думаць: што б такое казаць пра каўбасную палачку? І тады ў мяне ў галаве закруцілася мноства розных палачак, — то сапраўды ў мурашынай царыцы розум быў адметны! Спачатку я без дай прычыны раптам успомніла пра чалавека, які ўзяўшы ў рот чароўную палачку, адразу рабіўся нябачным; пасля ўспомніла пра палачку-выручалачку; пасля пра тое, што «шчасце — не палка, у рукі яго не возьмеш»; пасля згадала пра тое, што «у кожнай палкі два канцы»; нарэшце пра ўсё, чаго я баюся, «як сабака палкі» і нават пра «палачку-павучалачку»! Як бачна, усе мае думкі засяродзіліся на

«Злы князь»

«Шчырая праўда»

ўсемагчымых палках і палачках. Як ты паэт, то здолей уславіць нават звычайную сукаватую палку! А я ж цяпер паэтэса, і не горшая, чым іншыя рыфмаплёты! З гэтага дня я магу штодня частаваць вас вершыкамі пра любую палачку — гэта і ёсць мой суп.

— Паслухаем трэцюю, — сказаў мышыны цар.

— Пі-і, пі-і! — данеслася ад дзвярэй, і ў кухню стралой уляцела маленькая мышка, тая, якая была чацвёртаю па ліку, — тая самая, пра якую усе казалі, што яна загінула дзесьці ў дарозе. І вось цяпер мышка-вандроўніца так бегла, што нават паваліла каўбасную палачку, абвітую чорным жалобным крэпам. Бегла тая мышка сюды ўвесь дзень і ўсю ноч, ехала чыгункаю ў таварным вагоне, ледзьве паспеўшы ў яго ўскочыць. У дарозе яна згубіла сваю каўбасную палачку, але не ўласны язык, і вось цяпер, уся ўскудлачаная, праціснулася наперад і адразу ж пачала гаварыць-стракатаць, нібыта тут чакалі яе адну, быццам на ёй адной белы свет клінам сышоўся. Яна стракатала бесперастанку і з'явілася так нечакана, што ніхто не паспеў яе своєчасова спыніць, гэта якраз дазволіла мышцы выказацца да канца. То і мы паслухаем.

IV. Пра што апавядала чацвёртая мыш, якая гаварыла пасля другой

— Я адразу пакіравала ў вялізны горад. Як ён называецца, не памятаю, бо ў мяне кепская памяць на назвы і імёны. Адразу з вакзала разам з канфіскаваным таварам была я дастаўлена ў гарадскую ратушу, адтуль пабегла да мясцовага турэмшчыка. Ён мне раскажаў пра зняволеных, асабліва пра аднаго вязня, які трапіў у турму ўсяго за слова, якое вымавіў неасцярожна. На чалавека была заведзена шумная справа, хоць яна, шчыра кажучы, нявартая была нават выедзенага яйка. «Уся гэта гісторыя — проста суп з каўбаснай палачкі, — заявіў турэмшчык, — аднак за гэты суп недарэку чаго добрага давядзецца заплаціць галавой». Зразумела, я адразу зацікавілася вязнем і, падпільнаваўшы зручны момант, шыганула да яго ў камеру: няма на свеце такіх пазамыканых дзвярэй, пад якімі не знайшлося б прыдатнай шчыліны для мышкі...

Вязень меў прыгожыя вялікія вочы, яны ажно гарэлі на бледным твары. А яшчэ меў ён доўгую бараду. У змрочнай камеры чадзіла лямпа, але сценам і столі гэта ўжо не шкодзіла, бо былі яны і без таго чорныя. На сцяне вязень выдрапваў вершы, малюнкi. Ён тут, мабыць, вельмі сумаваў і таму ўзрадаваўся, калі ўбачыў нечаканую госцю. Ён спачатку прыручаў мяне хлебнымі крошкамі, пасвістваў мне, прамаўляў ласкавыя словы, і я адчула да яго ўзаемную прыязнасць. Так мы хутка пасябравалі. Ён дзяліўся са мной хлебам і вадой, карміў мяне сырам і каўбасой — словам, жылося мне там цудоўна, але найбольш прыемным было тое, што чалавек палюбіў мяне. Ён мне дазваляў бегаць у яго па руках, нават залезці ў рукаво, зашыцца ў бараду; называў мяне сваёй маленькай сяброўкай. І я таксама вельмі палюбіла вязня, бо сапраўдная любоў заўсёды павінна быць узаемнай. Я нават забылася, чаго вандрую па гэтым свеце, і нават дзесьці у нейкай шчыліне згубіла сваю каўбасную палачку, яна і цяпер там, пэўна, ляжыць. Я вырашыла не пакідаць майго новага сябру, бо калі б пакінула, то застаўся б ён на гэтым свеце зусім адзін і наўрад ці перанёс бы такую скруху. Дык вось я засталася ў турэмнай камеры, а вязень неўзабаве пакінуў яе. Калі мы бачыліся апошні раз, то быў чалавек вельмі сумным, даў мне двайную порцыю хлеба, кавалачак сыру і паслаў на развітанне паветраны пацалунак.

Ён пайшоў з камеры і не вярнуўся ў яе. Больш нічога я пра яго не ведаю. Дык вось прыгадала я тады словы турэмшчыка: «Зрабілі хлапцу суп з каўбаснай палачкі», — і пакіравала да турэмшчыка. Быў ён злым і непрыемным чалавекам. Ён мяне таксама пачаў прывабліваць крошкамі, а пасля схапіў і пасадзіў у клетку, што круцілася, як кола. Трапіць у такую пастку — проста жах! Бяжыш і бяжыш, а застаешся на месцы, і ўсе з цябе смяюцца, здзекуюцца з цябе.

Аднак у турэмшчыка была цудоўная маленькая ўнучка з залатымі завітушкамі на галаве; мела яна зіхоткія, добрыя вочы, усмешлівы тварык.

— Бедная маленькая мышка, — сказала аднойчы дзяўчынка, калі зазірнула ў апыркную мне клетку, пасля дзяўчынка адсунула жалезную засаўку і я выскачыла на

волю. Узабралася на падваконнік, а тады сіганула ў вадасцёкавы жолаб. «Воля! Я вольная!» — радавалася я і нават забылася, чаго сюды прыбегала.

А між тым пачало цямнець, насоўвалася ноч. Я прыстала нанач у старой вежы. Там жылі толькі вартаўнік ды сава. Спачатку я крыху баялася іх, асабліва савы — яна вельмі падобная на кошку і акрамя таго ў яе ёсць адна прыкрая загана: як і кошка, сава ласуецца мышамі. Але хто з нас не памыляецца ў жыцці! Гэтым разам памылілася і я. Сава, як выявілася, — разважлівая і адукаваная асоба. Яна шмат чаго пабачыла на сваім веку, ведала больш, чым вартаўнік, і амаль столькі, колькі ведаю я. Яе малыя савянцяткі прымалі ўсялякую жыццёвую недарэчнасць вельмі блізка да сэрца. «Не варыце супу з каўбаснай палачкі, — павучала іх у такіх выпадках старая сава, — не шуміце без дай-прычыны». Старая сава была вельмі ўважлівай, пяшчотнай маці. Я адразу адчула да яе давер і нават не пабаялася падаць голасу са сваёй шчыліны. Гэта саве вельмі спадабалася, і яна абяцала мне падтрымку. Ніводнай жывёліне яна цяпер не дазволіць з'есці мяне, бо ўжо лепш зробіць гэта сама, калі наблізіцца зіма і не будзе чаго іншага есці.

Сава была надзвычай разумнай птушкай. Яна, напрыклад, даказала мне, што вартаўнік не змог бы трубіць, калі б у яго на поясе не вісеў рог. А яшчэ важнічае чалавек, робіць выгляд, што ён не горшы за саву! Але што з яго возьмеш! Суп з каўбаснай палачкі!

Тут я і папрасіла саву расказаць мне, як той суп можна прыгатаваць. А сава мне растлумачыла: «Суп з каўбаснай палачкі — гэта ўсяго толькі прымаўка; кожны разумее яе па-свойму, як сам хоча, і кожны верыць, што яго думкі на конт гэтага найбольш правільныя. А калі папраўдзе разабрацца, то ніякага супу з каўбаснай палачкі не бывае. «Як не бывае?» — збянтэжылася я. Вось дык навіна! Так, ісціна не заўсёды прыемная, але ж яна вышэй за ўсё.

Тое самае сказала мне і сава. Падумала я, падумала і ўрэшце зразумела, што калі я прывязу дадому самае высокае, што толькі ёсць на свеце, гэта значыць ісціну, то гэта будзе куды больш каштоўным, чым нейкі там суп. І я

заспяшалася дадому, каб хутчэй паднесці вам самае высокае і праўдзівае — ісціну.

Мышы — народ адукаваны, а мышыны цар тым больш. І ён можа смела браць мяне царыцай, у імя высокай ісціны.

— Твая ісціна — хлусня! — залемантавала мыш, якая яшчэ не паспела выказацца. — Я магу зварыць гэты суп, і звару яго зараз жа!..

V. Як варылі суп...

— Я нікуды не ездзіла, — пачала апавядаць трэццяя мыш. — А засталася дома, бо гэтак больш надзейна. Няма чаго бадзяцца па белым свеце, калі ўсё можна раздабыць дома. І я вось засталася! Я не набівалася ў сяброўства да ўсялякага там гнюсу, каб навучыцца варыць суп, не глытала мурашоў і не чаплялася да соў. Я дайшла да ўсяго ўласным розумам... То пастаўце, калі ласка, кацёл на пліту. Вось так! Цяпер наліце вады, ды каб паўней было. Вельмі добра! Няхай вада закіпае, няхай забурліць белымі струмянямі. А цяпер кіньце ў кацёл каўбасную палачку... Ці не пажадаеце вы цяпер, ваша светласць, сунуць у кіпень ваш пушысты царскі хвосцік, каб злёгка памешваць ім суп! Чым даўжэй будзеце памешваць, тым больш наварыстым атрымаецца булён, — гэта ўсё вельмі проста. І не трэба ніякіх прыпраў — сядзіце сабе ды памешвайце хвосцікам! Вось так!

— А ці нельга даручыць гэту справу каму іншаму? — пытае мышыны цар.

— Не, — адказвае мышка, — нельга. Уся сіла ў царскім хвасце!

І вось вада закіпела, а мышыны цар прыладзіўся каля катла і выцягнуў хвост, — акурат так, як мышы звычайна здымаюць смятанку з малака. Але як толькі на царскі хвост дыхнула гарачай парай, мышыны цар імгненна саскочыў на падлогу.

— Ну, быць табе царыцай, — паспешліва заявіў ён. — А з супам давай пачакаем да нашага залатога вяселля. Вось узрадуюцца тады беднякі ў маім царстве! А пакуль няхай чакаюць ды смачна аблізваюцца.

Адгулялі вяселле, ды толькі шмат хто з мышэй, вяртаючыся дадому, незадаволена пабуркваў:

— Ну, хіба гэта суп з каўбаснай палачкі? Гэта хутчэй суп з мышынага хваста!

Яны лічылі, што іншыя падрабязнасці, якія паведалі тры мышы, былі цікавымі, але іх, бадай, трэба было расказаць іначай. Калі б пра гэта апавядалі мы, то казалі б вось так і так.

Увогуле, гэта ўжо самая сапраўдная крытыка, а крытыка, згадзіцеся, заўсёды заднім розумам моцная.

Уся гэта гісторыя абляцела ўвесь свет, і меркаванні наконт яе раздвоіліся; але яна сама ад таго ніколечкі не змянілася. Наша гісторыя праўдзівая ва ўсіх падрабязнасцях ад пачатку да канца, уключаючы і каўбасную палачку. Вось толькі падзяку за казку лепш не чакаць, усё адно не дачакаешся!

ТАЛІСМАН

Прынц з прынцэсай адзначалі свой мядовы месяц. Яны былі неверагодна шчаслівыя, і толькі адна думка-развага не давала ім спакою: ім вельмі хацелася ведаць, ці будуць яны гэткія ж шчаслівыя ўсё сваё жыццё? Таму і сталі яны марыць пра талісман, які засцярог бы іх ад усялякіх нягод у сямейным жыцці. А да гэтага яны шмат наслухаліся пра аднаго чалавека; жыў гэты чалавек у лесе, і ўсе паважалі яго за мудрасць. У любой бядзе і ў любым цяжкім становішчы ён мог даць слушную параду. Выправіліся да гэтага мудраца прынц з прынцэсай і расказалі яму пра ўсё, што смyleла ў іх на душы. Выслухаў іх мудрэц і сказаў:

— Ідзіце вандраваць па белым свеце, і калі сустрэнуцца вам шчаслівыя і ўсім задаволеныя муж і жонка, папрасіце ў іх квалачак сподняй бялізны, а калі здабудзеце такі кавалачак, насіце яго заўсёды як талісман. Гэта надзейны сродак.

Селі прынц з прынцэсай на коней і выправіліся ў шлях-дарогу; неўзабаве пачулі яны ад людзей пра аднаго вядомага рыцара, які нібыта жыў са сваёй жонкай шчаслівей за ўсіх іншых. Паехалі яны да яго ў замак і па-

чалі самі распытвацца, ці праўда, што яны так задаволены сваім жыццём, як сведчыць пра гэта погаласка.

— Усё праўда, — адказалі яны, — толькі адно гора: няма ў нас дзяцей.

Значыць, шукаць тут талісман не мела сэнсу, і давялося прынцу з прынцэсай выправіцца далей на пошукі шчаслівых і ўсім задаволеных мужа з жонкай.

І вось прыехалі яны ў горад, дзе згодна з чуткамі быў адзін сумленны гараджанін, які жыў са сваёй жонкай у згодзе, каханні і ласцы. Прыйшлі яны да яго і спыталі, ці праўда, што ён гэткі шчаслівы ў сямейным жыцці, як пра гэта расказваюць.

— Ды ўжо што праўда, то праўда! — адказаў муж. — Жывём мы з жонкай душа ў душу, вось толькі дзяцей у нас зашмат, а з імі хапае нам клопату і гора!

Значыць, шукаць талісман і ў яго няма сэнсу, і прынц з прынцэсай выправіліся далей, усюды распытваючы, ці не чуў хто пра шчаслівых і задаволеных мужа і жонку. Але такія ніяк не сустрэліся.

Аднойчы, калі ехалі па палях і лугах, заўважылі яны ля дарогі пастуха, які весела іграў на жалейцы. І бачаць яны, што да пастуха ідзе жанчына з немаўлём, а другое дзіця, хлапчука, вядзе за руку. Як толькі пастух убачыў жанчыну, ён кінуўся ёй насустрач, павітаўся, узяў немаўля і пачаў цалаваць і лашчыць яго. А сабака пастуха скакаў і брахаў ад радасці, падбег да хлапчука і лізнуў яго за руку. Між тым жонка пастуха дастала гаршчок, які прынясла з сабой, і сказала:

— Ідзі, бацька, паеш.

Муж сеў на зямлю і пачаў есці, але першы кавалак ён аддаў немаўляці, а другі падзяліў паміж хлапчуком і сабакам. Усё гэта бачылі і чулі прынц з прынцэсай. Падышлі яны бліжэй і завялі гаворку з мужам і жонкай:

— Відаць, вы самыя шчаслівыя і задаволеныя на свеце муж і жонка?

— Ды ўжо ж што праўда, то праўда, — адказаў муж. — Дзякаваць Богу. Няма на свеце ніводнага прынца з прынцэсай, якія былі б шчаслівейшыя за нас.

— Ведаеце што, — сказаў тады прынц, — дапамажыце

нам, вы пра гэта не пашкадуеце! Дайце нам кавалачак кашулі, якую вы носіце на целе!

Пачуўшы гэта, пастух з жонкай неяк дзіўна пераглянуліся. А пастух сказаў:

— Бачыць Бог, мы з радасцю далі б вам не толькі пашматку, але і цэлую кашулю, калі б яна ў нас была. Але ў нашай хаце няма нават ніякай анучы.

Давялося прынцу з прынцэсай выправіцца далей з пустымі рукамі. У рэшце рэшт доўгія і марныя блуканні надакучылі ім, і яны скіравалі дамоў. Калі прынец з прынцэсай ехалі міма хаціны мудраца, яны папікнулі яго за тое, што ён даў ім такую дрэнную парадку, і расказалі пра сваё падарожжа.

Усміхнуўся на гэта мудрэц і сказаў:

— Няўжо вы і на самай справе змарнавалі час? Хіба не вярнуліся вы дамоў умудроныя вопытам?

— Гэта праўда, — адказаў прынец, — я даведаўся, што шчасце і задаволенасць сваім лёсам — рэдкі дар на гэтым свеце!

— А я, — сказала прынцэса, — зразумела: каб быць шчаслівым, трэба толькі адно — *быць шчаслівым!*

Тут прынец працягнуў прынцэсе рукі і зірнулі яны адно на аднаго з зайздросным замілаваннем і каханнем. Благавіў іх мудрэц і сказаў:

— У вашым уласным сэрцы знайшлі вы сапраўдны талісман! Беражыце яго, і тады злы дух незадаволенасці ніколі не завалодае вамі!

РУСАЛАЧКА

Далёка ў моры вада сіняя-сіняя, як пялёсткі самых прыгожых васількоў, празрыстая-празрыстая, як самае чыстае шкло, толькі вельмі глыбокая, такая глыбокая, што ніякага якарнага каната не хопіць. Шмат званіц трэба паставіць адна на адну, тады толькі верхняя выгляне на паверхню. Там на дне жыве падводны народ.

Але не падумайце, што дно голае, адзін толькі белы пясок. Не, там растуць незвычайныя дрэвы і кветкі з такімі гнуткімі сцяблінамі і лісцем, што яны варушацца, нібы

живыя, ад самага малога руху вады. А між галін ходзіць туды-сюды рыба, вялікая і маленькая, зусім як птушкі лятаюць у паветры ў нас наверху. У самым глыбокім месцы стаіць палац марскога цара — сцены яго з каралаў, высокія стральчатая вокны з самага чыстага бурштыну, а дах увесь з ракавін; яны то адкрываюцца, то закрываюцца, у залежнасці ад таго, прыліў ці адліў, і гэта вельмі прыгожа, бо ў кожнай ляжаць зіхатлівыя жамчужыны і любая была б цудоўным упрыгожаннем у кароне самой каралевы.

Марскі цар даўным-даўно аўдавеў, і гаспадаркай у яго кіравала старая маці, жанчына разумная, толькі надта ўжо ганарылася яна сваёй знатнасцю: на хвасце старая насіла аж дванаццаць вустрыц, тады як іншым вяльможам дазвалялася толькі шэсць. У астатнім жа яна заслугоўвала ўсялякай пахвалы, асабліва таму, што душы не чула ў сваіх маленькіх унучках — прынцэсах. Іх было шэсць, усе прыгожанькія, але мілейшай за ўсіх была самая малодшая, са скурай чыстай і пяшчотнай, як пялёстак ружы, з вачыма сінімі і глыбокімі, як мора. Толькі ў яе, як, зрэшты, і ў астатніх, ног не было, а замест іх быў хвост, як у рыбы.

Цэлы дзень гулялі прынцэсы ў палацы, у прасторных пакоях, дзе са сцен раслі жывыя кветкі. Расчыняліся вялікія бурштынавыя вокны, і ўсярэдзіну заплывала рыба, зусім як у нас ластаўкі залятаюць у хату, калі вокны адчынены насцеж, толькі рыба падплывала проста да маленькіх прынцэс, брала з іх рук ежу і дазваляла сябе гладзіць.

Перад палацам быў вялікі сад, у ім раслі агніста-чырвоныя і цёмна-сінія дрэвы, плады іх ззялі золатам, кветкі — гарачым агнём, а сцябліны і лісце бесперастанна гайдаліся. Зямля была суцэльным дробным пяском, толькі блакітнаватым, як сернае полымя. Усё там унізе адлівала якойсьцю асаблівай сінечаю, — можна было падумаць, быццам стаіш не на дне марскім, а ў паветранай вышыні, і неба ў цябе не толькі над галавой, але і пад нагамі. У бязветраны дзень з дна відаць было сонца, яно здавалася пурпурнай кветкай, з чашы якой ліецца святло.

У кожнай прынцэсы была ў садзе свая мясцінка, тут яны маглі капаць і садзіць, што хацелі. Адна зрабіла сабе градку для кветак у выглядзе кіта, другой уздумалася, каб

яе градка выглядала русалкай, а самая малодшая зрабіла сабе градку, круглую, як сонца, і кветкі на ёй садзіла такія ж пунсовыя, як яно само. Дзіўнае дзіця была гэта русалачка, ціхае, задуменнае. Іншыя сёстры ўпрыгожвалі сябе ўсякай усячынай, якую знаходзілі на затопленых караблях, а яна толькі і любіла, што кветкі ярка-чырвоныя, як сонца, там, наверху, ды яшчэ прыгожую мармуровую статую. Гэта быў цудоўны хлопчык, высечаны з чыстага белага каменя, які апусціўся на дно марскае пасля караблекрушэння. Каля статуі русалачка пасадзіла ружовую ніцую вярбу, яна пышна разраслася і звешвала свае галіны над статуяй да блакітнага пясчанага дна, дзе атрымліваўся фіялетавае цень, які зыбаўся ў лад гайданню галін, і ад гэтага здавалася, быццам верхавіна і карані лашчуца адно да аднаго.

Больш за ўсё русалачка любіла слухаць расказы пра свет людзей там, наверху. Старой бабулі давалося расказаць ёй усё, што яна ведала пра караблі і гарады, пра людзей і жывёл. Асабліва дзівосным і незвычайным здавалася русалачцы тое, што кветкі на зямлі пахнуць, — не тое, што тут, на марскім дне, — лясы там зялёныя, а рыба сярод галін спявае так гучна і прыгожа, што проста заслухаешся. Рыбай бабуля называла птушак, інакш унучкі не зразумелі б яе: яны ж зроду не бачылі птушак.

— Калі вам споўніцца пятнаццаць гадоў, — казала бабуля, — вам дазваляць усплываць на паверхню, сядзець у месячным святле на скалах і глядзець на вялізныя караблі, якія праплываюць міма, на лясы і гарады!

У гэтым годзе старэйшай прынцэсе якраз спаўнялася пятнаццаць гадоў, але сёстры былі пагодкамі, і выходзіла так, што толькі праз пяць гадоў самая малодшая зможа падняцца з дна марскога і ўбачыць, як жывецца нам тут, наверху. Ды кожная абяцала расказаць астатнім, што яна ўбачыла і што ёй больш за ўсё спадабалася ў першы дзень, — бабуліных расказаў ім было мала, хацелася ведаць як мага больш.

Ніводную з сясцёр не вабіла так на паверхню, як самую малодшую, ціхую, задуменную русалачку, якой даводзілася чакаць даўжэй за ўсіх. Ноч за ноччу праводзіла яна каля адчыненага акна і ўсё глядзела наверх праз цём-

на-сінюю ваду, у якой плёскала хвастамі і плаўнікамі рыба. Месяц і зоркі бачыліся ёй, і хоць свяцілі яны зусім цьмяна, затое здаваліся праз ваду нашмат большымі, чым нам. А калі пад імі нібы плыло цёмнае воблака, ведала яна, што гэта ці кіт праплывае, ці карабель, а на ім шмат людзей, і ўжо, канешне, ім і ў галаву не прыходзіла, што ўнізе пад імі прыгожанькая русалачка цягнецца да карабля сваімі белымі рукамі.

І вось старэйшай прынцеся споўнілася пятнаццаць гадоў, і ёй дазволілі ўсплыць на паверхню.

Колькі было сказаў, калі яна вярнулася назад! Ну, а лепш за ўсё, расказвала яна, было ляжаць у месячным святле на водмелі, калі мора спакойнае, і разглядваць вялікі горад на беразе: быццам сотні зорак, там мігцелі агні, чулася музыка, шум экіпажаў, гамана людзей, віднеліся званіцы і шпілі, званілі званы. І якраз таму, што туды ёй нельга было, туды і цягнула яе больш за ўсё.

Як прагна слухала яе расказы самая малодшая сястра! А потым, вечарам, стаяла каля адчыненага акна і глядзела наверх праз цёмна-сінюю ваду і думала пра вялікі горад, шумны і ажыўлены, і ёй здавалася нават, што яна чуе, як звоняць званы.

Праз год і другой сястры дазволілі падняцца на паверхню і плыць куды пажадае. Яна вынырнула з вады якраз у тую хвіліну, калі сонца заходзіла, і вырашыла, што больш дзівоснага відовішча няма на свеце. Неба было ўсё залатое, сказала яна, а воблакі — ах, у яе проста няма слоў апісаць, якія яны прыгожыя! Чырвоныя і фіялетавыя, плылі яны па небе, але яшчэ хутчэй ляцела да сонца, нібы доўгі белы вэлюм, чарада дзікіх лебедзяў. Яна таксама паплыла да сонца, але яно апусцілася ў ваду, і ружовы водбліск на моры і аблоках патух.

Яшчэ праз год паднялася на паверхню трэцяя сястра. Гэта была смялейшая за ўсіх і праплыла ў шырокую раку, якая ўпадала ў мора. Яна ўбачыла там зялёныя ўзгоркі з вінаграднікамі, а з гушчару цудоўнага лесу выглядвалі палацы і сядзібы. Яна чула, як спяваюць птушкі, а сонца прыгравала так моцна, што ёй не раз даводзілася ныраць у ваду, каб астудзіць свой палымяны твар. У бухце ёй трапіўся цэлы гурт маленькіх чалавечых дзяцей, яны бе-

галі галышом і плюхаліся ў вадзе. Ёй захацелася пагуляць з імі, але яны спалохаліся яе і ўцяклі, а замест іх з'явіўся нейкі чорны звярок — гэта быў сабака, толькі ж ёй яшчэ ні разу не даводзілася бачыць сабаку — і забрахаў на яе так страшна, што яна перапалохалася і паплыла назад у мора. Але ніколі не забыць ёй дзівоснага лесу, зялёных узгоркаў і прыгожых дзяцей, якія ўмеюць плаваць, хаця і няма ў іх рыбінага хваста.

Чацвёртая сястра не была такой смелай, яна плавала ў адкрытым моры і лічыла, што там якраз і было лепш за ўсё: мора відаць вакол на вельмі многа міль, неба над галавой як велізарны шклянны купал. Бачыла яна і караблі, толькі зусім здалёку, і выглядалі яны амаль як чайкі, а яшчэ ў моры куляліся гарэзлівыя дэльфіны і кіты пускалі з ноздраў ваду, таму здавалася, быццам вакол білі сотні фантанаў.

Дайшла чарга і да пятай сястры. Яе дзень нараджэння быў зімой, і таму яна ўбачыла тое, чаго не ўдавалася ўбачыць іншым. Мора было зусім зялёнае, распавядала яна, усюды плавалі вялізныя ледзяныя горы, кожная нібы жамчужына, толькі куды вышэйшая за любую званіцу, пабудаваную людзьмі. Яны былі самага мудрагелістага выгляду і ззялі, быццам алмазы. Яна ўселася на самую вялікую з іх, вецер развяваў яе доўгія валасы, і матросы спалохана абыходзілі гэтае месца далей. Да вечара неба зацягнулася хмарамі, забліскалі маланкі, загрымеў гром, пачарнелае мора ўзнямала ўгору вялізныя ледзяныя глыбы, якія асвятляліся ўспышкамі маланак. На караблях здымалі ветразі, вакол быў страх і жах, а яна хоць бы што плыла на сваёй ледзяной гары і пазірала, як маланкі сінімі зігзагамі б'юць у мора.

Так вось і было: выплывае якая-небудзь з сясцёр першы раз на паверхню, захапляецца ўсім новым і прыгожым, ну а тады, калі дарослай дзяўчынай можа падняцца наверх у любую хвіліну, усё становіцца для яе нецікавым і яна імкнецца дамоў і ўжо праз месяц гаворыць, што ў іх унізе лепш, чым дзе, толькі тут і адчуваеш сябе дома.

Часта па вечарах, абняўшыся, усплывалі пяць сясцёр на паверхню. Ва ўсіх былі дзівосныя галасы, як ні ў кога з людзей, і калі пачыналася бура, якая пагражала гібеллю

караблям, яны плылі перад караблямі і спявалі так соладка аб тым, як добра на марскім дне, угаворвалі матросаў без боязі спусціцца ўніз. Толькі матросы не маглі разабраць слоў, ім здавалася, што гэта проста шуміць бура, ды і не давялося б ім убачыць на дне ніякіх дзівосаў — калі карабель тануў, людзі захлыналіся і траплялі ў палац марскога цара ўжо мёртвыя.

Малодшая ж русалачка, калі сёстры яе ўсплывалі вось так на паверхню, заставалася адна-адзінюткая і глядзела ім ўслед, і ёй хацелася плакаць, ды толькі русалкам не дадзена слёз, і ад гэтага ёй было яшчэ горш.

— Ах, калі ж мне будзе пятнаццаць гадоў! — казала яна. — Я ведаю, што вельмі палюблю той свет і людзей, якія там жывуць!

Нарэшце і ёй споўнілася пятнаццаць гадоў.

— Ну вось, выгадавалі і цябе! — сказала бабуля, каралева-ўдава. — Падыдзі ж сюды, я ўпрыгожу цябе, як асататніх сясцёр!

І яна надзела русалачцы на галаву вянок з белых лілей, толькі кожны пялёстак быў палавінкай жамчужны, а потым начапіла ёй на хвост восем вустрыц у знак яе высокага сану.

— Ды гэта балюча! — сказала русалачка.

— Каб быць прыгожай, можна і пацярпець! — сказала бабуля.

Ах, з якой ахвотай скінула б русалачка ўсю гэту пышнасць і цяжкі вянок! Чырвоныя кветкі з яе градкі падышлі б ёй куды больш, але нічога не паробіш.

— Бывайце! — сказала яна і лёгка і плаўна, быццам бурбалачка паветра, паднялася на паверхню.

Калі яна падняла галаву надвадой, сонца толькі што сел, але аблокі яшчэ адсвечвалі ружовым і залатым, а ў блякла-чырвоным небе ўжо запаліліся ясныя вячэрнія зоркі; паветра было мякае і свежае, мора спакойнае. Непадалёку стаяў трохмачтавы карабель з адным паднятым ветразем — не было ні самага малога ветрыку. Усюды на снасцях і рэях сядзелі матросы. З палубы чуліся музыка і спевы, а калі зусім сцямнела, сотні рознакаляровых ліхтарыкаў асвятлілі карабель, і ў паветры быццам бы замільгалі сцягі ўсіх нацый. Русалачка падплыла прама да

акна каюты, і кожны раз, калі яе прыпадымала хваляй, яна магла зазірнуць усярэдзіну праз празрыстае шкло. Там было шмат прыгожа апранутых людзей, але прыгажэйшым за ўсіх быў малады прынец з вялікімі чорнымі вачыма. Яму, пэўна, было не больш за шаснаццаць гадоў. Святкаваўся дзень нараджэння, таму на караблі і было так весела. Матросы танцавалі на палубе, а калі выйшаў туды малады прынец, у неба ўзляцелі сотні ракет, і стала светла як днём, нават русалачка зусім перапалохалася і нырнула ў ваду, але хутка зноў высунула галаву, і здавалася, нібы ўсе зоркі з неба падаюць да яе ў мора. Ніколі яшчэ не бачыла яна такога феерверка. Круціліся колам вялізныя сонцы, узлятала ў сінюю высь дзівосная вогненная рыба, і ўсё гэта адлюстроўвалася ў ціхай, яснай вадзе. На самім караблі было так светла, што можна было адрозніць кожны канат, а людзей і тым больш. Ах, які прыгожы быў малады прынец! Ён паціскаў усім рукі, усміхаўся і смяяўся, а музыка ўсё грывела і грывела ў цудоўную ноч.

Ужо было позна, а русалачка ўсё не магла вачэй адарваць ад карабля і ад вельмі прыгожага прынца. Патухлі рознакаляровыя ліхтарыкі, не ўзляталі больш ракеты, не грукаталі гарматы, затое загуло і забурчала ў глыбіні марской. Русалачка гайдалася на хвалях і ўсё заглядвала ў каюту, а карабель пачаў набіраць ход, адзін за адным распускаталі ветразі, усё вышэй узнімаліся хвалі, збіраліся хмары, далёка забліскалі маланкі.

Насоўвалася бура, матросы пачалі здымаць ветразі. Карабель, разгойдваючыся, плыў па разгневаным моры, хвалі ўзнімаліся вялізнымі чорнымі гарамі, імкнучыся перакаціцца цераз мачту, а карабель ныраў, быццам лебедзь, між высозных валоў і зноў узнімаўся на грэбень грувасткай хвалі. Русалачцы ўсё гэта здавалася прыемнай прагулкай.

Карабель стагнаў і трашчаў; вось падалася пад ударамі хваляў тоўстая абшыўка бартоў, хвалі захліснулі карабель, пераламалася папалам, як чарацінка, мачта, карабель лёг на бок, і вада хлынула ў трум. Тут ужо русалачка зразумела, якая небяспека пагражае людзям, — ёй і самой даводзілася ўхіляцца ад бяргвення і абломкаў, якія насіліся па хвалях. На хвіліну стала цёмна, хоць вока вы-

калі, але вось бліснула маланка, і русалачка зноў убачыла людзей на караблі. Кожны ратаваўся як мог. Яна шукала вачыма прынца і ўбачыла, як ён упаў у ваду, калі карабель разваліўся на часткі. Спытана яна вельмі ўзрадавалася — ён жа трапіць цяпер да яе на дно, але тут жа ўспомніла, што людзі не могуць жыць у вадзе і ён прыплыў у палац яе бацькі толькі мёртвым. Не, не, ён не павінен памерці! І яна паплыла між бярэнаў і дошак, зусім не думаючы аб тым, што яны могуць яе раздушыць. Яна то нырала глыбока, то ўзлятала на хвалю і нарэшце даплыла да юнага прынца. Ён амаль ужо зусім выбіўся з сіл і плыве па бурным моры не мог. Рукі і ногі адмаўляліся яму служыць, прыгожыя вочы заплюшчыліся, і ён патануў бы, калі б не з'явілася яму на дапамогу русалачка. Яна прыўзняла над вадой яго галаву і дала магчымасць хвалям несці іх абоіх хоць куды...

Да раніцы бура сціхла. Ад карабля не засталася і трэскі. Зноў зазгля над вадой сонца і як быццам вярнула фарбы шчокам прынца, але вочы яго ўсё яшчэ былі заплюшчаны.

Русалачка адкінула з ілба прынца валасы, пацалавала яго ў высокі прыгожы лоб, і ёй падалося, што ён падобны на мармуровага хлопчыка, які стаіць у яе садзе. Яна пацалавала яго яшчэ раз і пажадала, каб ён выжыве.

Нарэшце яна ўбачыла сушу, высокія сінія горы, на вяршынях якіх, нібы чароды лебедзяў, бялелі снягі. Каля самага берага зелянелі дзівосныя лясы, а перад імі стаяла не то царква, не то манастыр — яна не магла сказаць дакладна, ведала толькі, што гэта быў будынак. У садзе раслі апельсінавыя і лімонныя дрэвы, а каля самых варотаў — высокія пальмы. Мора ўразалася тут у бераг невялікім залівам, ціхім, але вельмі глыбокім, са скалой, каля якой мора намыла дробнага белага пяску. Сюды якраз і прыплыла русалачка з прынцам і паклала яго на пясок так, каб галава была крыху вышэй на сонцы.

Тут у высокім белым будынку зазванілі званы, і ў сад высыпаў цэлы натоўп маладых дзяўчат. Русалачка адплыла далей за высокія камяні, якія тарчалі з вады, накрыла свае валасы і грудзі марской пенай, так што цяпер

ніхто не заўважыў бы яе твару, і пачала чакаць, ці не прыйдзе хто на дапамогу няшчаснаму прынцу.

Неўзабаве да скалы падышла маладая дзяўчына і спачатку вельмі спалохалася, але тут жа пасмялела і паклікала іншых людзей, і русалачка ўбачыла, што прынц ажыў і ўсміхнуўся ўсім, хто быў каля яго. А ёй ён не ўсміхнуўся, ён нават не ведаў, што яна выратавала яму жыццё. Засумавала русалачка, і калі прынца завялі ў вялікі будынак, яна сумна нырнула ў ваду і паплыла дамоў.

Цяпер яна стала яшчэ цішэйшай, яшчэ больш задуманнай, чым раней. Сёстры цікавіліся, што яна бачыла ўпершыню на паверхні мора, але яна нічога ім не расказала.

Часта раніцамі і вечарамі прыплывала яна да таго месца, дзе пакінула прынца. Яна бачыла, як паспявалі ў садзе плады, як іх потым збіралі, бачыла як растаў снег на высокіх гарах, але прынца так больш і не бачыла і вярталася дамоў кожны раз усё больш маркотнай. Адзінай радасцю было для яе сядзець у сваім садзе, абхапіўшы рукамі прыгожую мармуровую статую, падобную на прынца, але свае кветкі яна больш не даглядала. Яны здзічэлі і разрасліся па дарожках, перапляліся сцяблінамі і лісцем з галінамі дрэў, і ў садзе стала зусім цёмна.

Нарэшце яна не вытрымала і расказала пра ўсё адной з сясцёр. Потым даведаліся і астатнія сёстры, але больш ніхто, хіба што яшчэ дзве-тры русалкі ды іхнія самыя блізкія сяброўкі. Адна з іх таксама ведала аб прынцу, бачыла свята на караблі і нават ведала, адкуль родам прынц і дзе яго каралеўства.

— Паплылі разам, сястрыца! — сказалі русалачцы сёстры і, абняўшыся, падняліся на паверхню мора каля таго месца, дзе стаяў палац прынца.

Палац быў узведзены са светла-жоўтага бліскучага каменя, з вялікімі мармуровымі лесвіцамі; адна з іх спускалася проста да мора. Прыгожыя пазалочаныя купалы ўзвышаліся над дахам, а паміж калонамі, якія абкружалі будынак, стаялі мармуровыя статуі, зусім як жывыя людзі. Праз высокія люстраныя вокны былі відаць раскошныя пакоі; усюды віселі дарагія шаўковыя фіранкі, былі разасланы дываны, а сцены ўпрыгожвалі вялікія карціны. Цуд, ды і толькі! Пасярод самай вялікай залы

журчаў фантан; струмені вады білі высока-высока пад шклянны купал, праз які ваду і дзіўныя расліны, па краях басейна, асвятляла сонца.

Цяпер русалачка ведала, дзе жыве прынц, і пачала прыплываць да палаца амаль кожны вечар ці кожную ноч. Ніводная з сясцёр не асмельвалася падплываць да зямлі так блізка, ну а яна заплывала нават у вузкі канал, што праходзіў якраз пад мармуровым балконам, ад якога падаў на ваду доўгі цень. Тут яна спынялася і падоўгу глядзела на юнага прынца, а ён жа думаў, што гуляе пры святле месяца адзін-адзінюtkі.

Шмат разоў бачыла яна, як ён катаўся з музыкантамі на сваёй шыкоўнай лодцы, упрыгожанай трапяткімі сцягамі. Русалачка пазірала з зялёнага трыснягу, і калі людзі часам заўважалі, як трапечка на ветры яе доўгі серабрыста-белы вэлюм, ім здавалася, што гэта плёскае крыламі лебедзь.

Шмат разоў чула яна, як гаварылі аб прынцу рыбакі, якія лавілі па начах з факелам рыбу, яны расказвалі аб ім шмат добрага, і русалачка радавалася, што выратавала яму жыццё, калі амаль нежывога, насіла па хвалях; яна прыгадвала, як яго галава ляжала на яе грудзях і як пшчотна пацалавала яна яго тады. А ён жа нічога не ведаў пра яе, яна яму і прысніцца не магла!

Усё больш і больш пачынала русалачка любіць людзей, усё мацней цягнула яе да іх; іхні зямны свет здаваўся ёй значна большым, чым яе падводны, яны маглі ж пераплываць на сваіх караблях мора, узбірацца на высокія горы вышэй за аблогі, а іхнія краіны з лясамі і палямі раскінуліся так шырока, што і вокам не ахопіш! Вельмі хацелася русалачцы пабольш даведацца пра людзей, пра іх жыццё, але сёстры не маглі адказаць на ўсе яе пытанні, і яна звярталася да бабулі: старая добра ведала «вышэйшы свет», як яна справядліва называла зямлю, што ляжала над морам.

— Калі людзі не топяцца,— пыталася русалачка,— тады яны жывуць вечна, не паміраюць, як мы?

— Ну што ты! — адказвала старая. — Яны таксама паміраюць, іхні век нават карацейшы за наш. Мы жывём трыста гадоў; толькі калі мы перастаем быць, нас не хава-

юць, у нас нават няма магіл, мы проста ператвараемся ў марскую пену.

— Я б аддала ўсе свае сотні гадоў за адзін дзень чалавечага жыцця, — прамовіла русалачка.

— Глупства! Не трэба і думаць пра гэта! — сказала старая. — Нам тут жывецца куды лепш, чым людзям на зямлі!

— Значыць, і я памру, стану марской пенай, не буду больш чуць музыкі хваляў, не ўбачу ні дзівосных кветак, ні чырвонага сонца! Няўжо я ніяк не магу пажыць сярод людзей?

— Можаш, — сказала бабуля, — няхай толькі хто-небудзь з людзей палюбіць цябе так, што ты станеш яму даражэйшай за бацьку і маці, калі ты завалодаеш усім яго сэрцам і ўсімі думкамі, калі ён ажэніцца з табой і паклянецца ў вечнай вернасці. Але гэтага не можа быць ніколі! Бо тое, што ў нас лічыцца прыгожым — твой рыбін хвост, напрыклад, — людзі лічаць брыдкім. Яны нічога не разумеюць у прыгажосці; на іх меркаванне, каб быць прыгожым, трэба абавязкова мець дзве нязграбныя падпоркі — ногі, так яны іх называюць.

Русалачка глыбока ўздыхнула і сумна паглядзела на свой рыбін хвост.

— Будзем жыць — не тужыць! — сказала старая. — Павесялімся ўдосталь, трыста гадоў — тэрмін немалы... Сягоння вечарам у нас у палацы бал!

Вось было хараство, якога не ўбачыш на зямлі! Сцены і столь танцавальнай залы былі з тоўстага, але празрыстага шкла; уздоўж сцен радамі ляжалі сотні вялізных пурпуровых і травяніста-зялёных ракавін з блакітнымі агеньчыкамі ўсярэдзіне; агні гэтыя ярка асвятлялі ўсю залу, а праз шкляныя сцены — і мора вакол. Відаць было, як да сцен падплываюць чародкі вялікіх і маленькіх рыб, і луска іх пераліваецца золатам, серабром, пурпурам.

Пасярод залы вада бегла шырокай плыню, і ў ёй танцавалі пад свае дзівосныя спевы вадзянікі і русалкі. Такіх цудоўных галасоў не бывае ў людзей. Русалачка спявала лепш за ўсіх, і ўсе пляскалі ёй у ладкі. На хвіліну яна павесялела з думкай аб тым, што ні ў кога і нідзе, ні ў моры, ні на зямлі, няма такога цудоўнага голасу, як у яе; але по-

тым яна зноў пачала думаць пра надводны свет, аб прыгожым прынцу, і засулавала. Непрыкметна выслізнула яна з палаца і, пакуль там спявалі і весяліліся, маркотна сядзела ў сваім садку. Раптам зверху данесліся гукі валторнаў, і яна падумала: «Вось ён зноў катаецца на лодцы! Як я люблю яго! Больш, чым бацьку і маці! Я належу яму ўсім сэрцам, усімі сваімі думкамі, яму я б ахвотна ўручыла шчасце ўсяго майго жыцця! На ўсё б я пайшла — каб толькі б мне быць з ім. Пакуль сёстры танцуюць у бацькоўскім палацы, паплыву ж я да ведзьмы марской. Я заўсёды баялася яе, але можа, яна штосьці параіць ці як-небудзь дапаможа мне!»

І русалачка паплыла са свайго садка да бурлівых віроў, за якімі жыла ведзьма. Яшчэ ні разу не даводзілася ёй праплаваць гэтай дарогай; тут не раслі ні кветкі, ні нават трава — навакол быў толькі голы шэры пясок; вада за ім бурліла і шумела, як пад млынавым колам, і ўцягвала за сабой у бяздонне ўсё, што толькі сустракала на сваім шляху. Якраз між такіх бурлівых віроў і давялося плыць русалачцы, каб трапіць у той край, дзе ўладарыла ведзьма. Далей шлях ляжаў праз гарачы пузырысты іл, гэтае месца ведзьма называла сваім тарфяным балотам. А там ужо было рукой падаць да яе жytла, абкружанага дзіўным лесам: замест дрэў і кустоў у ім раслі паліпы — паўжывёліны-паўрасліны, падобныя на стоголовых змеяў, якія вырасталі проста з пяску; галіны іх былі падобныя на доўгія слізготкія рукі з пальцамі, звівістымі, як чарвякі; паліпы ні на хвіліну не пераставалі варушыцца ад кораня да самай верхавіны і хапалі гнуткімі пальцамі ўсё, што толькі ім траплялася, і ўжо больш не выпускалі. Русалачка з перапуду спынілася, сэрцайка яе закалацілася ад страху, яна гатова была вярнуцца, але прыгадала прынца і набралася смеласці: моцна завязала вакол галавы свае доўгія валасы, каб у іх не ўчапіліся паліпы, скрыжавала на грудзях рукі і, як рыба, паплыла між агідных паліпаў, якія цягнуліся да яе сваімі звівістымі рукамі. Яна бачыла, як моцна, нібы жалезнымі абцугамі, трымалі яны сваімі пальцамі ўсё, што ўдалося ім схапіць: белыя шкілеты людзей, якія ўтапіліся, карабельныя рулі, скрыні, косці жы-

вёлін, нават адну русалачку. Паліпы злавілі і задушылі яе. Гэта было страшнейшым за ўсё.

Але вось яна апынулася на коўзкай лясной паляне, дзе куляліся, паказваючы брыдкае жаўтаватае пуза, вялікія, тлустыя вадзяныя вужы. Пасярод паляны быў пабудаваны дом з белых чалавечых касцей. Тут жа сядзела сама марская ведзьма і карміла з рота жабу, як людзі кормяць цукрам маленькіх канарэек. Агідных вужоў яна называла сваімі кураняткамі і дазваляла ім поўзаць па сваіх вялікіх наздраватых, як губка, грудзях.

— Ведаю, ведаю, чаму ты прыплыла! — сказала русалачцы марская ведзьма. — Глупства ты задумала, але ж я ўсё-ткі дапамагу табе — на тваю ж бяду, мая прыгажуня! Ты хочаш пазбавіцца ад свайго хваста і атрымаць замест яго дзве падпоркі, каб хадзіць, як людзі. Хочаш, каб юны прынец пакахаў цябе.

І ведзьма зарагатала так гучна і брыдка, што і жаба і вужы пападалі з яе і пляснуліся на пясок.

— Ну добра, ты з'явілася ў самы час! — працягвала ведзьма. — Калі б ты прыйшла заўтра раніцай, то было б позна, і я не магла б дапамагчы табе раней, чым у будучым годзе. Я прыгатую табе пітво, ты возьмеш яго, паплывеш з ім да берага яшчэ да ўсходу сонца, сядзеш там і вып'еш усё да кроплі; тады твой хвост раздвоіцца і ператворыцца ў пару стройных, як казалі б людзі, ножак. Але табе будзе так балюча, быццам цябе праніжуць вострым мячом. Затое ўсе, хто цябе ўбачыць, скажуць, што такой прыгожай дзяўчыны яны яшчэ не сустракалі! Ты захаваеш сваю плаўную паходку — ніводная танцоўшчыца не парайнаецца з табой, але памятай: ты будзеш ісці як па вострых нажах, і твае ногі будуць крывяніць. Вытрымаеш усё гэта? Тады я дапамагу табе.

— Так! — сказала русалачка дрыготкім голасам, падумаўшы аб прынцу.

— памятай, — сказала ведзьма, — калі ты набудзеш чалавечы выгляд, табе не зрабіцца зноў русалкай! Не ўбачыш ты ні марскога дна, ні бацькоўскага дому, ні сяцёр. А калі прынец не пакахае цябе так, што забудзе дзеля цябе і бацьку і маці, калі ты не завалодаеш усім яго сэрцам і калі ён не ажэніцца з табой, ты загінеш; на першым жа

досвітку пасля яго жаніцбы з другой тваё сэрца разарвецца на часткі, і ты станеш пенай марской.

— Няхай! — сказала русалачка і збылела як смерць.

— А яшчэ ты павінна заплаціць мне за дапамогу, — сказала ведзьма. — І я нятанна вазьму! У цябе дзіўны голас, ім ты і думаеш зачараваць прынца, але ты павінна аддаць гэты голас мне. Я вазьму за свой бясцэнны напой самае лепшае, што ёсць у цябе: бо я павінна прымяшаць да напітка сваю ўласную кроў, каб ён стаў востры, як лязо мяча.

— Калі ты возьмеш мой голас, што ж застанецца мне? — запытала русалачка.

— Твой вельмі прыгожы твар, твая плаўная паходка і твае гаваркія вочы — гэтага дастаткова, каб пакарыць чалавечае сэрца! Ну годзе, не бойся: высунеш язычок, і я адрэжу яго ў аплату за чарадзейны напой!

— Добра! — сказала русалачка, і ведзьма паставіла на агонь кацёл, каб зварыць пітво.

— Чысціня — лепшая прыгажосць! — сказала яна і выцерла кацёл вязкай жывых вужоў.

Потым яна падрапала сабе грудзі; у кацёл закапала чорная кроў, і хутка пачалі падымацца клубы пары, якія набывалі такія вычварныя формы, што проста жах браў. Ведзьма штохвілінна падбаўляла ў кацёл новае і новае зелле, і, калі пітво закіпела, яно забулькала так, быццам плакаў кракадзіл. Нарэшце напой быў гатовы, на выгляд ён здаваўся вельмі празрыстай крынічнай вадой.

— Бяры! — сказала ведзьма, аддаючы русалачцы напой.

Потым адрэзала ёй язык, і русалачка стала нямой — не магла больш ні спяваць, ні гаварыць.

— Схопяць цябе паліпы, калі паплывеш назад, — наказвала ведзьма, — пырсні на іх кроплю пітва, і іх рукі і пальцы разляцяцца на тысячу кавалачкаў.

Але русалачцы не давялося гэтага рабіць — паліпы з жахам адварочваліся пры адным выглядзе напою, які блішчаў у яе руках, нібы яркая зорка. Хутка праплыла яна лес, мінула балота і бурлівыя віры.

Вось і бацькоўскі палац; агні ў танцавальнай зале патушаны, усе спяць. Русалачка не адважылася больш

увайсці туды, бо яна ж была нямая і збіралася пакінуць бацькоўскі дом назаўсёды. Сэрца яе гатова было разарвацца ад тугі. Яна прашмыгнула ў сад, узяла па кветачцы з градкі ў кожнай сястры, паслала родным тысячы паветраных пацалункаў і паднялася на цёмна-блакітную паверхню мора.

Сонца яшчэ не ўзыходзіла, калі яна ўбачыла перад сабою палац прынца і прысела на шырокую мармуровую лесвіцу. Месяц асвятляў яе сваім дзівосным блакітным ззяннем. Русалачка выпіла пякучы напой, і ёй падалося, быццам яе працялі вострым з абодвух бакоў мячом; яна страціла прытомнасць і павалілася як нежывая. Калі яна ачуныла, над морам ужо ззяла сонца; ва ўсім целе яна адчувала пякучы боль. Перад ёю стаяў прыгожы прынец і са здзіўленнем разглядваў яе. Яна апусціла вочы і ўбачыла, што рыбін хвост знік, а замест яго ў яе з'явіліся дзве маленькія беленькія ножкі. Але яна была зусім голая і таму захуталася ў свае доўгія, густыя валасы. Прынец запытаў, хто яна і як сюды трапіла, але яна толькі лагодна і сумна глядзела на яго сваімі цёмна-сінімі вачыма: гаварыць жа яна не магла. Тады ён узяў яе за руку і павёў у палац. Праўду сказала ведзьма: кожны крок прычыняў русалачцы такі боль, быццам яна ішла па вострых нажах і іголках; але яна цярпліва пераносіла боль і ішла попlech з прынцам лёгка, нібы па паветры. Прынец і яго світа толькі дзівіліся з яе цудоўнай, плаўнай паходкі.

Русалачку апанулі ў шоўк і муслін, і яна стала першай прыгажуняй пры двары, але заставалася па-ранейшаму нямой, не магла ні спяваць, ні гаварыць. Неяк аднаго разу да прынца і яго царскіх бацькоў паклікалі дзяўчата-рабынь, прыбраных у шоўк і золата. Яны заспывалі, адна з іх спявала асабліва хараша, і прынец пляскаў у ладкі і ўсміхаўся ёй. Засумавала русалачка: калісьці і яна магла спяваць, і непараўнальна лепш! «Ах, каб ён ведаў, што я назаўсёды рассталася са сваім голасам, толькі каб быць каля яго!»

Потым дзяўчаты пачалі танцаваць пад гукі дзівоснай музыкі; тут і русалачка падняла свае белыя прыгожыя рукі, стала на дыбачкі і паплыла ў лёгкім, паветраным танцы; так не танцаваў яшчэ ніхто! Кожны рух пад-

крэсліваў яе прыгажосць, а вочы яе казалі сэрцу больш, чым спевы рабынь.

Усе былі ў захапленні, асабліва прынц; ён назваў русалачку сваім маленькім знайдышам, а русалачка ўсё танцавала і танцавала, хоць кожны раз, калі ногі яе дакраналіся да зямлі, ёй было так балюча, быццам яна ішла па вострых нажах. Прынц сказаў, што яна заўсёды павінна быць каля яго, і ёй было дазволена спаць на аксамітнай падушцы перад дзвярыма яго пакоя.

Ён загадаў пашыць ёй мужчынскі касцюм, каб яна магла суправаджаць яго вярхом. Яны ездзілі па духмяных лясах, дзе ў свежай лістоце спявалі птушкі, а зялёныя галіны дакраналіся да яе плячэй. Яны ўзбіраліся на высокія горы, і хаця з яе ног сачылася кроў і ўсе бачылі гэта, яна смяялася і працягвала падымацца следам за прынцам на самыя высокія вяршыні; там яны любаваліся аблокамі, якія плылі каля іх ног, нібы чароды птушак, што адляталі ў чужыя краіны.

А ноччу ў палацы прынца, калі ўсе спалі, русалачка спускалася па мармуровай лесвіцы, ставіла палымнеючыя, як у агні, ногі ў халодную ваду і думала пра родны дом і пра марское дно.

Аднаго разу ўночы ўсплылі з вады поплич яе сёстры і заспавалі журботную песню; яна кіўнула ім, яны пазналі яе і расказалі ёй, як засмуціла яна іх усіх. З таго часу яны наведвалі яе кожную ноч, а аднойчы яна ўбачыла воддаль нават сваю старую бабулю, якая ўжо шмат гадоў не падымалася з вады, і самога цара марскога з каронай на галаве, яны працягвалі да яе рукі, але не адважваліся падплысці да зямлі так блізка, як сёстры.

З кожным днём прынц усё больш і больш адчуваў замілаванасць да русалачкі, але ён любіў яе толькі як прыгожае, добрае дзіця, ажаніцца ж з ёю і зрабіць яе прынцэсай яму і ў галаву не прыходзіла, а між тым ёй патрэбна было стаць яго жонкай, інакш, калі б ён аддаў сваё сэрца і руку другой, русалачка стала б пенай марской.

«Ці любіш ты мяне больш за ўсіх на свеце?» — здавалася, пыталіся русалаччыны вочы, калі прынц абдымаў яе і цалаваў у лоб.

— Так, я люблю цябе! — гаварыў прынц. — У цябе до-

брае сэрца, ты адданая мне больш за ўсіх і падобная на маладую дзяўчыну, якую я бачыў аднойчы і, напэўна, болей ужо не ўбачу! Я плыў на караблі, карабель патануў, хвалі выкінулі мяне на бераг паблізу нейкага храма, дзе служачь богу маладыя дзяўчаты; самая малодшая з іх знайшла мяне на беразе і выратавала мне жыццё; я бачыў яе ўсяго два разы, але толькі яе адну ў цэлым свеце мог бы я пакахаць! Ты падобная на яе і амаль выцесніла з майго сэрца яе вобраз. Яна належыць святому храму, і вось мая шчаслівая зорка паслала мне цябе; ніколі я не расстануся з табой!

«На жаль, ён не ведае, што гэта я выратавала яму жыццё! — думала русалачка. — Я вынесла яго з хваляў марскіх на бераг і паклала ў гаі, каля храма, а сама схавалася ў марской пене і глядзела, ці не прыйдзе хто-небудзь да яго на дапамогу. Я бачыла гэтую прыгожую дзяўчыну, якую ён любіць больш за мяне! — І русалачка глыбока ўздыхала, плакаць яна не магла. — Але тая дзяўчына належыць храму, ніколі не вернецца! Я ж знаходжуся каля яго, бачу яго кожны дзень, магу служыць яму, любіць яго, аддаць за яго жыццё!»

Але вось пачалі пагаворваць, што прынц жэніцца з чароўнай дачкой суседняга караля і таму рыхтуе свой раскошны карабель у плаванне. Прынц паедзе да суседняга караля быццам бы для таго, каб пазнаёміцца з яго краінай, а на самай жа справе, каб пабачыць прынцэсу; з ім едзе вялікая світа. Русалачка на ўсе гэтыя размовы толькі ківала галавой і смяялася — яна ж лепш за ўсіх ведала прынцавыя думкі.

— Я павінен ехаць, — казаў ён ёй. — Мне трэба пабачыць вельмі прыгожую прынцэсу; гэтага патрабуюць мае бацькі, але яны не будуць прымушаць мяне жаніцца з ёю, а я ніколі не пакахаю яе! Яна ж не падобная на тую прыгажуню, на якую падобная ты. Калі ж мне давядзецца нарэшце выбраць сабе нявесту, дык я лепш выберу цябе, мой нямы знайдыш з гаваркімі вачыма!

І ён цалаваў яе ружовыя вусны, забаўляўся з яе доўгімі валасамі і клаў сваю галаву на яе грудзі, дзе білася сэрца, якое так хацела чалавечага шчасця і кахання.

— Ты ж не баішся мора, мая нямая малышка? — казаў

ён, калі яны ўжо стаялі на караблі, які павінен быў адвезці іх у краіну суседняга караля.

І прынец пачаў расказваць ёй пра буру і пра штэль, пра дзіўную рыбу, што жыве на глыбіні, і пра тое, што бачылі там нырцы, а яна ж лепш за ўсіх ведала, што ёсць на марскім дне.

Яснай мясечнай ноччу, калі ўсе, акрамя рулявога, спалі, яна села каля самага борта і пачала глядзець у празрыстыя хвалі, і ёй падалося, што яна бачыць бацькоўскі палац; старая бабуля ў сярэбранай кароне стаяла на вышцы і глядзела праз хвалістыя струмені вады на кель карабля. Потым на паверхню мора ўсплылі яе сёстры; яны журботна глядзелі на яе і працягвалі да яе свае белыя рукі, а яна кінула ім галавой, усміхнулася і хацела расказаць аб тым, як ёй добра тут, але да яе падышоў карабельны юнга, і сёстры нырнулі ў ваду, а юнга падумаў, што гэта мільганула ў хвалях белая марская пена.

Раніцай карабель увайшоў у гавань прыгожай сталіцы суседняга каралеўства. У горадзе зазванілі ў званы, з высокіх вежаў пачуліся гукі рагоў; на пляцах стаялі палкі салдат з бліскучымі штыкамі і трапяткімі сцягамі. Пачалося свята, балі ішлі за балямі, але прынцэсы яшчэ не было — яна выходзілася дзесьці далёка ў манастыры, куды яе аддалі навучацца каралеўскай дабрадзеінасці. Нарэшце прыехала і яна.

Русалачка прагна глядзела на яе і не магла не прызнаць, што больш мілага і больш прыгожага твару яна яшчэ не бачыла. Скура на твары прынцэсы была такая пяшчотная, празрыстая, а з-за доўгіх цёмных веек усміхаліся сінія лагодныя вочы.

— Гэта ты! — усклікнуў прынец. — Ты выратавала мне жыццё, калі я нападёмртвы ляжаў на беразе мора!

І ён моцна прытуліў да сэрца сваю пачырванелую нявесту.

— Ах, які я шчаслівы! — сказаў ён русалачцы. — Тое, аб чым я не адважваўся і марыць, збылося. Ты парадуюешся майму шчасцю, ты ж так любіш мяне.

Русалачка пацалавала яму руку, а сэрца яе, здавалася, вось-вось разарвецца ад болю: яго вяселле павінна было забіць яе, ператварыць у марскую пену.

У той жа вечар прынц з маладой жонкай адплывалі на радзіму прынца; гарматы стралялі, сцягі развіваліся, на палубе быў расстаўлены шацёр з золата і пурпура, засланы мяккімі падушкамі; у шатры яны праводзілі гэтую ціхую, халаднаватую ноч.

Ветразі напяліся ад ветру, карабель лёгка і плаўна рушыў па хвалях у адкрытае мора.

Як толькі сцямнела, на караблі запаліліся рознакаляровыя ліхтарыкі, а матросы пачалі весела скакаць на палубе. Русалачка прыгадала, як яна ўпершыню паднялася на паверхню мора і ўбачыла такую ж веселасць на караблі. І вось яна паплыла ў хуткім паветраным танцы, нібы ластаўка, за якою гоніцца каршун. Усе былі ў захапленні: ніколі яшчэ не танцавала яна так прыгожа! Яе пяшчотныя ножкі рэзала як нажамі, але гэтага болю яна не адчувала — сэрцу яе было яшчэ балючэй. Яна ведала, што адзін толькі вечар засталася ёй пабыць з тым, дзеля каго яна пакінула родных і бацькоўскі дом, аддала свой цудоўны голас і цярпела невыносныя пакуты, пра якія прынц і не здагадваўся. Толькі адну ноч заставалася ёй дыхаць адным паветрам з ім, бачыць сіняе мора і зорнае неба, а там настане для яе вечная ноч, без думак, без сноў. Далёка за поўнач працягваліся на караблі танцы і музыка, і русалачка смяялася і танцавала са смяротнай пакутай на сэрцы; а прынц цалаваў прыгажуню жонку, а яна забаўлялася з яго чорнымі кучарамі; нарэшце попlech яны пайшлі ў свой раскошны шацёр.

На караблі ўсё сціхла, толькі рулявы застаўся каля руля. Русалачка абAPERлася на парэнчы і, павярнуўшыся тварам да ўсходу, пачала чакаць першага сонечнага промня, які, яна ведала, павінен быў забіць яе. І раптам яна ўбачыла, як з мора падняліся яе сёстры; яны былі бледныя, як і яна, але іх доўгія пышныя валасы не развяваліся больш на ветры — яны былі абрэзаны.

— Мы аддалі нашы валасы ведзьме, каб яна дапамагла нам выратаваць цябе ад смерці! А яна дала нам вось гэты нож — бачыш, які ён востры? Раней чым узыздзе сонца, ты павінна ўсадзіць яго ў сэрца прынца, і калі цёплая кроў яго пырсне табе на ногі, яны зноў зрастуцца ў рыбін хвост і ты зноў станеш русалкай, спусцішся да нас у мора і пра-

жывеш свае трыста гадоў, перш чым ператворышся ў салёную марскую пену. Але спяшайся! Ці ён, ці ты — адзін з вас павінен памерці да ўсходу сонца. Забі прынца і вярніся да нас! Спяшайся. Бачыш, на небе паказалася чырвоная палоска? Хутка ўзыходзіць сонца, і ты памрэш!

З гэтымі словамі яны глыбока ўздыхнулі і апусціліся ў мора.

Русалачка прыўзняла пурпуровую фіранку шатра і ўбачыла, што галоўка маладой жонкі ляжыць на грудзях прынца. Русалачка нахілілася і пацалавала яго ў прыгожы лоб, паглядзела ў неба, дзе разгараўся зылак, потым паглядзела на востры нож і зноў зірнула на прынца, які ў сне назваў імя сваёй жонкі — яна адна была ў яго думках! — і нож задрыжаў у русалачкіных руках. Яшчэ хвіліна — і яна кінула яго ў хвалі, і яны пачырванелі, нібы на тым месцы, дзе ён упаў, з мора выступілі кроплі крыві.

Апошні раз зірнула яна на прынца паўзгаслым позіркам, кінулася з карабля ў мора і адчула, як цела яе расплываецца пенай.

Над морам узыходзіць сонца, промні яго лагодна сагравалі змярцвела-халодную марскую пену, і русалачка не адчувала смерці; яна бачыла яснае сонца і нейкія празрыстыя, дзіўныя стварэнні, якія сотнямі ляталі над ёю. Яна бачыла праз іх белыя ветразі карабля і ружовыя аблогі ў небе; голас іх гучаў як музыка, але такая ўзвышаная, што чалавечае вуха не пачула б яе, гэтак жа, як чалавечыя вочы не бачылі самі сябе. У іх не было крылаў, але яны ляталі ў паветры, лёгкія і празрыстыя. Русалачка заўважыла, што і яна стала такой жа, адарваўшыся ад марской пены.

— Да каго я іду? — запытала яна, падымаючыся ў паветры, і яе голас гучаў такою ж дзіўнаю музыкай.

— Да дачок паветра! — адказалі ёй паветраныя стварэнні. — Мы лятаем усюды і ўсім імкнемся прыносіць радасць. У гарачых краінах, дзе людзі гінуць ад спякотнага, зачумленага паветра, мы навязваем прахалоду. Мы распаўсюджваем у паветры прыемны пах кветак і няём людзям здароўе і радасць... Паляцелі з намі ў завоблачны свет! Там ты знойдзеш любоў і шчасце, якіх не знайшла на зямлі.

І русалачка працягнула свае празрыстыя рукі да сонца і ўпершыню адчула ў сябе на вачах слёзы.

На караблі за гэты час усё зноў ажыло, і русалачка ўбачыла, як прынец з маладой жонкай шукаюць яе. Журботна глядзелі яны на шумлівую марскую пену, нібы ведалі, што русалачка кінулася ў хвалі. Нябачная, пацалавала русалачка прыгажуню ў лоб, усміхнулася прынцу і паляцела разам з іншымі дзецьмі паветра да ружовых аблокаў, якія плавалі ў небе.

СТОЙКІ АЛАВЯНЫ САЛДАЦІК

Жылі-былі дваццаць пяць алавяных салдацікаў. Усе яны былі сынамі адной маці — старой алавянай лыжкі, — і, значыць, даводзіліся адзін аднаму роднымі братамі. Былі яны прыгажуні пісаныя: ружжо на плячы, галава прама, чырвоны з сінім мундзір — ну, прыгажосць што за салдаты!

«Алавяныя салдацікі!» — вось першае, што пачулі браты, калі адчынілася каробка, у якой яны ляжалі.

Гэта крыкнуў маленькі хлопчык і запляскаў у далоні.

Салдацікаў яму падарылі ў дзень яго нараджэння.

Ён адразу ж пачаў расстаўляць іх на сталае. Алавяныя салдацікі былі падобныя адзін на аднаго як дзве кроплі вады, і толькі адзін адрозніваўся ад сваіх братоў: у яго была адна нага. Яго адлівалі апошнім, і волава на яго не хапіла. Хаця, ён і на адной назе стаяў гэтак жа цвёрда, як іншыя на дзвюх. І ён якраз і вызначыўся.

Хлопчык расставіў сваіх салдацікаў на сталае. Там было шмат цацак, але прыгажэй за ўсіх быў цудоўны замак з кардону, скрозь яго маленькія акенцы можна было зазірнуць усярэдзіну і ўбачыць пакоі. Перад замкам ляжала люстэрка, яно было зусім як сапраўднае возера, а вакол стаялі маленькія дрэвы. Па возеры плавалі лебедзі з воску і дзівіліся на сваё адлюстраванне. Усё гэта радавала вока. Самай чароўнай з усяго была дзяўчына, якая стаяла на парозе шырока расчыненых дзвярэй замка. Яна таксама была выразана з кардону. Спаднічка яе была з тонкага батысту. Блакітная стужка, якая спускалася ад пляча да пояса, была прымацавана ззяючай брошкай, вельмі вялікай, —

яна магла б закрыць увесь твар дзяўчыны. Прыгажуня гэта была танцоўшчыца. Яна стаяла на адной назе, працягнуўшы рукі наперад, а другую нагу падняла так высока, што алавыны салдацік не адразу яе ўгледзеў і спачатку падумаў, што красуня аднаногая, як і ён сам.

«Вось бы мне такую жонку! — падумаў алавыны салдацік. — Ды толькі яна, пэўна, знатнага роду. Вунь у якім цудоўным палацы жыве. А мой дом — проста каробка, ды яшчэ набілася нас у гэтую каробку цэлых дваццаць пяць салдат. Не, ёй там не месца! Але пазнаёміцца з ёй усё ж не пашкодзіць».

І салдацік стаіўся за табакеркай, якая стаяла тут жа на сталe. Адсюль ён выдатна бачыў цудоўную танцоўшчыцу.

Позна ўвечары ўсіх алавыных салдацікаў, акрамя аднаногага — яго так і не маглі знайсці, — паклалі ў каробку, ўсе людзі ў доме ляглі спаць. І вось, калі ўсталявалася цішыня, цацкі самі пачалі гуляць у госці, у вайну, а потым наладзілі бал. Алавыны салдацікі грукалі ў сценкі каробкі — яны таксама хацелі выйсці і пагуляць, ды ніяк не маглі падняць крышку. Нават шчаўкунчык пачаў куляцца, а грыфель пайшоў у скокі на грыфельнай дошцы. Падняўся такі шум і тлум, што ў клетцы прачнулася канарэйка і таксама загаварыла, ды пры тым яшчэ вершамі.

Толькі салдацік і танцоўшчыца не рухаліся з месца. Яна па-ранейшаму стаяла на адной ножцы, выцягнуўшы рукі наперад, а ён застыў з ружжом у руках, як вартавы, і не адводзіў вачэй з прыгажуні.

Прабіла дванаццаць. І раптам — шчоўк! — раскрылася табакерка.

У гэтай табакерцы тытунь ніколі не трымалі, а сядзела ў ёй маленькае чарцяня. Яно выскачыла з табакеркі і азірнулася навокал.

— Гэй, алавыны салдацік! — крыкнула чарцяня. — Што ты заглядзеўся на скакуху! Яна надта добранькая для цябе.

Але алавыны салдацік зрабіў выгляд, што нічога не чуе.

— Вось ты як! — сказала чарцяня. — Ну, пачакай жа да раніцы!

Раніцай, калі дзеці прачнуліся, яны знайшлі аднанога-га салдаціка за табакеркай і паставілі на акно.

Раптам акно расчынілася — ці мо чарцяня гэта нашкодзіла ці проста пацягнула скразняком, хто ведае? Ды толькі аднаногі наш салдацік паляцеў з трэцяга паверха ўніз галавой — ды так, што ў вушах засвісцела. Хвіліна — і ён ужо стаяў на вуліцы дагары нагой, а яго ружжо і галава ў касцы заселі паміж каменнямі брукаванкі. Хлопчык і прыслуга адразу ж выбеглі на вуліцу шукаць салдаціка, але як німкнуліся, знайсці яго не маглі.

Неяк раз яны нават ледзь не наступілі на салдаціка і ўсё-ткі не заўважылі яго. Калі б салдацік крыкнуў: «Я тут!», яны, натуральна, адразу ж знайшлі б яго. Але ён лічыў непрыстойным крычаць на вуліцы — бо ён жа быў салдат і насіў мундзір.

Тут пайшоў дождж, сапраўдны лівень. Па вуліцы пацяклі ручаі.

А калі нарэшце дождж скончыўся, да таго месца, дзе паміж брукам тырчэў алавяны салдацік, прыбеглі двое хлапчукоў.

— Эге! — сказаў адзін з іх. — Глядзі! — алавяны салдацік! Давай адправім яго ў плаванне.

І яны зрабілі са старой газеты лодачку, пасадзілі ў яе алавянага салдаціка і пусцілі ў канаўку. Лодачка паплыла, а хлапчукі пабеглі побач і запляскалі ў далоні.

Лодачку падхапіла хуткім цячэннем і панесла. Вада ў канаве так і бурліла. Яшчэ б ёй не бурліць — пасля такога ліўня!

Алавяны салдацік у лодачцы ўвесь дрыжэў, але трымаўся стойка, як і належыць сапраўднаму салдату: ружжо на плячы, галава прама, грудзі наперад!

І вось лодачку занесла пад шырокі-шырокі мост; стала так цёмна, быццам салдацік зноў трапіў у сваю каробку.

«Куды мяне нясе? — думаў ён. — Гэта ўсё хітрыкі брыдкага чарцяня з табакеркі. Ах, калі б са мной у лодцы сядзела прыгажуня танцоўшчыца, я нічога б не баяўся, нават калі б стала яшчэ цямней!»

У гэтую хвіліну з-пад маста выскачыў вялікі вадзяны пацук.

— Гэта хто такі? — закрычаў ён. — А пашпарт у цябе ёсць? Давай зараз жа пашпарт!

Але алавяны салдацік маўчаў і моцна сціскаў ружжо. Лодку яго несла ўсё далей і далей, а пацук плыў за ім наўздагон. Ён злосна шчоўкаў зубамі і крычаў, плывучы насустрач трэскам і саломінкам:

— Трымайце, трымайце яго! У яго няма пашпарта!

Тут лодачку панесла яшчэ хутчэй, і алавяны салдацік нарэшце ўбачыў наперадзе святло. Мост скончыўся. Але ў гэтую хвіліну пачуўся такі страшны грукат, ад якога задрыжэў бы любы храбрэц. Падумаць толькі! За мастом канаўка ўпадала прама ў вялікі бурны канал. Па такіх хвалях салдаціку ў маленькім папяровым карабліку плысці было гэтак жа небяспечна, як нам у сапраўднай лодцы ляцець да вялізнага вадападу. Спыніцца было ўжо немагчыма. Лодку з алавяным салдацікам вынесла ў вялікі канал. Але салдацік па-ранейшаму трымаўся майцом і нават вокам не міргнуў.

Лодачка закруцілася на месцы, два-тры разы чарпанула вады і хутка напоўнілася вадой да краёў. Вось салдацік па пояс у вадзе, вось ужо па горла. І нарэшце, вада накрыла яго з галавой.

З сумам падумаў салдацік пра сваю прыгажуню. Не бачыць яму больш мілай танцоўшчыцы! Але ў апошнюю хвіліну ўспомніў ён салдацкую песню:

Наперад кроц на бой крывавы,
Бо за труной чакае слава!

І ён падрыхтаваўся з гонарам загінуць у страшным віры.

Але яго падцікоўвала другая бяда.

З вады вынырнула вялізная рыба і ўмомант праглынула салдаціка.

О, як цёмна і цесна было ў жываце рыбы! Цямней, чым пад мастом, больш цесна, чым у каробцы. Але алавяны салдацік і тут трымаўся стойка. Ён выцягнуўся на ўвесь свой рост і яшчэ мацней сціснуў сваё ружжо. Так ён праляжаў даволі доўга.

Раптам рыба замітусілася ва ўсе бакі, пачала ныраць, звівалася, скакаць і нарэшце замёрла.

Зноў прайшло нямала часу. Салдацік насумаваўся і за-драмаў.

Прачнуўся ён ад таго, што над ім, як маланка, бліснуў востры нож. Стала зусім светла, і хтосьці закрычаў:

— Вось дык штука! Алавяны салдацік!

А справа была так: рыбу злавілі, адвезлі на рынак, а потым яна трапіла на кухню. Кухарка распарола ёй жывот вялізным нажом і раптам убачыла алавянага салдаціка. Яна ўзяла салдаціка двума пальцамі ўпоперак жывата і панесла ў пакой.

Увесь дом збегся паглядзець на цудоўнага пада-рожняка. Салдаціка паставілі на стол, і раптам — якіх толькі дзівосаў не бывае на свеце! — ён убачыў той жа пакой, таго ж хлопчыка, тое ж самае акно, з якога не так даўно вываліўся. Вакол былі тыя ж цацкі, а сярод іх горда ўзвышаўся цудоўны кардонны палац, і на парозе стаяла прыгажуня танцоўшчыца. Яна стаяла як і раней на адной ножцы, высока падняўшы другую. Вось гэта стойкасць!

Алавяны салдацік так расчуліўся, што з яго вачэй ледзь не паказаліся алавяныя слёзы, але ён своечасова ўспомніў, што салдатам плакаць не дазваляецца. Не міргаючы глядзеў ён на танцоўшчыцу, яна глядзела на яго і абодва маўчалі.

Раптам адзін з хлопчыкаў схапіў алавянага салдаціка і ні з таго ні з сяго кінуў яго прама ў печку. Пэўна, яго падвучыла злое чарцяння з табакеркі. У печы ярка палалі дровы і алавянаму салдаціку стала страшэнна гарача — ад агню або ад кахання, ён і сам не ведаў. Фарбы з яго зусім злезлі, ён увесь паліняў — магчыма, ад крыўды, а магчыма таму, што пабываў у вадзе і ў жываце рыбы. Але і тут ён трымаўся прама, сціскаў сваё ружжо і не зводзіў вачэй з цудоўнай танцоўшчыцы, а танцоўшчыца глядзела на яго. І раптам салдацік адчуў, што ён растапляецца ў агні.

У гэты момант дзверы ў пакоі расчыніліся, скразняк падхапіў цудоўную танцоўшчыцу, і яна, як матылёк, уляцела ў печку прама да салдаціка. Полымя ахапіла яе, яна ўспыхнула — і канец. Тут ужо і алавяны салдацік зусім расплавіўся.

На другі дзень служанка пачала выграбаць з печкі попел і знайшла маленькі камок волава, падобны на сэрца, ды абгарэлую, чорную, як вугаль, брошку. Гэта было ўсё, што засталася ад стойкага алавянага салдаціка і яго цудоўнай танцоўшчыцы.

ЖАБА

Калодзеж быў глыбокі. Такі глыбокі, што сонца ніяк не магло зазірнуць у празрыстую калодзежную ваду. А там, куды сонечныя промні ўсё-такі даставалі, між камянямі рос зялёны мох.

Вось на тых камянях і жыло вялікае сямейства жаб. У калодзежы іх лічылі перасяленцамі. Першай сюды перасялілася старая жаба — прабабка. Зялёныя жабы, насельнікі вады, прызналі ў той жабе сваю родзічку, але пачалі называць яе сямейства «дачнікамі, якія прыехалі на купанне». Дачнікі вельмі любілі сваю «сушу» — мокрая калодзежныя сцены.

Бабуля жаб аднойчы здзейсніла падарожжа. Яна трапіла ў вядро з вадой, і яе паднялі наверх. Сонца ўдарыла ёй у вочы. Але яна паспела выкарабкацца з вядра і шумна плюхнулася ў калодзеж. Тры дні адлежвалася, бо вельмі ж разбалелася спіна.

Аб тым, што паспела ўбачыць наверху, яна мала расказвала, бо адзін міг пабыла там. Адно толькі ўведала, што калодзеж — гэта яшчэ не ўвесь свет.

Безумоўна, пра іншы свет, апроч калодзежны, магла б расказаць прабабка-жаба, але яна любіла маўчаць. Толькі аднойчы разгаварылася і выдала тайну:

— У кагосьці з нас, а можа, і ў мяне самой, схаваны ў галаве каштоўны камень.

Зялёныя жабы слухалі яе з недаверам, пасля састроілі гримасы і нырнулі на дно. А маладыя жабы ганарліва выцягвалі заднія лапкі. Кожная з іх уяўляла: каштоўны камень менавіта ў яе. Яны нават пабойваліся хітаць галавой. Урэшце асмеліліся і распыталі старую жабу пра каштоўны камень. Вось што яна паведала:

— Камень той такі прыгожы і такі каштоўны, што я нават апісаць яго не магу. А носяць яго, каб самому было

прыемна, каб іншыя зайздросцілі. Больш нічога не распытвайце...

— Ну, у мяне-то каштоўнага каменя няма, — сказала самая маленькая і вельмі брыдкая жаба. — Дый навошта мне тая прыгажосць? А калі табе зайздросцяць, што тут прыемнага? Я мару зусім пра іншае. Мне б хаця разок падняцца паверх калодзежа. Відаць, там прыгажосць неапісальная!

— Сядзі дзе сядзіш! — умяшалася старая жаба. — Тут ты ўсіх ведаеш і цябе ўсе ведаюць. Беражыся толькі вядра, каб яно цябе не раздушыла. А калі трапіш у яго, то хутчэй высаквай. Ды так удала, як я некалі — і скура і косці цэлыя.

— Квак! — сказала маленькая жаба, а гэта ўсё роўна, што «Ах!» па-нашаму.

Ёй вельмі хацелася пабыць знадворку калодзежа. Убачыць сапраўдную зеляніну, траву. І калі наступнай раніцай поўнае вядро вады на імгненне затрымалася каля каменя, дзе яна сядзела, сэрца маленькай жабы ўздрыгнула, яна кінулася ў вядро і прытаілася на дне.

Як толькі чалавек выцягнуў вядро наверх, з яго тут жа выплюхнуў ваду, сказаў пры гэтым:

— Вось не пашанцавала! Такую брыдоту выцягнуў!..

І ён штурхнуў нагой жабу, ледзь не скалечыў яе.

Жаба зашылася ў высокую крапіву. Тут яна адчувала сябе так, як мы, людзі, у вялікім лесе, дзе сонца ледзь прабіваецца праз лістоту і галіны.

Маленькая жаба прасядзела ў крапіве цэлую гадзіну, супакоілася, агледзелася і сказала сама сабе:

— Цікава, а што за крапівой? Калі ўжо вылезла з калодзежа, то трэба ўсё агледзець наўкол.

І яна заспяшалася, зачыкільгала і апынулася на дарозе. Сонца свяціла ёй у вочы, пылам прыпудрывала яе, а яна ўсё шлёпала цераз дарогу.

«Во дзе сапраўды суша! Якая прыгажосць наўкол! У мяне нават усярэдзіне казыча», — думала калодзежная жаба.

Неўзабаве яна дапаўзла да канавы. Тут раслі незабудкі і вятроўнік. Вакол канавы сцяной стаялі бузіна і глог. Белы ўюнок віўся, што ліяна. А колькі тут стракаце-

ла кветак! Над імі лётаў матылёк. Жаба вырашыла, што гэта таксама кветка. Толькі адарвалася ад сцябла і хоча палятаць па свеце. Хто-хто, а яна добра разумела гэта.

— От калі б я магла так хутка рухацца, — уздыхнула жаба. — Квак! Ах! Якая прыгажосць!

Жаба пражыла ў канаве восем дзён і восем начэй. Яды хапала ўволю. А на дзевяты дзень рашыла: «Уперад! Жыццё чудоўнае! Як добра вылезці з калодзежа, пасядзець у крапіве, прапаўзці па пыльнай дарозе і адпачыць у сырой канаве. Але ўперад! Трэба шукаць сяброў!..»

І жаба зноў кінулася падарожнічаць.

Яна пераадолела поле. Даскакала да вялікай сажалкі, зарослай чаротам. У зарасніку яе сустрэлі мясцовыя жабы, спыталі:

— Вам тут не вельмі сыра?.. Мы вам рады. Будзьце як дома...

Вечарам госцю запрасілі на дамашні канцэрт. Вячэрай не частавалі, затое напіткі былі бясплатныя — цэлая сажалка, пі на здароўе!

Той жа ноччу маленькая жаба пайшла падарожнічаць далей. Ёй падабаліся зоркі, малады месяц, высокае неба, а ўдзень — сонца на ім. Але для сябе яна ўвесь час паўтарала:

— Я нібыта ўсё яшчэ ў калодзежы. Толькі ён значна большы за той, у якім я жыла. А мне трэба ўзняцца ўверх, да самага сонца!

Аднойчы маладой жабе падалося, што месяц ці сонца — гэта проста вялікія вёдры. Нехта некалі апусціць іх да яе, і яна падымецца высока-высока ў неба. Ах, якое там святло, які бляск! Нават самы каштоўны камень не ззяе так зырка, як сонца. Уперад, да шчасця!

І калодзежная жаба скокнула так далёка, як не ўсялякая жаба здолее, і апынулася на прасёлачнай дарозе. Вакол жылі людзі. Усюды былі сады і агароды. Жаба прыпынілася адпачыць пад капустай. Агледзелася наўкол і зрабіла новае адкрыццё:

— Ах, які вялікі свет і як цікава ў ім! Колькі ўсялякіх dziўных стварэнняў у свеце! Не трэба толькі седма сядзець на адным месцы.

І яна скокнула ў агарод, зноў квакнула:

— Ах, якая тут зеляніна! Які цуд!

— Яшчэ б! — адгукнуўся вусень, які сядзеў на капусным лісце. — Мой ліст самы вялікі! Ён закрывае паўсвету. Але мне добра на ім!

— Ко-ко-ко! — пачула жаба.

Да капусты набліжаліся куры. Адна, якая ішла ўперадзе, адразу прыкмеціла вусеня на капусным лісце і нацэлілася клюнуць яго. Але вусень зваліўся на зямлю і давай выгінацца, курчыцца.

Курыца зірнула на зялёнага чарвяка адным вокам, пасля другім. Яна не разумела: да чаго гэтыя крыўлянні. «Гэта ён не ад добрай волі», — падумала курыца і падрыхтавалася клюнуць яго яшчэ раз. Але жаба, якая ўсё гэта бачыла, раптам праявіла смеласць і скокнула прама на крыўдзіцельку.

— Ах вось як, ды ў вусеня тут заступніца! Зірніце, якая пачвара, — пачала кудхтаць курыца і адварнулася. — Вельмі мне патрэбен гэты зялёны аб'едак. Ад яго толькі ў горле пяршыць...

Усе куры пачулі сваю сяброўку і пайшлі з агарода. А вусень раптам сказаў:

— Вось як я выкруціўся! Я такі! Але самае цяжкае наперадзе: як узлезці на капусны ліст? Дзе ён?

Маленькая жаба падскочыла ад радасці. Яе нязграбнасць дапамагла вусеню, адпудзіла ворагаў. Яна хацела і цяпер дапамагчы яму. Але той ганарліва заявіў:

— Што вы, я сам вывернуўся ад курыцы. А на вас жудасна, нават непрыемна пазіраць. Пакіньце мой дом. О, я чую пах капусты! Толькі трэба залезці як мага вышэй.

«Так, так, вышэй, — падумала жаба. — Бач, і вусеню хочацца наверх, як і мне. Проста ён цяпер не ў настроі. Перапалохала курыца. Усім нам хочацца вышыні!»

Жаба задрала галаву ўгору і ўбачыла на даху сялянскай хаты вялізнае буслінае гняздо. Бусел і бусліха без стомы пра нешта клекаталі.

— Як яны высока жывуць! — здзівілася жаба. — От бы залезці да іх!

А ў той хаце жылі два студэнты. Адзін быў паэт, пісаў вершы. Другі — біёлаг, вывучаў прыроду. Абодва яны былі вясёлыя і добрыя.

— Глядзі, выдатны экзэмпляр жабы,— сказаў біёлаг.— Можна было б яе злавіць і заспіртаваць для навукі.

— У цябе ўжо ёсць дзве,— запярэчыў паэт.— Пакінь яе, хай цешыцца жыццём.

— О, якая яна гарэза, проста цуд! — не супакойваўся вучоны.

— От калі б я быў перакананы, што ў галаве гэтай жабы ёсць каштоўны камень,— сказаў паэт,— тады і я пагадзіўся б разрэзаць яе для навукі.

— Каштоўны камень у жабы! — засмяяўся сябар.

— А што? Мне падабаецца народнае павер'е, нібыта ў галаве жабы, брыдкай жывёліны, часта схаваны каштоўны камень. Гэта можна аднесці і да людзей. Прыгадай Эзопа! Брыдкі карлік, а які разумны! З ім раіліся вялікія вучоныя...

Жаба не ўсё разумела, пра што гаварылі маладыя людзі. Яе зацікавіла размова ў бусліным гняздзе. Бацька-бусел даводзіў сваім дзецям:

— Чалавек — самае фанабэрыстая жывёліна. Любіць пагаварыць, пахваліцца багаццем сваёй мовы. А варта яму пераехаць у іншае месца, ён ужо не разумее суседа. От наш клёкат зразумелы ўсюды: у Даніі, у Егіпце... Эх, людзі! Яны нават лятаць не ўмеюць.

«Якая цудоўная прамова! — падумала маленькая жаба.— Відаць, той бусел вельмі знакаміты. І так высока сядзіць!»

Раптам бусел развёў крылы і ўзляцеў з гнязда. Жаба зноў пазайздросціла яму: «Як ён плавае ў паветры!»

Яна чула, як бусліха ў гэты час расказвала дзецям пра далёкую і цёплую краіну Егіпет, пра цудоўную раку Ніл. І ёй вельмі захацелася самой пабываць там.

— Хай бы буслы ўзялі мяне з сабой! — сказала жаба.— Гэта куды прыемней, чым насіць у галаве каштоўны камень!..

А каштоўны камень якраз і быў схаваны ў яе. Толькі не ведала пра гэта жаба-падарожніца. Ёй хацелася аднаго: скакаць ўперад і падняцца высока!

Нечакана падышоў да жабы сам бусел. Ён ляцеў, убацьў яе ў траве, апусціўся і схпіў небараку. Ды не вельмі далікатна. Дзюба яго сціснулася, у жабіных вушах

засвістаў вецер. Гэта было не вельмі прыемна, але ж яна была ўверсе. Яе неслі ў Егіпет! Вочы ў жабы зазіхацелі, з іх пырснулі іскры, яна крыкнула на ўсё наваколле:

— Квак-ах!

Гэта былі апошнія словы маленькай жабы.

А дзе ж яна дзелася сама? Сакрэт просты, калі вы ведаеце, чым любяць ласаватца буслы.

Толькі не хочацца верыць, што бусел разам з жабай пракаўтнуў і каштоўны камень. Ён, відаць, вылецеў з яе вачэй разам з зыркiмi іскрамi. Яго падхапілі сонечныя промні. І занеслі на само сонца. А мо схавалі яшчэ дзе-небудзь? Давайма, сябры, шукаць каштоўны камень. Не стамляйцеся радавацца жыццю, кожны дзень рабіце для сябе ўсё новыя і новыя адкрыцці.

А цяпер падумайце: што ў гэтай казцы выдумка, а што — праўда?

СТАРЫ ДОМ

На адной вуліцы стаяў зусім стары дом, пабудаваны яшчэ каля трохсот гадоў таму — гэтае можна было лёгка ўбачыць, бо на яго карнізе, у віньетцы-завітушцы з цюльпанаў і хмелю, быў выразаны год ягонай пабудовы, а пад ім — даўнімі літарамі і з захаваннем даўняга правапісу ажно цэлы верш. З ліштваў і шалёвак пазіралі смешныя твары-мордачкі, што выяўлялі розныя ўхмылкі. Верхні паверх дома быў значна шырэйшы за ніжні; пад самым дахам быў вадасцёчны латок, што заканчваўся драконаваю галавой. Дажджавая вада павінна была вылівацца ў дракона з зяпы, але сачылася з жывата — латок быў дзіравы.

Усе іншыя дамы на вуліцы былі новенькія, чысценькія, з вялікімі вокнамі і гонкімі, роўнымі сценамі; як адчувалася, яны, гэтыя свежыя пабудовы, не хацелі знацца са старым домам і нават думалі: «Ці доўга ён будзе тырчаць тут на ганьбу ўсёй вуліцы? З-за гэтага выступу нам не відаць, што робіцца вакол! А лесвіца, а лесвіца! Широкая, нібы ў палацы, і высокая, быццам вядзе на званіцу! Жалезныя парэнчы нагадваюць уваход у магільны склеп, а на дзвярах блішчаць вялікія медныя клямкі! Проста непрыстойна!»

Насупраць старога дома, на іншым баку вуліцы, стаялі гэткія ж новенькія, чысценькія домікі і думалі тое ж, што іхнія калегі; але ў адным з іх сядзеў каля акна малы ружо-вашчокі хлапчук з яснымі, зіхотнымі вачыма; яму стары дом і пры сонечным, і пры месяцавым святле падабаўся куды болей за іншыя дамы. Пазіраючы на сцяну старога дома з патрэсканаю, а сям-там і з абляцелай атынкаўкаю, ён у думках маляваў сабе самыя дзіўныя карціны мінулага, уяўляў усю вуліцу забудаваную такімі ж дамамі, з шырокімі лесвіцамі, выступамі і востраверхімі дахамі, бачыў перад сабою салдатаў з сякерамі і дзідамі на доўгім дрэўку, а вадасцёчныя латкі — драконамі і змеямі... Канечне ж, нельга было не паўзірацца на стары дом! Жыў у ім адзін дзядок, які насіў кароткія штаны да каленняў, жупан з вялікімі металічнымі гузікамі і парык, пра які адразу ж можна было сказаць: вось гэта сапраўдны валоснік! Раніцамі да старога прыходзіў стары пакаёвы, які прыбіраў усё ў доме і спаўняў усе гаспадаровыя наказы; астатні час стары заставаўся дома адзін-адзінюткі. Калі нікалі ён падыходзіў да акна кінуць позірк на вуліцу і на суседнія дамы; хлапчук, які сядзеў каля акна, хітаў старому галавой і меў у адказ такія ж сяброўскія ківокі. Так яны пазнаёміліся і пасябравалі, хоць ні разу не загаварылі адзін з адным, — гэта ні кроплі ім не замінала!

Аднойчы хлапчук пачуў, як маці сказала бацьку:

— Стары ўвогуле жыве няблага, але ён такія адзінокі, бедны!

У наступную ж нядзелю хлапчук загарнуў штосьці ў паперчыну, выйшаў за вароты і запыніў пакаёвага старога.

— Будзь добры! Занясі гэта ад мяне старому пану! У мяне два алавыя салдацікі, вось яму адзін! Няхай ён застанецца ў яго, бо стары пан гэтакі адзінокі, бедны!

Пакаёвы, здаецца, ўзрадаваўся, кіўнуў галавой і занёс салдаціка ў стары дом. Затым той жа слуга заявіўся да хлапчука запытаць, ці не пажадае ён сам зайсці да старога пана. Бацькі дазволілі, і хлапчук адправіўся ў госці.

Медныя бляшкі на поручнях лесвіцы блішчэлі ярчэй, чым калі, быццам іх нацёрлі, чакаючы госця, а жвавыя трубачы — на дзвярах былі выразаныя якраз трубачы, якія выцікаўвалі з цюльпанаў, — здавалася, дзьмулі ў трубы з усяе сілы, і шчокі іхнія напаўняліся, круглелі

больш, чым заўсёды. Яны трубілі: «Тра-та-та-та! Хлопчык ідзе! Тра-та-та-та!» Дзверы адчыніліся, і хлапчук зайшоў у вітальню. Усе сцены былі абвешаны старымі партрэтамі рыцараў у латах-панцырах і жанчын у шаўковых сукенках, рыцарскія даспехі пазвоньвалі, а сукенкі шамацелі... Затым хлапчук трапіў на лесвіцу, што спачатку вяла высока ўверх, а пасля зноў уніз, і апынуўся на даволі-такі пракаветнай тэрасе з вялікімі дзіркамі і шырокімі шчылінамі ў падлозе, з якіх вытыркаліся зялёная трава і лісце. Уся тэраса, увесь двор і нават уся сцяна дома былі абчапляныя зеленню, дык тэраса здавалася сапраўдным садам, хоць на самай справе гэта была толькі тэраса! Тут стаялі старыя гаршкі для кветак нападобе галоў з аслінымі вушамі; кветкі раслі ў іх як хацелі. У адным гаршку так і лезлі цераз край гваздзікі: зялёныя сцяблінкі іх разбягаліся ва ўсе бакі, і гваздзікі нібы гаварылі: «Ветрык песціць нас, сонейка цалуе і абячае падарыць нам у нядзелю яшчэ адну кветачку! Яшчэ адну кветачку ў нядзелю!»

З тэрасы хлапчука завялі ў пакой, абабіты свіной скураю з залатым цісненнем.

Што ж, пазалота сатрэцца,
Свіная ж скура застанецца! —

гаварылі сцены.

У тым жа пакоі стаялі ўпрыгожаныя разьбою крэслы з высокімі спінкамі.

— Сядай! Сядай! — запрашалі яны, а пасля жаласна рыпелі. — Ох, як ломіць косці! І ў нас ламавіца, як і ў старой шафы! Касталоміца ў спіне! Ох!

Затым хлапчук зайшоў у той самы пакой, што навісаў, быццам балкон, над ніжнім паверхам. Тут сядзеў сам старэнькі гаспадар.

— Дзякуй за алавянага салдаціка, дружа! — сказаў ён хлапчуку. — І дзякуй, што сам завітаў да мяне!

«Так, так» ці, лепш сказаць, «кхак, кхак!» — закрата-тала і зарыпела мэбля. Крэслаў, сталоў і стулаў было столькі шмат, што яны заміналі адно аднаму пазіраць на хлапчука.

На сцяне вісеў партрэт прыгожай маладой жанчыны з жывым вясёлым тварам, але зачасанай і ўбранай па даўнім ладзе: валасы яе былі напудраныя, а сукенка стая-

ла стырчком. Жанчына не сказала ні «так», ні «кхак», але ласкава пазірала на хлапчука, і ён тут жа запытаў у старога:

— Дзе вы яе дасталі?

— У крамцы старызніка, — адказаў той. — Там шмат такіх партрэтаў, але ніхто на іх не звжае: ніхто не ведае, з каго іх малявалі, — усе тыя асобы даўным-даўно памерлі і пахаваныя. Вось і гэтай пані няма на свеце гадоў пяцьдзсят, але я ведаў яе некалі, у даўніну.

Пад карцінай вісеў за шклом букецік засушаных кветак; ім, мусіць, таксама было гадоў пад пяцьдзсят, — такія яны былі старыя! Маятнік вялікага і старасвецкага гадзінніка гайдаўся туды-сюды, стрэлка рухалася, і ўсё ў пакоі старэла з кожнай хвілінаю, само таго не заўважаючы.

— У нас дома кажуць, што ты вельмі адзінокі! — прамовіў хлапчук.

— О! Мяне пастаянна наведваюць успаміны... Яны прыводзяць з сабой столькі знаёмых асоб і вобразаў!.. А цяпер вось і ты зайшоў да мяне! Не, мне добра!

І стары ўзяў з паліцы кніжку з малюнкамі. Там былі адлюстраваныя цэлыя працэсіі, незвычайна дзіўныя карэты, якіх цяпер ужо не ўбачыш, салдаты, падобныя на трэфовых валетаў, гарадскія рамеснікі са сцягамі, што луналі. У краўцоў на сцягах красаваліся нажніцы, якія падтрымлівалі два львы, у шаўцоў жа не боты, а арол з дзвюма галовамі — шаўцы робяць толькі парныя рэчы. Вось гэта была кніжка дык кніжка!

Стары гаспадар падаўся ў суседні пакой па варэнне, яблыкі і арэхі. Не, у старасвецкім доме, далібог, было вельмі цудоўна і добра.

— А я проста не магу заставацца тут! — прамовіў алавяны салдацік, які стаяў на куфры. — Тут так ціха і сумна. Не, хто прывыкнуў да сямейнага жыцця, таму тут не жыць. Сілы маёй больш няма! Дзень цягнецца тут бясконца, а вечар яшчэ даўжэй! Тут не пачуеш ні прыемных гутарак, якія вялі, бывала, твае бацькі, ні вясёлай дзіцячай гульні, як у вас! Стары гаспадар такі адзінокі! Ты думаеш, яго хто-небудзь цалуе? Пазірае на яго хто-небудзь з ласкай? Бывае ў яго елка? Атрымлівае ён падарункі? Не, ніколі! Вось ён хіба труну атрымае!.. Не, далібог, я не вытрымаю такога жыцця!

— Ну, ну, хопіць! — сказаў хлапчук. — Па-мойму, тут цудоўна; сюды завітваюць успаміны і прыводзяць з сабою столькі знаёмых асобаў!

— Штосьці не бачыў я іх, ды і мне яны незнаёмыя ж! — адказаў алавяны салдацік. — Не, мне проста няма сілы заставацца тут!

— А трэба! — сказаў хлапчук.

У гэтую хвіліну ў пакой зайшоў з вясёлай усмешкаю стары і чаго ён толькі не прынёс! І варэння, і яблыкаў, і арэхаў! Хлапчук адразу ж забыўся пра алавянага салдаціка.

Вясёлы і задаволены вярнуўся ён дадому. Дні ішлі за днямі; хлапчук па-ранейшаму дасылаў у стары дом прывітанні, а адтуль меў таксама прывітанні ў адказ, і вось хлопчык зноў накіраваўся туды ў госці.

Разныя трубачы зноў падалі свой голас: «Тра-та-та-та! Хлопчык прыйшоў! Тра-та-та-та!» Рыцары і паненкі на партрэтах пазвоньвалі даспехамі і шалясцелі шаўковымі сукенкамі, свіная скура размаўляла, а старыя крэслы рыпелі і крахталі ад раматусу ў спіне: «Ох!» Адным словам, усё было як і першы раз, — у старым доме час і дні ішлі адно ўслед аднаму, без ніякай змены.

— Не, я не вытрываю! — усклікнуў алавяны салдацік. — Я плакаў ужо волавам! Тут вельмі жалобна! Няхай лепш пашлюць мяне на вайну, няхай адарве там мне руку ці нагу! Усё ж змена будзе! Сілы больш у мяне няма!.. Цяпер і я ведаю, што гэта за ўспаміны, якія прыводзяць з сабою знаёмыя асобы! Мяне яны таксама наведалі, і, павер, ім не ўзрадуешся! Асабліва калі яны пачнуць наведвацца да цябе часта. Урэшце я гатовы быў саскочыць з куфра!.. Я бачыў цябе і ўсіх тваіх!.. Вы ўсе стаялі перада мною, як жывыя! Гэта было раніцай у нядзелю... Усе вы, дзеці, стаялі ў сталовай, такія сур'ёзныя, набожна склаўшы рукі, і пелі ранішні псалом... Тата і мама стаялі тут жа. Нечакана дзверы адчыніліся, і ўвайшла, хоць яе не клікалі, двухгадовая ваша сястрычка Мары. А ёй варта толькі пачуць музыку альбо спевы — усё роўна якія, тут жа кружыцца ў танцы. Вось яна і пачала прытанцоўваць, але ніяк не магла трапіць у такт — вы спявалі гэтак працяжна... Яна падымала то левую ножку, то правую і выцягвала шыйку, але ладу не было нікага. Ніхто з вас нават не ўсміхнуўся, хоць і нялёгка было стрымацца. Я не

стрымаўся, ціхенька ўсміхнуўся сам сабе, дык і паляцеў долу! На лобе маім ускочыў вялікі гузак — ён і цяпер яшчэ не сыйшоў і так трэба мне... Усё, што бачыў, чуў і перажыў я ў вашай сям’і, так і ўспывае ў мяне перад вачыма! Вось якія яны, гэтыя ўспаміны, і вось што яны прыводзяць з сабою!.. Скажы, вы і цяпер яшчэ спываеце раніцай? Раскажы мне што-небудзь пра маленькую Мары! А калега мой, алавяны салдацік, як жыве? Вось шчаслівец!.. Не, не, я проста не вырываю!..

— Цябе падарылі! — сказаў хлапчук. — І ты павінен застацца тут! Хіба ты не разумееш гэтага?

Стары гаспадар заявіўся са скрынкай, у якой было шмат самага рознага і незвычайнага: нейкія шкатулачкі, флакончыкі і калоды старасвецкіх картаў — такіх вялікіх, аздобленых золатам, цяпер ужо не ўбачыш! Дзядок адчыніў для госьця і вялікія скрынкі даўняга камоднага бюро і нават клавікорды, на вечку якіх быў намалёваны пейзаж. Інструмент пад рукой гаспадара выдаваў ціхія дрыготкія гукі, а сам стары напяваў пры гэтым нейкую тужлівую мелодыю.

— Гэтую песню спявала калісьці яна! — сказаў ён, кіўнуўшы на партрэт, куплены ў старызніка, і вочы яго заблішчэлі.

— Я хачу на вайну! Хачу на вайну! — залемантаваў нечакана алавяны салдацік і кінуўся прэч з куфра.

Дзе ж ён дзеўся! Шукаў яго і сам стары гаспадар, шукаў і хлапчук — няма нідзе, ды і толькі.

— Ладна, я знайду яго пасля! — сказаў дзядок, але так і не знайшоў. Падлога ўся была са шчылінамі, салдацік упаў у адну з іх і ляжаў там, быццам у незасыпанай магіле.

Ўвечар хлапчук вярнуўся дадому. Час ішоў; наступіла зіма; вокны замерзлі, і хлопчыку прыйшлося дыхаць на іх, каб адтала на марозным шкле хоць маленькая лапінка, у якую можна было б зірнуць на вуліцу. Снег зацярушыў усе выразанкі і надпісы на аздобе старога дома і закідаў лесвіцу, — будынак стаяў быццам нежылы. Ды так яно і было: стары, гаспадар яго, памёр.

Вечарам да старога дома пад’ехала калясніца, на яе паклалі труну і павязлі дзядка за горад, у сямейны склеп. Ніхто не крочыў за труной — усе сябры старога даўным-даўно памерлі. Хлапчук паслаў услед труне паветраны пацалунак.

Пасля некалькіх дзён у старым доме назначылі аўкцын. Хлапчук бачыў з акенца, як выносілі старасвецкія партрэты рыцараў і паненак, кветкавыя гаршкі з доўгімі вушамі-ручкамі, старыя крэслы і шафы ды камоды. Адно падалося сюды, іншае туды; партрэт пані, куплены ў крамцы старызніка, вярнуўся зноў у дом ды так там і застаўся: ніхто ж не ведаў гэтай жанчыны, дык нікому і не патрэбен быў яе партрэт.

Увесну пачалі бурыць стары дом — гэтая вартая жалю разваліна ўжо мазоліла ўсім вочы, і з вуліцы можна было зазірнуць у пакоі са шпалерамі са свіной скуры, што віселі цяпер абрыўкамі; зелянота на тэрасе разраслася яшчэ пышней і густа абвівала ўпалыя бэлькі. Затым прыбралі, вычысцілі мясціну, дзе стаяў стары дом.

— Вось і выдатна! — казалі суседнія дамы.

Замест старога дома на вуліцы з'явіўся новы, з вялікімі вокнамі і белымі роўнымі сценамі. Перад ім, гэта значыць, уласна, на тым самым месцы, дзе стаяў раней стары дом, заклалі садзік, і вінаградныя галінкі пацягнуліся адтуль да сцяны суседняга дома. Садзік абгарадзілі высокімі жалезнымі краткамі, а ў яго вяла жалезная брамка. Усё гэта выглядала так хораша, што праходжыя прыпыняліся і выцікоўвалі скрозь краткі. Вінаградныя галінкі былі ўсыпаныя дзесяткамі вераб'ў, якія ціўкалі наперабой, але не пра стары дом, — бо яны яго не маглі помніць; з таго часу прайшло гэтулькі гадоў, штохлапчук паспеў стаць мужчынам. З яго выйшаў дзелавіты чалавек — на радасць бацькам. Ён толькі што ажаніўся і пераехаў са сваёй маладой жонкаю якраз у гэты новы дом з садамі.

Абое яны былі ў садзе; муж назіраў, як жонка садзіла на клумбе нейкую ўпадабаную ёй палявую кветачку. Раптам маладая жанчына ўсклікнула:

— Ай! Што гэта?

Яна ўкалолася — з мяккай, рыхлай зямлі тырчэла штосьці вострае. Гэта быў — падумайце толькі! — алавяны салдацік, той самы, які знік у старога, валяўся ў смецці і, нарэшце, шмат-шмат гадоў праляжаў у зямлі.

Маладая жанчына абцерла салдаціка спачатку злёным лістком, а затым сваёй тонкай хусцінкаю. Як цудоўна пахла ад яе духамі! Алавяны салдацік нібы акрыў пасля страты прытомнасці.

— Дай мне на яго зірнуць! — усклікнуў малады чалавек, усміхнуўся і пахітаў галавою. — Ну, гэта, канечне ж, не той самы, але ён напамінае мне адну гісторыю з майго дзяцінства!

І ён расказаў сваёй жонцы пра стары дом, пра яго гаспадара і пра алавянага салдаціка, якога ён даў у падарунак беднаму адзінокаму дзядку. Карацей, ён расказаў усё, як было на самай справе, і маладая жанчына нават пусціла слязіну, слухаючы яго.

— А можа, гэта і ёсць той самы алавяны салдацік! — сказала яна. — Я схавваю яго на памяць. А ты абавязкова пакажы мне магілу таго старога чалавека.

— Я і сам не ведаю, дзе яна! — адказаў ён. — Ды і ніхто не ведае! Усе яго сябры памерлі раней за яго, дык ніхто і не даглядаў яго магілы, я ж у тых часы быў яшчэ горкім дзіцем.

— Які жах быць такім адзінокім! — уздыхнула яна.

— Жах быць адзінокім! — сказаў салдацік. — Але якое шчасце бачыць, што пра цябе не забыліся!

— Шчасце! — паўтарыў чыйсьці голас зусім паблізу, але ніхто не пачуў яго, апроч алавянага салдаціка.

Гэта гаварыў шматок свіной скуры, якой калісьці былі абабітыя пакоі старога дома. Залацістасць з яго знікла ўся, і ён быў падобны ўжо на брудны грудок зямлі, але ў яго быў свой погляд на ўсё, і ён выказаў яго, гэты свой погляд:

Што ж, пазалота сатрэцца,
Свіная ж скура застанецца!

Алавяны салдацік, аднак, з гэтым не згадзіўся.

ЗЛЫ КНЯЗЬ

Паданне

Жыў-быў злы, фанабэрлівы князь. Ён толькі і думаў пра тое, як бы пакарыць сабе ўвесь свет, на ўсіх нагнаць страху адным сваім імем. І вось ён ішоў у чужыя землі з агнём і мячом; воіны ягоныя тапталі нівы ды палілі сялянскія хаты; чырвоныя языкі лізалі лісце на дрэвах, а плады падсмажваліся на абвугленых галінах. Часта бед-

ная маці хавалася з голенькім грудным немаўляткам за сценамі, што дыміліся, але ваяры шнарылі паўсюль, знаходзілі іх, і пачыналася д'ябальская забава! Злыя духі не маглі рабіць горш. Але князю здавалася, быццам справы ішлі як мае быць. Дзень пры дні расла князева магутнасць, імя ягонае наводзіла жах на ўсіх, і ўдача спада-рожнічала яму ва ўсіх дзеяннях. З пакораных гарадоў вывозіў ён золата ды багатыя скарбы, і ў сталіцы ягонай на-капіліся незлічоныя багацці: нідзе ў свеце не было нічога падобнага. Ён загадаў будаваць цудоўныя палацы, цэрквы ды аркі, і ўсе, хто бачыў гэтыя дзівосныя пабудовы, казалі: «Які вялікі князь!» Яны не думалі пра бядоты, у якія ён кінуў чужыя землі, не чулі стогнаў і скаргаў, што не змаўкалі ў абрабаваных ды спаленых гарадах.

Сам князь глядзеў на сваё золата і думаў, як іншыя: «Які я вялікі князь! Але мне яшчэ мала ўсяго гэтага! Хачу большага! Нічыя ўлада ў свеце не павінна быць роўнай маёй, не тое каб пераўзыходзіць яе!»

І ён пайшоў вайной на сваіх суседзяў і ўсіх пакарыў.

Палонных каралёў ён загадаў прыкоўваць залатымі ланцугамі да сваёй калясніцы кожны раз, як збіраўся праехацца па вуліцах сталіцы. Калі ж ён сядзеў за сталом, яны павінны былі ляжаць пры яго нагах і нагах прыдворных ды хапаць кавалкі хлеба, якія ім кідалі.

Нарэшце, князь загадаў узвесці сабе на плошчах ды ў палацах статуі; ён хацеў быў паставіць іх і ў храмах, перад алтаром Госпада, але святары сказалі: «Князь, ты вялікі, але Бог вышэй за цябе, мы не асмельваемся зрабіць гэта».

— Добра! — сказаў злы князь. — Тады я скару і Бога!

І, аслеплены шалёнай фанабэрыяй, ён загадаў будаваць дзівосны карабель, на якім можна было гойсаць у паветры. Карабель быў размаляваны рознымі фарбамі і нагадваў паўлінаў хвост, усеяны тысячамі вочак, але кожнае вочка было руляй стрэльбы. Князь сеў на карабель; варта яму націснуць адну спружыну, са стрэльбаў выляталі тысячы куляў, а стрэльбы адразу ж самі сабой зараджаліся нанова. Сто магутных арлоў былі запрэжаны ў карабель, і вось ён узвіўся ў паветра, да сонца. Зямля ледзь віднелася ўнізе, горы ды лясы здаваліся спачатку узараным дзёрнам, потым намаляванымі на геаграфічнай карце і, нарэшце, зусім зніклі ў воблачным тумане. Усё вы-

шэй ды вышэй узнімаліся арлы; тады Бог паслаў аднаго са сваіх незлічоных анёлаў, але злы князь сустрэў яго залпам са стрэльбаў. Кулі адскочылі ад бліскучых крылаў анёла, як градзінкі; толькі адна-адзіная кропелька крыві выцекла з беласнежнага крыла і ўпала на карабель, дзе сядзеў князь. Яна глыбока ўелася ў дрэва і націснула на дно карабля са страшэннай сілай, быццам глыба свінцу ў тысячу пудоў. Карабель паляцеў уніз з неверагоднай хуткасцю; магутныя крылы арлоў пераламіліся; вецер так і свістаў у вушах князя; аблогі, што сабраліся з дыму ад спаленых гарадоў, грукасціліся наўкол і прымалі пачварныя формы: велізарных ракаў, якія працягвалі да князя дужыя клюшні, абломкаў скал, што каціліся ўніз, і драконаў, што дыхалі агнём. Князь ляжаў на дне карабля на паўмёртвы ад страху. Нарэшце карабель засеў у густым веці лясных дрэў.

— Я адолею Бога! — сказаў князь. — Я даў сабе клятву адолець яго, і быць па тым! — І ён загадаў пабудаваць новы карабель; будавалі яго сем гадоў. Загадаў ён таксама каваць маланкі з найцвярдзейшае сталі, каб узяць цвярдню неба прыступам, і сабраў ваяроў з усіх канцоў сваёй дзяржавы; войскі пакрылі прастору ў некалькі квадратовых міляў. Ваяры гатовыя былі сесці на караблі, князь падышоў да свайго, але Бог наслаў на яго рой камароў, адзін толькі маленькі камаровы рой. Насякомыя гулі вакол князя ды джалілі яго ў твар і рукі. Ён злосна выхапіў меч, але сек ім толькі паветра, у камароў патрапіць аніяк не ўдавалася. Тады ён загадаў прынесці каштоўныя дываны ды ахінуць сябе імі з ног да галавы, каб аніводзін камар не мог дастаць яго сваім джалам. Загад быў выкананы, але адзін камар ухітрыўся прабрацца пад самы ніжні дыван, залез у вуха князя ды ўджаліў яго. Быццам агонь разліўся па князевай крыві, яд пранік у ягоны мозг, і ён сарваў з сябе ўсе апраткі ды голы ўзяўся кідацца з боку ў бок і скакаць перад натоўпам сваіх бязлітасных салдат, а тыя толькі смяяліся са звар'яцелага князя, які хацеў перамагчы Бога і быў сам пераможаны камарыкам!

ОЛЕ-ЛУКОЙЕ

Ніхто на свеце не ведае гэтулькі казак, колькі ведае Оле-Лукойе. Вось жа майстар апавядаць!

Вечарам, калі дзеці спакойна сядзяць за сталом або на сваіх лаўках, з'яўляецца Оле-Лукойе. У адных панчохах ён ціха-ціха падымаецца па лесвіцы; потым асцярожна прыадчыняе дзверы, нячутна заходзіць у пакой і лёгка пырскае дзецям у вочы салодкім малаком. У руках яго маленькая спрынцоўка, і малако пырскае з яе тоненькім-тоненькім струменьчыкам. Тады павекі ў дзяцей пачынаюць сплюшчвацца, і яны ўжо не могуць разгледзець Оле, і ён падкрадваецца да іх ззаду і пачынае лёгенька дзьмуць ім у патыліцы. Падзьме — і галовы іх адразу ж цяжэюць. Гэта зусім не балюча, — у Оле-Лукойе няма ж злоснага намеру; ён хоча толькі, каб дзеці суцішыліся, а для гэтага іх абавязкова трэба пакласці ў ложка. Ну вось ён і пакладзе іх, а потым пачынае ўжо апавядаць казкі. Калі дзеці паснуць, Оле Лукойе прысаджваецца да іх на ложка. Апануты ён цудоўна: на ім шаўковы кафтан, толькі нельга сказаць, якога колеру — ён адлівае то блакітным, то зялёным, то чырвоным, глядзячы, у які бок павернецца Оле. Пад пахамі ў яго па парасону: адзін з малюнкамі, які ён раскрывае над добрымі дзецьмі, і тады ім усю ноч сняцца цудоўныя казкі, а другі зусім просты, гладкі, які ён разгортвае над нядобрымі дзецьмі; ну яны і спяць усю ноч як цурбаны, і ўранку выяўляецца, што яны зусім нічога не бачылі ў сне.

Паслухаем жа пра тое, як Оле-Лукойе наведваў кожны вечар аднаго маленькага хлопчыка, Яльмара, і апавядаў яму казкі! Гэта будзе цэлых сем казак, — у тыдні ж сем дзён.

Панядзелак

— Ну вось, — сказаў Оле-Лукойе, паклаўшы Яльмара ў ложка, — цяпер упрыгожым пакой!

І ў адзін момант усе пакаёвыя кветкі выраслі, сталі вялікімі дрэвамі, якія працягнулі свае доўгія галіны ўздоўж сцен да самай столі; увесь пакой ператварыўся ў цудоўную альтанку. Галіны дрэў былі абсыпаны кветкамі; кожная кветачка па прыгажосці і паху была лепш за

ружу, а на смак (калі б вы толькі захацелі яе пакаштаваць) салатзей, чым варэнне; плады ж блішчэлі, як залатыя. Яшчэ на дрэвах былі пампушкі, якія ледзь не трэскаліся ад разынкавай начынкi. Проста дзіва нейкае! Раптам пачуліся страшныя енкі ў шуфлядзе стала, дзе ляжалі вучэбныя дапаможнікі Яльмара.

— Што там такое? — сказаў Оле-Лукойе, пайшоў і выцягнуў шуфляду.

Выявілася, што гэта нервалася аспідная дошка: у рашэнні напісанай на ёй задачы была памылка, і таму задача не рашалася; грыфель скакаў і скакаў на адной вяровачцы, нібы сабачка; ён вельмі хацеў памагчы, але не мог. Гучна стагнаў і сшытак Яльмара; проста жах ахопліваў, слухаючы яго! На кожнай старонцы ў пачатку кожнага радка стаялі чудаўныя вялікія і маленькія літары — гэта быў пропіс; а побач ішлі другія, якія думалі, што трымаюцца так жа цвёрда. Іх пісаў сам Яльмар, і яны, здавалася, спатыкаліся аб лінейкі, на якіх трэба было б стаяць.

— Вось як трэба трымацца! — гаварыў пропіс. — Вось так, з лёгкаім нахілам управа!

— Ах, нам і хацелася, — адказвалі літары Яльмара, — але ж мы не можам! Мы такія дрэнненькія!

— Дык вас трэба трохі падцягнуць! — сказаў Оле-Лукойе.

— Ды не, не! — закрычалі яны і выпрасталіся так, што люба было глядзець.

— Ну, цяпер нам не да казак! — сказаў Оле-Лукойе. — Будзем практыкавацца! Раз-два! Раз-два! І ён давеў літары Яльмара да таго, што яны стаялі роўна і бадзёра, як любы пропіс. Але калі Оле-Лукойе пайшоў і Яльмар прачнуўся раніцай, яны выглядалі так жа нікчэмна, як і раней.

Аўторак

Як толькі Яльмар лёг, Оле-Лукойе дакрануўся сваёй чароўнай спрынцоўкай да мэблі, і ўсе рэчы тут жа пачалі размаўляць паміж сабою; усе, акрамя плявальніцы; гэта маўчала і злавала на іх за мітусню: гавораць толькі пра сябе і нават не падумаюць пра тую, што так сціпла стаіць у кутку і дазваляе пляваць на сябе!

Над камодай вісела вялікая карціна ў пазалочанай раме; на ёй была адлюстравана прыгожая мясцовасць: высокія старыя дрэвы, трава, кветкі і шырокая рака, што бегла каля дзіўных палацаў, за лес, у далёкае мора.

Оле-Лукойе дакрануўся чароўнай спрынцоўкай да карціны, і намалёваныя на ёй птушкі заспявалі, галіны дрэў заварушыліся, а хмары панесліся па небе; нават было відаць, як слізгаў па карціне іх цень.

Затым Оле прыпадняў Яльмара да рамы, і хлопчык стаў нагамі прама ў высокую траву. Сонейка сьвяціла на яго скрозь галіны дрэў, ён пабег да вады і ўсеўся ў лодку, якая калыхалася ля берага. Лодка была пафарбавана ў чырвоны і белы колер, ветразі блішчэлі, як срэбныя, і шэсць лебедзяў у залатых каронах з бліскучымі блакітнымі зоркамі на галовах павялі лодку ўздоўж зялёных лясоў, дзе дрэвы расказвалі пра разбойнікаў і ведзьмаў, а кветкі — пра цудоўных маленькіх эльфаў і пра тое, што расказвалі ім матылькі.

Дзівосныя рыбкі з серабрыстай і залацістаю лускай плылі за лодкай. Ныралі і плёскалі ў вадзе хвастамі; прыгожыя, блакітныя, вялікія і маленькія птушкі ляцелі за Яльмарам дзвюма доўгімі чародамі; камары танцавалі, а майскія жукі гудзелі «Бум! Бум!»; усім хацелася праводзіць Яльмара, і ў кожнага была для яго нападгатове казка.

Так, вось гэта было плаванне!

Лясы то гусцелі і цямнелі, то рабіліся падобнымі на дзівосныя сады, асветленыя сонцам і засеяныя кветкамі. Па берагах ракі ўздымаліся вялікія хрустальныя і мармуровыя палацы; на балконах іх стаялі прынцэсы, і ўсё гэта былі знаёмыя Яльмару дзяўчаты, з якімі ён часта гуляў.

Яны працягвалі яму рукі, і кожная трымала ў правай руцэ зацукраванае пернікавае парася, якое не часта пашанцуе купіць у гандляркі. Яльмар, праплываючы міма, хапаўся за адзін канец перніка, прынцэса моцна трымалася за другі, і пернік разломваўся напалам; кожны атрымліваў сваю долю: Яльмар больш, прынцэса менш. Каля ўсіх палацаў неслі варту маленькія прынцы; яны аддавалі Яльмару чэсць залатымі шаблямі і абсыпалі яго разынкамі і алавянымі салдацікамі, — вось што значыць калі сапраўдныя прынцы!

Яльмар плыў праз лес, праз нейкія вялікія залы і гара-

ды... Праплыў ён і праз той горад, дзе жыла яго старая нянька, якая песціла яго, калі ён быў яшчэ малым, і вельмі любіла свайго гадаванца, і вось ён убачыў яе; яна кланялася, пасылала яму рукою паветраныя пацалункі і спявала харошанькую песеньку, якую сама склала і прыслала Яльмару:

Мой Яльмар, цябе ўспамінаю,
Калі пад цяністы прыходжу вяз.
Выказаць не магу, як жадаю
Убачыць цябе яшчэ хоць бы раз!

Цябе ў калысцы я калыхала,
Вучыла хадзіць, гаварыць.
І ў шчочкі і ў лоб цалавала,—
Дык як жа мне цябе не любіць!

Люблю цябе, мілы і радасны мой,
Хай будзе навекі і Бог наш з табой!

І птушкі падпывалі ёй, кветкі танцавалі, а старыя вербы варушыліся, як быццам Оле-Лукойе і імапавядаў казку.

Серада

Ну і дождж ліў! Яльмар чуў гэты страшны шум нават у сне; калі ж Оле-Лукойе адчыніў акно, аказалася, што вада стаяла на ўзроўні падаконніка. Цэлае возера! Затое да дома прычаліў цудоўнейшы карабель.

— Хочаш праехаць, Яльмар? — спытаў Оле. — Пабы-ваеш ноччу на чужой зямлі, а раніцай — зноў будзеш дома!

І вось Яльмар, па-святочнаму прыбраны, апынуўся на караблі. Надвор'е тут жа праяснілася, і яны паплылі па вуліцах, каля царквы — вакол было адно сучэльнае возера. Нарэшце яны адплылі так далёка, што зямля зусім знікла з вачэй. Высока ў паднеб'і ляцелі буслы; яны сабраліся ў далёкія цёплыя краіны і ляцелі доўгай чарадой, адзін за адным. Яны былі ўжо некалькі дзён у дарозе, і адзін з іх так стаміўся, што крылы амаль не слухаліся яго. Ён ляцеў ззаду, а потым адстаў і пачаў апускацца на сваіх аслабелых крылах усё ніжэй і ніжэй, вось калыхнуў імі яшчэ разы два, але... дарэмна! Хутка ён зачапіўся за мачту карабля, слізгануў і — бах! — зваліўся прама на палубу.

Юнга падхапіў яго і пасадзіў у птушнік да курэй, качак і індычак. Бедалага бусел стаяў і панура аглядаўся.

— Бач які! — казалі куры.

А індыйскі певень надзьмуўся, як толькі мог, і спытаў у бусла, хто ён такі; качкі ж падаліся назад, падпихваючы адна адну крыламі, кракалі: «Дур-рань! Дур-рань!»

І бусел расказаў ім пра гарачую Афрыку, пра піраміды і страусаў, якія носяцца па пустыні з хуткасцю дзікіх коней, але качкі нічога не зразумелі і зноў пачалі падпихваць адна адну:

— Ну ці не дурань ён?

— Канечне, дурань! — сказаў індыйскі певень і сярдзіта забубніў. Бусел змоўк і пачаў думаць пра сваю Афрыку.

— Якія ў вас цудоўныя тонкія ногі! — сказаў індыйскі певень — Пачым аршын?

— Крак! Крак! Крак! — закрычалі смешныя качкі, але бусел як бы і не чуў.

— Маглі б і вы пасмяяцца з намі! — сказаў буслу індыйскі певень.— Вельмі цікава! Ды куды гэта, думаю, вельмі нізка для яго! Увогуле, нельга сказаць, каб ён вылучаўся кемлівасцю! Што ж, будзем самі весяліцца!

І курыцы квакталі, качкі кракалі, і гэта страшна забаўляла.

Але Яльмар падышоў да птушніка, адчыніў дзверцы, павабіў бусла, і той выскачыў да яго на палубу,— ён паспеў ужо адпачыць. І вось бусел як быццам пакланіўся Яльмару ў знак удзячнасці, узмахнуў шырокімі крыламі і паляцеў на поўдзень. А куры закудахталі, качкі закракалі, індыйскі ж певень так надзьмуўся, што грабенчык у яго наліўся крывёй.

— Заўтра звараць з вас булён! — сказаў Яльмар і прачнуўся зноў у сваім маленькім ложку.

Слаўна пападарожнічалі ноччу яны з Лукойе.

Чацвер

— Ведаеш што? — сказаў Оле-Лукойе.— Толькі не палохайся! Я зараз пакажу табе мышку! — І праўда, ён трымаў у руцэ цудоўную мышку.— Яна прыбегла запрасіць яго на вяселле! Дзве мышкі збіраюцца сёння ноч-

чу пажаніцца. Жывуць яны пад падлогай у кладоўцы тваёй маці. Выдатнае памяшканне, кажуць.

— А як жа я праціснуся скрозь маленькую дзірачку ў падлозе? — спытаў Яльмар.

— Ах, павер мне! — сказаў Оле-Лукойе. — Ты ў мяне станеш маленькім.

І ён дакрануўся да хлопчыка сваёй чароўнай спрынцоўкай. Яльмар раптам пачаў памяншацца, памяншацца і нарэшце стаў як пальчык.

— Цяпер можна будзе пазычыць мундзір у алавянага салдаціка. Я думаю, гэты ўбор падойдзе: мундзір жа так упрыгожвае, ты ж ідзеш у гасці!

— Ну добра! — згадзіўся Яльмар, пераапануўся і стаў падобным на ўзорнага алавянага салдаціка.

— Ці не жадаеце сесці ў напарстак вашай матулі? — сказала Яльмару мышка. — Я буду мець гонар адвезці вас.

— Ах, няўжо вы самі будзеце турбавацца, фрокен! — сказаў Яльмар, і вось яны паехалі на мышынае вяселле.

Праслізнуўшы ў дзірачку, прагрызеную мышамі ў падлозе, яны трапілі спачатку ў доўгі вузкі калідор, тут якраз толькі і можна было праехаць у напарстку. Калідор быў ярка асветлены гнілушкамі.

— Дык жа цудоўны пах? — спытала мышка-вазіца. — Увесь калідор змазаны салам! Што бывае лепшым?

Нарэшце дабраліся і да самой залы, дзе адбывалася вяселле. Дарэмна, перашэптваючыся і перасмейваючыся паміж сабой, стаялі ўсе мышкі-дамы, а налева, закручваючы лапкамі вусы, — мышкі-кавалеры, а пасярэдзіне, на выедзеным кавалачку сыру, узвышаліся самі жаніх і нявеста і страшна цалаваліся ва ўсіх на вачах. Што ж, яны былі заручаны і рыхтаваліся пажаніцца.

А гасці ўсё прыбывалі і прыбывалі; мышы ледзь не душылі адна адну, і вось шчаслівую парачку адціснулі да самых дзвярэй, так што нікому больш нельга было ні ўвайсці, ні выйсці. Зала, як і калідор, уся была змазана салам; другіх пачастункаў не было; а на дэсерт гасцей абносілі гарошынай, на якой адна сваячка маладых выгрызла іх імёны, а больш правільна — усяго першыя літары. Дзіва, ды і толькі!

Усе мышы аб'явілі, што вяселле было цудоўнае і памяць застанеца аб ім надзвычай прыемная.

Яльмар паехаў дамоў. Давялося яму пабываць у славутай кампаніі, хаця і патрэбна было яму добра памуляцца і апануць мундзір алавянага салдаціка.

Пятніца

— Проста не верыцца, што так многа ёсць пажылых людзей, якім хочацца паклікаць мяне да сябе! — сказаў Оле-Лукойе. — Асабліва жадаюць гэтага тыя, хто зрабіў што-небудзь дрэннае. «Добранькі, міленькі Оле, — кажуць яны мне, — мы проста не можам заплюшчыць воч, не спім ночамі і бачым вакол сябе ўсё тое дрэннае, што мы зрабілі. Яны, нібы гадкія маленькія тролі, сядзяць на краях ложка і пырскаюць на вас кіпенем, хай бы ты прыйшоў і прагнаў іх. Мы б з задавальненнем заплацілі табе. Оле! — дадаюць яны з глыбокім уздыхам. — Спакойнай табе ночы, Оле! Грошы на акне!» Ды што мне грошы! Я ні ў каго не прашу іх!

— Што будзем рабіць сёння ноччу? — спытаў Яльмар.

— Ці не хочаш зноў пабыць на вяселлі? Толькі не на такім, як учора. Вялікая лялька тваёй сястры, тая, што адзета пад хлопчыка і завецца Германам, хоча ажаніцца з лялькай Бертай; акрамя таго, сёння дзень нараджэння лялькі, і таму рыхтуецца шмат падарункаў!

— Ведаю, ведаю! — сказаў Яльмар. — Як толькі спатрэбіцца лялькам новы ўбор, сястра тут жа святкуе іх дзень нараджэння або спраўляе ім вяселле. Гэта ўжо было сто разоў!

— Так, а сёння ноччу будзе сто першы і, значыць, апошні! Таму і рыхтуецца нешта незвычайнае. Ну паглядзі!

Яльмар паглядзеў на стол. Там стаяў дамок з кардону, вокны свяціліся, і ўсе алавяныя салдацікі трымалі стрэльбы. Жаніх і нявеста задуменна сядзелі на падлозе, прытуліўшыся да ножкі стала; так, ім было над чым задумацца! Оле-Лукойе, апануўшы бабуліну спадніцу, заручыў іх, і вось уся мэбля заспявала на матыў марша цікавую песеньку, якую напісаў аловак:

Зацягнем песеньку з табой,
Як вецер хай нясецца!
Хоць наша парачка, ёй-ёй,
Нічым не адгукнецца.

Абодва з лайкі, але ў іх
Прыгожае адзенне —
Такое яркае, што ўсім
Яно на заглядзенне.

Давай уславім песняй іх!
Ура! — нявеста і жаніх!

Затым маладыя атрымалі падарункі, але адмовіліся ад ежы: яны былі сытыя каханнем.

— Ну, паедзем зараз на дачу ці адправімся за мяжу? — спытаў малады.

Каб пачуць добрую параду, запрасілі вопытную падарожніцу ластаўку і старую курыцу, якая ўжо не адзін раз была квактухай. Ластаўка расказала пра цёплы край, дзе спеюць сакавітыя, цяжкія вінаградныя гронкі, дзе паветра такое мяккае, а горы расквечаны такімі фарбамі, пра якія тут нават не ўяўляюць...

— Там няма затое нашай кучаравай капусты! — сказала курыца. — Адноўчы я з усімі сваімі куранятамі адпачывала летам у вёсцы; там была цэлая куча пяску, у якім мы маглі корпацца і капацца колькі хацелі! Акрамя таго, нам быў адчынены ўваход у агарод з капустай! Ах, якая яна была зялёная! Не ведаю нічога, больш прыгожага!

— Але ж адзін качан падобны на другі як дзве кроплі вады! — сказала ластаўка. — Да таго ж тут так часта здараецца дрэннае надвор'е.

— Ну, да гэтага можна прывыкнуць! — сказала курыца.

— А які тут холад! Ненарокам і замерзнеш! Вельмі холадна!

— Але вельмі добра для капусты! — сказала курыца. — Ды, нарэшце, і ў нас бывае цяпло! Чатыры ж гады таму назад лета стаяла ў нас пяць тыдняў! І якая ж гарачыня была! Усе задыхаліся! Дарэчы, у нас няма тых атрутных стварэнняў, як у вас там! Няма і разбойнікаў! Трэба быць адшчапенцам, каб не бачыць нашу краіну самай лепшай у свеце! Такі не павінен і жыць у ёй! — Тут курыца заплакала. — Я ж таксама падарожнічала, як жа! Цэ-

лых дванаццаць міль праехала ў бочачцы! І ніякага задавальнення няма ад падарожжа!

— Так, курыца — асоба, вартая ўвагі! — сказала лялька Берта. — Мне таксама зусім не падабаецца ездзіць па гарадах — то ўверх, то ўніз! Не, мы пераедзем на дачу ў вёску, дзе ёсць пясочная куча, і будзем гуляць у агародзе з капустай.

На тым і сышліся.

Субота

— А сёння будзеш апавядаць? — спытаў Яльмар, як толькі Оле-Лукойе паклаў яго спаць.

— Сёння некалі, — адказаў Оле і раскрыў над хлопчыкам свой прыгожы парасон. — Ты вось паглядзі на гэтых кітайцаў!

Парасон быў падобны на вялікую кітайскую чашу, размаляваную блакітнымі дрэвамі і вузенькімі мосцікамі, на якіх стаялі маленькія кітайцы і ківалі галовамі.

— Сёння трэба будзе прыбраць да заўтрашняга дня ўвесь свет! — працягваў Оле. — Заўтра ж свята, нядзеля! Мне трэба пайсці на званіцу — паглядзець, ці здэмуў вецер пыл з травы і лісця. Самая ж цяжкая работа яшчэ наперадзе: трэба зняць з неба і пералічыць усе зорчкі. Я збіраю іх у свой фартух, але ж даводзіцца нумераваць кожную зорчку і кожную дзірачку, дзе яна сядзела, каб потым размяшчаць іх на месцах, інакш яны дрэнна будуць трымацца і пасыплюцца з неба адна за адной!

— Паслухайце ж вы, пан Оле-Лукойе! — сказаў раптам партрэт, які вісеў на сцяне. — Я прадзядуля Яльмара і вельмі вам удзячны за тое, што вы раскажваеце хлопчыку казкі; але вы не павінны скажаць яго паняццяў. Зоркі нельга здымаць з неба і чысціць. Зоркі — такія ж свяцілы, як наша зямля, тым яны і прыгожыя!

— Дзякуй табе, прадзядуля! — адказваў Оле-Лукойе. — Дзякуй! Ты — галава прозвішча, роданачальнік, але я ўсё-такі старэйшы за цябе! Я стары язычнік; рымляне і грэкі называлі мяне богам сноў! Я меў і маю ўваход у славуцейшыя дамы, і ведаю, як абыходзіцца і з большымі, і з меншымі! Можаш цяпер раскажваць сам!

І Оле-Лукойе пайшоў, узяўшы пад пахі свой парасон.

— Ну, няўжо і нельга выказаць сваю думку! — сказаў стары партрэт.

Тут Яльмар прачнуўся.

Нядзеля

— Добры вечар! — сказаў Оле-Лукойе.

Яльмар кіўнуў яму, ускочыў і павярнуў прадзядуляў партрэт тварам да сцяны, каб ён зноў не ўмешваўся ў размову.

— А цяпер ты раскажы мне казкі пра пяць зялёных га-рошын, якія паявіліся ў адным стручку, пра пеўневу нагу, якая заляцалася да курынай нагі, і пра цыравальную іголку, якая ўяўляла сябе швейнай іголкай.

— Ну, добрага патрошку! — сказаў Оле-Лукойе. — Я лепш пакажу табе тое-сёе. Пакажу табе свайго брата, яго таксама завуць Оле-Лукойе, але ні да каго ён не з'яўляецца больш чым адзін раз у жыцці. Калі ж з'явіцца, бярэ чалавека, садзіць да сябе на каня і расказвае яму казкі. Ён ведае толькі дзве: адна з іх такая цудоўная, што ніхто і ўявіць сабе не можа, а другая такая страшная, што... ды не, немагчыма нават і сказаць — якая!

Тут Оле-Лукойе прыўзняў Яльмара, паднёс яго да ак-на і сказаў:

— Зараз убачыш майго брата, другога Оле-Лукойе. Людзі яшчэ называюць яго Смерцю. Бачыш, ён зусім не такі страшны, якім яго малююць. Кафтан на ім вышываны серабром, як твой гусарскі мундзір; за спіной развязаецца чорны аксамітны плашч. Глядзі, як ён едзе!

І Яльмар убачыў, як імчаўся наўскач другі Оле-Лукойе і садзіў да сябе на каня і старых, і малых. Адных ён садзіў перад сабою, другіх — ззаду; але спачатку заўсёды пытаўся:

— Якія ў цябе адзнакі па паводзінах?

— Добрыя! — адказвалі ўсе.

— Ну, пакажы! — гаварыў ён.

Даводзілася паказваць; і вось тых, у каго былі выдат-ныя або добрыя адзнакі, ён садзіў перад сабою і расказваў ім dziўную казку, а тых, у каго былі пасрэдняы або дрэн-

ныя, — садзіў ззаду, і яны павінны былі слухаць страшную казку. Яны трэсліся ад страху, плакалі і хацелі саскочыць з каня, ды не маглі — яны адразу моцна прырасталі да сядла.

— Але ж Смерць — цудоўнейшы Оле-Лукойе! — сказаў Яльмар. — І я ніколькі не баюся яго!

— Ды і нечага баяцца! — сказаў Оле. — Глядзі толькі, каб у цябе заўсёды былі добрыя адзнакі!

— Вось гэта павучальна! — прамармытаў партрэт. — Усё-такі, значыць, не шкодзіць часам выказаць сваю думку!

Ён быў задаволены.

Вось табе і ўся гісторыя пра Оле-Лукойе! А вечарам няхай ён сам раскажа табе яшчэ што-небудзь.

ЛЁН

Лён красаваў цудоўнымі блакітнымі кветачкамі, мяккімі і пяшчотнымі, як крылцы матылькоў, нават яшчэ больш пяшчотнымі! Сонца лашчыла яго, дождж паліваў, і ільну гэта было так карысна і прыемна, як маленькім дзецям, калі маці спачатку памые іх, а потым пацалуе, дзеці ад гэтага становяцца больш прыгожымі, прыгажэў і лён:

— Усе кажуць, што я ўрадзіўся на славу! — сказаў лён. — Кажуць, што я яшчэ выцягнуся, і потым з мяне атрымаецца выдатны кавалак тканіны! Ах, які я шчаслівы! Напраўду, я шчаслівейшы за ўсіх! Гэта так прыемна, што і я спатрэблюся на што-небудзь! Сонейка мяне весяліць і ажыўляе, дожджык харчуе і асвятляе! Ах, я такі шчаслівы, такі шчаслівы! Я шчаслівейшы за ўсіх!

— Так, так, так! — казалі калкі згароды. — Ты яшчэ не ведаеш свету, а мы дык вось ведаем, — бачыш, якія мы сукаватыя!

І яны жаласліва зарыпелі:

Азірнуцца не паспееш,
Як і песеньцы канец!

— Зусім не канец! — сказаў лён. — І заўтра зноў будзе грэць сонейка, зноў пойдзе дожджык. Я адчуваю, што расту і квітнею! Я шчаслівейшы за ўсіх на свеце!

Але, вось аднойчы з'явіліся людзі, схапілі лён за макушку і выдралі з каранем. Як балюча было! Потым яго паклалі ў ваду, быццам збіраліся ўтапіць, а пасля таго трымалі над агнём, быццам хацелі падсмажыць. Жах, ды і толькі!

— Не век жа мы можам жыць для свайго задавальнення! — сказаў лён. — Прыходзіцца і пацярпець. Затое па-разумнееш.

Але ільну даводзілася ўжо вельмі дрэнна. Чаго толькі з ім не рабілі: і мялі, і трушчылі, і трапалі, і часалі — ды проста ўсяго і не запамніш! Нарэшце ён апынуўся на пралцы. Жжж! Тут ужо міжволі ўсе думкі ўроскід пайшлі!

«Я ж так доўга быў невыказна шчаслівы! — думаў ён у час сваіх пакут. — Што ж, трэба быць удзячным за тое добрае, што выпала мне на долю! Так, трэба, трэба!.. Ох!»

І ён паўтараў тое ж самае, нават трапіўшы на ткацкі станок.

Але вось нарэшце з яго атрымаўся вялікі кавалак цудоўнай тканіны. Увесь лён да апошняй сцяблінкі пайшоў на гэты кавалак.

— Але ж гэта ўсё цудоўна! Вось ужо не думаў, не гадаў! Як мне, аднак, шанцуе! А калкі ж усё паўтаралі: «Азірнуцца не паспееш, як і песеньцы канец!» Ці шмат яны разумелі, сказаць няма чаго! Песеньцы зусім не канец! Яна толькі цяпер і пачынаецца. Вось шчасце! Сапраўды калі мне і давялося папакутваць крыху, то затое цяпер з мяне і атрымалася сёе-тое. Не, я шчаслівейшы за ўсіх на свеце! Які я цяпер моцны, мяккі, белы і доўгі! Гэта несумненна лепш, чым проста расці або нават квітнець у полі! Там ніхто за мной не даглядаў, ваду я толькі і бачыў, што ў дожджык, а цяпер да мяне прывялі прыслугу, кожную раніцу мяне перакладваюць на другі бок, кожны вечар паліваюць з лейкі! Сама пастарша трымала нада мною прамову і сказала, што ва ўсім акалодку не знойдзеца лепшага кавалка! Ну, ці ж можна быць шчаслівейшым за мяне!

Палатно ўзялі ў дом, і яно трапіла пад нажніцы. Ну і выпала ж яму! Яго і рэзалі, і кроілі, і калолі іголкахі — так, так! Нельга сказаць, што гэта было прыемна! Затое з палатна атрымалася дванаццаць пар... такіх прыналеж-

насей туалета, якія не прынята называць у грамадстве, але ў якіх усе маюць патрэбу. Цэлых дванаццаць пар атрымалася!

— Дык вось калі толькі з мяне атрымалася сёе-тое! Вось якое, было маё прызначэнне! Дык гэта ж проста шчасце! Цяпер і я прыношу карысць свету, а ў гэтым жа ўся і сутнасць, у гэтым жа ўся і радасць жыцця! Нас дванаццаць пар, але ўсё ж мы адно цэлае, мы — тузін! Вось дык шчасце!

Прайшлі гады, і бялізна знасілася.

— Усяму на свеце бывае канец! — сказала яна. — Рада б была паслужыць яшчэ, ды немагчыма — немагчыма!

І вось бялізну парвалі на рыззе. Яно ўжо было падумала, што яму зусім надышоў канец, так пачалі яго секчы, камечыць, варыць, адціскаць... Ды, зірк — яно пераўтварылася ў тонкую белую паперу!

— Ну, вось сюрпрыз дык сюрпрыз! — сказала папера. — Цяпер я танчэй ранейшага, і на мне можна пісаць. Чаго толькі на мне не напішуць! Якое шчасце!

І на ёй напісалі цудоўнейшыя апавяданні. Слухаючы іх, людзі рабіліся дабрэй і разумней, — так добра і разумна яны былі напісаны. Якое шчасце, што людзі змаглі іх прачытаць!

— Ну, гэтага мне і ў сне не снілася, калі я цвіла ў полі блакітненькімі кветачкамі! — казала папера. — І ці магла я ў той час думаць, што мне выпадзе на долю шчасце несці людзям радасць і веды! Я ўсё яшчэ не магу прыйсці ў сябе ад шчасця! Самой сабе не веру! Але ж гэта так! Сама я тут ні пры чым, я імкнулася толькі па меры слабых сіл сваіх недарэмна займаць месца! І вось жыццё нясе мяне ад адной радасці і гонару да другой! Кожны раз, як я падумаю: «Ну, вось і песеньцы канец», тут якраз і пачынаецца для мяне новае, яшчэ вышэйшае, лепшае жыццё! Цяпер я думаю выправіцца ў шлях-дарогу, абысці ўвесь свет, каб усе людзі маглі прачытаць напісанае на мне! Гэтак жа і павінна быць! Раней у мяне былі блакітненькія кветачкі, цяпер кожная кветачка расцвіла цудоўнейшай думкай! Шчаслівей за мяне няма нікога на свеце!

Але папера не выправілася ў падарожжа, а трапіла ў друкарню, і ўсё, што на ёй было напісана, перадрукавалі ў

кнігу, ды не ў адну, а ў сотні, тысячы кніг. Яны маглі прынесці карысць і падараваць задавальненне бясконца большай колькасці людзей, чым адна тая папера, на якой былі напісаны апавяданні: бегаючы па белым свеце, яна б абшматалася на паўшляху.

«Сапраўды, бюспрэчна, так справа будзе надзейнай! — падумала спісаная папера. — Гэтага мне і ў галаву не прыходзіла! Я застануся дома адпачываць, і мяне будуць шанаваць, як старую бабульку! На мне ж усё напісана, словы сцякалі з пяра прама на мяне! Я застануся, а кнігі будуць бегаць па белым свеце! Вось гэта справа! Не, якая я шчаслівая, якая я шчаслівая!»

Тут усе асобныя лісты паперы сабралі, звязалі разам і паклалі на паліцу.

— Ну, можна цяпер і спачваць на лаўрах! — сказала папера. — Не лішне таксама сабрацца з думкамі і засяродзіцца! Цяпер толькі я зразумела, як след, што ўва мне ёсць! А зразумець сябе самога — вялікі крок наперад. Але што ж будзе са мной потым? Адно я ведаю — што абавязкова рушу наперад! Усё на свеце пастаянна ідзе наперад, да дасканаласці.

У адзін цудоўны дзень паперу ўзялі і кінулі ў пліту; яе вырашылі спаліць, бо яе нельга было прадаць у малочную крамку на абгортку масла і цукру.

Дзеці абступілі пліту; ім хацелася паглядзець, як папера ўспыхне і потым па попелу пачнуць перабягаць і згасаць адна за другой гарэзлівыя, бліскучыя іскрыны! Вось так дакладна дзятва бяжыць дадому са школы! Пасля ўсіх выходзіць настаўнік — гэта апошняя іскра. Але, зрэдку думаюць, што ён ужо выйшаў — не і не! Ён выходзіць яшчэ шмат часу пагадзя пасля самага апошняга школьніка!

І вось агонь схопіў паперу! Як яна ўспыхнула!

— Уф! — сказала яна і ў тую ж хвіліну пераўтварылася ў слуп полымя, якое ўзвінулася ў паветра высока-высока, лён ніколі не мог падняць так высока сваіх блакітнёных кветкавых галовак, і полымя ззяла такім асяляльным бляскам, якім ніколі не ззяла белая тканіна. Напісаныя на паперы літары ў адно імгненне заірдаліся, і ўсе словы і думкі ператварыліся ў полымя!

— Цяпер я ўзвінуса прама да сонца! — сказала полы-

мя, быццам тысячамі галасоў адначасова, і паляцела ў трубу. А ў паветры залёталі маленечкія нябачаныя істоты, лягчэй, больш лягчэй, чым нават полымя, з якога нарадзіліся. Іх было столькі ж, колькі калісьці было кветчак на ільне. Калі полымя патухла, яны яшчэ раз пратанцавалі па чорным попеле, пакідаючы на ім бліскучыя сляды ў выглядзе залатых іскрынак.

Дзятва выбегла са школы, за ёй выйшаў і настаўнік; любата была паглядзець на іх! І дзеці заспявалі над мёртвым попелам:

Азірнуцца не паспееш,
Як і песеньцы канец!

Але нябачаныя малюпасенькія істоты казалі:

— Песенька ніколі не канчаецца — вось што самае дзівоснае! Мы ведаем гэта, і таму мы шчаслівейшыя за ўсіх!

Але дзеці не пачулі ніводнага слова, а калі б і пачулі, не зразумелі б. Ды і не трэба! Не ўсё ж ведаць дзецям!

ДЗЯЎЧЫНКА З ЗАПАЛКАМІ

Бралася на мароз, ішоў снег, на вуліцы рабілася ўсё больш і больш цёмна. Справа была вечарам, напярэдадні Новага года. У гэткі вось холад і цемрадзь па вуліцах блукала бедная дзяўчынка з непакрытай галавой і босымі нагамі. Праўда, яна выйшла з дому ў туфлях, але чаго яны былі вартыя! Неверагодна агромністыя, апошняю іх насіла маці дзяўчынкі, і яны зляцелі ў малюткі з ног, калі яна перабягала цераз вуліцу, спужаўшыся дзвюх карэт, што імчалі міма яе. Аднаго туфля яна так і не знайшла, другі ж падхапіў нейкі хлопчык і пабег з ім, сказаўшы, што з яго выйдзе выдатная калыска для яго дзяцей, калі яны ў яго будуць.

І вось дзяўчынка пайшла далей басанож; ножкі яе зусім пачырванелі і пасіненлі ад холаду. У старэнькім фартушку ў яе ляжала некалькі карабкоў серных запалак; адзін карабок яна трымала ў руцэ. За цэлы дзень ніхто не купіў у яе ніводнай запалачкі, яна не ўтаргавала ні гроша.

Галодная, азяблая, ішла яна ўсё далей, далей... Шкада было і паглядзець на небараку! Снег густа падаў на яе цудоўныя бялявыя валасы, якія віліся, але яна і не думала пра гэтую прыгажосць. Ва ўсіх вокнах свяціліся агеньчыкі, вуліцы дыхалі смажанымі гусьмі; сёння ж быў пярэдадзень Новага года — вось пра гэта яна думала.

Нарэшце яна ўселася ў куточку, за выступам аднаго дома, скурчылася і падціснула пад сябе ножкі, каб хоць трошкі сагрэцца. Але не, стала яшчэ халадней, а дамоў яна вярнуцца не смела: яна ж не прадала ніводнага карабка, не ўтаргавала ні гроша — бацька прыб'е яе! Ды і не цяплей у іх дома! Толькі што дах над галавою, а вечер, дык так і гуляе па ўсяму жытлу, нягледзячы на тое, што ўсе шчыліны і дзіркістаранна заткнуты саломаю і анучамі.

Ручкі яе зусім пакалелі. Ах! Адна маленечкая запалка магла б сагрэць яе! Калі б толькі яна асмелілася ўзяць з карабка хаця б адну, чыркнуць ёю аб сцяну і пагрэць пальчыкі! Нарэшце дзяўчынка выцягнула запалку. Чырк! Як яна засіпела і загарэлася! Полымя было такое цёплае, яснае, і калі дзяўчынка прыкрыла яго ад ветру жменькай, ёй здалося, што перад ёю гарыць свечка.

Дзіўная гэта была свечка: дзяўчынцы мроілася, быццам яна сядзіць перад вялікаю жалезнаю печкаю з бліскучымі меднымі ножкамі і дзверцамі. Як хораша палымнеў у ёй агонь, як цёпла стала малютцы! Яна выцягнула было і ножкі, але... агонь пагас. Печка знікла, у руках дзяўчынкі застаўся толькі абгарэлы канец запалкі.

Вось яна чыркнула другою; запалка загарэлася, полымя яе ўпала проста на сцяну, і сцяна стала раптам празрыстаю. Дзяўчынка пабачыла ўвесь пакой, накрыты беласнежным абрусам і застаўлены дарагім фарфорам стол, а на ім смажаную гусь, напханую чарнаслівам і яблыкамі. Што за пах ішоў ад яе! Лепш жа за ўсё было тое, што гусь раптам саскочыла са стала і, як была, з відэльцам і нажом у спіне, так і пабегла, перавальваючыся, проста да дзяўчынкі. Тут запалка пагасла, і перад дзяўчынкай зноў стаяла адна халодная каменная сцяна.

Яна запаліла яшчэ запалку і апынулася пад дзівоснаю елкаю, куды большаю і прыгажэйшаю, чым тая, якую дзяўчынка бачыла на Куццю, зазірнуўшы ў акно аднаго

багатага купца. Елка гарэла тысячаі агеньчыкаў, а з зеляніны голля выглядвалі стракатыя малюнкi, якімі ўпрыгожваюць вокны магазінаў. Малютка працягнула да елкі абедзве ручкі, але запалка пагасла, агеньчыкі сталі паднімацца ўсё вышэй і вышэй, і яна пабачыла, што гэта былі ясныя зорачкі; адна з іх раптам пакацілася па небе, пакідаючы за сабою доўгі вогненны след.

— Вось нехта памірае! — сказала дзяўчынка.

Нябожчыца бабуля, якая адна ў цэлым свеце любіла дзяўчынку, казала ёй: «Калі падае зорачка — нечая душа ідзе да Бога».

Дзяўчынка чыркнула аб сцяну новаю запалкаю; яркае святло асвятліла прастору, і перад малюткаю стаяла ўся акружаная ззяннем, такая ясная, светлая, і ў той жа час такая ціхая і ласкавая яе бабуля.

— Бабуля! — закрычала дзяўчынка. — Вазьмі мяне з сабою! Я ведаю, што ты знікнеш, як толькі пагасне запалка, знікнеш, як цёплая печка, дзівосная смажаная гусь і вялікая цудоўная елка!

І яна паспешліва чыркнула ўсімі запалкамі, якія засталіся і былі ў яе ў руках, — гэтак ёй хацелася затрымаць бабулю.

І запалкі ўспыхнулі такім яркім полымем, што стала святлей, чым днём. Ніколі яшчэ бабуля не была такою прыгожаю, такою вялікаснаю! Яна ўзяла дзяўчынку на рукі, і яны паляцелі разам, у ззянні і ў бляску, высока-высока, туды, дзе няма ні холаду, ні голаду, ні жаху — да Бога!

У халодны ранішні час, у кутку за домам, па-ранейшаму сядзела дзяўчынка з ружовымі шчочкамі і ўсмешкай на вуснах, але мёртвая. Яна замерзла ў апошні вечар старога года; навагодняе сонца асвятліла маленькі трупік. Дзяўчынка сядзела з запалкамі; адзін карабок амаль зусім згарэў.

— Яна хацела пагрэцца, небарака! — казалі людзі.

Але ніхто не ведаў, якую прыгажосць яна бачыла, у якім бляску ўзнялася разам з бабуляй да навагодніх радасцей на неба!

СЯРЭБРАНАЯ МАНЕТКА

Жыла-была манетка. Яна толькі што выйшла з чаканкі, чысценькая, бліскучая, пакацілася і зазвінела:

— Ура! Цяпер пайду гуляць па белым свеце! Ура!

І пайшла.

Дзіця трымала яе ў сваім цёпленым кулачку, скнара сціскаў халоднымі, ліпкімі пальцамі, людзі старэйшыя паддоўгу круцілі ў руках, перш чым расстацца з ёю, а моладзь траціла яе, як толькі атрымлівала. Манетка была сярэбраная з невялікай дамешкай медзі і вось ужо цэлы год гуляла па белым свеце, па той краіне, дзе яе адчаканілі. Потым яна выправілася вандраваць за мяжу і ўрэшце засталася адзінай роднай манеткай у кашальку падарожніка. Але ён і не здагадаўся, што яна існуе, пакуль яна сама выпадкова не трапіла яму пад руку.

— Ого! — усклікнуў ён. — У мяне яшчэ засталася адна родная манетка! Ну, няхай вандруе са мною і далей!

І падарожнік зноў паклаў яе ў кашалёк, а манетка ажно зазвінела і заскакала ад радасці. Цяпер яна ляжала разам са сваімі замежнымі таварышкамі, якія ўвесь час мяняліся: адны саступалі месца другім, а наша манетка ўсё заставалася ў кашальку, і гэта было пэўнай адзнакай яе адметнасці.

Мінула шмат тыдняў. Манетка заехала далёка-далёка ад радзімы, але куды — не ведала. Яна толькі чула ад суседак, што яны французанкі або італьянкі, што яны цяпер у такім або такім вост горадзе. Але сама яна не магла ўявіць сабе гэтых гарадоў: вечна седзячы ў кашальку, не пабачыш свету. А з ёю так яно і было.

Ды вось аднойчы манетка прыкмеціла, што кашалёк не зачынены, ёй захацелася хоць адным вокам зірнуць на свет, і яна праслізнула ў шчылінку. Ёй, канешне, не трэба было гэта рабіць, бо залішня цікаўнасць ніколі не застаецца без пакарання! Яна выпала ў кішэню штаноў. Увечары кашалёк дасталі, а манетка засталася ляжаць, дзе ляжала. Штаны вынеслі ў калідор, каб пачысціць, і тут манетка вывалілася з кішэні на падлогу, і ніхто гэтага не заўважыў.

Раніцай адзежу зноў прынеслі ў пакой. Падарожнік адзеўся і паехаў, а манетка засталася.

Неўзабаве яе знайшлі на падлозе і далучылі да трох іншых манетак, каб яны выконвалі свае абавязкі.

«Вось і цудоўна! Зноў пайду гуляць па свеце, пабачу новых людзей, новыя звычаі!» — падумала манетка.

— Што гэта за манета? — раптам пачула яна. — Гэта не наша манета! Ды яна фальшывая! Яна нічога не вартая!

Вось тут, уласна кажучы, і пачынаецца гісторыя манеткі, якую яна пасля сама расказвала.

— «Фальшывая! Нікуды не вартая!» Пры гэтых словах я ажно скаланулася, — расказвала манетка. — Я ж ведала, што я з чыстага серабра, вельмі звонкая і цудоўнай чаканкі. Мабыць, гэтыя людзі памыляюцца, — думала я. — Не можа быць, каб яны так казалі пра мяне! Але менавіта пра мяне яны і гаварылі. Яны называлі мяне фальшываю. На іхнюю думку, я была нічога не вартая! «Трэба яе збыць каму-небудзь у прыцёмку», — сказаў чалавек, да якога я трапіла. І збыў-такі. Але пры дзённым святле мяне зноў пачалі лаяць і зневажаць: «Фальшывая!», «Нічога не вартая!», «Трэба яе хутчэй збыць з рук!» І я дрыжала ад сораму і страху кожны раз, калі мяне падсоўвалі каму-небудзь замест мясцовай манеты.

«Няшчасная я манета, — думала я тады. — Якая з таго карысць, што я сярэбраная, звонкая, выдатнай чаканкі? Усяму гэтаму грош цана! У вачах усіх ты застаешся тою, за каго цябе лічаць! І як, мусіць, жахліва мець нячыстае сумленне, прабівацца наперад падманам, ашуканствам, калі мне, ні ў чым не вінаватай, гэтак цяжка пакутаваць толькі таму, што ў мяне аблічча злачынкi!..» Пераходзячы ў новыя рукі, я кожны раз калацілася, баючыся, што мяне пачнуць разглядаць, бо ведала, што мяне са злосцю шпурнуць на стол, нібыта я якая-небудзь махлярка.

Аднойчы я трапіла да беднай жанчыны: ёй заплацілі мною за цяжкую падзённую работу. Але ёй ужо ніяк не ўдавалася збыць мяне з рук — ніхто не хацеў браць мяне, і я была для небаракі сапраўдным няшчасцем. «Давядзецца мне каго-небудзь ашукаць, — сказала яна неяк раз. — Я не такая багатая, каб трымаць у запасе фальшывыя грошы. Аддам гэтую манету багатаму булачніку, ён не збяднее ад гэтага... Але ўсё ж нядобра так рабіць. Сама ведаю, што нядобра».

— Ну ось, цяпер я буду ляжаць на сумленні ў беднай кабеты! — уздыхнула я. — Няўжо я гэтак змянілася?

Жанчына пайшла да багатага булачніка, але той вельмі добра разбіраўся ў манетах: булачнік не паклаў мяне ў касу, а шпурнуў проста ў твар жанчыне. І, вядома, ёй не далі за мяне хлеба. Ах, як я засмуцілася! «Няўжо, — думала я, — мяне адчаканілі на гора людзям?! Мяне, якая ў маладыя гады была такая смелая, упэўненая ў сабе. Так верыла ў сваю каштоўнасць і цудоўную чаканку!» І я затужыла, замаркоцілася, як толькі можа тужыць-маркоціцца манетка, якую ніхто не хоча браць. Але жанчына прынесла мяне назад дадому, лагодна-ласкава паглядзела на мяне і сказала:

«Не хачу нікога ашукваць! Я праб'ю ў табе дзірачку, няхай кожны ведае, што ты фальшывая... Хаця... Пачакай, мне падумалася — можа, ты шчаслівая манетка? Мне чамусьці здаецца, што ты шчаслівая. Я праб'ю ў табе дзірачку, зацягну шнурок і павешу на шыю суседскай дзяўчынцы — няхай носіць на шчасце!»

І яна прабіла на мне дзірачку. Канешне, не дужа прыемна, калі ў табе прабіваюць дзірку, але дзеля добрай мэты, шмат што можна перацярпець. Праз дзірачку працягнулі шнурок, і я зрабілася падобнай на медальён. Тады мяне павесілі на шыйку маленькай дзяўчынцы. Мала я ўсміхалася мне, цалавала мяне, і я ўсю ноч спачывала на цёпленькіх нявінных дзіцячых грудзях.

Раніцай маці дзяўчынкі ўзяла мяне ў рукі, паглядзела на мяне і штосьці задумала, — я адразу здагадалася! Яна дастала нажніцы і перарэзала шнурок.

— Шчаслівая манетка! — сказала яна. — Гэта трэба праверыць.

Яна паклала мяне ў кіслату, і я ўся пазелянела. Потым яна старанна замазала дзірачку, крыху пачысціла мяне і на змярканні пайшла да прадаўца латарэйных білетаў, каб купіць на шчасце білецік.

Ах, як цяжка было ў мяне на душы! Я ўся сцялася і, здавалася, вось-вось пераламлюся папалам. Я ж ведала, што мяне абзавуць фальшываю, зняславяць перад усімі іншымі манетамі, што ляжаць у касе і аздоблены надпісамі і чаканкай, якой можна ганарыцца. Але ж! На

гэты раз абышлося, і я не зведала ганьбы. Пакупнікоў сабралася вельмі многа і прадавец быў гэтак заняты, што, не разглядаючы, кінуў мяне ў касу разам з іншымі манетамі. Выйграў ці не куплены за мяне білет — я не ведаю, але на другі дзень мяне разгледзелі, палічылі за фальшывую і адклалі ўбок, а пасля зноў паслалі ашукваць людзей — з маёй дапамогі ўсё ашукваць, ашукваць! А гэта ж проста нясцерпна з маім шчырым, сумленным характарам — яго ж не маглі ў мяне адабраць!

Так пераходзіла я з рук у рукі, з дома ў дом больш за год, усюды мяне лаялі, усюды пракліналі. Ніхто мне не верыў, і я ўжо сама не верыла сабе. Цяжкі гэта быў час.

Аднойчы прыехаў падарожнік. Яму вось мяне і падсунулі. Ён быў даверлівы і палічыў мяне за мясцовую манету. Але калі ён хацеў за штосьці расплаціцца мною, я зноў пачула:

— Гэтая манета нікуды не вартая, яна фальшывая!

— Мне яе далі за сапраўдную, — сказаў падарожнік і больш пільна прыгледзеўся да мяне. Раптам на твары яго з'явілася ўсмешка, а я ж ужо даўно не бачыла ўсмешкі на тварах тых, хто трымаў мяне ў руках. — Не можа быць! — усклікнуў ён. — Гэта ж наша родная манетка, добрая праўдзівая манетка з маёй радзімы, у ёй прабілі дзірку і называюць фальшываю! Вось пацеха! Але я цябе зберагу і завяжу дадому.

Як я зарадавалася! Мяне зноў называюць добрай, праўдзівай, сапраўднай, а не фальшывай манеткай, хочучь узяць дамоў, дзе ўсе будуць прызнаваць мяне і верыць, што я з чыстага серабра і цудоўнай чаканкі! Я заіскрылася б ад радасці, але гэта не ў маёй натуры: гэта ўласціва сталі, а не серабру.

Мяне загарнулі ў тонкую белую паперку, каб я не змяшалася з іншымі манетамі і не згубілася. І толькі на святы, калі да падарожніка збіраліся землякі, мяне паказвалі ім, і ўсе хвалілі мяне. Казалі, што я вельмі цікавая. Пацеха ды годзе! Як гэта можна здавацца цікавай, калі сама пры гэтым не гаворыш ні слова?

І вось нарэшце я апынулася на радзіме! Усе мае нягоды і пакуты скончыліся, і радасць вярнулася да мяне. Бо я з чыстага серабра, адмысловай чаканкі і ніхто не звяртае

ўвагі, што на мне прабіта дзірка, як на фальшывай. Гэта не мае аніякага значэння, калі ты сама не фальшывая. Так, трэба мець цярпенне. Урэшце праўда заўсёды перамагае — у гэтым я цвёрда ўпэўнена! — закончыла свой расказ манетка.

ДЗІЦЯЧАЕ ПУСТАМОЎЕ

У купца-багацця ладзіўся дзіцячы вечар; былі запрошаны ўсе дзеці багатых і знакамітых бацькоў. Справы ў купца ішлі добра, а сам ён быў чалавекам адукаваным, у свой час нават гімназію закончыў. Гэтага дабіўся яго шановны бацька, які напачатку быў звычайным прасалам, але сумленным і працавітым чалавекам і здолеў сабраць сабе сякі-такі капітал, а сын яго прымножыў. Купец быў разумным і добрым чалавекам, хоць людзі пра гэтыя якасці згадвалі не так часта, як пра яго багацце.

Ён быў знаёмы, як кажуць, і з арыстакратамі крыві, і з арыстакратамі розуму, а таксама з арыстакратамі крыві і розуму адначасова, і, нарэшце, з тымі, якія не маглі пахваліцца ні першым, ні другім арыстакратызмам.

Такім чынам, у ягоных пакоях сабралася вялікая грамада, але выключна дзіцячая, дзеці балбаталі без супынку; як вядома, у іх што ў галаве, тое і на языку. Сярод дзяцей была адна прыгожанькая маленькая дзяўчынка, толькі страшэнна фанабэрыстая. Фанабэрыю ў яе не ўбілі, а «ўцалавалі», і не бацькі, а слугі — бацькі для гэтага былі занадта разумныя. Бацька малечы быў камер-юнкерам, і яна ведала, што гэта штосьці «страшна важнае».

— Я камер-юнкерская дачка! — сказала яна.

Між тым з гэтакім жа поспехам яна магла быць і дачкой крамніка — бо і першае і другое аднолькава не залежыць ад самога чалавека. І вось яна раскажвала іншым дзецям, што ў яе цячэ «сапраўдная кроў», а хто яе не мае, з таго нічога і не атрымаецца. Чытай, старайся, вучыся колькі хочаш, але калі ў цябе няма сапраўднай крыві, толку не будзе.

— А ў тых, чыё імя канчаецца на «сен», — дадала яна, — і зусім ніколі нічога талковага не атрымаецца. Трэ-

ба ўперці рукі ў бакі і трымацца далей ад усіх гэтых «сен, сен»!

І яна ўперлася чароўнымі ручкамі ў бакі і выставіла вострыя локцікі, каб паказаць, як трэба трымацца. Цудоўныя ў яе былі ручкі, ды і сама яна была надзвычай міленькая!

Але дачка купца пакрыўдзілася: прозвішча яе бацькі было Мадсен, а яна разумела, што гэтае прозвішча таксама канчаецца на «сен». Тады яна годна ўзняла галоўку і сказала:

— Затое мой тата можа купіць ледзянцоў ажно на сто рыксдалераў і раскідаць іх сярод людзей! А твой можа?

— А мой тата,— сказала дачка пісьменніка,— можа і твайго тату, і твайго, і ўсіх татаў на свеце выставіць у газеце! Яго ўсе баяцца, а мама гаворыць: гэта ён гаспадар у газеце!

І дзяўчынка ганарліва ўскінула галаву — ну проста вылітая прынцэса крыві!

А за прычыненымі дзвярамі стаяў бедны хлопчык і пазіраў на дзяцей праз шчыліну; хлапчанё не магло зайсці ў пакой: дзе тут гэткаму бедняку раўняцца на багатых і знакамітых дзяцей! Ён дапамагаў на кухні кухарцы, і раз яму дазволілі зірнуць праз шчыліну на прыбраных і вясёлых дзяцей, і ўжо гэта было для яго вялікім шчасцем.

«Вось каб я быў на іхнім месцы!» — мроілася яму. Раптам ён пачуў гаману дзяўчынак, ад яе можна было ўпасці духам. Бо ў ягоных бацькоў не было і капейкі ў капітцы; у іх не было нават сродкаў, каб выпісаць газету, а не тое, што выдаваць яе самім. Але горш за ўсё, што прозвішча яго бацькі, а значыць, і яго ўласнае, канчалася на «сен»! З яго ніколі не атрымаецца нічога талковага! Вось у чым бяда! Але яму здавалася, што кроў у яго была самая сапраўдная; бо інакш і быць не магло.

Дык вось што адбылося ў той вечар!

Мінула шмат гадоў, дзеці сталі дарослымі.

У тым жа горадзе стаяў цудоўны дом, поўны багацця. Усім хацелася пабываць там; дзеля гэтага прыязджалі нават з іншых гарадоў. Дык хто ж з тых дзяцей, пра якіх нам казалі, мог назваць гэты дом сваім? Гэта лёгка адга-

даць? Не вельмі! Дом належаў таму беднаму хлапчаныці, якое сціпла стаяла тады за дзвярамі. З яго ўсё ж нешта атрымалася, хоць і прозвішча яго канчалася на «сен» — Тарвальдсен.

А тыя тры дзяўчынкі? Дзеці кроўнай, грашовай і разумовай знаці, што з іх атрымалася? Так, усе яны былі дзеці як дзеці, усе адно аднаго вартыя! І з іх атрымаліся прыстойныя людзі; запачаткаванні ў іх былі добрыя. А іхнія развагі і размовы ў той вечар былі пустой дзіцячай балбатнёй!

ДЗЮЙМОВАЧКА

Жыла на свеце адна жанчына. У яе не было дзяцей, а ёй вельмі хацелася дзіцятка мець. Вось пайшла яна да старой варажбіткі і кажа:

— Мне так хочацца, каб у мяне была дачка, хоць самая маленькая!..

— Няма нічога прасцей! — адказала варажбітка. — Вось табе ячменнае зерне. Гэта зерне не простае, не з тых, што спеюць у вас на палях і родзяцца птушкам на спажыву. Вазьмі яго і пасадзі ў гаршчок для кветак. Ubачыш, што будзе.

— Дзякуй табе! — сказала жанчына і дала варажбітцы дванаццаць медзякоў. Потым яна пайшла дадому і пасадзіла ячменнае зярнятка ў гаршчок для кветак.

Толькі яна яго паліла, зярнятка адразу ж прарасло. З зямлі вылезлі два лісточкі і пяшчотная сцяблінка. А на сцябліне з'явілася вялізная цудоўная кветка, нахштальт цюльпана. Але пялёсткі кветкі былі шчыльна сціснутыя: яна яшчэ не распусцілася.

— Якая цудоўная кветка! — сказала жанчына і пацалавала прыгожыя стракатыя пялёсткі.

У тую ж хвіліну ў стрыжні кветкі штосьці шчоўкнула, і яна раскрылася. Гэта быў на самай справе вялікі цюльпан, але ў чашачцы яго сядзела жывая дзяўчынка. Яна была маленькая-маленькая, усяго з дзюйм¹ ростам. Таму яе так і назвалі — Дзюймавачка.

Калыску для Дзюймавачкі зрабілі з бліскучай лакіра-

¹ У адным дзюйме 2,5 сантыметры.

ванай шкарлупіны грэцкага арэха. Замест пярынкі туды паклалі некалькі фіялак, а замест коўдрачкі — пялёсткі ружы. У гэтую калысачку дзяўчынку клалі на ноч, а днём яна гуляла на стале.

Сярод стала жанчына паставіла глыбокую талерку з вадой, а на краі талеркі расклала кветкі. Доўгія сцяблінкі іх купаліся ў вадзе, і кветкі доўга заставаліся свежымі і духмянымі.

Для маленькай Дзюймовачкі талерка з вадой была цэлым возерам, і яна плавала па гэтым возеры на пялёстку цюльпана, як на лодачцы. Замест вёслаў у яе былі пара белых конскіх валасоў. Дзюймовачка цэлыя дні каталася на сваёй цудоўнай лодачцы, пераплывала з аднаго боку талеркі на другі; спявала песні. Такого пяхчотнага галаску, як у яе, ніхто ніколі не чуў.

Аднойчы ноччу, калі Дзюймовачка спала ў сваёй калысцы, праз адчыненае акно ў пакой залезла вялізная старая жаба, мокрая і брыдка. З падаконніка яна скочыла на стол і зазірнула ў шкарлупіну, дзе спала пад пялёсткам ружы Дзюймовачка.

— Як хораша! — сказала старая жаба. — Слаўная нявеста будзе майму сыну.

Яна схапіла арэхавую шкарлупіну з дзяўчынкай і выскачыла праз акно ў сад.

У садзе працякала рэчка, а пад самым яе берагам было багністае балота. Тут, у тваністай ціне, і жыла старая жаба са сваім сынам.

Сын быў таксама мокры і брыдкі — цюцелька ў цюцельку як яго маці, старая жаба.

— Каакс, каакс, брэке-ке-кекс! — толькі і мог сказаць, калі ўбачыў маленькую дзяўчынку ў арэхавай шкарлупіне.

— Цішэй ты! Разбудзіш яе, і яна ўцячэ ад нас, — сказала старая жаба. — Яна ж лягчэй лебядзінага пуху. Пасадзі яе на самую сярэдзіну ракі, на шырокі ліст гарлачыка, — гэта цэлы востраў для такой маленькай. Адтуль ужо ёй ніяк не ўцячы. А я тым часам падрыхтую для вас у ціне ўтульнае гняздзечка.

У рацэ расло багата гарлачыкаў; іх шырокія зялёныя лісты плавалі па вадзе. Самы вялікі ліст быў далей за ўсіх ад берага. Жаба падплыла да гэтага ліста і паставіла на

яго арэхаваю шкарлупіну, у якой спакойна спала дзяўчынка.

Рана-раненька прачнулася Дзюймовачка і раптам убачыла, што яна на лісце гарлачыка; вакол, куды ні зірнеш, вада, а бераг ледзь бачыцца ўдалечыні. Дзюймовачка вельмі напалохалася і заплакала.

А старая жаба сядзела ў ціне і ўпрыгожвала свой дом чаротам і жоўтымі гарлачыкамі — яна хацела дагадзіць маладой нявестцы. Калі ўсё было гатова, жаба паплыла са сваім брыдкім сынам да ліста, на якім сядзела Дзюймовачка, каб узяць яе ложкачак і паставіць у спальні. Старая жаба нізка прысела ў вадзе перад дзяўчынкай і сказала:

— Вось мой сыноч! Ён будзе тваім мужам. Вы слаўна заживеце з ім у нас у ціне.

— Каакс, каакс, брэке-ке-кекс! — толькі і мог сказаць сыноч.

Жаба ўзяла шкарлупіну і паплыла з ёй, а Дзюймовачка засталася адна на зялёным лісце і горка-горка плакала — ёй зусім не хацелася жыць у брыдкай жабы і выходзіць за яе агіднага сына.

Маленькія рыбкі, якія плавалі пад вадой, бачылі жабу і яе сына і чулі, што яна казала Дзюймовачцы.

Яны высунулі з вады свае галовы, каб паглядзець на малютку нявесту. Як толькі рыбкі ўбачылі Дзюймовачку, ім стала страшэнна шкада, што такой цудоўнай дзяўчыны давадзецца жыць з жабамі. Не бываць жа гэтаму! Рыбкі з усёй рэчкі падплылі да ліста гарлачыка, на якім сядзела Дзюймовачка, і перагрызлі сцяблінку ліста.

І вось ліст гарлачыка паплыў па цячэнні. Цячэнне было моцнае, і ліст з дзяўчынкай плыў вельмі хутка. Цяпер жаба ніяк не магла б дагнаць Дзюймовачку.

А Дзюймовачка плыла ўсё далей, і маленькія птушкі, якія сядзелі на кустах, глядзелі на яе і спявалі:

— Якая прыгожанькая маленькая дзяўчынка!

Прыгожы белы матылёк увесь час лётаў вакол Дзюймовачкі і нарэшце апусціўся на ліст — бо вельмі яму спадабалася маленькая дзяўчынка. Тады Дзюймовачка зняла з сябе пояс, адзін канец накінула на матылька, а другі прывязала да свайго лістка, і лісток паплыў яшчэ хутчэй.

Раптам міма праляцеў майскі жук. Ён убачыў Дзюймо-

вачку, схапіў яе і аднёс на дрэва, а зялёны ліст гарлачыка паплыў далей, і з ім матылёк — ён жа быў прывязаны і не мог вызваліцца.

Бедная Дзюймовачка вельмі напалохалася, калі жук схапіў яе і паляцеў з ёй на дрэва. Але майскаму жуку і гора было мала. Ён усеўся высока на дрэве, пакарміў Дзюймовачку салодкім сокам кветак і сказаў ёй, што яна яму вельмі падабаецца, хаця яна і зусім не падобна на майскага жука.

Потым да іх прыйшлі ў госці іншыя майскія жукі, якія жылі на тым жа дрэве. Яны разглядалі Дзюймовачку з галавы да ног, а жучкі-паненкі паціскалі шчупальцамі.

— У яе толькі дзве ножкі! — казалі адны.

— У яе нават няма шчупальцаў! — казалі другія.

— Якая яна тонкая! Яна зусім як чалавек! — казалі трэція.

— Яна вельмі непрыгожая! — вырашылі нарэшце ўсе жукі.

Тут майскаму жуку, які прынёс Дзюймовачку, падалося таксама, што яна вельмі непрыгожая, і ён не захацеў больш трымаць яе ў сябе — няхай ідзе куды захоча. Ён зляцеў з ёй уніз і пасадзіў яе на рамонак.

Дзюймовачка сядзела на кветцы і плакала: ёй было крыўдна, што яна такая непрыгожая. Нават майскія жукі прагналі яе.

Усё лета пражыла Дзюймовачка адна-аднюткая ў лесе. Яна спляла сабе з травы калысачку і павесіла гэту калысачку пад вялікі ліст лопуху, каб яе не замачыў дожджык. Яна ела салодкі мёд з кветак і піла расу, якую кожную раніцу знаходзіла на лісцях.

Так прайшло лета, прайшла восень. Набліжалася доўгая халодная зіма. Усе птушкі паляцелі, кветкі завялі, а вялікі лопух, пад якім жыла Дзюймовачка, пажайцеў, пасох і скруціўся трубкай.

Дзюймовачка дрыжэла ад холаду: сукенка яе ўся пашматалася, а яна была такая маленькая, пяшчотная — як ёй не мерзнуць! Пайшоў снег, і кожная сняжынка была для Дзюймовачкі тое ж, што для нас цэлая рыдлёўка снегу. Мы ж вялізныя, а яна была ўсяго з дзюйм ростам. Яна загарнулася ў сухі ліст, але ён зусім не саграваў, і Дзюймовачка сама дрыжэла як асінавы ліст.

Тады Дзюймовачка вырашыла пайсці з лесу і пашукаць сабе прытулак на зіму.

За лесам, у якім жыла Дзюймовачка, было вялікае поле. Хлеб з поля ўжо даўно сабралі, і толькі кароткія сухія сцяблінкі тырчэлі з мёрзлай зямлі.

У полі было яшчэ халадней, чым у лесе, і бедная Дзюймовачка зусім замерзла. І вось яна прыйшла да норкі палявой мышы; уваход у норку быў прыкрыты сухімі сцяблінкамі і былінкамі. Палявая мыш жыла ў цяпле і дастатку: кухня і кладоўка ў яе бітком набіты хлебным зернем. Дзюймовачка стала ля парога, як жабрачка, і папрасіла падаць ёй кавалачак ячменнага зярнятка — яна два дні нічога не ела.

— Ах ты, бедная! — сказала палявая мыш (яна была, па сутнасці, добрая старая). — Ну, ідзі сюды, пагрэйся і паеш са мной!

І Дзюймовачка спусцілася ў норку, сагрэлася і паела. Старой дзяўчынка вельмі спадабалася, і яна сказала ёй:

— Заставайся ў мяне на зіму. Я буду карміць цябе, а ты прыбірай добра мой дом ды раскажвай мне казкі — я вельмі люблю казкі.

І Дзюймовачка пачала рабіць усё, што загадвала ёй старая мыш. Ёй жылося выдатна ў цёплай мышынай норцы.

— Хутка ў нас будуць госці, — сказала аднойчы палявая мыш. — Раз на тыдні прыходзіць праведаць мяне мой сусед. Ён вельмі багаты і жыве куды лепш за мяне. У яго вялізны дом пад зямлёй, і ён носіць цудоўнае чорнае аксамітнае футра. Выходзь, дзяўчынка, за яго! Ужо з ім ты не прападзеш. Адна толькі бяда: ён зусім сляпы і не ўбачыць цябе. Затое ты будзеш раскажваць яму самыя лепшыя казкі, якія толькі ведаеш.

Але Дзюймовачцы зусім не хацелася выходзіць за суседа — гэта ж быў крот.

Неўзабаве крот на самай справе прыйшоў у госці да палявой мышы. Ён быў такі важны, вучоны і багаты; футра на ім было аксамітнае і вельмі прыгожае.

Дом у яго быў у дваццаць разоў больш, чым домік палявой мышы. Там было шмат вялікіх пакояў і доўгіх калідораў, але сонца ніколі не заглядвала туды. Крот цярапець не мог сонца і не любіў кветкі — ён жа ніколі іх не бачыў.

Дзюймовачку прымусілі спяваць для важнага госця, і яна праспявала дзве песенькі, ды так добра, што крот адразу пакахаў яе. Але ён не сказаў ні слова — ён быў такі паважны і грунтоўны пан.

А потым крот пракапаў пад зямлёй доўгі падземны ход ад свайго дома да самай норкі палявой мышы і запрасіў старую мыш і Дзюймовачку прагуляцца па гэтым падземным ходзе.

Крот узяў у рот гнілушку — у цемнаце ж гнілушка свеціць нібыта свечка — і пайшоў наперад, асвятляючы доўгі і шырокі калідор. На паўшляху крот спыніўся і сказаў:

— Тут ляжыць нейкая птушка. Але вам яе няма чаго баяцца — яна мёртвая.

І крот прапхнуў сваім шырокім носам дзірку ў столі — дзённае святло пырснула ў падземны ход, і Дзюймовачка ўбачыла мёртвую ластаўку. Гэта была сапраўдная птушка, з пер'ем і з дзюбай; яна, пэўна, памерла не так даўно, у пачатку зімы, і ўпала ў норку крата.

Крылцы мёртвай птушкі былі моцна прыціснуты да цела, ножкі і галава схаваны ў пёркі. Бедная ластаўка, пэўна, памерла ад холаду. Дзюймовачцы стала вельмі шкада яе, яна так любіла птушак — бо яны цэлае лета спявалі ёй свае цудоўныя песенькі. Але крот штурхануў ластаўку сваімі кароткімі лапамі і сказаў:

— Цяпер ужо не пасвішчаш! Так, не хацеў бы я на радзіцца вось такой птушачкай! Яна толькі і ўмее цырыкаць ды шчабятаяць, а прыйдзе зіма — што ёй рабіць: паміраць з голаду і холаду. Вось ужо маім дзецям зімы не давядзецца баяцца.

— Так, так! — сказала палявая мыш. — Якая карысць ад гэтага цырыкання? Песнямі сыты не будзеш, цырыканнем зімой не сагрэешся.

А Дзюймовачка маўчала, але калі крот і мыш павярнуліся да птушкі спіной, Дзюймовачка нахілілася да ластаўкі, рассунула пёркі і пацалавала яе прама ў заплюшчаныя вочы.

«Магчыма, гэта тая самая ластаўка, якая так цудоўна распявала летам, — падумала дзяўчынка. — Колькі радасці прынесла ты мне, мілая птушка!»

Потым крот затыкнуў дзірку ў столі і праводзіў старую мыш і Дзюймовачку дадому.

Ноччу Дзюймовачцы не спалася. Яна ўстала з пасцелі, спляла з сухіх былінак вялікі дыван, пайшла ў падземны ход і накрыла мёртвую птушку. Потым Дзюймовачка прынесла з мышынай норкі пушысты, мяккі мох і зрабіла з яго пасцельку, каб мёртвай птушцы было зручней ляжаць.

— Бывай, мілая ластаўка! — сказала Дзюймовачка. — Бывай! Дзякуй табе за тое, што ты так дзіўна спявала мне летам, калі дрэвы былі яшчэ зялёнымі, а сонейка так слаўна грэла!

І яна схіліла галоўку на грудзі птушкі і раптам спалохалася: яна пачула, як у грудзях ластаўкі штосьці тукае. Гэта забілася сэрца птушкі — яна была не зусім мёртвая, а толькі скамянелая ад холаду. А цяпер яна сагрэлася і ажыла.

Дзюймовачка дрыжэла ад страху — бо птушка была проста веліканам у параўнанні з такой крошкай. Але ўсё ж Дзюймовачка сабралася з духам, як мага шчыльней ухутала ластаўку дыванком, а потым збегала, прынесла лісцік мяты, якім сама накрывалася, і накрыла ім галаву птушкі.

На наступную ноч Дзюймовачка зноў ціхенька прабралася да птушкі. Ластаўка ўжо зусім ажыла, толькі была яшчэ вельмі слабай і ледзь-ледзь адкрыла вочы, каб паглядзець на дзяўчынку. Дзюймовачка стаяла перад ёй з кавалкам гнілушкі ў руках — іншага ліхтара ў яе не было.

— Дзякуй табе, мілая крошка! — сказала хворая ластаўка. — Я так добра сагрэлася! Хутка я зусім папраўлюся і палячу на сонейка.

— Ах, — сказала Дзюймовачка, — цяпер так холадна, ідзе снег! Застанься лепш у сваёй цёплай пасцельцы, а я буду прыглядаць за табой.

Дзюймовачка прынесла ластаўцы вады ў кветкавым пялёстку і некалькі ячменных зярнятак. Ластаўка папіла і паела, а потым расказала дзяўчынцы, як яна параніла сабе крыло аб цярновы куст і не магла паляцець разам з іншымі ластаўкамі ў цёплыя краі. Прыйшла зіма, стала вельмі холадна, і яна ўпала на зямлю... Больш ластаўка

ўжо нічога не помніла, і як трапіла сюды, у падзямелле, яна не ведала.

Усю зіму пражыла ластаўка ў падзямеллі, а Дзюймовачка прыглядвала за ёй.

Ні крот, ні палявая мыш нічога не ведалі пра гэта — яны ж зусім не любілі птушак.

Калі прыйшла вясна і прыгрэла сонейка, Дзюймовачка адкрыла тую дзірку, якую зрабіў у столі крот, каб ластаўка магла паляцець.

Ластаўка спытала, ці не хоча дзяўчынка выправіцца разам з ёю — няхай сядзе ёй на спіну, і яны паляцяць у зялёны лес. Але Дзюймовачцы было шкада старую палявую мыш — яна ведала, што старой без яе будзе вельмі сумна.

— Не, я не магу паляцець з табой, — сказала яна ластаўцы.

— Бывай, бывай, мілая дзяўчынка! — прашчабятала ластаўка і вылецела на волю.

Дзюймовачка паглядзела ёй у след, і слёзы закапалі ў яе з вачэй — вельмі палюбіла яна гэту птушку.

— Цві-віць, цві-віць! — крыкнула ластаўка і знікла ў зялёным лесе.

А Дзюймовачка засталася ў мышынай нары. Цяпер ёй жылося вельмі дрэнна. Ёй зусім не дазвалялі выходзіць на сонейка, а поле вакол норкі палявой мышы зарасло высокім тоўстым калоссем і здавалася Дзюймовачцы дрымым лесам.

І вось аднойчы прыйшоў стары крот і пасватаўся да Дзюймовачкі.

— Ну цяпер табе трэба рыхтаваць пасаг, — сказала старая мыш. — Ты выйдзеш за важнага пана, і трэба, каб у цябе ўсяго было ўдосталь.

І Дзюймовачцы давялося цэлымі днямі прасці пражу.

Старая мыш наняла чатырох павукоў, і яны днём і ноччу сядзелі ў мышынай нары і ткалі розныя тканіны.

А тоўсты сляпы крот прыходзіў кожны вечар у госці і балбатаў пра тое, што хутка лету канец, сонца не будзе пячы зямлю, і яна зноў стане мяккай і пульхнай. Вось тады яны справяць вяселле. Але Дзюймовачка ўсё сумавала і плакала: яна зусім не хацела выходзіць за тоўстага крата.

Кожнай раніцай на ўзыходзе сонца, і кожны вечар, калі быў заход, Дзюймовачка выходзіла на парог мышынай норкі; калі-нікалі вецер рассоўваў каласы, і ёй прыпадала ўбачыць кавалачак блакітнага неба.

«Як светла, як хораша тут, на волі!» — думала Дзюймовачка і ўсё згадвала пра ластаўку; ёй вельмі хацелася б пабачыцца з птушкай, але ластаўкі нідзе не было бачна: пэўна, яна лётала там, далёка-далёка ў зялёным лесе.

І вось надышла восень. Пасаг Дзюймовачкі быў гатовы.

— Праз чатыры тыдні тваё вяселле! — сказала Дзюймовачцы старая мыш.

Але Дзюймовачка заплакала і сказала, што не хоча выходзіць за сумнага крата.

— Глупства! — сказала старая мыш. — Не ўпарціся, а не то я ўкушу цябе сваім белым зубам. Чым табе крот не муж? У самой каралевы няма такога чорнага аксамітнага футра, як у яго. Ды і ў склепах у яго не пуста. Богу дзякуй за такога мужа!

Нарэшце надышоў дзень вяселля, і крот прыйшоў за сваёй нявестай. Цяпер Дзюймовачцы давядзецца перасяліцца ў краціную нару, жыць глыбока пад зямлёй, і ніколі яна не ўбачыць сонца — крот ні за што не дазволіць ёй выходзіць з нары.

А беднай Дзюймовачцы было так цяжка назаўсёды развітвацца з ясным сонейкам! І Дзюймовачка выйшла зірнуць на сонейка ў апошні раз.

Хлеб быў ужо сабраны з поля, і з зямлі зноў тырчэлі адны голыя, пасохлыя сцябліны. Дзяўчынка адышла ад мышынай норкі далей і працягнула да сонца рукі:

— Бывай, сонейка, бывай!

Потым яна ўбачыла маленькую чырвоную кветку, абняла яе і сказала:

— Пакланіся, кветачка, ад мяне мілай ластаўцы, калі ўбачыш яе!

— Цві-віць, цві-віць! — раптам пачулася над яе галавой.

Дзюймовачка падняла вочы і ўбачыла ластаўку, якая пралятала побач. Ластаўка таксама ўбачыла дзяўчынку і вельмі ўзрадавалася, а Дзюймовачка заплакала і расказала ластаўцы як ёй не хочацца выходзіць за тоўстага крата

і жыць з ім глыбока пад зямлёй, куды ніколі не заглядвае сонейка.

— Ужо надыходзіць халодная зіма,— сказала ластаўка,— і я адлятаю далёка-далёка, у цёплыя краі. Хочаш ляцець са мной? Сядай да мяне на спіну, толькі прывяжы сябе мацней поясам, і мы паляцім з табой ад брыдкага краі, паляцім далёка, за сіняе мора, дзе сонейка свеціць ярка, дзе заўжды лета; цвітуць дзівосныя кветкі. Паляцім са мной, мілая крошка! Ты ж мілая крошка! Ты ж выратавала мне жыццё, калі я замерзла ў цёмнай халоднай яме.

— Так, так, я хачу з табой! — сказала Дзюймовачка.

Яна села ластаўцы на спіну і моцна прывязала сябе поясам да самага вялікага пёрка.

Ластаўка ўзвінулася стралой і паляцела над цёмнымі лясамі, над сінімі марамі і высокімі гарамі, пакрытымі снегам. Тут было вельмі холадна, і Дзюймовачка ўся схавалася ў цёплыя пёркі ластаўкі і высунула толькі галаву, каб дзівіцца цудоўнымі месцамі, над якімі яны праляталі.

Але вось і цёплыя краі! Тут сонца ззяла значна ярчэй, неба было ўдвая вышэй, чым у нас, а каля канаў і платоў віўся цудоўны зялёны вінаград. У лясках раслі лімоны і апельсіны, пахла міртамі і духмянай мятай, а па дарожках бегала вясёлая дзятва і лавіла вялізных стракатых матылёў. Але ластаўка ляцела ўсё далей.

На беразе цудоўнейшага блакітнага возера сярод зялёных кучаравых дрэў стаяў старадаўні белы мармуровы палац. Вінаградныя лозы абвіталі яго высокія калоны, а на версе, пад дахам, ляпіліся птушыныя гнёзды. У адным з іх і жыла ластаўка.

— Вось мой дом! — сказала ластаўка.— А ты выберы сабе самую прыгожую кветку ўнізе, я пасаджу цябе туды, і ты будзеш жыць цудоўна.

Дзюймовачка ўзрадавалася і ад радасці запляскала ў далоні.

Унізе ляжалі кавалкі белага мармuru — гэта звалілася верхняя частка адной калоны і разбілася на тры кавалкі,— паміж мармуровымі абломкамі раслі вялікія белыя кветкі. Ластаўка спусцілася і пасадзіла дзяўчынку на шырокі пялёстак. Але што за дзіва! У чашачцы сядзеў маленькі чалавечак, беленькі і празрысты, нібыта ён быў

са шкла. За плячыма ў яго дрыжэлі лёгкая крылцы, а на галаве блішчэла маленькая залатая карона. Ростам ён быў не больш за нашу Дзюймовачку. Гэта быў кароль эльфаў.

Калі ластаўка падляцела да кветкі, эльф зусім перапа-лохаўся. Ён быў такі маленькі, ластаўка такая вялікая! Але ён вельмі ўзрадаваўся, калі ўбачыў Дзюймовачку, — ён ніколі яшчэ не бачыў такой прыгожай дзяўчынкі. Ён нізка пакланіўся ёй і спытаў, як яе завуць.

— Дзюймовачка, — адказала дзяўчынка.

— Мілая Дзюймовачка, — сказаў эльф, — ці не хочаш ты быць маёй жонкай?

І Дзюймовачка адразу згадзілася.

Тады з кожнай кветкі вылецелі эльфы і прынеслі Дзюймовачцы падарункі. Самым лепшым падарункам былі празрыстыя крылцы, зусім як у страказы. Іх прывязалі Дзюймовачцы на спіну, і яна таксама магла цяпер лётаць з кветкі на кветку. Вось было радасці і весялосці!

А ластаўка сядзела на версе, у сваім гняздзечку, і спявала песні, як магла.

Яна спявала эльфам вясёлыя песні пра цёплую зіму, а калі ў халодныя краіны прыйшла вясна, ластаўка пачала збірацца на радзіму.

— Бывай, бывай! — прашчабятала ластаўка і зноў паляцела з цёплых краёў у Данію.

Там у яе было маленькае гняздзечка, якраз над акном чалавека, які ўмеў добра расказваць казкі. Ластаўка расказала яму пра Дзюймовачку, а ад яго і мы даведаліся пра ўсю гэту гісторыю.

ШЧАСЛІВАЯ СЯМЕЙКА

Самы вялікі ліст мае, вядома ж, ліст лопуху: прымацуеш яго да грудзей — вось табе і фартушок, а пакладзеш у дождж на галаву — маеш парасончык! Гэтакі лапушысты ён, гэты лопух! І, каб ведалі, ніколі не расце па аднаму, а заўсёды як ужо адзін вырас, то вакол шмат такіх лопухаў уздымаецца — гэтая шыракалістая раскоша! І ўся гэта забуялая зеляніна — прыдатны харч для смаўжоў! А

саміх смаўжоў, белых, вялікіх, спажывае ў якасці ежы з далёкіх часоў важнае панства; са смаўжоў заўсёды гатавалі фрыкасэ, і паны, ласуючыся ім, задаволена цмокалі: «Ах, як смачна!» Яны і папраўдзе ўцямілі сабе, што гэта страшэнна смачна і спажывуна. Дык вось, гэтыя вялікія белыя смаўжы сілкаваліся лопухам, таму і пачалі гэту расліну сеяць людзі.

Была адна старая панская сядзіба, дзе ўжо даўно не спажывалі смаўжоў, і яны ўсе павывеліся. А лопух застаўся; ён сабе рос ды рос — і нічым яго нельга было заглушыць; усе алеі, усе градкі пазарасталі лопухам, ды так, што нават сад зрабіўся не садам, а лапушыстым лесам; ніхто б нават не здагадаўся, што некалі тут расла садавіна, калі б там-сям не тырчалі заглушаныя забуялай травой і кустоўем то яблынька, то калючая сліўка. Вось у гэтым лапушыстым лесе і жыла апошняя пара вельмі ўжо старых смаўжоў.

Яны і самі не ведалі колькі ім гадоў, але добра памяталі, што раней іх было багата, што яны вельмі старой межнай пароды і што ўвесь гэты лес быў пасаджаны прынамсі для іх і для іх родзічаў. Старыя смаўжы ніводнага разу не выходзілі са свайго лесу, але ведалі, што дзесьці побач ёсць нешта такое, што называецца панскай сядзібай; там смаўжоў вараць да тае пары, пакуль яны не пачарнеюць, а пасля кладуць на срэбраную талерку. Што было далей, яны не ведалі. Не ведалі яны таксама і нават уявіць сабе не маглі, што значыць зварыцца і ляжаць на срэбранай талерцы; ведалі толькі тое, што гэта так цудоўна і, галоўнае, арыстакратычна! І ні майскі жук, ні жаба, ні дажджавы чарвяк — ніхто з тых, у каго яны пыталіся, ніхто нічога не мог пэўнага сказаць пра гэта: нікому з іх яшчэ не даводзілася быць звараным і ляжаць на той срэбранай талерцы!

Што тычыцца саміх сябе, то смаўжы выдатна ведалі, што яны самыя першыя ў свеце, што ўвесь лес расце толькі для іх, а сядзіба існуе толькі для таго, каб яны маглі некалі зварыцца і ляжаць на срэбранай талерцы.

Жылі смаўжы ціха, мірна і вельмі шчасліва. Дзяцей у іх не было, і яны ўзялі на выхаванне смоўжыка з простых. Але малы ніяк не хацеў расці — быў жа ён звычайны, про-

стай пароды, але старым, асабліва смаўжысе-маці, усё здавалася, што ён прыкметна падрастае, і яна прасіла смаўжа-тату, калі ён не бачыць гэтага так, то няхай абшчупае ракавінку малога! Бацька шчупаў і ўрэшце згаджаўся з маці.

Аднойчы ліў моцны дождж.

— Бач, як барабаніць па лісці! — сказаў смоўж-тата.

— Ліе і ліе! — сказала смаўжыха-маці. — Вось як пацякло па сцяблуну! Будзе тут вільгаці! Адна ўцеха, што ў нас і ў нашага сыночка такія трывалыя хаткі! Не, што ні кажы, а нам даўно больш гадоў, чым каму іншаму на гэтым свеце! Цяпер добра бачна, што мы найпершыя ў свеце! І ў нас з дня нараджэння ёсць свае ўтульныя хаткі, для нас пасаджаны гэты лапушысты лес! А ўсё ж хацелася б дазнацца, ці далёка ён раскінуўся і што там за ім?

— Нічога! — сказаў смоўж-тата. — Ужо лепш, як у нас, нідзе не будзе; я ва ўсялякім разе лепшага і не шукаю.

— А мне, — сказала мройна смаўжыха-маці, — хацелася б трапіць на сядзібу, зварыцца і ляжаць на срэбранай талерцы. Такім гонарам былі ашчасліўленыя ўсе нашы продкі, і ў тым, згадзіся, ёсць нешта асаблівае!

— Сядзіба, напэўна, даўно разбурылася, — сказаў смоўж-тата, — або зарасла лопухам, то і людзям адтуль не выбрацца. Ды чаго так спяшацца? А ты вечна спяшаешся і сыноч наш следам за табой. Ён вунь трэці дзень паўзе ўверх па сцяблуну; ажно галава кружыцца, як глянеш!

— Ну, не бурчы, стары! — сказала смаўжыха-маці. — Ён асцярожненька паўзе. Ён жа наша адзіная ўцеха на старасці гадоў, нам, старым, толькі дзеля яго і застаецца жыць. Але ці думаў ты дзе нам знайсці сыночку жонку? Ты думаеш там, у лопуху, не знойдзецца хто-небудзь з нашага высакароднага роду?

— Бяздомныя чорныя смаўжы ёсць, вядома, — сказаў смоўж-тата, — але ж гэта прасталюдзіны! Ды і вельмі яны самі сабой занятыя! Можна, урэшце, даручыць гэту справу мурашам: яны вечна шнуруюць то туды, то сюды і, напэўна ж, ведаюць, дзе трэба шукаць жонку для нашага малога гадаванца.

— Ведаем, ведаем адну прыгажуню, — сказалі мура-

шы. — Але наўрад ці падыдзе яна вам, бо тая прыгажуня, калі хочаце ведаць, каралева!

— Гэта нічога! — сказалі старыя. — А ці ёсць у яе дом?

— Ёсць! Нават палац! — запэўнілі мурашы. — Выдатны мурашнік, а ў ім — семсот хадоў!

— Дзякаваць вам! — сказала смаўжыха-маці. — Нашаму сыну няма чаго лезці ў мурашнік! Калі вы не маеце на прыкмеце нікога лепшага, то мы даручым гэту справу камарам: яны лётаюць і днём і ноччу, і пад сонцам і пад дажджом, ведаюць лопухавы лес уздоўж і ўпоперак.

— У нас ёсць нявеста для вашага сына! — затрубілі камары. — На агрэставым кусце сядзіць у сваёй хатцы адна маленькая смаўжыха. Крокаў сто адсюль, не больш будзе. Яна жыве зусім адна і мае ўзрост, калі трэба выходзіць замуж. Усяго сто чалавечых крокаў адсюль да яе!

— То няхай паўзе сюды! — сказалі старыя. — У сына вунь увесь лопухавы лес, а ў яе ўсяго толькі адзін агрэставы куст.

Па смаўжыху-нявесту паслалі. Яна пакіравала ў дарогу і паспяхова дабралася да лопухаў на восьмы дзень падарожжа. Вось што значыць чысціня пароды.

Адсвяткавалі вяселле. Шасцёра светлячкоў свяцілі на ўсю моц, а наогул вяселле было вельмі ціхае: старыя не любілі шуму. Затое смаўжыха-маці сказала цудоўную прамову. Бацька гаварыць не здолеў, бо моцна быў узрушаны! І вось старыя аддалі маладым у валоданне ўвесь лопухавы лес, пры гэтым адзначылі тое, што ўсё жыццё гаварылі — лепшага, чым гэты лес, ва ўсім свеце няма нічога, і што, калі маладыя будуць сумленна і высакародна жыць і нагадуць дзяцей, то некалі ім або іхнім дзецям пашчасціць трапіць на сядзібу: там іх павараць да чарнаты і пакладуць на срэбраную талерку.

Пасля старыя запаўзлі ў свае домікі і больш ужо не паказваліся.

А маладыя смаўжы пачалі цараваць у лесе і пакінулі пасля сябе багата нашчадкаў. Трапіць жа на сядзібу і легчы на срэбраную талерку ім так і не давялося! Таму яны вырашылі, што сядзіба зусім разбурылася, а ўсе людзі на свеце павымерлі. Ніхто ім не прарэчыў, — значыць, так яно і выйшла. І вось зноў барабаніў дождж па лопуху, за-

баўляючы смаўжоў, а сонца ззяла, каб зелянеў гэты лопух, і яны былі шчаслівыя, шчаслівыя! І ўся іх сям'я была шчаслівая, — вось так!

РАМОНАК

Слухайце ды на вус матайце, чаму казка вучыць.

Непадалёк ад дачы, каля самай канавы, рос у мяккай, зялёнай траве рамонак. Сонечныя промні грэлі і лашчылі яго гэтак жа, як і раскошныя дачныя кветкі — ружы, півоні, цюльпаны.

Адным цудоўным ранкам рамонак расцвіў. Жоўтае, круглае, як сонейка, сэрца яго было акружана ззяннем белых промняў-пялёсткаў. Кветку не бянтэжыла, што яна расла ў густой траве, а не каля дачы. Яна была задаволеная ўсім. Прагна цягнулася да сонца, мілавалася ім і слухала, як высока-высока ў небе спявае жаўрук.

Рамонак быў такі вясёлы і шчаслівы, быццам у дзень, калі ён расцвіў, была нядзеля, а не панядзелак. Ён, як вучні ў класе, смірна сядзеў на сцяблінцы і вучыўся ў яснага сонейка і ва ўсёй навакольнай прыроды. Нават не зайздросціў жаўруку ў небе, які бясконца лятаў і спяваў. Рамонку здавалася: ён шчаслівы!

Ніхто з дачных, ганарлівых кветак не прыкмячаў рамонка, які рос каля канавы. Затое ён часта заглядваўся на іх і думаў: «Якія яны прыгожыя! Да іх абавязкова прыляціць у госці нябесны паян. Добра, што я расту побач, хаця ўбачу яго зблізку».

Раптам пачулася вельмі блізка «квір-квір-віт!» Жаўрук апусціўся не ў дачны сад да півоняў і цюльпанаў, а проста ў траву, да сціплай кветкі. Рамонак зусім разгубіўся ад радасці, не ведаў, што думаць, як быць!

Птушка скакала вакол рамонка і спявала:

«Ах, якая слаўная мяккая траўка! Якая міленькая кветачка ў срэбранай сукенцы, з залатым сэрцайкам!»

Жаўрук пацалаваў кветку, праспяваў ёй сваю песню і зноў узвіўся ў сіняе неба. Рамонак не ведаў, што і рабіць ад шчасця. А дачныя кветкі, якія ўсё бачылі і чулі, гатовы былі лопнуць ад зайздрасці і злосці.

У гэты час у сад выйшла дзяўчына з вострым нажом у

руках. Яна пачала зразаць цюльпаны. Рамонак перажываў за іх. Але ж і радаваўся, што расце ў густой траве.

З захадам сонца рамонак згарнуў пялёсткі, заснуў. Сніўся яму дзіўны сон пра мілую птушку і чырвонае сонейка.

Раніцай кветка зноў выпраміла пялёсткі і працягнула іх, як дзіця ручкі, да светлага сонейка. У той жа міг пачуўся голас жаўрука. Але сёння ён быў нейкі сумны. Што здарылася?

Птушка трапіла ў палон. Цяпер яна сядзела ў клетцы, якая вісела каля расчыненага акна. Жаўрук спяваў пра высокае неба, пра свежую зеляніну палеткаў, пра волю.

Рамонак засумаваў: «Як дапамагчы птушцы, чым?» Усё наўкол нібыта патухла, нічога не радавала.

Раптам з сада выйшлі два хлопчыкі. У аднаго з іх быў вялікі і востры нож. Яны наблізіліся да рамонака, пачалі гаварыць паміж сабой:

— Вось тут можна выказаць кавалак дзёрну для нашага жаўрука.

— Давай спачатку вырвем кветку.

— Не, хай застанецца. Так прыгажэй!

Яны запусцілі нож у зямлю і выразалі чатырохвугольны кавалак дзёрну.

Так рамонак трапіў у клетку да жаўрука.

Спявак скардзіўся ўсё ранне на сваю няволю, біўся грудкай аб жалезнае пручце клеткі. А бедны рамонак не ўмеў гаварыць і не мог усцешыць яго ні слоўцам. А як хацелася дапамагчы сябру!

А жаўрук скардзіўся:

— Тут няма вады!.. Яны забыліся даць мне папіць. Пайшлі і не пакінулі ні глыточка вады. У мяне зусім перасохла ў горлачку. Тут — духата! Ах, я памру. Не ўбачу болей ні чырвонага сонейка, ні свежай зеляніны, ні ўсяго божага свету...

Каб хоць як-небудзь асвятчыцца, жаўрук глыбока ўсунуў дзюбку ў прахалодны дзёран... Убачыў рамонак, кінуў яму галавой, пацалаваў і сказаў:

— І ты завянеш тут, бедны!.. Цябе ды вось гэты кавалачак зялёнай травы далі яны мне ўзамен усяго вольнага свету. Ты нагадваеш мне, чаго я пазбаўлены...

«Ах, чым мне суцешыць яго?» — думаў рамонак. Ён не мог пашаваліць ні лісцікам і толькі ўсё мацней і мацней

приємна пахнуў. Жаўрук адчуў гэта і не крануў кветку, хаця ад смагі павышчыкваў усю траву.

Наступіў вечар. А беднай птушцы так ніхто і не прынёс вады. Яна ў адчаі расправіла свае кароткія крыльцы, сутаргава затрымцела і яшчэ некалькі разоў праціўкала:

— Піць!.. Піць!..

Раптам галоўка жаўрука схілілася набок. Сэрцайка яго разарвалася ад смутку і пакутаў.

Рамонак не мог той ноччу згарнуць свае пялёсткі і заснуць, як раней. Ён зусім захварэў, стаяў сумны, з паніклай галавой.

Толькі на другую раніцу падбеглі да клеткі хлопчыкі. Ubачылі мёртвага жаўрука і горка-горка заплакалі.

Хавалі птушку па-царску. Паклалі ў прыгожы чырвоны карабок. Выкапалі магілку, упрыгожылі яе кветкамі. Бедны жаўрук! Пакуль ён жыў і спяваў, хлопчыкі забыліся пра яго, пакінулі ў клетцы паміраць ад смагі. А цяпер пралівалі горкія слёзы над яго магілкай.

Не лепш яны аднесліся і да рамонка. Разам з дзёрнам выкінулі кветку на пыльную дарогу. А рамонку, які больш за ўсіх любіў жаўрука, так хацелася быць разам з ім. Хаця б на яго магілцы.

ЛЁС ЛОПУХУ

Перад багатаю сядзібай быў разбіты дзівосны сад з рэдкімі дрэвамі і кветкамі. Госці, якія наезджалі ў маёнтак, уголас захапляліся садам; гараджане і навакольныя сельскія жыхары знарок прыезджалі сюды ў нядзелі і святы прасіць дазволу агледзець яго; з'яўляліся сюды з тою ж мэтай і вучні розных школ са сваімі настаўнікамі.

За металічнай агароджай сада, якая аддзяляла яго ад поля, вырас лопух; ён быў такі вялікі, густы і раскідзісты, што па ўсёй справядлівасці заслугоўваў назвы лопухавага куста. Але ніхто не любавалася на яго, акрамя старога асла, які вазіў каламажку малочніцы. Ён выцягваў сваю доўгую шыю і казаў лопуху:

— Які ты прыгожы! Так бы і з'еў цябе!

Але вяроўка была кароткая, і аслу не ўдавалася дацягнуцца да лопуху.

Неяк у садзе сабралася вялікая кампанія: да гаспадароў

прыехалі знатныя госці са сталіцы, маладыя людзі, цудоўныя дзяўчаты, і між імі адна паненка здалёку, з Шатландыі, славутага роду і вельмі багатая. «Зайздросная нявеста!» — казалі халастыя маладыя людзі і іх матулі.

Моладзь забаўлялася на лужку, гуляла ў кракет, затым усе накіраваліся ў сад; кожная паненка сарвала кветку і ўваткнула яе ў пятліцу аднаго з маладых людзей. А юная шатландка доўга азіралася вакол, выбіралала, выбіралала, ды так нічога і не выбрала; ні адна з садовых кветак не прыйшлася ёй да густу. Але вось яна глянула за агароджу, дзе рос лопух, убачыла яго сінявата-чырвоныя пышныя кветкі, усміхнулася і папрасіла сына гаспадара дома сарваць ёй адну з іх.

— Гэта кветка Шатландыі! — сказала яна. — Яна красуецца ў шатландскім гербе. Дайце мне яе!

І ён сарваў самую прыгожую кветку, укалоўшы сабе пры гэтым пальцы, быццам яна расла на калючай шыпыне.

Паненка прасунула кветку маладому чалавеку ў пятліцу, ён быў вельмі задаволены гэтым, ды і кожны з астатніх маладых людзей ахвотна б аддаў сваю шыкоўную садовую кветку, каб толькі атрымаць з ручак цудоўнай шатландкі хоць лопух. Але ўжо калі быў усцешаны гаспадароў сын, то што ж адчуў сам лопух? Яго як быццам акрапіла расою, асвятліла сонейкам.

«Аднак я важней, чым думаў! — сказаў ён пра сябе. — Месца ж маё, бадай, у садзе, а не за дратамі. Вось, праўда, як дзіўна іграе намі лёс! Але цяпер хоць адно з маіх дзяцей перабралася за агароджу, ды яшчэ трапіла ў пятліцу!»

І з таго часу лопух расказваў аб гэтай падзеі кожнаму бутону, які толькі што распускаўся. Не прайшло затым і тыдня, як лопух пачуў навіну — не ад людзей, не ад шчабятлівых пташак, а ад самога паветра, якое ўспрымае і разносіць паўсюдна найменшы гук, што пачуўся ў самых глухіх алеях сада або ва ўнутраных пакоях дома, дзе вокны і дзверы адчынены насцеж. Вецер паведаміў, што малады чалавек, які атрымаў з цудоўных рук шатландкі кветку лопуху, удастоіўся нарэшце атрымаць і руку і сэрца прыгажуні. Слаўная выйшла парачка, упаўне прыстойная партыя.

— Гэта я іх сасватаў! — вырашыў лопух, успамінаючы сваю кветку, якая трапіла ў пятліцу. І кожная кветка,

якая толькі распускалася, павінна была выслухаць гэтую гісторыю.

«Мяне, канечне, перасадзяць у сад! — думаў лопух. — Можа быць, нават пасадзяць у гаршчок; цеснавата будзе, ну, ды затое ганарова!»

І лопух так захапіўся гэтай марай, што ўжо з поўнаю ўпэўненасцю казаў: «Я траплю ў гаршчок!» — і абяцаў кожнай сваёй кветачцы, якая паяўлялася зноў, што яна таксама трапіць у гаршчок, а можа быць, нават і ў пятліцу, — вышэй за гэта ўжо трапіць не было куды! Але ні адна з кветак не трапіла ў гаршчок, не кажучы ўжо аб пятліцы. Яны ўбіралі ў сябе паветра і святло, сонечныя промні ўдзень і кропелькі расы ноччу, цвілі, прымалі візіты жаніхоў — пчол і восаў, якія шукалі пасагу, кветкавага соку, атрымлівалі яго і пакідалі кветкі.

— Разбойнікі гэтакія! — казаў пра іх лопух. — Так бы і пракалоў іх наскрозь, ды не магу.

Кветкі панікалі галоўкамі, бляклі і завядалі, але на змену ім распускаліся новыя.

— Вы з'яўляецеся якраз своєчасова! — казаў ім лопух. — Я з хвіліны на хвіліну чакаю перасадкі туды, за агароджу.

Нявінныя рамонкі і макрычнік слухалі яго з глыбокім здзіўленнем, шчыра верачы кожнаму яго слову.

А стары асёл, які цягаў каламажку малочніцы, стаяў на прывязі каля дарогі і любоўна касавурыўся на квітучы лопух, але вяроўка была кароткая, і ён ніяк не мог дацягнуцца да куста.

Лопух так многа думаў аб сваім родзічы, шатландскім лопусе, што пад канец паверыў у сваё паходжанне з Шатландыі і ў тое, што іменна яго бацькі і красаваліся ў гербе краіны. Вялікая гэта была думка, але чаму б такому вялікаму лопуху і не мець вялікіх думак?

— Іншы раз паходзіш з такой славутай сям'і, што не асмелішся і здагадвацца аб тым! — сказала крапіва, якая расла непадалёк, у яе таксама было нейкае цьмянае адчуванне, што пры належным доглядзе і яна магла ператварыцца ў кісяю!

Лета прайшло, прайшла і восень, лісце з дрэў асыпалася, кветкі набылі больш яркую афарбоўку, але амаль страцілі свой пах. Вучань садоўніка распяваў у садзе з таго боку металічных пруткоў:

Уверх на горку,
Уніз пад горку
Хуткі час бяжыць!

Маладзенькія елачкі ў лесе пачалі ўжо мардавацца перадкалядным сумам, але да каляд было яшчэ далёка.

— А я ўсё яшчэ тут стаю! — сказаў лопух. — Нікому як быццам і справы да мяне няма, а я ж наладзіў вяселле! Яны заручыліся, ды і пажаніліся вось ужо тыдзень таму назад! Што ж, сам я кроку не зраблю — не магу!

Прайшло яшчэ некалькі тыдняў. На лопусе красавалася ўжо толькі адна кветка, апошняя, але вялікая і пышная. Вырасла яна амаль каля самых каранёў, вецер абываў яе холадам, фарбы яе звялі, і чашачка, такая вялікая, быццам у кветкі артышоку, нагадвала цяпер высерабраны сланечнік.

У сад выйшла маладая парачка, муж і жонка. Яны ішлі ўздоўж садовай агароджы, і маладая жанчына зірнула праз яе.

— А вось ён, вялікі лопух! Усё яшчэ стаіць! — усклікнула яна. — Але на ім няма больш кветак!

— Не, бачыш вунь марны цень апошняй! — сказаў муж, паказваючы на высерабраныя рэшткі кветкі.

— А яна ўсё-такі прыгожая! — сказала жонка. — Трэба загадаць выразаць такую ж на рамцы вакол нашага партрэта.

І маладому мужу зноў давялося пералезці цераз агароджу і сарваць кветку лопуху. Кветка ўкалола яму пальцы — малады ж чалавек абазваў яе «марным ценем». І вось кветка трапіла ў сад, у дом і нават у залу, дзе вісеў партрэт маладажонаў, напісаны маслянымі фарбамі. У пятліцы ў маладога была адлюстравана кветка лопуху. Пагаварылі і аб гэтай кветцы, і аб той, якую толькі што прынеслі; яе вырашана было выразаць на рамцы.

Вецер падхапіў гэтыя размовы і разнёс іх далёка-далёка па ўсёй ваколіцы.

— Чаго толькі не прыходзіцца перажыць! — сказаў лопух. — Мой першынец трапіў у пятліцу, мой паследак трапіў у рамку! Куды ж траплю я?

А асёл стаяў каля дарогі і касавурыўся на яго:

— Падыдзі ж да мяне, салодкі мой! Я не магу падысці да цябе — вяроўка кароткая!

Але лопух не адказваў; ён усё больш і больш акунаўся

ў думы. Так ён прадумаў амаль да каляд і нарэшце расцвіў думкай:

«Калі дзеткі ўладкаваны добра, бацькі могуць праста-
яць і за металічнымі прутамі!»

— Вось гэта высакародная думка! — сказаў сонечны
прамень. — Але і вы зоймеце ганаровае месца!

— У гаршку ці ў рамцы? — спытаў лопух.

— У казцы! — адказаў прамень.

Вось яна, гэтая казка!

АНЁЛ

Кожны раз, калі памірае добрае, мілае дзіця, з неба спускаецца божы анёл, бярэ дзіця на рукі і аблятае з ім на сваіх вялікіх крылах усе яго любімыя мясціны. Па шляху яны набіраюць цэлы букет розных кветак і бяруць іх з сабою на неба, дзе яны расцвітаюць яшчэ ярчэй, чым на зямлі. Бог прыціскае ўсе кветкі да свайго сэрца, а адну кветку, якая здасца яму мілей за ўсе іншыя, цалуе; кветка атрымае тады голас і можа далучыцца да хору блажэнных духаў.

Усё гэта апавядаў божы анёл мёртваму дзіцёнку, уносячы яго ў сваіх абдымках на неба; дзіця слухала анёла, як скрозь сон. Яны праляталі над тымі мясцінамі, дзе так часта гулялі дзеці пры жыцці, праляталі над зялёнымі садамі, дзе расло мноства цудоўных кветак.

— Якія ж узяць нам з сабою на неба? — спытаўся анёл.

У садзе стаяў цудоўны, стройны ружовы куст, але нейчая злая рука надламала яго, так што галіны, усыпаныя буйнымі, напаяўраспушчанымі бутонамі, амаль завялі і сумна павіслі.

— Бедны куст! — сказала дзіця. — Возьмем яго, каб ён зноў расцвіў там, на небе.

Анёл узяў куст і так моцна пацалаваў дзіця, што яно злёгка прыадкрыла вочкі. Потым яны нарвалі яшчэ шмат яркіх кветак, але, акрамя іх, узялі і сціплы грымотнік і просценькіх браткоў.

— Ну вось, цяпер і хопіць! — сказала дзіця, але анёл паківаў галавой, і яны паляцелі далей.

Ноч была ціхая, светлая; увесь горад спаў; яны праля-

талі над адной з самых вузкіх вуліц. На маставой валялася салом, попел і ўсякі хлам: чарапкі, абломкі алебастры, анучы, старыя донцы ад капелюшоў, словам, усё, што ўжо адслужыла свой век або згубіла ўсякі выгляд; напярэдадні якраз быў дзень пераезду.¹

І анёл паказаў на разбіты кветачны гаршчок, які валяўся сярод гэтага хламу і з якога вываліўся камяк зямлі, увесь аплецены каранямі вялікай польнай кветкі; кветка звяла і нікуды больш не была вартая, яе і выкінулі.

— Возьмем яе з сабою! — сказаў анёл. — Я раскажу табе пра гэтую кветку, пакуль мы ляцім!

І анёл пачаў расказваць.

— На гэтай вузкай вуліцы, у нізкім падвале, жыву бедныя хворы хлопчык. З самых ранніх гадоў ён ляжаў у пасцелі; калі ж адчуваў сябе асабліва добра, то праходзіў на мыліцах па сваёй каморцы разы два назад і ўперад, вось і ўсё. Бывала, летам сонейка заглядвала на паўгадзіны і ў падвал; тады хлопчык садзіўся на сонейку і, трымаючы рукі супраць святла, любавалася, як прасвечваецца ў яго тонкіх пальцах кроў; такое сядзенне на сонейку замяняла яму прагулку. Пра багатае асенняе ўбранне лясоў ён ведаў толькі таму, што сын суседаў прыносіў яму вясною першую ў кветках булаву галінку; хлопчык трымаў яе над галавой і пераносіўся думкай пад зялёныя букі, дзе блішчала сонейка і спявалі птушкі.

Аднойчы суседаў сын прынёс хлопчыку польных кветак, паміж імі была адна з карэньчыкамі; хлопчык пасадзіў яе ў кветкавы гаршчок і паставіў на акне каля свайго ложка. Мусіць, лёгкая рука пасадзіла кветку: яна прынялася, стала расці, пускаць парасткі, кожны год цвіла і была для хлопчыка цэлым садом, яго маленькім зямным скарбам. Хлопчык паліваў яе, даглядаў і клапаціўся пра тое, каб яго не абмінуў ніводзін прамень, які прабіваўся ў каморку. Дзіця жыло і дыхала сваёй любімай: яна ж цвіла, пахла і прыгажэла для яго аднаго. Да кветкі павярнуўся хлопчык нават у тую апошнюю хвіліну, калі яго клікаў да сябе гасподзь Бог... Вось ужо цэлы год, як хлопчык у Бога; цэлы год стаяла кветка, усімі забытая, на ак-

¹У Капенгагене кватэры здымаліся звычайна на паўгода, з 1 сакавіка да 1 верасня і з 1 верасня да 1 сакавіка; гэтыя два дні і былі днямі агульнага пераезду з кватэры на кватэру.

не, завяла, засохла і была выкінута на вуліцу разам з іншым хламам. Вось гэтую бедную, завялую кветку мы і ўзялі з сабой: яна дала нам куды больш радасці, чым самая яркая кветка ў садзе каралевы.

— Адкуль ты ведаеш усё гэта? — спытала дзіця.

— Ведаю! — адказаў анёл. — Я ж сам быў тым бедным калекам хлопчыкам, які хадзіў на мыліцах! Я пазнаў сваю кветку!

І дзіця шырока-шырока адкрыла вочкі, углядаючыся ў прывабны, радасны твар анёла. У тую ж самую хвіліну яны апынуліся на небе ў Бога, дзе пануюць вечныя радасць і шчасце. Бог прыгарнуў да свайго сэрца мёртвае дзіця — і ў таго выраслі крылы, як у іншых анёлаў, ён паляцеў разам з імі. Бог прытуліў да сэрца і ўсе кветкі, пацалаваў жа толькі бедную, звялую польную кветку, і тая далучыла свой голас да хору анёлаў, якія акружалі Бога; адны ляталі каля яго, другія — трэшкі далей, трэція — яшчэ далей, і так да бясконцасці, але ўсе былі аднолькава шчаслівыя. Усе яны спявалі — і малыя, і вялікія, і добрае, толькі што памершае дзіця, і бедная польная кветачка, выкінутая на маставую разам са смеццем і хламам.

БУСЛЫ

На даху самага крайняга дамка ў адным маленькім мястэчку знайшла прытулак буслянка. У ёй сядзела матуля з чатырма птушанятамі, якія высоўвалі з гнязда свае маленькія чорныя дзюбы, — яны ў іх яшчэ не паспелі пачырванець. Непадалёку ад буслянкі, на самым каньку даху, стаяў, выцягнуўшыся ў струнку і падціснуўшы пад сябе адну нагу, сам татухна; нагу ён падціскаў, каб не стаяць на варце без справы. Можна было падумаць, што ён выразаны з дрэва, такі ён быў нерухомы.

«Вось важна дык важна! — думаў ён. — Ля буслянкі маёй жонкі стаіць вартавы! Хто ж ведае, што я ейны муж? Могуць падумаць, што я выпраўлены сюды ў каравул. Вось жа важна!» І ён па-ранейшаму стаяў на адной назе.

На вуліцы гуляла дзятва; убачыўшы бусла, самы гарэзлівы з хлапчукоў зацягнуў, як умеў ды памятаў, старадаўнюю песеньку пра буслоў; за ім падхапілі ўсе астатнія:

Бусел, бусел белы,
Што стаіш дзень цэлы

На назе адной?
Дом пільнуеш свой?
Можа, хочаш гэтак
Зберагчы ты дзетак?
Смешна з клопатаў тваіх,
Мы ўсё роўна зловім іх!
Аднаго мы — на шнурок,
А другога — у ставок,
Трэцяга — заколем,
Меншага — зняволім
Ды ў вогнішча кінем,
Там ён і загіне!

— Паслухай, што пяюць хлапчукі! — сказалі птушаняты. — Яны кажуць, што нас павесяць ды ўтопяць!

— Не трэба звяртаць на іх увагі! — сказала ім маці. — Толькі не слухайце, нічога і не здарыцца!

Але хлапчукі не суніمالіся, спявалі ды пацвельваліся з буслоў; толькі адзін з хлопчыкаў, якога звалі Петар, не схацеў далучыцца да таварышаў, гаворачы, што грэшна цвеліцца з жывёлы. А маці суцяшала птушанят.

— Не звяртайце ўвагі! — казала яна. — Глядзіце, як спакойна стаіць ваш бацька, і гэта на адной толькі назе!

— А нам страшна! — сказалі птушаняты і глыбока-глыбока схавалі галоўкі ў буслянку.

На другі дзень хлапчукі зноў высыпалі на вуліцу, убачылі буслоў ды зноў заспявалі:

Аднаго мы — на шнурок,
А другога — у ставок...

— Дык нас павесяць ды ўтопяць? — зноў спыталіся птушаняты.

— Ды не ўжо, не! — адказала маці. — А вось неўзабаве мы распачнем навучанне! Вам трэба навучыцца лятаць! Калі ж навучыцеся, мы выправімся з вамі на лугавіну ў госці да жабак. Яны будуць прысядаць перад намі ў вадзе ды пяць: «ква-ква-ква!» А мы з'ямо іх — вось будзе весела!

— А потым? — спыталіся птушаняты.

— А потым усе мы, буслы, збярэмся на асеннія манеўры. Вось тады ўжо трэба ўмець лятаць як мае быць! Гэта вельмі важна! Таго, хто будзе лятаць дрэнна, генерал праткне сваёй вострай дзюбай! Дык вось, старайцеся з усяе сілы, калі навучанне пачнецца!

— Дык нас усё-ткі заколюць, як казалі хлапчукі! Паслухай, яны зноў спяваюць!

— Слухайце мяне, а не іх! — сказала маці. — Пасля манеўраў мы паляцім адсюль далёка-далёка, за высокія горы, за цёмныя лясы, у цёплыя краі, у Егіпет! Там ёсць трохкутныя каменныя дамы; верхавінамі яны ўпіраюцца ў самыя аблогі, а завуць іх пірамідамі. Яны пабудаваныя даўным-даўно, так даўно, што ніводзін бусел нават і ўявіць сабе не можа! Там ёсць таксама рака, якая разліваецца, і тады ўвесь бераг пакрываецца глеем! Ходзіш сабе па глеі ды частуешся жабкамі!

— О! — казалі птушаняты.

— Так! Вось асалода! Там цялюсенькі дзень толькі і робіш што ясі. А вось у той час, як нам там будзе гэтак хораша, тут на дрэвах не застанецца аніводнага лісточка, надызде такая халадэча, што воблакі застынуць кавалкамі ды будуць ападаць на зямлю белымі крошкамі!

Яна хацела распавесці ім пра снег, ды не ўмела растлумачыць як след.

— А гэтыя нядобрыя хлапчукі таксама застынуць кавалкамі? — спыталіся птушаняты.

— Не, кавалкамі яны не застынуць, але памерзнуць ім давядзецца. Будуць сядзець ды сумаваць у цёмным пакоі і носу не адважацца высунуць на вуліцу! А вы ж будзеце лятаць у чужых краях, дзе квітнеюць краскі ды ярка свеціць цёплае сонейка.

Прамінула няшмат часу, птушаняты падраслі, маглі ўжо ўставаць у буслянцы і аглядацца навокал. Татуля-бусел штодня прыносіў ім ладных жабак, маленькіх вузакіў ды ўсялякія іншыя ласункі, якія толькі мог здабыць. А як пацяшаў ён птушанят рознымі забаўнымі штукамі! Даставаў галавою свой хвост, ляскаў дзюбай, быццам у яго ў горле сядзела трашчотка, ды распавядаў ім розныя балотныя гісторыі.

— Ну, час цяперака ўжо і за навучанне брацца! — сказала ім аднаго цудоўнага дня матуля, і ўсім чатыром птушанятам давялося вылезці з буслянкі на дах. Бацяхны мае, як яны хісталіся, балансавалі крыламі і ўсё-ткі ледзь-ве-ледзь не зваліліся! — Глядзіце на мяне! — сказала маці. — Голаў вось так, ногі так! Раз-два! Раз-два! Вось што дапаможа вам прабіць сабе дарогу ў жыцці! — І яна зрабіла некалькі ўзмахаў крыламі. Птушаняты

няўключдна падскочылі і — бэнц! — усе так і распласталіся! Яны былі яшчэ цяжкія на пад'ём.

— Я не хачу вучыцца! — сказала адно птушаня ды ўскараскалася назад у буслянку. — Я зусім не хачу ляцець у вырай!

— Дык ты хочаш замерзнуць тут узімку? Хочаш, каб хлапчукі прыйшлі ды павесілі, утапілі альбо спалілі цябе? Пачакай, я зараз паклічу іх!

— Ах, не, не! — сказала птушаня і зноў выскачыла на дах.

На трэці дзень яны ўжо неяк ляталі і ўявілі сабе, што могуць таксама трымацца ў паветры на распасцёртых крылах. «Няма чаго ўвесць час махаць імі, — казалі яны. — Можна і адпачыць». Так і зрабілі, але... адразу ж пляснуліся на дах. Давялося зноў працаваць крыламі.

У гэты час на вуліцы сабраліся хлапчукі ды заспявалі:

Бусел, бусел белы!

— А што, паляцім ды выдзяўбем ім вочы? — спыталіся птушаняты.

— Не, не трэба! — сказала маці. — Слухайце лепш мяне, гэта шмат важней! Раз-два-тры! Цяперака паляцім направа; раз-два-тры! Цяперака налева, вакол коміна! Выдатна! Апошні ўзмах крыламі атрымаўся такі цудоўны, што я дазволю вам заўтра падацца са мной на балота. Там пакажаце сябе! Я хачу, каб вы былі самыя міленькія з усіх. Трымайце галовы вышэй, так шмат прыгажэй ды больш унушальна!

— Але няўжо мы так і не адпомсцім гэтым нядобрым хлапчукам? — спыталіся птушаняты.

— Няхай яны крычаць сабе што хочуць! Вы ж палеціце да аблокаў, убачыце краіну пірамідаў, а яны будуць мерзнуць тут узімку, не ўбачаць аніводнага зялёнага лісточка, аніводнага салодкага яблычка!

— А мы ўсё-ткі адпомсцім! — шапнулі птушаняты адно аднаму і працягвалі вучыцца.

Найбольш задзірысты з усіх хлапчукоў быў самы маленькі, той, што першы завёў песеньку пра буслоў. Яму было не болей шасці гадкоў, хаця птушаняты і думалі, што яму гадоў са сто, — ён жа быў вышэйшы за іх бацьку з маці, а што ведалі птушаняты пра гады дзяцей і дарослых людзей! І вось уся помста птушанят павінна была абру-

шыцца на гэтага хлапчука, які быў завадатарам ды самым неўгамонным з насмешнікаў. Птушаняты былі на яго страшэнна ўзлаваныя і чым больш яны выраслі, тым менш хацелі цяпець ад яго крыўды. Нарэшце матцы давялося паабяцаць ім як-небудзь адпомсціць хлапчуку, але не раней, як перад самым адлётам іх у вырай.

— Паглядзім спачатку, як вы будзеце паводзіць сябе на вялікіх манеўрах! Калі справа пойдзе дрэнна і генерал праколе вам грудзі сваёю дзюбай, праўда ж будзе на баку хлапчукоў. Вось пабачым!

— Пабачыш! — сказалі птушаняты і старанна ўзяліся за практыкаванні. З кожным днём справа ішла ўсё лепей, і нарэшце яны пачалі лятаць так лёгка ды прыгожа, што проста любата!

Надышла восень; буслы пачалі рыхтавацца да адлёту на зіму ў вырай. Вось дык манеўры пайшлі! Буслы ляталі ўзад і ўперад над лясамі ды азёрамі: ім трэба было выпрабаваць сябе — іх жа чакала велізарнае падарожжа! Нашы птушаняты вызначыліся і атрымалі на іспытах не па нулю з хвостом, а па дванаццаці з жабкай ды з вужакай! Лепш за гэткую адзнаку для іх і быць не магло: жабак ды вужакаў можна ж было з'есці, што яны і зрабілі.

— Цяперака будзем помсціць! — сказалі яны.

— Добра! — сказала маці. — Вось што я надумала — гэта будзе лепш за ўсё. Я ведаю, дзе той ставок, у якім сядзяць маленькія дзеці да таго часу, пакуль бусел не возьме ды не аднясе іх да таты з мамай. Цудоўныя малюпасенькія дзеткі спяць і бачаць дзівосныя сны, якіх ніколі ўжо не будуць бачыць потым. Усім бацькам хочацца мець такое немаўлятка, а ўсім дзецям — малюпасенькага браціка ці сястрычку. Паляцім да стаўка, возьмем адтуль немаўлятак ды аднясем да тых дзяцей, якія не цвяліліся з буслоў; нядобрыя ж насмешнікі не атрымаюць нічога!

— А тому злоснаму, што першы пачаў цвяліцца з нас, яму што будзе? — спыталіся маладыя буслы.

— У стаўку ляжыць адно мёртвае дзіцятка, яно заспала да смерці; вось яго мы аднясем злоснаму хлапчуку. Няхай паплача, убачыўшы, што мы прынеслі яму мёртвага браціка. А вось тому добраму хлопчыку, — спадзяюся, вы не забыліся пра яго, — які сказаў, што грэх цвяліцца з жывёлы, мы прынясем зараз і браціка і сястрычку. Яго за-

вучь Петар, будзем жа і мы ў ягоны гонар звацца Пета-
рамі!

Як сказана, так і было зроблена, і вось усіх буслоў за-
вучь з таго часу Петарамі.

ШЧЫРАЯ ПРАЎДА

— Жаклівае здарэнне! — сказала курыца, якая жыла
зусім у іншым краі горада, а не там, дзе здарыўся выпа-
дак.— Жаклівае здарэнне ў куратніку! Я проста баюся
цяпер начаваць адна! Добра, што нас шмат на седале!

І яна ўзялася расказваць, ды так, што ва ўсіх курэй
пер'е паднялося дыбам, а ў пеўня скурчыўся грэбень.

Сонца садзілася, і ўсе куры былі ўжо на седале. Адна з
іх, белая каратканожка, курыца ва ўсіх адносінах пры-
стойная і паважаная, якая спраўна несла яек столькі,
колькі трэба, сеўшы зручней, пачала перад сном чысціцца
і распрамляць дзюбаю пер'е. І вось адна маленькая пя-
рынка вылецела і ўпала на дол.

— Бач, як паляцела! — сказала курыца.— Але нічога,
чым лепш я прыбіраюся, тым болей прыгажэю!

Гэта яна сказала проста так, жартам,— курыца
ўвогуле была вясёлая па характары, але гэта ніяк не
замянала ёй быць, як мы ўжо казалі, вельмі і вельмі пава-
жанай курыцаю. Неўзабаве яна заснула.

У куратніку было цёмна. Куры ўсе сядзелі попlech, і
тая, што была збоку з гэтай прыстойнай курыцаю, не спа-
ла яшчэ: яна не тое каб наўмысна падслухоўвала сусед-
чыныя шэпты, але ўсё ж крыху чула іх,— бо так і трэба,
калі хочаш мірна жыць з суседзямі. І вось яна не выцерпе-
ла і прашаптала другой сваёй суседцы:

— Чула? Я не хачу называць імён, але тут ёсць куры-
ца, якая можа вырваць на сабе ўсё пер'е, каб толькі быць
прыгажэйшай. Каб была я пеўнем, дык пагарджала б ёю!

Якраз над курамі сядзела ў гняздзе сава з мужам і
дзеткамі; совы маюць востры слых, і яны пачулі ўсё, што
тут гаварылі. Усе яны пры гэтым жвавей пакручвалі ва-
чыма, а савіха махала крыллем, нібы веерамі.

— Тс-с! Не слухайце, дзеткі! Зрэшты, вы, канечне,
ужо чулі? Я таксама. Ах! Проста вушы вянуць. Адна ку-
рыца да таго дайшла, што пачала вырываць на сабе пер'е
перад самымі вачыма пеўня!

— Prenez garde aux enfants!¹ — сказаў сава-бацька. — Дзецям зусім не варта чуць такое!

— Трэба будзе расказаць пра гэта нашай суседцы, яна такая мілая асоба!

І савіха паляцела да суседкі.

— У-гу, у-гу! — загукалі пасля абедзве савы над недалёкай галубятняй. — Вы чулі? Вы чулі? У-гу! Адна курыца выскубла з сябе ўсё пер'е дзеля пеўня! Яна замерзне, замерзне насмерць! Калі ўжо не акачанела! У-гу!

— Вур-вур! Дзе? Дзе? — вуркаталі галубы.

— На суседняй сядзібе! Гэта амаль на маіх вачах было! Проста непрыстойна і гаварыць пра гэта, але ўсё тут шчырая праўда!

— Верым, верым! — сказалі галубы і завуркаталі курам, якія сядзелі знізу:

— Вур-вур! Адна курыца, кажуць, нават дзве курыцы выскублі з сябе ўсё пер'е, каб спадабацца пеўню! Небяспечная задума! Можна ж прастудзіцца і памерці, ды яны памерлі ўжо!

— Кукарэку! — заспяваў певень, узлятаючы на плот. — Прачніцеся! — У яго самога вочы яшчэ зусім зліпаліся спрасоння, а ён ужо крычаў: — Тры курыцы загінулі ад няшчаснага кахання да пеўня! Яны выскублі на сабе ўсё пер'е! Такая вось непрыстойная гісторыя! Не хачу маўчаць пра яе! Няхай разыдзецца гэта па ўсім свеце!

— Няхай, няхай! — запішчалі кажаны, закудахкалі куры, загарланілі пеўні. — Няхай, няхай!

І гісторыя паняслася — з двара ў двор, з куратніка ў куратнік і дайшла нарэшце да таго месца, адкуль пачалася.

— Пяць курыц, — гаварылі тут, — выскублі з сябе ўсё пер'е, каб паказаць, хто з іх болей схуднеў ад любові да пеўня! Пасля яны задзяўблі адна адну насмерць, на сорам і ганьбу ўсяму свайму роду і на страту сваім гаспадарам!

Курыца, якая згубіла адну пярынку, канечне, не ўведала, што гэтая гісторыя пачалася з яе, і, як курыца ва ўсіх адносінах паважная, сказала:

— Я пагарджаю такімі курамі! Але такіх няма! Пра такія рэчы, аднак, нельга маўчаць! І я, са свайго боку, зраблю ўсё, каб гэтая гісторыя трапіла ў газеты! Няхай

¹Цішэй, тут дзеці! (фр.)

разыдзеца па ўсім свеце — гэтыя куры і ўвесь іхні род вартыя такога!

І ў газетах сапраўды змясцілі ўсю гісторыю, і гэта шчырая праўда: адной маленькай пярынцы зусім не цяжка пераўтварыцца ажно ў пяць курыц!

ШТО МУЖ НІ ЗРОБІЦЬ, УСЁ ДОБРА

Раскажу я табе казку, якую сам чуў у маленстве. І кожны раз, як я ўспамінаў яе пасля, яна здавалася мне ўсё лепшай і лепшай, бо і з казкамі бывае гэтак жа, як шмат з кім з людзей: з гадамі яны становяцца ўсё лепшымі і лепшымі, і гэта вельмі добра!

Ты, вядома, бываў у вёсцы, і табе, напэўна, даводзілася бачыць старэнькія вясковыя хаты з саламянымі стрэхамі. Стрэхі гэтыя абраслі мохам, травою, на вільчыку абавязкова буслінае гняздо, сцены пакрывіліся, акенцы нізенькія, і адчыняецца ўсяго адно; на кухні печ выпучваецца, нібы живот таўстуна; цераз агароджу звісае куст бузіны. А дзе трапіцца лужына, па якой плавае качка з качанятамі, там прыткнулася і вузлаватая, каравая вярба. Каля хаты ёсць, вядома, навязаны на ланцуг сабака, які брэша на ўсіх і кожнага.

Якраз вось такая хатка і стаяла ў адной вёсцы, а ў ёй жылі старыя муж з жонкай. Ды як ні бедна яны жылі, сёе-тое было ў іх і лішняе. Так яны маглі абысціся без свайго каня, бо работы для яго не было, і ён цэлыя дні пасвіўся ў прыдарожнай канаве. Муж часамі ездзіў на кані ў горад, іншы раз пазычаў яго суседзям, за што тыя расплачваліся дробнымі паслугамі. Але ўсё-такі выгадней было б прадаць гэтага каня або памяняць на што-небудзь больш патрэбнае. А на што памяняць?

— Ну, што прадаць, а што купіць, ты лепей за мяне ведаеш! — сказала мужу жонка. — Цяпер якраз кірмаш у горадзе, едзь туды, ды і прадай коніка або памянай з выгадай! Ты ж у мяне заўсёды што ні зробіш, дык усё добра! Едзь з Богам!

І яна завязала яму на шыю хусцінку — гэта яна ўсё-такі ўмела рабіць лепш за мужа, завязала яе падвойным вузлом; вельмі прыгожа выйшла! Потым яна прыгладзіла далонню капялюш мужа і пацалавала старога проста ў губы. І вось ён паехаў на кані, якога трэба было або прадаць,

або прамяняць у горадзе. А ўжо ў чым, у чым, а ў куплі-продажы ён разбіраўся!

Сонца так і пякло, на небе не было ні воблачка. Над дарогай стаялі хмары пылу, бо на кірмаш ехала і ішло столькі народу — хто на возе, хто вярхом, а хто проста пешкі. Спёка стаяла нясцерпная, і нідзе на ўсёй дарозе аніякага ценю.

І тут стары ўбачыў, што па дарозе ідзе чалавек і гоніць перад сабою карову, ды такую прыгожую, адно заглядзенне! «Пэўна, і малако яна дае цудоўнае! — падумаў наш селянін. — От бы выменяць яе за каня!»

— Гэй, ты там, з кароваю! — гукнуў ён. — Давай пагамонім! Бачыш майго каня? Я думаю, ён каштуе даражэй за тваю карову, але карова мне больш патрэбна. Давай памяняемся, га?

— Давай, — згадзіўся гаспадар каровы, і яны памянліся.

Памянліся, і цяпер селянін мог спакойна вярнуцца дадому. Але ж ён збіраўся пабываць у горадзе і таму разам з каровай рушыў далей, каб хоць паглядзець на кірмаш.

Ішоў ён шпарка, карова не адставала, і неўзабаве яны дагналі чалавека, які вёў авечку. Авечка была добрая, укармленая, з густою воўнаю.

«От бы мне такую! — падумаў селянін. — Улетку ёй хопіць корму ў нашай канаве, а на зіму яе можна браць у хату. І праўда, нам зручней трымаць авечку, чым карову. Памяняцца, ці што?»

Гаспадар авечкі ахвотна згадзіўся на абмен, і селянін пайшоў далей ужо з авечкай. Раптам ён убачыў пры дарозе чалавека, які трымаў пад пахаю вялікую гусь.

— Ну і гусь у цябе! — залюбаваўся селянін. — Ды тлустая якая! Ды пер'я на ёй колькі! Хораша было б паглядзець, як яна плавае на прывязі ў нашай лужыне. І старой маёй было б для каго збіраць аб'едкі! Яна не раз гаварыла: «Ах, каб у нас была гусь!». Ну вось цяпер яна будзе яе мець! Хочаш мяняцца? Даю табе за гусь авечку, ды яшчэ дзякуй скажу ў прыдачу!

Той не адмовіўся, і яны памянліся. Селянін займеў гусь.

Тым часам горад ужо быў блізка, і дарога ажно кішма кішэла людзьмі і жывёлай — ступіць не было дзе. Таму шмат хто ішоў па дне канавы, а некаторыя нават па па-

летку бульбы вартаўніка пры дарозе. Тут жа хадзіла курыца вартаўніка, але яе прывязалі да агароджы аборкай, каб яна не спалохалася людской таўханіны і не адбілася ад дому. Была яна куртатая, падміргвала адным вокам і ўвогуле з выгляду курыца хоць куды. «Ко-ко-ко!» — сакатала яна; што хацела гэтым сказаць, я не ведаю, але селянін, як убачыў яе, дык падумаў: «Лепшай за гэтую курыцу я не бачыў. Яна прыгажэйшая за квактуху нашага святара; от бы яе нам! Курачка заўсёды знойдзе сабе зернетка, лічы, што сама сябе пракорміць! Дапраўды, добра было б памяняць на яе гусь».

— Хочаш мяняцца? — спытаў ён у вартаўніка.

— Мяняцца? А чаму б і не?! — адказаў той.

І яны памяняліся: вартаўнік узяў сабе гусь, а селянін курыцу.

Нямала ўсё-такі панамяняўся ён па дарозе ў горад, ды яшчэ спякота стаяла страшэнная, і ён вельмі стаміўся. Няблага было б цяпер і перакусіць! А тут якраз і карчма побач. У яе ён і падаўся, але каля дзвярэй сутыкнуўся з парабкам, які нёс туга напакаваны нечым мех.

— Што нясеш? — спытаў селянін.

— Гнілыя яблыкі, — адказаў парабак. — От назбіраў поўны мех свінням.

— Ух ты! Гэтак многа?! От каб пабачыла мая жонка! У нас летась урадзіў на старой яблыні ўсяго адзін яблык, дык мы яго так шанавалі, у куфры хавалі, пакуль ён не згніў! Але мая старая ўсё адно казала: «Які ні ёсць, а прыбытак!» От каб яна паглядзела, які бывае прыбытак. Хацелася б мне пацешыць яе!

— А што вы даеце за гэты мех? — спытаў хлопец.

— Што дам? Ды вось курыцу!

Селянін аддаў курыцу парабку, узяў мех з яблыкамі, зайшоў у карчму і — адразу да прылаўка, а мех свой прыхіліў да печы, у якой якраз палілася. Ды ён на гэта не звярнуў увагі. У карчме было процьма народу: перакупшчыкі, гандляры жывёлай. Сядзелі там і два англічаніны. Ды такія багатыя, што ўсе кішэні ў іх былі набіты золатам. І вельмі ж любілі яны ісці ў заклад. А цяпер паслухайце!

«Пок! Пок! Пок!» — пачулася каля печы.

Ды гэта ж яблыкі пачалі лопацца ад гарачыні.

Вось тут усе і даведаліся пра гісторыю, як стары памя-

няў каня на карову, карову на авечку і ўрэшце атрымаў мех гнілых яблыкаў.

— Ну і будзе табе ад жонкі, як вернешся! Дасць яна табе дыхту! Галаву адарве! — загаманілі ўсе ў карчме.

— Нічога не будзе, — запярэчыў селянін. — Жонка пацалуе мяне і скажа: «Што муж ні зробіць, усё добра!»

— А вось пабачым! — заспрачаліся англічане. — Ідзём у заклад на бочку золата!

— Хопіць і адной меркі, — сказаў селянін. — А я са свайго боку магу паставіць толькі поўную мерку яблыкаў ды самога сябе са сваёю старою ў прыдачу, гэтага хопіць з лішкам!

— Згодны! — закрычалі англічане.

Пад'ехала каламажка карчмара. У ёй змясціліся ўсе — англічане, селянін, узвалілі і мех з гнілымі яблыкамі. Каламажка рушыла ў дарогу, і нарэшце прыехалі да хацінкі старога селяніна.

— Добры дзень, жончка!

— Добры дзень, муж даражэнькі!

— Ну, я памяняў!

— Ды ты ў мяне на ўсё майстар! — сказала жонка і кінулася абдымаць мужа, не зважаючы ні на мех з яблыкамі, ні на чужых людзей.

— Я памяняў каня на карову!

— І дзякуй Богу! — сказала жонка. — Цяпер у нас на стала будзе і малако, і масла, і сыр. Вунь як выгадна памяняў!

— Так то яно так, але карову я памяняў на авечку!

— І добра зрабіў! — пахваліла жонка. — Ты заўсёды ведаеш, як лепей! Для авечкі ў нас і корму хопіць. А мы будзем піць авечае малако ды авечым сырам частавацца, а з воўны звяжам цёплыя панчохі і нават фуфайкі. А з каровы шэрсці не збярэш. Яна, як ліняе, дык усю пагубляе. Які ты ў мяне разумны!

— Я і авечку памяняў — на гусь!

— Ах, няўжо і праўда, што ў гэтым годзе на дзень свята Марціна ў нас будзе смажаная гусь?! Ты ўсё стараешся, чым бы мяне парадаваць ды пацешыць! Як добра ты гэта прыдумаў! Гусь, хоць пасі яе, хоць не пасі, усё адно да свята растлусее.

— Яно так, але я памяняў гусь на курыцу! — сказаў муж.

— На курыцу? Ну і цудоўна! Курыца нанясе яек, вы-

ведзе куранят, і ў нас будзе цэлы птушнік! От што даўно мне хацелася мець!

— Але курыцу я памяняў на мех гнілых яблыкаў.

— Ну, дык дай я цябе расцалую! — усклікнула жонка. — Дзякуй табе, даражэнькі мой! Ты от паслухай, што я табе раскажу. Ты паехаў, а я і падумала: «Давай прыгатую яму на вячэру што-небудзь смачненькае — яечню з цыбуляй! Яйкі ў мяне былі, а цыбулі не. Я і пайшла да жонкі настаўніка, бо ведаю, што ў іх ёсць цыбуля, але яна жмінда скупая, хоць і прыкідваецца добранькай. Я папрасіла яе пазычыць цыбуліну. «Цыбуліну? — перапытала яна. — Ды ў нас у садзе і агародзе нічагусенькі не расце. Нават гнілога яблыка не знойдзеш!» А от цяпер я магу ёй пазычыць хоць дзесяць яблык, хоць цэлы мех! Ну і пасмяёмся ж мы з настаўнічыхі. — І яна зноў пацалавала мужа проста ў губы.

— Вось гэта здорава! — закрычалі англічане. — Як ёй ні туга даводзіцца, а яна хоць бы што! Заўсёды ўсім задаволена. Для такой і грошай не шкада!

Тут яны расплаціліся з селянінам, бо жонка ж яму галавы не адарвала, а, наадварот, моцна абняла і пацалавала. Цэлую мерку золата насыпалі.

Так вось яно. Калі жонка лічыць мужа разумнейшым за ўсіх на свеце і што ён ні зробіць, усё добра, — гэта заўсёды ёй на карысць.

Вось табе і ўся казка. Я чуў яе яшчэ ў маленстве, а цяпер раскажаў табе. І цяпер ты ведаеш: «Што муж ні зробіць, усё добра!»

БУЗІНАВАЯ МАТУЛЬКА

Адзін маленькі хлопчык аднойчы прастудзіўся; дзе ён прамачыў сабе ногі, ніхто і зразумець не мог; надвор'е было зусім сухое. Маці распранула яго, паклала на ложак і загадала прынесці чайнік, каб заварыць бузіннага напою — цудоўнае патагоннае! У гэты самы час у пакой зайшоў слаўны, вясёлы дзядок, які жыў на верхнім паверсе гэтага ж дома. Ён быў зусім адзінокі, не было ў яго ні жонкі, ні дзяцей, а ён так любіў малечу, умеў расказваць ім такія цудоўныя казкі і гісторыі, што проста дзіва.

— Ну, выпі свой чай, а пасля, можа, пачуеш казку! — сказала маці.

— Вось бы ведаць якую-небудзь новенькую! — прамовіў стары, ласкава ківаючы галавою. — Але дзе ж гэта наш малы прамачыў сабе ногі?

— Сапраўды, дзе? — паціснула плячыма маці. — Ніхто не можа зразумець!

— А казка будзе? — запытаў хлопчык.

— Спачатку мне трэба ведаць, ці глыбокая вадасцёчная канава ў завулку, дзе ваша школа? Можаш ты мне сказаць гэта?

— Якраз мне па калені! — адказаў хлопчык. — Але гэта на самым глыбокім месцы!

— Вось чаму ў яго мокрыя ногі! — усміхнуўся дзядок. — Цяпер варта было б расказаць табе казку, ды ні адной гатовай не ведаю!

— Вы цяпер жа можаце выдумаць яе! — сказаў хлопчык. — Мама гаворыць, што вы як толькі на што-небудзь зірніце, да чаго-небудзь дакранецца, дык адразу складзеце пра гэта казку альбо цікавую гісторыю.

— Так то так, але такія казкі і гісторыі нічога не вартыя. Што да сапраўдных, то тыя прыходзяць самі! Прыдуць і пастукаюць мне ў лоб: «Вось і я!»

— А хутка якая-небудзь пастукаецца? — запытаў хлопчык.

Маці ўсміхнулася, насыпала ў чайнік бузінавага чаю і заліла яго варам.

— Ну, раскажыце! Раскажыце якую-небудзь казку!

— Добра было б, каб прыйшла сама! Але яны ганаркія, прыходзяць толькі тады, калі самі надумаюцца! Стой, — усклікнуў стары раптам. — Вось яна! Зірні на чайнік!

Хлопчык зірнуў: вечка на чайніку пачало прыпадымацца, і з-пад яго вызірнулі свежыя беленькія бузінавыя кветачкі, потым з'явіліся і доўгія зялёныя галінкі. Яны раслі нават з носіка чайніка, і неўзабаве перад хлопчыкам быў вялікі куст; галінкі цягнуліся да самага ложка і расхіналі фіранкі. Як хораша красавалася і пахла бузіна! З зеляноты яе выглядаў ласкавы твар старой жанчыны ў якойсьці дзіўнай сукенцы, зялёнай, як бузінавае лісце, і ўсеянай белымі кветачкамі. Адразу нават не разабрацца было: сукенка гэта ці проста зеляніна і жывыя кветачкі бузіны.

— Што гэта за бабуля? — запытаў хлопчык.

— Рымляне і грэкі называлі яе Дрыдай! — адказаў

стары.— Але для нас гэта вельмі ж мудрагелістае імя, і ў нас, у Новай слабодцы, ёй далі назву больш простую: Бузінавая матулька. Глядзі ж на яе ўважліва ды слухай, што буду расказваць!

Такі ж самы вялікі, пакрыты кветкамі куст рос у закутку аднаго беднага дворыка ў Новай слабодцы. Пад кустом сядзелі пасля абеду і грэліся на сонцы стары дзядок з бабуляй: адстаўны матрос і ягоная жонка. У старых было шмат дзяцей, унукаў і праўнукаў і неўзабаве меліся адсвяткаваць сваё залатое вяселле, ды толькі яны добра не помнілі патрэбнага дня і чысла. З зеляніны пазірала на іх Бузінавая матулька, такая ж цудоўная і ветлівая, як вось гэтая, над чайнікам, і сказала: «Я дык ведаю дзень вашага залатога вяселля!» Але старыя былі захопленыя размоваю — яны ўспаміналі старасвеччыну — і не чулі яе.

— А ці помніш, — прамовіў стары матрос, — як мы бегалі і гулялі з табой малымі! Вось тут, у гэтым самым двары, мы садзілі садок! Помніш, утыкалі ў зямлю дубчыкі і галінкі?

— Канечне, канечне! — падхапіла бабулька. — Помню, помню! Мы заўзята палівалі гэтыя галінкі; адна з іх была бузінавая, пусціла карэньчыкі, сцеблікі і вось як разраслася! Мы, старыя, можам цяпер сядзець у цені ад яе!

— Праўда! — прадоўжыў муж. — А вось у тым закутку стаяў чан з вадою. Там мы пускалі мой караблік, які я сам выразаў з дрэва. Як ён плаваў! А неўзабаве мне прыйшлося пайсці і ў сапраўднае плаванне!

— Так, але перад гэтым яшчэ мы хадзілі ў школу і таму-сяму навучыліся! — перапыніла бабулька. — А пасля нас канфірмавалі¹. Мы абое не стрымалі слёз тады!.. А затым узяліся за рукі і пайшлі агледжваць Круглую вежу, узбіраліся на самы верх і любаваліся адтуль горадам і морам. Пасля мы накіраваліся ў Фрэдэрыксберг і назіралі, як каталіся па каналах на сваёй цудоўнай яхце кароль і каралева.

— Так, і хутка мне прыйшлося пусціцца ў сапраўднае плаванне! Шмат, шмат гадоў быў я ўдалечыні ад радзімы!

— Колькі я плакала! Мне прыходзілі ўжо думкі, што

¹ Канфірмацыя (ад лац. confirmatio зацвярджэнне) — у пратэстантаў у той час азначала праверку ведаў царкоўных дагматаў і ўвогуле веравучэння і наступны абрад далучэння да царквы юнакоў і дзяўчат, якія дасягнулі 16 гадоў (Заўв. перакл.).

ты памёр і ляжыш на дне марскім! Не раз падымалася я ноччу зірнуць, ці круціцца ветранік. Ён круціўся, а ты ўсё не прыязджаў! Я добра помню, як аднойчы, у самы лівень, у нашым двары заявіўся смяцяр. Я служыла там пакаёўкаю і выйшла са смеццевым вядром, ды запынілася перад дзвярыма. Надвор'е ж было жажлівае! У гэты самы час прыйшоў паштальён і перадаў мне ліст ад цябе. Давалася ж гэтаму лісту пагуляць па белым свеце! Як я схапіла яго!.. І тут жа ўзялася чытаць. Я смяялася і плакала адначасова... Была такая шчаслівая! У лісце пісалася, што ты цяпер у цёплых краінах, дзе расце кава! Вось, палічыла я, блаславенная краіна! Ты шмат яшчэ чаго раскажаш у сваім лісце, і я ўсё нібы бачыла перад сабою. Дождж так і цубаніў, а я ўсё стаяла пры дзвярах са смеццевым вядром. Раптам хтосьці абняў мяне за стан...

— Так, і ты так ад усёй душы аплявушыла яго, што любя-дорага!

— Я ж не ведала, што гэта ты! Ты дагнаў свой ліст! Які ты быў бравы, прыгожы, ды ты і цяпер усё такі ж! З кішэні ў цябе тырчэла жоўтая шаўковая хусцінка, а на галаве красаваўся цыратовы капялюш! Такі франт! Але што за непагадзь была, і на што была падобная наша вуліца!..

— Пасля мы пажаніліся! — прадоўжыў стары матрос. — Помніш? А там заявіліся ў нас дзеткі: першы хлопчук, потым Мары, Нільс, Петэр і Ханс Крысціян!

— Як яны выраслі і якімі сталі добрымі людзьмі! Усе іх любяць!

— Цяпер ужо ў іхніх дзяцей ёсць дзеці! — сказаў стары. — І якія мацакі нашы праўнукі!.. Здаецца мне, што наша вяселле было якраз у гэткую пару.

— Якраз сёння! — сказала Бузінавая матулька і прасунула галаву паміж старымі, але тыя падумалі, што гэта хітае ім галавою суседка. Яны сядзелі побач, узяўшыся за рукі, і з любоўю пазіралі адно на аднаго. Крыху пазней падышлі да іх дзеці і ўнукі. Яны ж добра ведалі, што сёння дзень залатога вяселля старых, і ўжо віншавалі іх раніцай, але тыя паспелі забыцца пра гэта, хоць выдатна помнілі ўсё, што здарылася шмат гадоў таму. Бузіна так і пахла, сонейка апускалася і свяціла на развітанне старым проста ў твар, ружовячы іхнія шчокі. Меншы з унукаў падскокваў вакол дзядулі і бабулі і радасна галёкаў, што

ную бульбу! Бузінавая матулька хітала галавою і крычала «ура» разам з усімі.

— Ды гэта ж зусім не казка! — сказаў хлопчык, калі апавядальнік замоўк.

— Гэта ты так гаворыш, — адказаў дзядок, — а вось запытай у Бузінавай матулькі!

— Гэта не казка! — адказала Бузінавая матулька. — Але хутка пачнецца і казка! Якраз з усяго праўдзівага і з'яўляюцца самыя цудоўныя казкі. Інакш мой пахкі куст не вырас бы з чайніка.

З гэтымі словамі яна ўзяла хлопчыка на рукі; галінкі бузіны, усыпаныя кветкамі, нечакана згарнуліся, і хлопчык з бабуляй апынуліся нібы ў густой альтанцы, што панеслася з імі ў паветры! Вось было добра! Бузінавая матулька пераўтварылася ў маленькую прыгожанькую дзяўчынку, але сукеначка на ёй засталася тая ж — зялёная, уся ў беленькіх кветачках. На грудзях дзяўчынкі красавалася жывая бузінавая кветачка, на светла-русавай кучаравістай галоўцы — ажно вянок з тых жа кветак. Вочы ў яе былі вялікія, блакітныя. Ах, яна была такая міленькая, што ад яе нельга было адарваць вачэй! Хлопчык пацалаваўся з дзяўчынкай, і абое сталі аднаго ўзросту, адных думак і пачуццяў.

Узяўшыся за рукі, яны выйшлі з альтанкі і апынуліся ў садзе перад домам. На зялёным поплаўчыку стаяў прыхілены да дрэва бацькаў кіёк. Для дзяцей і кіёк быў жывы; варта было сесці на яго вярхом, і бліскучая балда-вешачка стала прыгожай конскай галавою з доўгай грываю, што развейвалася; затым выраслі чатыры тонкія моцныя нагі, і борзды конь паімчаў дзяцей вакол поплаўца.

— Цяпер мы паскачам далёка-далёка! — сказаў хлопчык. — У панскі маёнтак, дзе мы былі летась!

І дзеці гайсалі вакол поплаўчыка, а дзяўчынка — мы ж ведаем, што гэта была сама Бузінавая матулька, — прамаўляла:

— Ну, вось мы і за горадам! Бачыш сялянскія домікі? А вунь тыя паўкруглыя выступы ў сцяне, падобныя на агромністыя яйкі? Гэта ж хлебныя печы. Над домікамі раскінула свае галіны бузіна. Вось паходжвае па двары певень! Бачыш, разгрэблівае смецце і адшуквае спажыву для курэй! Глядзі, які ён ганаркі!.. А вось мы і на высокім

грудку, каля царквы! Якія магутныя дубы растуць вакол яе! Адзін з іх напалову вылез з зямлі карэннямі!.. Вось мы каля кузні! Глядзі, як ярка палае агонь, як пераць па кавадле малатамі паўаголеныя людзі! Іскры сыплюцца дажджом!.. Але далей, далей, у панскі маёнтак!

І ўсё, што ні называла дзяўчынка, якая сядзела верхам на кійку за хлопчыкам, мільгала перад іхнімі вачыма. Хлопчык бачыў усё гэта, хоць яны толькі кружыліся па поплаве. Пасля яны накіраваліся ў бакавую алею і пачалі ладзіць там сабе маленькі садок. Дзяўчынка дастала са свайго вянка адну бузінавую кветачку і пасадзіла яе ў зямлю; яна пусціла карэньчыкі і сцяблінкі, і хутка вырас вялікі куст бузіны, такі ж самы, як і ў старых з Новай слабодкі, калі тыя былі яшчэ дзеці. Хлопчык і дзяўчынка ўзяліся за рукі і таксама пайшлі гуляць, але паімкнуліся не на Круглую вежу і не ў Фрэдэрыксбергскі сад; не, дзяўчынка моцна абняла хлопчыка, паднялася з ім у паветра, і яны паляцелі над Даніяй. Вясна змянялася летам, лета — восенню і восень — зімою; тысячы малюнкаў адлюстроўваліся ў вачах і запаміналіся ў сэрцы хлопчыка, а дзяўчынка ўсё прамаўляла:

— Гэтага не забудзеш ніколі!

А бузіна пахла так соладка, так дзіўна! Хлопчык удыхаў і водар ружаў, і пах свежых букаў, але бузіна была за ўсіх мілейшая, — яе кветачкі красаваліся ў дзяўчынкі на грудзях, а да іх ён так часта схіляўся галавою.

— Як цудоўна тут вясной! — сказала дзяўчынка, і яны апынуліся ў свежым, зялёным букавым лесе; каля іхніх ног цвіла духмяная белая буквіца, з травы выгляदвалі вабныя бледна-ружовыя анемоны. — О, каб вечна панавала вясна ў прыемна пахучых дацкіх лясак!

— Як хораша тут летам! — сказала яна, і яны панесліся ўзбоч старога панскага маёнтка са старажытнай рыцарскай крэпасцю-замкам; чырвоныя сцены і франтоны адлюстроўваліся ў азерцах; па іх плавалі лебедзі, зазіраючы ў цёмныя, халаднаватыя алеі сада. Па збажыне ішлі хвалі, быццам у моры, у кожным рове стракацеліся чырвоненькія і жоўценькія палявыя кветачкі, па загародах віліся хмель і бярозка. А ўвечар высока ўзышоў круглы ясны месяц, з лугоў паплыў саладжавы водар свежага сена! Гэта не забудзецца ніколі!

— Як цудоўна тут увосень! — зноў загаварыла дзяўчынка, і скляпенне нябеснае зрабілася ўдвая вышэй і сіней. Лясы застракацелі чырвоным, жоўтым і яшчэ зялёным лісцем. Паляўнічыя сабакі вырваліся на волю! Цэлыя пloidмы качак з крыкам паляцелі над курганамі, дзе ляжаць старыя каменні, аброслыя ажною. На цёмна-сінім моры забялеліся ветразі, а старыя жанчыны, дзяўчаты і дзеці чысцілі хмель і кідалі яго ў вялікія чаны. Моладзь спявала даўнія песні, а старыя жанчыны апавадалі казкі пра трояў, дамавых, іншых міфічных істот. Лепш не можа быць нідзе!

— А як добра тут зімою! — гаварыла яна потым, і ўсе дрэвы пакрыліся інеем; галіны іхнія пераўтварыліся ў белыя каралы. Снег зарыпеў пад нагамі, быццам на ўсіх былі новыя боты, а з неба пасыпаліся, адна за адною, зорачкі-знічкі. У дамах запаліліся свечкі на ёлках, што былі абвешаныя падарункамі; усе людзі радаваліся і весяліліся. У вёсках, у сялянскіх хатках не змаўкалі скрыпкі, ляцелі ў паветра начынення яблыкамі булачкі. Нават самыя бедныя дзеці ўсклікалі: «Як добра і хораша зімою!»

Так, цудоўна! Дзяўчынка паказвала ўсё гэта хлопчыку, і паўсюль пахла бузіна, паўсюль развейваўся чырвоны сцяг з белым крыжам, сцяг, пад якім плаваў стары матрос з Новай слабодкі. І вось хлопчык стаў юнаком, і яму таксама прыйшлося накіравацца ў далёкае плаванне ў цёплыя краіны, дзе расце кава. На развітанне дзяўчынка дала яму кветачку са сваёй грудзіны, і ён схаваў яе ў псалтыр. Часта ўспамінаў ён на чужыне сваю радзіму і разгортваў кнігу — заўсёды на тым самым месцы, дзе ляжала кветачка, якую далі яму на памяць! І чым болей юнак глядзеў на кветку, тым свяжэйшая тая рабілася і мацней пахнула, а юнаку здавалася, што да яго даносіцца водар дацкіх лясоў. У пялёстку ж кветачкі яму ўяўляўся тварык блакітнавокай дзяўчынкі; ён быццам чуў яе шэпт: «Як хораша тут увесну, улетку, увосень і ўзімку!» І сотні малюнкаў праносіліся ў ягонай памяці.

Гэтак прайшло нямала гадоў; ён састарэўся і сядзеў са сваёй бабулькай жонкаю пад расквітнелым бузінавым кустом. Яны трымаліся за рукі і гаварылі пра былыя дні і пра сваё залатое вяселле, гэтак жа, як іхнія прадзеды з Новай слабодкі. Блакітнавокая дзяўчынка з бузінавымі кветкамі ў валасах і на грудзях сядзела на галінцы бузіны,

ківала ім галавою і гаварыла: «Сёння ваша залатое вяселле!» Пасля яна дастала са свайго вянка дзве кветачкі, пачалавала іх, і яны заблішчэлі спачатку як сярэбраныя, а пасля як залатыя. Калі ж дзяўчынка паклала іх на галовы старых, кветкі пераўтварыліся ў кароны, і муж з жонкаю сядзелі пад квітнеючым, пахкім кустом, быццам кароль з каралеваю.

І вось стары пераказаў жонцы гісторыю пра Бузінавую матульку, як сам чуў у маленстве, і абоім здавалася, што ў той гісторыі было так шмат падобнага на гісторыю іх асабістага жыцця. І якраз тое, што было ў ёй падобнае, найбольш усяго і падабалася ім.

— Так-так! — сказала дзяўчынка, якая сядзела ў зеллініне. — Хто заве мяне Бузінавай матулькаю, хто Дрыядай, а сапраўднае маё імя Успамін. Я сяджу на дрэве, што ўсё расце і расце; я помню ўсё і ўмею расказваць пра ўсё! Пакажы, ці захавалася яшчэ ў цябе мая кветачка?

І стары разгарнуў псалтыр: бузінавая кветачка ляжала такая свежая, быццам яе толькі што паклалі туды! Успамін па-сяброўску хітаў галавою старым, а тыя сядзелі ў залатых каронах, асвечаныя пурпуровым вячэрнім сонцам. Вочы іхнія заплюшчыліся, і... Ды тут і казка заканчваецца!

Хлопчык ляжаў на пасцелі і сам не ведаў, ці бачыў ён усё гэта ў сне, ці толькі чуў казку. Чайнік стаяў на стале, але з яго не расла бузіна, а дзядок збіраўся ўжо адыходзіць, а хутка і пайшоў.

— Які цуд, якая вабнасць! — сказаў хлопчык. — Мама, я пабыў у цёплых краях!

— Веру, веру! — сказала маці. — Пасля такіх двух кубкаў моцнага бузінавага чаю можна пабываць у цёплых краях! — І яна добра загарнула яго ў коўдрачку, каб ён не прастудзіўся. — Ты, здаецца, паспаў, пакуль мы са старым сядзелі ды спрачаліся пра тое, казка гэта ці была!

— А дзе ж Бузінавая матулька? — запытаў хлопчык.

— У чайніку! — адказала маці. — І няхай сабе там застаецца!

ЗМЕСТ

Крэсіва. Пераклад Р. Яўсеева	3
Каўнерык. Пераклад Г. Далідовіча	13
Салавей. Пераклад К. Жука	15
Пастушка і камінар. Пераклад А. Вольскага	26
Прынцэса на гарошыне. Пераклад У. Ліпскага	31
Голы кароль. Пераклад У. Ліпскага	32
Галёшы шчасця. Пераклад В. Гардзея	36
Кветкі маленькай Іды. Пераклад В. Лукшы	65
Дзікія лебедзі. Пераклад Р. Яўсеева	72
Ганс Даўбешка. Пераклад С. Міхальчука	86
Садоўнік і гаспадары. Пераклад М. Валашкі	90
Маленькі Клаўс і Вялікі Клаўс. Пераклад У. Карызны	97
Цыравальная іголка. Пераклад А. Вольскага	107
Свінапас. Пераклад У. Мазго	111
«Ёсць жа розніца!» Пераклад Г. Далідовіча	116
Снежная каралева. Пераклад М. Пазнякова	119
Елка. Пераклад Р. Баравіковай	145
Куфар-самалёт. Пераклад У. Ліпскага	153
Цень. Пераклад У. Карызны	157
Брыдкае качаня. Пераклад У. Мазго	169
Свіння-скарбонка. Пераклад А. Вольскага	179
Суп з каўбаснай палачкі. Пераклад Г. Пашкова	182
Талісман. Пераклад М. Валашкі	197
Русалачка. Пераклад М. Пазнякова	199
Стойкі алавяны салдацік. Пераклад В. Лукшы	219
Жаба. Пераклад У. Ліпскага	224
Стары дом. Пераклад Г. Далідовіча	229
Злы князь. Пераклад А. Вольскага	236
Оле-Лукойе. Пераклад У. Карызны	239
Лён. Пераклад В. Лукшы	249

Дзяўчынка з запалкамі. <i>Пераклад Р. Баравіковай</i>	253
Сярэбраная манетка. <i>Пераклад А. Вольскага</i>	256
Дзіцячае пустамоўе. <i>Пераклад М. Валюшкі</i>	260
Дзюймовачка. <i>Пераклад В. Лукшы</i>	262
Шчаслівая сямейка. <i>Пераклад Г. Пашкова</i>	272
Рамонак. <i>Пераклад У. Ліпскага</i>	276
Лёс лопуху. <i>Пераклад В. Гардзея</i>	278
Анёл. <i>Пераклад У. Карызны</i>	282
Буслы. <i>Пераклад А. Вольскага</i>	284
Шчырая праўда. <i>Пераклад Г. Далідовіча</i>	289
Што муж ні зробіць, усё добра.	
<i>Пераклад С. Міхальчука</i>	291
Бузінавая матулька. <i>Пераклад Г. Далідовіча</i>	295

Літаратурна-мастацкае выданне

АНДЭРСЕН Ханс Крысціян

**СНЕЖНАЯ
КАРАЛЕВА**

Для дзяцей дашкольнага і малодшага
школьнага ўзросту

Рэдактар *А. М. Каляда*

Мастак *С. В. Чарановіч*

Мастацкі рэдактар *Ю. Ц. Цярэшчанка*

Тэхнічны рэдактар *Г. Ф. Дуброўская*

Падпісана да друку 16. 06. 97. Фармат 60x90 ¹/₁₆. Папера афсетная.

Гарнітура Школьная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 19,0 + 0,5 укл. Ум. фарб.-адб. 40,5.

Ул.-выд. арк. 16,51 + 0,53 укл. Тыраж 4000 экз. Зак. 2355.

Дзяржаўнае прадпрыемства «Выдавецтва «Юнацтва» Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 7, 20.12.1997 г. 220600, Мінск, Машэрава, 11.

Надрукавана з дыяпазітываў заказчыка ў друкарні выдавецтва
«Беларускі Дом друку». 220013, Мінск, пр. Ф. Скарыны, 79.

Бібліятэка замежнай дзіцячай літаратуры

ISBN 985-05-0213-4

97998501502130

Х. К. АНДРОСН

СНІАЖА ПАТІБА

